Tehdastyöläisten firabelitöiden muistitietohistoria

Pete Pesonen

Tehdastyöläisten firabelitöiden muistitietohistoria

Akateeminen väitöskirja
Esitetään Turun yliopiston Humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi Publicum, Pub 1 -luentosalissa lauantaina 14. joulukuuta 2024 klo 12.

Turun yliopisto, Humanistinen tiedekunta
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos
Suomen historia
Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen tohtoriohjelma

Ohjaajat	Professori Kirsi Vainio-Korhonen Turun yliopisto	Dosentti Marjaliisa Hentilä Helsingin yliopisto
Tarkastajat	Professori Sakari Saaritsa Helsingin yliopisto	Dosentti Antti Malinen Tampereen yliopisto
Vastaväittäjä	Professori Sakari Saaritsa Helsingin yliopisto	

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu Turnitin Originality Check -järjestelmällä.

© Kirjoittaja ja THPTS

Taitto ja kansi: Raimo Parikka
Kannen kuva Ruokatauko tehdashallissa, Tampere, 1952, Metallityöväen Liiton kuvakokoelma, Työväen Arkisto.

ISBN 978-952-7466-43-8 (Nid.)
ISBN 978-952-7466-44-5 (PDF)

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2024
Hansaprint Turenki 2024

Sisällys

Esipuhe ... 7

1 Tutkimuksen lähtökohdat ... 11
1.1 Tausta ... 11
1.2 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset ... 14
1.3 Rakenne ... 16

2. Käsitteet, metodit ja aineistot ... 19
2.1 Aikaisempi tutkimus ... 19
2.1.1 Firabelit tutkimuskohteena ... 36
2.1.2 Globaali ilmiö? ... 42
2.2 Aineistot ja niiden kokoaminen ... 54
2.2.1 Firabelitöitä käsittelevä muistitietokeruu 2016–2017 ... 63
2.2.2 Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruu 2020 ... 68
2.2.3 Puhelinhaastattelut ... 70
2.2.4 Haastatteluista tutkimusaineistoksi ... 72
2.2.5 Aineiston analyysi ... 74
2.2.6 Tutkimuseettiset näkökulmat ... 80

3. Firabelitöiden muistitietohistoria ... 87
3.1 Firabelityöt muistitiedon perusteella ... 87
3.2 Firabelit tehdastyökulttuurin osana ... 92
3.3 Yhteinen tekijyys haastatteluprosessissa ... 97
3.4 Firabelien ja niiden oikeuttamisen muutos ... 101

4. Ylpeys, autonomia ja yhteisöllisyys ... 108

Lähteet ja kirjallisuus ... 115

Liitteet ... 130

Tiivistelmä / Abstract ... 137

Artikkelit ... 141

I Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut –
Firabelityöt 1950–1990 ... 143

II Tehdastyön harmaa vyöhyke –
Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien
näkökulmasta 1940-luvulta 1990-luvun alkuun ... 183

III ”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä” –
Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelupuheessa ... 209

IV Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana –
Firabelityöt muistitietohistorian valossa ... 251

Esipuhe

Aloitin opinnot Turun yliopistolla laajennetun nuoruuden päätyttyä vuonna 2008. Erinäisten välivuosien aikana olin jo suorittanut historian perus- ja aineopinnot Työväen Akatemiassa ja sain jalkani sisään yliopisto-opintoihin. Opinnot sujuivat muutaman Turussa vietetyn vuoden jälkeen etänä Helsingistä, johon palasin saatuani Työväen Arkistosta projektityöntekijän paikan.

Valmistumisen häämöttäessä sovimme pro gradu -tutkielmani ohjaajan, professori Kirsi Vainio-Korhosen, kanssa palautetapaamisen. Muistan hänen kysyneen tapaamisessa myös kiinnostuksestani jatko-opintoihin, jotka tuntuivat tuolloin hyvin kaukaisilta ja epämääräisiltä. Muutamaa kuukautta myöhemmin valmistuin maisteriksi ja ilmoittauduin jatko-opintoihin. Jälkikäteen ajateltuna polku näyttää turhan suoralta, ja lukemattomat vaihtoehdot tehdä toisin jäävät pimentoon. Tosiasiassa saan kiittää jatko-opinnoista ja tämän työn valmistumisesta useita ihmisiä heidän avustaan, tuestaan ja kannustuksestaan.

Ensimmäiseksi tahdon kiittää väitöskirjatutkimukseni ohjaajia, professori Kirsi Vainio-Korhosta ja dosentti Marjaliisa Hentilää kaikesta heiltä saamastani tuesta ja kannustuksesta koko tutkimukseni ajalta. Olen aina tarvittaessa voinut kysyä neuvoa tutkimustyön eri ongelmissa. Tältä osin on ollut helppoa tukeutua samalla työpaikalla Työväen Arkistossa työskennelleeseen Hentilään. Hentilän tuki ja esimerkki etenkin väitöskirjaprosessin alkuvaiheessa ovat osaltaan motivoineet minua eteenpäin tutkijan työssä.

Kiitokset väitöskirjani esitarkastajille dosentti Antti Maliselle ja sosiaalihistorian professori Sakari Saaritsalle asiantuntevista huomioista ja kommenteista, jotka auttoivat käsikirjoituksen hi-

omisessa lopulliseen muotoon. Kiitos Saaritsalle myös suostumisesta vastaväittäjäkseni.

Tutkijan työ on pääosin yksinäistä puurtamista, jossa oppii arvostamaan myös arkista kanssakäymistä kahvitauoilla ja lounailla kollegoiden kanssa. Siitä haluan kiittää koko työyhteisööäni Työväen Arkistossa, jossa olen tutkimusvapaideni aikanakin saanut käyttää työhuonetta ja osallistua työyhteisön sosiaaliseen toimintaan. Yhteisön voima on auttanut jaksamaan. Kiitokset tästä ja joustavasta suhtautumisesta tutkimustyöhön Työväen Arkiston säätiön hallitukselle, arkistonjohtaja Petri Tanskaselle ja kaikille kollegoilleni arkistolla. Lämpimät kiitokset arkistosihteeri Timo Tigerstedtille yhteistyöstä ja avusta työväen muistitiedon parissa. Oikoluvusta ja lukemattomien tekstien kommentoinnista kiitän arkistotutkijakollegoitani Minna Sannikkaa ja Heta Tolvasta sekä entistä kollegaani Petri Marjetaa. Lisäksi kiitän arkistosihteeri Jani Kaunismäkeä valokuvien toimittamisesta. Työväen Arkistosta on omalla tavallaan muodostunut toinen tutkijakouluni.

Työväenhistorian tutkijana en voi keksiä ihanteellisempaa työpistettä kuin Työväen Arkisto, jossa kaiken kruununa on alakerran naapurina alan erikoiskirjasto. Haluan kiittää Työväenliikkeen kirjaston asiantuntevaa ja avuliasta henkilökuntaa heiltä vuosien varrella saamastani avusta. Erityiskiitokset Kirsti Lumialalle kannustuksesta.

Suomen historian tutkijoiden onni on maamme toimiva yksityisarkistosektori, joka kattaa puoluekentän ja työväenliikkeen lisäksi myös elinkeinoelämän eri toimijat. Kiitokset Elinkeinoelämän keskusarkiston henkilökunnalle asiantuntevasta ja ystävällisestä palvelusta, ja sen entiselle johtajalle Jarmo Luoma-Aholle avusta ja lounasseurasta arkistoviikkoni aikana. Kiitokset myös UPM-Kymmenen keskusarkiston hoitajalle Ari Sirénille asiallisesta ja auttavaisesta palvelusta.

Lisäksi haluan kiittää Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuraa, joka on toinen itselleni merkityksellinen ja tärkeä yhteisö. Seuran ja sen hallituksen jäsenenä olen päässyt osallistumaan tieteellisen yhdistyksen eri toimiin ja saanut työskennellä ja oppia vanhemmilta tutkijakollegoilta. Kiitokset seuran halli-

tuksen jäsenille, puheenjohtajalle Tiina Lintuselle ja seuran pitkäaikaiselle taloudenhoitajalle ja julkaisutoiminnan moottorille Raimo Parikalle; kiitokset myös tämän teoksen taitosta!

Minulla on ollut kunnia toimia myös toisessa tieteellisessä yhdistyksessä, Suomen muistitietotutkijoiden verkostossa FOHN:ssa. Toimiminen muistitietotutkijoiden monitieteellisessä yhteisössä on ollut avartavaa vaihtelua muuten historiapainotteisella kentällä. Kiitokset kannustuksesta ja yhteistyöstä seuran entiselle puheenjohtajalle Ulla Savolaiselle ja sihteerille Riikka Taavetille, sekä kaikille hallituskollegoille.

Kolmas tutkimustyölleni merkityksellinen tieteellinen yhteisö edellä mainittujen rinnalla on ollut Turun yliopiston Suomen historian tutkijaseminaari, jonka istunnoista olen aina poistunut inspiroituneena sekä kiitollisena ajatusten jakamisesta ja vertaispalautteesta. Kiitokset keskusteluista, palautteesta ja kannustuksesta seminaarin jäsenille ja oppiaineen henkilökunnalle.

Artikkeliväitöskirjan kirjoittaminen jaksottuu eri artikkelien kesken. Niistä jokainen on käynyt läpi anonyymin vertaisarvioinnin ja julkaisun toimittajien mankelin. Olen kiitollinen arvioijilta saamistani kommenteista sekä toimittajien tekemästä toimitustyöstä, joiden perusteella artikkelit ovat hioutuneet lopulliseen muotoonsa. Suuri kiitos Tiina Männistö-Funkille, Alpo Väkevälle ja Seppo Hentilälle sekä Sami Suodenjoelle ja Leena Enbomille.

Tutkimukseni on valmistunut kokonaisuudessaan apurahojen turvin. Suuret kiitokset väitöskirjatutkimukseni rahoittamisesta ja mahdollistamisesta Koneen Säätiölle, Emil Aaltosen Säätiön teollisen kulttuurin tutkimusrahastolle, Suomen Kulttuurirahastolle ja Suomen Kulttuurirahaston Kymenlaakson maakuntarahastolle. Kiitos myös Turun yliopiston tohtoriohjelma Junolle historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen tuella myönnetystä viimeistelyapurahasta.

Tämä tutkimus ei olisi valmistunut ilman firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun 102:ta osallistujaa. Kiitän jokaista keruuseen osallistunutta yhteistyöstä ja heidän panoksestaan tämän tutkimuksen valmistumiseksi. Haastateltavien avoimuus ja positiivinen suhtautuminen keruuseen sekä tutkimukseeni ovat

vahvistaneet uskoani tutkimuksen merkityksellisyydestä. Keruun onnistumisesta saan erityisesti kiittää Metallityöväen Liittoa (nykyään Teollisuusliitto) sekä sen ammattiosastojen veteraanijaostoja ja niiden aktiiveja. Kiitokset myös Wärtsilän dieselmoottoritehtaan entisille työntekijöille W46-kerhossa Turussa ja muille keruussa aktiivisille tahoille. Firabelityökeruu sai alkunsa Kuusankoskelta. Tästä saan kiittää paikallista galleristia Vesa Parvista. Aineistonkeruu laajentui Kuusankoskella koko tehdasperinnettä käsittäväksi yhteistyössä Eijaleena Martikaisen kanssa. Suuret kiitokset Eijaleenalle kuusaalaisen työväenperinteen tallentamisesta ja yhteistyöstä. Martikaisen lisäksi haluan myös kiittää Työväen Arkiston kollegoitani Hanna Jänttiä ja Risto Reunaa haastatteluiden tekemisestä firabelityökeruussa.

Tutkimusprosessiin kuuluvat usein myös erilaiset sivupolut. Kiitokset dosentti Kirsti Salmi-Niklanderille mielenkiintoiselle sivupolulle opastamisesta sekä yhteistyöstä muuttuvan teollisuustyön kulttuuriperinnön parissa ja kannustuksesta väitöskirjahankkeessani. Kiitos myös perehdyttämisestä Karkkilan mielenkiintoiseen ja elävään teolliseen historiaan. Kiitokset yhteistyöstä myös Karkkilan ruukkimuseo Senkalle ja museoamanuenssi Janne Viitalalle.

Elämä ei ole toisaalla, eikä varsinkaan vain akateemisissa ympyröissä: kiitokset kaikille ystävilleni ja sukulaisille. Antti Saulia kiitän ystävyydestä, keskusteluista ja sulkapallon peluusta. Kiitokset myös vanhemmilleni Tarjalle ja Jarille, sekä siskolleni Sinille kaikesta tuesta ja kannustuksesta. Loppuun kaikkein rakkaimmat: kiitokset rakkaalle Niinalle tuesta, ymmärryksestä ja kaikesta. Haluan myös kiittää lapsiani, Untoa, Toivoa ja Herttaa, että olette opettaneet minulle omapäisyyttä ja arkipäivän politiikkaa käytännössä: yhteistyöllä selviämme kaikesta! Omistan tämän tutkimuksen teille.

Brysselissä Yhdistyneiden kansakuntien päivänä 2024

Pete

1. Tutkimuksen lähtökohdat

1.1 Tausta

Päätyminen firabelitöiden tutkijaksi oli minulle onnekas sattuma. Työskentelin Työväen Arkistossa projektitutkijana historianopintojeni loppuvaiheessa. Graduaihetta pähkäillessäni Turun yliopiston Suomen historian professuuria silloin hoitanut Kari Teräs suositteli kysymään vinkkiä arkiston vanhemmilta kollegoilta. Näin päädyin keskustelemaan Työväen muistitietotoimikunnan silloisen sihteerin Risto Reunan kanssa, joka kysyi minulta, tiedänkö mitä firabelityöt ovat. Vastasin kieltävästi, ja käymämme keskustelun jälkeen päädyin tutkimaan firabelitöitä pro gradu -tutkielmassani.[1]

Reuna oli muistitiedon parissa tekemänsä työuran aikana huomioinut työväen muistitietokokoelmien haastatteluiden ja itsekirjoitettujen muistelmien yksittäiset viittaukset firabelitöistä eli työntekijöiden omaan käyttöön työpaikalla tekemistä oheistöistä. Näihin kuului Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmissa viisi vuosina 1991–2003 kirjoitettua elämäkerrallista muistelmaa, joissa kertojat viittasivat firabelitöihin. Havaintojensa perusteella Reuna oli ottanut ilmiön esille myös joissakin tekemissään haastatteluissa. Toimikunnan kokoelmissa on neljä Reunan vuosina 1998–2002 tekemää haastattelua, joissa firabelit tulevat esiin haastattelijan kysyessä teollisuudessa työskennelleiltä haastateltaviltaan niistä.[2]

1 Pesonen 2014.

2 Työväen muistitietotoimikunta (TMT): 10454; 11109; 11534; 12126 ja 12127, Työväen Arkisto (TA).

Ensimmäinen huomioni oli, että firabelit ovat jotain salaperäistä, sillä niistä puhutaan kiertoilmauksin tai epämääräisillä, monimerkityksisillä termeillä. Esimerkiksi Nykysuomen sanakirjan mukaan firabelityöt ovat varsinaisen päätyön ohella tehtävää sivutyötä, ja etymologinen sanakirja selittää firapelin varsinaisen työn ulkopuolella tehtynä työnä.[3] Tämä herätti mielenkiinnon aiheeseen, jonka pariin päätyminen ilman edellä kuvattua onnekasta sattumaa olisi vaatinut tutkijalta etukäteen laajaa perehtymistä tutkimuskenttään eli tässä tapauksessa tehdastyöläisten arjen historiaan.

Vihje firabelitöitä käsittelevistä fragmenteista aiemmin kootuissa muistitietoaineistoissa on hyvä esimerkki muistitiedon sisältämästä johtolangasta, joka tarkemmin tutkittuna paljastaa uusia näkökulmia menneisyyteen. Tältä osin tutkimukseni nivoutuu mikrohistorialle tyypilliseen johtolankaparadigmaan, jossa tavallisten ihmisten arjen historian lähteiden johtolankoja ja jälkiä tutkimalla saattaa paljastua laajempia menneisyydessä vaikuttaneita rakenteita, tyypillisiä poikkeuksia tai konflikteja, kuten etnologi Outi Fingerroos ja folkloristi Riina Haanpää ovat todenneet. Mikrohistorian pioneerin Carlo Ginzburgin mukaan ”äärimmäisen pienet yksityiskohdat ovat avain syvempään todellisuuteen, jota ei muuten voisi saavuttaa”.[4]

Laajensin pro gradu -tutkielmani lähdepohjaa kartoittamalla muistitietokokoelmat firabelitöistä myös kolmesta muusta arkistosta: Turun yliopiston Kulttuurien tutkimuksen laitoksen arkistosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran (SKS) Kansanrunousarkistosta ja Kansallismuseon kansatieteellisestä arkistosta. Aineistot oli kerätty erilaisissa työelämää käsittelevissä teemakeruissa ja kirjoituskilpailuissa. Kyseisissä aineistoissa firabelityöt

3 ”Firaapelityö s. ark. (rinn. Viraapelityö) varsinaisen työ- t. virka-ajan ulkopuolella suoritettava työ, harrastus-, väliaikais-, sivutyö. Kirjoitella f:nään sanomalehtiin.” Nykysuomen sanakirja 1963; Etymologinen sanakirja 1 A-K.

4 Fingerroos & Haanpää 2006, 30–32; Ginzburg 1996, 44; Enbom 2014, 25.

nousivat esiin kertojalähtöisesti[5] sen sijaan, että niistä olisi erikseen kysytty, ohjeistettu kertomaan tai pyydetty kirjoittamaan.[6] Edellä kuvaamiini aineistoihin perustuen kirjoitin Suomen historian pro gradu -tutkielmani *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*, joka oli samalla ensimmäinen akateeminen tutkimus firabelitöistä Suomessa.[7]

Opinnäytetyöni tutkimusprosessin aikana aloin hahmottaa firabelityöt osana tehdastyöntekijöiden jakamaa ja ylläpitämää tehdasperinnettä, joka oli kuitenkin jäänyt akateemisen tutkimuksen marginaaliin aiheen sensitiivisyyden ja asiakirjalähteiden niukkuuden vuoksi. Pro gradu -työni tuntui kuitenkin pintaraapaisulta, joten päätin jatkaa saman tutkimusaiheen parissa aloittaessani väitöskirjatutkimuksen.

Firabelitöitä käsittelevän aineiston vähyyden takia muistitietokeruun järjestäminen oli välttämätöntä tutkimusta varten. Aloittaessani muistitietokeruun suunnittelemisen kesällä 2015 Kuusankosken Kymin paperitehtaan entisissä tiloissa järjestettiin näyttely firabelitöistä, tai satavitosista kuten niitä paikkakunnalla kutsutaan. Oli yllätys, että näyttely kiinnosti yleisöä myös valtakunnallisesti, sillä ilmiön käsitteleminen on hankalaa niin työnantajille, työntekijöille kuin työntekijöitä edustaville ammattiliitoillekin. Työnantajien virallisesta näkökulmasta minkäänlaisia firabelitöitä ei ole saanut tehdä. Järjestäytynyt ammattiyhdistysliike puolestaan on ylläpitänyt mielikuvaa rehellisestä työläisestä: eihän liiton jäsenien tulisi turvautua omavaltaisuuksiin vaan ajaa yhteisiä etujaan järjestäytyneesti. Työntekijät puolestaan eivät halua leimautua luvattomien töiden tekijöiksi.

Näyttely johdatti minut perinteisen teollisuuspaikkakunnan yhteyteen, jossa tutkimusaiheeni oli yleisenä keskustelunaiheena näyttelyn avautumisen ansiosta. Näistä lähtökohdista aloitin urani firabelitutkijana.

---

5 Ainoastaan Työväen muistitietotoimikunnan Risto Reuna kysyi aiheesta suoraan haastateltavalta. Ks. TMT: 12126, TA.

6 Pesonen 2014, 6–7.

7 Pro gradu -tutkielmassani tarkastelin tehdastyön muutosta 1900-luvun alusta 1960-luvulle firabelitöiden näkökulmasta. Pesonen 2014.

1.2 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Tutkimusasetelmani ja sen myötä myös tutkimustavoitteeni jakautuvat kahteen osaan. Ensinnäkin tutkimukseni tavoitteena on tuoda firabelityöt osaksi työelämän- ja historiantutkimusta. Vaikka aihetta on sivuttu aikaisemmassa työläisten tehdas- ja arjenhistoriaa käsittelevässä tutkimuksessa, sitä ei ole kuitenkaan tieteellisesti problematisoitu.[8] Syitä ilmiön jäämiseen tutkimuksen katveeseen on useita. Asiakirjalähteiden vähäisyys ja aiheen ”nolous” työntekijöille ja työnantajille ovat mitä ilmeisemmin syitä siihen.

Järjestämäni muistitietokeruu firabelitöistä ja tekemäni haastattelut ovat tutkimuksen perusta. Haastatteluiden ja muistitietokeruun tarkoituksena oli luoda kattava aineistopohja firabelitöiden tutkimukseen. Määrittelen niiden pohjalta, mitä firabelityöt olivat, ketkä niitä tekivät ja osallistuivat niiden tekoon suoraan tai epäsuorasti, minkä takia niitä tehtiin ja miten kyseinen ilmiö muuttui toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa. Miten firabelien tekijät perustelevat toimintaansa, ja minkälaisia motiiveja firabelitöitä käsittelevä muistelmapuhe pitää sisällään? Onko ilmiö varsinaisesti niin salattu kuin, miltä se tehtaan valon ulkopuolisista tarkkailijoista vaikuttaa? Tutkin ja reflektoin myös haastatteluihin pohjautuvan muistitietotutkimuksen haasteita ja mahdollisuuksia firabelitöiden kaltaisten piiloutuvien ilmiöiden tarkastelussa.

8 Kattavin analyysi aiheesta on historiantutkija Kari Teräksen työelämän lattiatason suhteita vuosina 1880–1920 käsittelevässä väitöskirjassa, jossa hän samaistaa firabelityöt ”harmaan talouden” ilmiöön. Teräs 2001, 75–81. Teräksen analyysin lisäksi firabeleja on sivuttu suomalaisessa historian- ja perinteentutkimuksessa muun muassa Esko Aaltosen Forssan työväestön elämää taltioineessa kansatieteellisessä tutkimuksessa (1932), Risto Reunan Puutyöläisten historiassa (1984), Virpi Nurmen lasinpuhaltajia käsittelevässä väitöskirjassa (1989) ja Matias Kaihovirran Billnäsin ruukin työntekijöiden poliittista toimintaa käsittelevässä väitöskirjassa (2015). Akateemisen tutkimuksen ulkopuolella aihetta on käsitelty muun muassa Erkki Noronkosken Karhulan konepajan satavuotishistoriikissa (1990) ja Rauno Grönbackan vaasalaisten venemoottoritehtaiden historiikissa (2014).

Toiseksi firabelityöt toimivat tutkimuksessani kurkistusaukkona tehtaiden arkitodellisuuteen, jonka toimijoiden, lattiatason työntekijöiden ja työnjohdon sekä työnantajan (tehtaan omistaja[t]), väliset suhteet ovat tämän asetelman varsinainen tutkimuskohde. Historiassa teollisen työelämän suhteet pelkistetään helposti työntekijän alistussuhteeksi, mitä ne pitkälti ovat myös olleetkin, mutta vallankäytön näkökulmasta firabelitöistä avautuu mielenkiintoisia teemoja työntekijöiden mahdollisuuksiin vaikuttaa omaan ajan- ja tilankäyttöönsä sekä valtasuhteisiin työpaikallaan. Tutkimuksen fokus kohdentuu tehdastyön jokapäiväisessä arjessa toimineiden kahden ensimmäisen toimijaryhmän – työntekijöiden ja työnjohdon – väliseen suhteeseen, jossa jälkimmäinen valvoo ensin mainittua ryhmää. Tutkimuksessani selvitän, minkälaisia vaikutuksia firabeli-ilmiöllä on edellä mainittujen ryhmien työelämän lattiatason suhteisiin. Minkälaista yhteistyötä työntekijät ja työnjohtajat tekivät ilmiön piirissä, ja miten yhteistyö vaikutti heidän keskinäiseen suhteeseensa? Oliko kyseessä tasavertainen vaihto, vai hyötyikö toinen osapuoli ilmiöstä enemmän? Olennaisin tutkimuskysymys on, miten ilmiö linkittyy työntekijäyhteisön sisäiseen kulttuuriin ja minkälainen merkitys firabelitöillä on niiden tekijöille, työläisille itselleen.

Laadullisen tutkimuksen analyysi jakautuu kolmeen tasoon: kuvailevaan (deskriptiivinen), yhteyksiä havainnoivaan ja selittävään tasoon. Tutkimuksessani ensin mainittu tutkimusasetelma keskittyy enemmän kuvailevaan ja havainnoivaan analyysiin, kun taas jälkimmäisessä asetelmassa korostuu havainnoiva ja selittävä analyysi. Toisin sanoen ensin mainittu asetelma muodostuu enemmänkin kansatieteellisestä tiedon analyysista ja jälkimmäinen puolestaan yhteiskuntatieteellisestä, enemmän tulkitsevasta analyysista.

Tutkimukseni rajautuu ajallisesti kotimaisen teollisuuden kultakauteen toisen maailmansodan päättymisestä Neuvostoliiton hajoamiseen ja idänkaupan päättymiseen. Teollisuudenaloista tutkimus rajautuu firabelitöiden tekemisessä aktiivisimpiin ryhmiin eli metallityöntekijöihin ja sen alaisiin telakka-, metalli- ja konepajateollisuuteen. Metalliteollisuuden lisäksi paperiteolli-

suudessa työskennelleet kunnossapidon työntekijät lukeutuvat tutkimuksen rajauksen piiriin.

1.3 Rakenne

Tämä tutkimus on artikkeliväitöskirja, joka koostuu yhteenvetoosan lisäksi neljästä vertaisarvioidusta artikkelista. Artikkelit on julkaistu tieteellisissä aikakausilehdissä, vuosikirjoissa ja kokoelmateoksessa. Tutkimusaiheeni ja -metodini soveltuvat artikkelimuotoiseen väitöskirjaan mutkattomasti. Aihettani voi tarkastella luontevasti eri näkökulmista, kuten väitöskirjani artikkeleissa toimin.

Väitöskirja on kokonaisuudessaan suomenkielinen. Kielivalinta perustuu ennen kaikkea tutkimusaiheeseen ja -kohteeseen. Tutkimus on ensi sijassa suomalaisten teollisuustyöntekijöiden muistitietohistoria, minkä takia on tärkeää, että tutkimuskohteena ja osaltaan haastatteluillaan lopputulokseen vaikuttaneet haastateltavat voivat tutustua äidinkielellään heitä käsittelevään ja heidän kanssaan tehtyyn tutkimukseen.

Tutkimusartikkeleista ensimmäinen, *Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut – Firabelityöt 1950–1990*, käsittelee firabelitöiden aiheiden muuttumista toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa. Artikkelin tutkimuskontekstina on yhteiskunnallinen rakennemuutos, jonka seurauksena Suomi muuttui vähitellen agraarisesta omavaraistaloudesta kulutusyhteiskunnaksi. Murrosaika on ollut pitkäkestoinen, ja siirtymä piti sisällään useita eriaikaisia prosesseja. Tutkimuksessani muutos heijastuu firabelitöiden aiheissa, jotka muuttuvat tarve-esineistä vapaa-ajan tarvikkeiksi ja koriste-esineiksi, kuten *Tekniikan Waiheita* 3/2017 lehdessä julkaistussa artikkelissani totean.[9]

Toinen tutkimusartikkeli, *Tehdastyön harmaa vyöhyke – Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun*, julkaistiin *Työväentutkimus Vuosikir-*

9 Pesonen 2017a.

jassa 2018. Artikkeli käsittelee työntekijöiden, työnjohtajien ja työnantajan erilaisia suhtautumistapoja firabelitöihin. Artikkelissa esitän, kuinka firabelitöiden tekeminen oli kielletty työnantajien määräämien sääntöjen mukaan 1900-luvun alusta alkaen. Sota- ja säännöstelytalous muutti käytännön, ja useimmissa tehtaissa firabelitöiden tekeminen sallittiin työnantajan luvalla vielä jatkosodan päätyttyäkin, mutta se ei vähentänyt ilman lupaa tehtyjen töiden valmistamista. Firabelitöiden tekeminen näyttäytyy työntekijöiden ja heitä valvoneiden työnjohtajien yhteispelinä työnantajan määrittämässä työympäristössä.[10]

Kolmas artikkeli on Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran vuosikirjassa (2020) *Valvottu ja kuritettu työläinen* julkaistu *”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä” – Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa*. Artikkeli keskittyy firabelitöitä tehneiden työntekijöiden kokemuksiin teollisesta järjestyksestä. Viralliset säännökset ovat kieltäneet firabelitöiden tekemisen ja samaistaneet sen työpaikalta näpistämiseen. Työntekijöiden kokemusten perusteella asia näyttäytyy kuitenkin toisessa valossa, sillä työnantajan määräyksistä ja kielloista tehtiin vaihtoehtoisia tulkintoja. Viralliset säännöt näyttäytyvät toissijaisina suhteessa työntekijäyhteisön väliseen sisäiseen kontrolliin.[11]

Neljäs artikkeli, *Firabelityöt muistitietohistorian aiheena –Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana muistitiedon keruussa,* on *Historiallisessa Aikakauskirjassa* 1/2023 julkaistu, ja se käsittelee muistitietoaineistoni keruuta ja muistitiedon muodostumisprosessia yhteisen tekijyyden näkökulmasta. Artikkeli keskittyy haastatteluiden ja muistitietohistorian metodologiaan sekä muistitiedon muodostumisprosessin problematiikkaan.[12]

Väitöskirjan yhteenveto-osa koostuu tutkimuksen johdannosta ja päätelmistä. Yhteenveto-osa jakautuu neljään päälukuun, joista ensimmäinen käsittelee tutkimuksen lähtökohtia: tutkimuksen taustaa, tavoitteita ja tutkimuskysymyksiä.

10 Pesonen 2018.

11 Pesonen 2020.

12 Pesonen 2023.

Toisen pääluvun aloittaa tutkimukselleni olennaisen tutkimusperinteen ja aikaisemman tutkimuksen esittely. Aikaisemman tutkimuksen esittelyä jatkavat firabelitöitä käsitteenä ja niiden tutkimusta kotimaisessa ja kansainvälisessä tutkimuskentässä käsittelevät alaluvut. Firabelitöiden käsitteen lisäksi esittelen firabelitöiden tutkimukseen käytetyt metodologiset käsitteet. Kolmannen luvun päättää tutkimusaineiston ja niiden kokoamiseen keskittyvä luku, joka jakautuu viiteen alalukuun. Alaluvut käsittelevät kahta tutkimukseen liittyvää muistitietokeruuta ja haastatteluiden käytännön toteuttamista sekä niiden muuntumista varsinaiseksi tutkimusaineistoksi ja aineiston analyysia. Luvun päättää tutkimuseettisiin seikkoihin keskittyvä alaluku.

Kahta tutkimuksen johdantoon painottuvaa päälukua seuraa kolmas pääluku, joka on varsinainen käsittelyluku. Sen viidessä alaluvussa käsittelen firabelitöiden muistitietohistoriaa tutkimusartikkelien pohjalta. Ensimmäinen alaluku käsittelee firabelitöitä muistitiedon perusteella. Toinen alaluku keskittyy tehdastyökulttuuriin firabelitöiden näkökulmasta, kun kolmas alaluku puolestaan käsittelee haastattelutiedon muodostumista yhteisen tekijyyden näkökulmasta ja haastattelijan vaikutusta haastateltavaan sekä lopulliseen haastatteluun. Luvun päättää firabelitöiden ja niiden oikeuttamisen muuttumista käsittelevä alaluku.

Viimeinen pääluku kokoaa väitöskirjan päätelmät yhteen. Yhteenveto-osan lopettavat lähde- ja tutkimuskirjallisuusluettelot ja liitteet.

Väitöskirjan toinen osa koostuu tutkimusartikkeleista:

I. Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut – Firabelityöt 1950–1990

II. Tehdastyön harmaa vyöhyke – Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvulta 1990-luvun alkuun

III. ”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä” – Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelupuheessa

IV. Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana – Firabelityöt muistitietohistorian valossa

2. Käsitteet, metodit ja aineistot

2.1 Aikaisempi tutkimus

Tutkimukseni liittyy kolmeen tutkimusperinteeseen – työväen historiaan, etnologiaan ja muistitietotutkimukseen[13] – jotka osaltaan limittyvät tiivisti toisiinsa. Tutkimukseni näkökulma ja kohde sitovat aiheen työväen historian tutkimukseen ja osaltaan myös etnologiaan. Edellä mainitut tutkimusperinteet yhdistyvät osittain toisiinsa muistitietotutkimuksen käytänteissä.

Muistitiedon keruun juuret ylettyvät suomalaisessa tutkimusperinteessä autonomian ajan alkuun, jolloin kansallisromanttisen nationalismin innoittamana ryhdyttiin keräämään kansanperinnettä yhtenäisen kansakunnan historian konstruoimiseksi. Suomalaisen yhteiskunnan rakentaminen ja yhteisen identiteetin luominen alkoi sen jälkeen, kun Suomen maantieteellinen alue oli siirretty väkivaltaisesti osaksi Venäjää. Autonomian ajan akateeminen sivistyneistö rakensi suomalaisten yhteistä historiaa kansallisromanttisen nationalismin innoittamana. Yhteisen menneisyyden luominen toteutettiin muun muassa kansanperinteen keruuna. Tälle suuntaukselle jatkumona Helsingin keisarilliseen yliopistoon perustettiin 1800-luvun loppupuoliskolla suomalais-

13 Suomalaisessa tutkimusperinteessä oral history on Jorma Kalelan aloitteesta käännetty muistitietotutkimukseksi, sillä haastatteluihin keskittyvästä kansainvälisestä suuntauksesta poiketen kirjoitetut muistelmat ovat lukeutuneet mukaan kotimaiseen tutkimusperinteeseen. Tämän takia suora käännös – suullinen historia – ei tavoita tutkimussuuntauksen oleellista luonnetta muistiin perustuvana tietona. Historiantutkimukseen keskittyvää muistitietotutkimusta on kutsuttu suullisen historian lisäksi myös muistitietohistoriaksi, kun on haluttu korostaa muistamisen merkitystä menneisyyden tulkinnalle. Kalela 1986, 37–42; Kalela 1984a, 4–5; Savolainen & Taavetti 2022, 10–43; Ukkonen 2000, 13–14; Kurvinen 2022, 358.

ugrilaisen kansatieteen ja kansanrunoudentutkimuksen oppiaineet. Kansakunnan historiaa ryhdyttiin rakentamaan talonpoikaiskulttuurin pohjalta, jonka keräämistä vuonna 1831 perustettu Suomalaisen Kirjallisuuden Seura organisoi. Kansanperinteen keruun toinen aalto Suomessa alkoi vuonna 1934, kun SKS:n kansanrunousarkisto perustettiin ja keruutoiminta jalkautettiin kotiseutuharrastajista muodostetulle keruuverkolle. Perinteenkeruun tutkimusintressi keskittyi agraariin väestöön, ja kansa määrittyi talonpoikaisesta näkökulmasta käsin.[14]

Kansan käsite ja sen myötä perinteenkeruun intressi monipuolistui sosiologian myötävaikutuksella, kun Turun yliopistoon 1950-luvun lopulla perustettiin Esko Aaltosen johdolla kansatieteen oppiaine sosiologian laitoksen alaisuuteen. Laitoksen johtajana toiminut Aaltonen palkkasi kansatieteen ensimmäiseksi professoriksi virolaisen Ilmar Talven, joka oli saanut oppinsa Ruotsissa. Aaltosen tavoitteena oli luoda Turkuun uudenlainen kansatieteen oppiaine erona Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisuuteen suuntautuneesta oppiaineesta. Talve nykyaikaisti oppiaineen näkökulmaa huomioimalla yhteiskunnallisen muutoksen ja laajentamalla kansan käsitteen kaupunkilaisiin ja kaupunkeihin muotoutuneeseen uuteen yhteiskuntaluokkaan, työväestöön. Talven johdolla Turun yliopiston kansatieteen oppiaine aloitti järjestelmällisen työväen muistitiedon keruun Suomessa.[15]

Talven esimiehenä toimineen Esko Aaltosen sosiaalihistoriallisessa tutkimuksessa Vanhan Forssan elämää I–II (1932, 1933) muistitiedolla on merkittävä asema. Aaltosen käsittelee tutkimuksessaan Forssan työväestöä kollektiivina, ja hänen tutkimusotteessansa yhdistyy kansatieteen intressi tehdasyhteisön arkeen. Aaltosen tutkimuksessa on myös varhaisin firabelitöihin liittyvä viittaus, jossa verstaiden miehiä oli ”kielletty tekemästä itselleen kapineita tehtaan ajalla ja aineista,” mutta ”taitavat ammattimiehet sitä kuitenkin salaa harjoittivat jossain määrin; joku valmis esim. linkkuveitsiä.” Lisäksi Aaltonen mainitsee seppä Strömber-

14 Mikkola 2009, 65–72.

15 Ruotsala 2021, 278–291; Vanha-Similä 2017, 22.

gin tapauksen, jossa seppä oli jäänyt kiinni kahvipaahtimen tekemisestä työajalla tehtaan pellistä.[16] 1950-luvun lopulla Aaltosen sosiologien ja kansatieteilijöiden työryhmä suunnitteli laajamittaisempaa hanketta ”entisajan työmuistoja koskevaan keräystoimintaan”, johon haettiin rahoitusta Suomen Ammattiyhdistysten Keskusliitolta. Aaltosen hanke saattoi toimia muistutuksena työväenliikkeen sisäisille toimijoille työväen perinteen tallentamisen tarpeellisuudesta.[17]

Kansainvälisessä tutkimusperinteessä oral historyn tulkitaan juontuvan historiankertomisen alkuperäiseen muotoon suullisena perinteenä, johon myös suomalainen perinteenkeruu limittyy. Nykyisen oral history -suuntauksen ensimmäisiä askelia otettiin äänitysteknologian yleistyessä maailmansotien välisenä aikana. Oral history -liikkeen ensimmäinen aalto liittyy maailmansotien silminnäkijätodistusten tallentamiseen 1940–1950-luvuilla, jolloin erilaisia todistajalausuntoja ja sotamuistoja tallennettiin uudella teknologialla ja ennennäkemättömällä laajuudella. Suomessa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura aloitti kansanperinteen keruun äänilevyille jo 1930-luvulla.[18]

Oral history -suuntaukselle on ominaista haastatteluaineistojen käyttäminen tutkimuksen lähteenä. Tämä monitieteinen tutkimusote ja monipuolinen tutkimusaineistojen käyttö[19] yhdisti

16 Aaltonen 1933, 27 ja 44–45. Aaltosen oppilas, Mauno Koivisto, väitteli yhteiskuntatieteiden tohtoriksi väitöskirjalla sosiaalisista suhteista Turun satamassa. Koiviston väitöskirja poikkesi aikakautensa työnsosiologisista tutkimuksista historiatietoisella otteellaan, osallistuvalla havainnoinnillaan ja haastattelumenetelmällä tuotetulla aineistollaan. Koivisto 1956.

17 Työväen Sivistysliiton (TSL) *Työläisopiskelija* -lehdessä julkaistiin kirjoitus otsikolla Työväenhistoria talteen, jossa kirjoittaja ehdottaa opintokerhojen perustamista työväenperinteen tallentamiseksi. Stenvall ja Holmalahti 1987, 108. Työväenperinteen keruuta TSL:n piirissä suunnittelivat R. H. Oittinen, Väinö Voionmaa, Heikki Waris ja Arvi Hautamäki. Pesonen 2019, 146–147. Esko Aaltosen kirje SAK:lle, 22.09.1959, Toimikunnan pöytäkirjat, CB 27, Työväen Sivistysliitto, TA.

18 Thompson 2000, 52–60; Fingerroos 2010, 61.

19 Muistitietotutkimukselle on tyypillistä monitieteisyys, ja Kalela luonnehtikin sitä eri tieteenalojen kohtauspaikaksi. Kalela 1984b, 182; Savolainen & Taavetti 2022, 10–43.

myös varhaisia suomalaisia sosiaalihistorian ja työväen historiantutkimuksen pioneeritöitä. Kolmiosaisessa *Tampereen kaupungin historiassa* (1903, 1905, 1907) Väinö Voionmaa kuvasi kaupungin kasvua, teollistumista ja työväenluokan syntyä sekä luokkatietoisuuden heräämistä käyttäen hyväkseen myös suullisia lähteitä. Voionmaan teoksen tavoin Heikki Wariksen tutkimusta on luonnehdittu työväen- ja sosiaalihistorian pioneerityöksi, jossa yhdistyvät historian ja yhteiskuntatieteiden tutkimusperinteet ja työväen omaehtoisen aktiivisen toiminnan kuvaaminen.[20] Heidän klassikoiksi nostetut tutkimuksensa ovatkin vaikuttaneet historian lisäksi myös muiden tieteenalojen myöhempään kehitykseen. Heikki Wariksen kaksiosaisena julkaistussa väitöskirjassa *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* (1930, 1932) työväen poliittisuus jää tutkimuksen fokuksen ulkopuolelle. Waris sai vaikutteita totaalihistoriaksi luonnehdittuun tutkimukseen uudesta yhdysvaltalaisesta sosiologiasta.[21] Wariksen tutkimuksen monipuolisuus näyttäytyy lähdeaineiston laajuudessa. Perinteisen asiakirja-aineiston rinnalle hän tuo myös haastattelemalla tuotettua muistitietoa. Chicagon sosiologisen koulukunnan metodit[22] näkyvät Wariksen haastatteluaineiston käytössä. Waris nimeää aineiston elämäkerralliseksi muistitiedoksi (life-history material) ja metodikseen elämäkerrallisen tutkimusmenetelmän (case study method) kansainvälisten vaikutteiden mukaisesti. Merkillepantavaa on, että haastatteluaineiston tuottamisen ja sen käyttämisen historiallisena lähteenä lisäksi Waris myös sovelsi muistitietoon samanlaista lähdekritiikkiä kuin muuhunkin lähdeaineistoon. Waris ansait-

20 Pertti Haapala luonnehti Voionmaan–Wariksen yhdeksi suomalaisen sosiaalihistorian koulukunnaksi, jossa näkökulma kohdistuu tavallisten ihmisten elämään. Haapala 1989, 18–19.

21 Voionmaa 1903, 1910; Waris 1932, 1934; Teräs 2001, 11; Peltonen 2016.

22 Chicagon koulukunnalla viitataan Chicagon yliopistosta 1900-luvun alussa kukoistaneeseen sosiologian ja kriminologian koulukuntaan, jonka tutkimusmetodeihin kuului havainnoinnin ja haastattelun lisäksi myös elävän elämän tutkiminen elämäkertojen keruun muodossa. Waris tutustui koulukuntaan ja sen metodeihin Rockefeller-stipendiaattina 1934. Roos 1996, 112–117; Niskanen ja Pietikäinen 2021, 79–80.

see paikkansa suomalaisen muistitietotutkimuksen – ja erityisesti työväen muistitiedon – pioneerina yhdysvaltalaisten esikuviensa tapaan.[23]

Työväenliikkeen omassa piirissä suunniteltiin työväen perinteen laajempaa tallentamista jo 1930-luvun lopulla, mutta talvi- ja jatkosota keskeyttivät nämä suunnitelmat. Sotien päätyttyä ja jälleenrakennuksen alettua työväen sivistysliikkeen toiminta keskittyi muihin hankkeisiin työväen perinteen tallentamisen sijaan. Edellä kuvattu Turun yliopiston sosiologien ja kansatieteilijöiden aktivoituminen patisti työväenliikkeen toimeen oman perinteen tallentamiseksi. Työväen muistitietotoimikunta (TMT) perustettiin vuonna 1960 Työväen Sivistysliiton (TSL:n) aloitteesta Matti Hakon ja Matti Kuusen johdolla. Toimikunta aloitti koko maan kattavan työväen muistitiedon keruun vuoden 1960 lopulla. Keruutoiminnan laajuudesta kertoo keruuoppaan painosmäärä 10 000 kappaletta.[24] Keruuhanke haastoi vallitsevan hegemonisen, porvarillisen historiakuvan. TMT:n keruutoiminta poikkesi aiemmista kansatieteellisistä hankkeista siinä, että työväen poliittista toimintaa ei suljettu keruuintressin ulkopuolelle, vaan vasemmistolainen konfliktinäkökulma kuului keruunarratiivin kehykseen.[25] SKS:n keruutoiminnasta poiketen toimikunnan keruissa huomioitiin alusta lähtien historiantutkimuksen näkökulmat, mikä ilmenee eri teemojen käsittelynä elämäkertamuistelun näkökulmasta. Tämä näyttäytyi keruukutsujen kysymyksenasetteluissa, joissa vastaajia ohjattiin kertomaan enemmän taustoja itsestään – synnyin- ja lapsuusajan tietojen lisäksi kysyttiin esimerkiksi vanhempien taloudellisesta ja sosiaalisesta

23 Varsinainen muistitietotutkimus ja -historia valtavirtaistui suomalaisen historian ja perinteentutkimuksen kentällä vasta 50 vuotta myöhemmin 1980-luvulla, jolloin yleisen tulkinnan mukaan Kalela nimesi oral historyn muistitietotutkimukseksi ja sen historiaan keskittyvän alan muistitietohistoriaksi. Kalela 1984a; Kalela 2006, 74; Waris 1973, 269–273; Peltonen 2016; Thompson 2017, 53.

24 Pesonen 2019, 145–163.

25 Ilmar Talven pyrkimys tutkimuksen epäpoliittisuuteen ja eronteko poliittiseen työväentutkimukseen. Ks. Ruotsala 2021, 287. Porvarillisen hegemonian rikkominen. Ks. Peltonen 1996, 18–23.

taustasta. Kertojien taustatietojen laajuuden korostuminen johtui toimikunnan läheisestä suhteesta historiantutkimukseen,[26] mikä juontui juuri tarpeesta tallentaa omaa perinnettä ja historiaa. Toisaalta työväenperinteen keruun voi tulkita myös kansanperinteen keruun toisintamisena kansakuntaa pienempään yhteisöön, työväenliikkeeseen. Tulkinta helpottaa ymmärtämään työväenliikkeen toimijoiden tarvetta ottaa perinteenhallinta liikkeen itsensä tehtäväksi, sillä perinteenhallinta limittyy voimakkaasti liikkeen itseymmärrykseen ja sen konstruoimiseen.

Työväen muistitietotoimikunnan perustaminen ja toiminta heijastelee 1960–1970-luvuilla alkanutta uusien historioiden[27] nousua. Uusien historioiden nousua siivitti englantilaisen historiantutkijan E. P. Thompsonin vuonna 1963 julkaistu klassikkotutkimus *The Making of the English Working Class*. Teoksessaan Thompson yhdisti sosiokulttuurisen näkökulman ja työväestön oman toimijuuden. Thompsonin katsannossa luokkatietoinen työväestö ei synny pelkästään kapitalistisen talouden pohjalta Marxin teorian mukaisesti vaan enemmänkin työväen oman toiminnan tuloksena. Luokkatutkimuksen näkökulma siirtyi rakenteiden ja poliittisen historian tutkimuksesta toiminnan ja subjektin tutkimukseen.[28] Thompsonilaisessa suuntauksessa huomio kohdistuu tavallisten ihmisten näkemyksiin, kokemuksiin sosiaalisista muutoksista ja arjen historiaan. Suuntauksen lähtökohtana on kuitenkin marxilainen tutkimusperinne, joka kohdentuu työväenluokkaan ja työväenliikkeen varhaiseen historiaan.[29] Firabelityöt ilmiönä paikantuvat teollisen järjestyksen lattiatason arjen käytäntöihin, sääntöjen ja niiden noudattamisen

26 Kivilaakso, Pesonen ja Taavetti 2022, 94; Peltonen 1996, 77; Kalela 2006, 73 (viite 18).

27 Mikrohistoria, mentaliteettien historia, arkipäivän historia, oral historya ja naishistoria on nimetty uusiksi historioiksi. Niitä yhdistää kiinnostus arkeen ja arkipäivän historiaan sekä näkökulman kääntäminen ylhäältä rakenteista, instituutioista ja eliiteistä alas ”tavallisiin ihmisiin” ja vähemmistöryhmiin. Niistä on käytetty myös nimitystä *history from below* -suuntaus (historiaa alhaalta.) Teräs 2001, 21; Peltonen Matti 1996, 32-33.

28 “Class is not a thing. It’s a happening.” Thompson 1963, 9–11.

29 Suodenjoki 2010, 23.

sekä soveltamisen moninaisiin muunnoksiin. Niitä käsittelevä muistitieto puolestaan avaa mahdollisuuden tutkia tehdastyöläisten arkipäivän historiaa[30]; heidän ajatuksiaan ja kokemuksiaan teollisuuden lattiatason suhteista, joihin ilmiö sijoittuu tehdastodellisuuden harmaalla vyöhykkeellä. Arjen historian keskiöön on nostettu myös erilaiset tavat, joiden avulla ihmiset ovat ottaneet haltuun oman elämänsä ja sosiaalisen ympäristönsä sekä muuttaneet sitä.[31] Sen vuoksi firabelitöitä käsittelevä muistelukerronta[32] on erityisen hedelmällistä aineistoa valottamaan tehdassääntöjen ja käytännön todellisuuden välistä eroa.[33] Historiantutkija Matti Peltosen mukaan Thompsonin tuotannon kaksi keskeistä käsitettä ovat kokemus (experience) ja kuri (discipline).[34] Kyseenomaiset käsitteet toimivat myös linkkinä Thompsonin ja tutkimukseni välillä. Niiden lisäksi tulkintani firabelitöiden historiasta luontaistalouden jäänteenä pohjautuu pitkälti Thompsonin ja hänen hengenheimolaistensa sekä heidän kriitikoidensa tutkimuksiin enclosure-lakien vaikutuksista rahvaaseen.

Työväen muistitietotoimikunnan työstä huolimatta aikaisempi tutkimus on tulkinnut uusien historioiden ja history from below -suuntauksen rantautuneen Suomeen Jorma Kalelan Paperiliiton historiahankkeen myötä 1980-luvun alussa.[35] Akateemisen tutkimuksen ja aiheen teoreettisen sekä metodologisen problematisoinnin osalta tämä pitää paikkansa, mutta käytännön tasolla Työväen muistitietotoimikunnan toiminta 1960–1970-luvuil-

30 Arkipäivän historiassa on keskeistä tutkia pieniä mikrotason kokonaisuuksia tai yhteisöjä, ja osoittaa tavallisten ihmisten arkipäivän rutiinien historiallinen merkitys. Ukkonen 2000, 68; Hentilä 1988, 171–173; Lüdtke 1995, 3–4.

31 Ukkonen 2000, 68; Lüdtke 1995, 7; Teräs 1995, 13.

32 Termit muistelupuhe tai -kerronta ovat vakiintuneet etenkin folkloristisessa ja etnografisessa tutkimusperinteessä. Ks. Ukkonen 2000, 30–31; Hytönen 2014 25–31; Savolainen 2015, 41 52–56; Jouhki 2020, 61.

33 Fingerroos & Haanpää 2006, 30–32.

34 Peltonen, Matti 1996, 12

35 Kalela kertoo tutustuneensa 1970-luvun jälkipuoliskolla oral history -suuntaukseen, jonka hän tulkitsi osaksi ajalleen tyypillisiä vaihtoehtoliikkeitä ja nimesi sen historialiikkeeksi. Kalela 2006, 70. Ks. Pesonen 2019.

la täyttää kaikki Kalelan historialiikkeiksi nimeämälle ilmiölle esittämät piirteet. TMT:n keruutoiminnassa ”tavalliset ihmiset” ryhtyivät Kalelan historialiikkeen mallin mukaisesti kirjoittamaan ja tallentamaan omaa historiaansa. Hankkeille oli ”yhteistä oppositio sitä vahvaa holhoamisen ja mestaroimisen tendenssiä kohtaan, joka oli ominaista akateemisten historiantutkijoiden esittämälle historialle”.[36] Tältä osin Työväen muistitietotoimikunnan keruu- ja julkaisutoiminta voidaan tulkita *history from below* -suuntauksen varhaisena ilmentymänä Suomessa ja kansainvälisessäkin tutkimuskentässä.

Kalelan johtamassa Paperiliiton historiahankkeessa tavoitteena oli aktivoida liiton jäsenistö aktiivisesti mukaan historian kirjoittamiseen, sillä Kalelan mukaan työväenliikkeen historian kirjoittamisen tuli olla liikkeeseen järjestäytyneiden ihmisten kollektiivista toimintaa itsetiedostamisen syventämiseksi. Tämän tavoitteen metodiksi soveltui opintokerhotyöskentely. Yhteiskunnallisen analyysin sijaan projektin lähtökohtana oli enemmänkin sivistystyö. Keskeinen idea oli tutkimuksen äänen antaminen työläisille itselleen[37], ja ammattitutkijan tehtäväksi jäi tarjota

36 Kalela 1986, 37. TMT:n keruutoiminta työväen (vasta)kulttuurin tallentamisena ja historian tuottamisena ks. Peltonen 1996, 75–78.

37 Oral history -suuntaukselle on sen vakiintumisesta lähtien korostettu äänen antamista marginaaliin jääneille tai vaietuille toimijoille. Näkökulmaa on 2000-luvulla kyseenalaistettu holhoavana, siihen sisältyvän piilomerkityksen (vähemmistö on passiivinen toimija, jolle aktiivinen tutkija antaa äänen) vuoksi. Esimerkiksi Linda Shopes kyseenalaistaa, kuka tai ketkä luovat suullisten paikallishistorioiden haastattelut ja kuka tekee tulkinnat. Toisin sanoen kenen äänellä paikallishistoria lopulta kerrotaan. Shopes 2002, 588–589; Häkkinen 2022, 336. Äänen antaminen saattaa korostaa tutkijan valintojen merkitystä yhteisön äänen luomiselle, minkä riskinä on, että tutkija valitsee omalle tutkimusasetelmalleen sopivat haastattelut ja jättää huomioimatta valitsemalleen näkökulmalle ristiriitaiset näkökulmat. Tutkijan on välttämätöntä tiedostaa tämä kulttuurien ja historian tutkimukselle tyypillinen ”vatsastapuhumisen” riski. Ginzburg 2013, 106; Portelli 1991, 56. Historiantutkija Antti Häkkinen korostaakin Alessandro Portellin tapaan muistitiedon moniäänisyyttä ja siitä aiheutuvaa aineiston epäkoherenssia. Häkkinen 2022, 329; Portelli 1997, 64–67

työläisille metodit oman historian tutkimiseen.[38] Kalela käänsi, ammattiyhdistysliikkeen järjestöhistorioille vielä 1970-luvulla tyypillisen organisaatioihin keskittyvän, näkökulman liikkeen varsinaisiin toimijoihin ja tekijöihin, ay-aktiiveihin. Historialiikkeen ideana oli viedä thompsonilainen historiakäsitys loogiseen päätepisteeseen korvaamalla akateeminen ylhäältä alaspäin suuntautuva tutkijankatse aktiivisella työläisellä, joka tutkii omaa ja vertaistensa toimintaa. Muistitietotutkijoiden parissa Kalelan hanke on nostettu suomalaisen muistitietohistorian merkkipaaluksi ja history from below -suuntauksen avaukseksi.[39]

Jorma Kalelan Paperiliiton historiahanke sai laajasti vaikutteita brittiläisen Popular memory ryhmän kirjoituksista. Ryhmän tavoitteena oli laajentaa historian tuottamisen ideaa akateemisen historiankirjoituksen rajojen ulkopuolelle ottamalla mukaan kaikki ”tavat, joilla menneisyyden käsitys rakentuu yhteiskunnassamme”.[40] Historiatietoisuuden syntymisessä on huomioitava historian julkisten esitysten (muistiorganisaatioiden, median ja viihteen välittämät historiakuvat) lisäksi henkilökohtaiset muistot (arkielämän historiallinen tieto, joka voi kuitenkin olla myös yhteisiä ja jaettuja). Nämä kaksi historiallisen muistin muotoa limittyvät yhteen julkisten historiakuvien pohjautuessa henkilökohtaisiin kokemuksiin ja päinvastoin. Popular memory käsittelee historiakulttuuria ja historiatietoisuuden muodostumista, mutta se kytkeytyy myös historian ja muistin politiikkaan. Muistaminen nähdään sosiaalisena prosessina, jossa ihmiset tekevät menneisyydestä ymmärrettävää ja samanaikaisesti muokkaavat sitä. Muistelija on aktiivinen toimija, joka käsittelee menneisyyttä vuorovaikutuksessa muiden rakenteellisten toimijoiden kanssa.[41] Kalelan lisäksi myös folkloristi Seppo

38 Kalela 1986, 11–21. Lainaus sivulta 13. Kalela sai vaikutteita metodilleen ruotsalaisesta opintokerhotutkimuksesta. Sillén 1977; Lindqvist 1978.

39 Fingerroos & Haanpää 2012, 83; Heimo 2014.

40 Johnson et al. 1982, 207.

41 Johnson et al. 1982, 205–252; Heimo 2007. Popular memory -ryhmän kritiikki kohdistui muun muassa brittiläisen oral history -suuntauksen valtavirtaa vastaan. Ryhmään ”vaikutti myös pieni, mutta kasvava joukko,

Knuuttila perehtyi ryhmän ajatuksiin 1980-luvun alussa. Kalela ja Knuuttila toivat ryhmän teesit mukaan suomalaiseen tutkimuskeskusteluun. Heidän useat muistitietoa ja kansanomaisen historian suhdetta käsittelevät kirjoituksensa vaikuttivat monen eri tieteenalan tutkijoiden käsityksiin muistitietotutkimuksen tarjoamista mahdollisuuksista tarkastella ”tavallisten” ihmisten menneisyyden tuottamistapoja ja historian tulkintoja. Muistitieto mahdollisti heidän mukaansa yhteisöjen ylläpitämän kansanomaisen historiakäsityksen tutkimisen.[42]

Kansanomaisen historian käsite yleistyi 1980-luvun lopulla erityisesti folkloristisessa tutkimuksessa, jossa ”tavallisen kansan” arjen historia ja historian tulkinnat olivat tutkimuksen kohteena. Käsite määrittyi arjen lähipiirissä ja tuttavilta omaksuttavana yhteisön itsensä ylläpitämänä ja valvomana käsityksenä historiasta. Ratkaisevaa oli, että yhteisö kontrolloi, mitä historianäkemykseen kelpuutetaan ja miten asiat ilmaistaan.[43] Folkloristiikassa kansanomaisella historialla tarkoitetaan jonkin tietyn yhteisön omaa käsitystä menneisyydestään. Määritelmään sisältyy usein ajatus yhteisön historiakuvan marginalisoitumisesta valtavirran historian ulkopuolelle. Folkloristiikan tutkija Anne Heimon mukaan tietyn ryhmän erityislaatuisuuden korostaminen tekee käsitteen ongelmalliseksi, sillä käsitteen erityislaatuisuus erottaa kansanomaisen historian essentiaalisella tavalla akateemisesta historian tutkimuksesta.[44] Myöhemmässä tutkimuksessaan Jorma Kalela korvasi kansanomaisen historian käsitteen juuri sen erityislaatuisuuden vuoksi ensin *sosiaaliset muistit* -termillä (*social memories*), kunnes siirtyi käyttämään termiä *yhteiset historiat* (*shared histories*). Yhteisissä historioissa yhteisöjen jakamat omat menneisyyskäsitykset limittyvät populaarien ja akateemis-

kansainvälisiä muistitietohistorian tutkijoita - kuten Luisa Passerini, Alessandro Portelli ja Ron Grele - jotka alkoivat tutkia muistin subjektiivisia prosesseja, mutta joiden työ oli vielä suurelta osin jäänyt huomiomatta Britanniassa.” Thomson et al. 1994, 33.

42 Heimo 2014; Heimo 2007; Kalela 1983, Kalela 1984a; Knuuttila 1984.

43 Kalela 2000, 38.

44 Heimo 2010, 47–52.

ten historian esitysten kanssa vuorovaikutteisesti toisiinsa.[45] Kalelan vanhempia ja uudempia päätelmiä yhdistäen voi todeta, että muistitietohistoria tutkii akateemisen tutkimusperinteen metodein yhteisiä historioita.[46] Folkloristiikan puolella tämä ilmenee esimerkiksi Anne Heimon väitöskirjan lisäksi Ulla-Maija Peltosen folkloristiikan väitöskirjassa, jossa hän tutkii kansanomaisen historian näkökulmasta vuoden 1918 sisällissodan punaisten kirjoitettuja muistoja ja kertomaperinnettä. Itse koottuihin haastatteluaineistoihin pohjautuvat muistitietotutkimukset ovat yleistyneet folkloristiikassa ja etnografiassa Taina Ukkosen 2000-luvun alussa julkaistun väitöskirjan jälkeen. Kotimaisen historiantutkimuksen puolella Saara Tuomaalan haastattelu- ja kirjoitusaineistoihin pohjautuva agraarisen lapsuuden ja kansakoululaitoksen kohtaamista tarkasteleva väitöskirja oli ensimmäisiä muistitietohistorian edustajia.[47] Historiantutkijoiden kiinnostus on kohdistunut enemmänkin kirjoitettuihin muistelmiin, ja haastatteluita päälähteinään käyttäviä akateemisia tutkimuksia on vähän.[48]

Muistitietoaineistot työväenhistorian väitöskirjatutkimusten lähdeaineistona ovat yleistyneet vasta 1990-luvusta alkaen, jolloin myös työväenhistoriaa käsittelevät väitöskirjatutkimukset yleistyivät. Kuviosta 1 ilmenee, että työväenhistoriaa käsittelevät väitöskirjat olivat harvinaisia 1990-luvulle asti, jolloin niiden määrä 2,5-kertaistui vuosikymmenen aikana. Tarkasteltavat suomenkieliset väitöskirjat on tehty eri historia-aineiden lisäksi etnologiaan, folkloristiikkaan ja kasvatustieteisiin.

Muistitietotutkimuksen ja historiantutkimuksen yhdistyminen ei ole ollut täysin kitkatonta monen historiantutkijan kiistäessä muistiin perustuvan tiedon totuuspohjan. Historiantutkimuksen suhtautuminen muistitietoon on jakautunut 1970-luvulta lähtien kolmeen suuntaukseen oral historyyn erikoistuneen tutkija Penny Summerfieldin mukaan. Nämä ovat perinteinen,

45 Kalela 2012, 9.

46 Pesonen 2023, 22; Kalela 1986; Kalela 2012.

47 Peltonen 1996; Ukkonen 2000; Tuomaala 2004.

48 Essi Jouhkin teinikuntien toimintaa tutkivan väitöskirjan lähteenä ovat haastattelut. Jouhki 2020.

Kuvio 1. Muistitietoaineistot tutkimuksen lähteenä vuosina 1960–2019 julkaistuissa työväenhistoriaa käsittelevissä väitöskirjoissa. Kirjoittajan kokoama aineisto koostuu Työväenliikkeen kirjaston Helka-tietokannasta löytyneistä 96 väitöskirjasta, joiden aiheena on asiasanoituksen perusteella historian lisäksi jokin seuraavista: sisällisota, työväenliike, työväenperinne, työvä*, ammattiyhdistysliike, vasemmisto ja sosialidem*. Täydellinen hakukorpus katosi Helsingin yliopiston kirjaston tietokantauudistuksen myötä. Aineistokorpus liitteenä: liite 1.

sosiaalihistoriallinen ja kulttuurinen suuntaus. Perinteinen suhtautumistapa muistitietoon on ollut penseä, sitä on pidetty liian subjektiivisena ja epäluotettavana verrattuna kirjallisiin lähteisiin, ja sen takia sitä on pidetty hedelmättömänä lähdeaineistona. Sosiaalihistorian ja kulttuurisen suuntauksen näkökulmasta muistitiedon subjektiivisuus ja tulkinnallisuus on puolestaan ymmärretty muistitiedon ominaispiirteinä, jotka eivät tee muistitiedosta sen epäluotettavampaa tai hedelmättömämpää aineistoa kuin kirjallisista lähteistäkään. Sosiaalihistorian näkökulma on korostanut muistitiedon merkitystä historiantutkimuksen marginaaleihin kuuluneiden äänen voimistamiseksi ja tavoittamiseksi. Summerfieldin mukaan sosiaalihistorian tutkijat eivät ole korostaneet haastateltavien liioittelua, väärin muistamista ja haastat-

telijoiden vaikutusta haastateltaviin perustavanlaatuisina ongelmina, kuten historiantutkimuksen traditionalistit ovat tehneet. Sen sijaan sosiaalihistorian tutkijat ovat tulkinneet muistitiedon samankaltaisuuden kirjallisten lähteiden kanssa, jotka myös sisältävät virheitä, väärinkäsityksiä tai niiden laatijan tavoitteiden mukaista harhaanjohtamista.[49] Senkin takia on syytä painottaa lähdekritiikin merkitystä kaikkien eri lähdetyyppien kohdalla. Useat tutkijat muistuttavatkin, että monet historiantutkimuksen suosimat lähdetyypit, kuten oikeuden pöytäkirjat, poliisiraportit tai sanomalehtiuutiset, perustuvat kertojan suullisen esityksen referointiin kirjallisesti ja ovat siltä osin hyvin lähellä suullisia lähteitä.[50]

Kulttuurinen lähestymistapa puolestaan korostaa nykyhetken merkitystä muistelussa. Lähtökohtana on, että kulttuuriset vaikutukset muovaavat muistia, jolloin muisti ei koskaan voi olla riippumaton niistä. Se ei kuitenkaan ole kulttuuriselle näkökulmalle ongelma vaan tutkimuskohde, jota analysoida. Kulttuurisen lähestymistavan lähtökohtana on hyväksyä, että tutkimuksellisesti merkityksellistä on muistellun tapahtuman muistamisen lisäksi myös tapahtuman ymmärtäminen tulkitsemalla sitä mitä muistelijat muistavat. Menneisyyden tapahtumia tarkastellaan nykyisyydessä ja tietyssä haastattelutilanteessa, jonka vaikutuksia kerrontaan ei voi eliminoida. [51] Kulttuurisen historiantutkimuksen suuntauksen mukaisesti muistitiedon lähdekriittiseen tarkasteluun tulee sisällyttää myös haastattelutilanne ja haastattelijan vaikutus haastateltavaan.

Historiantutkijoiden suhtautumista merkityksellisempää on muistitietotutkimuksen positio tutkimuskentällä laaja-alaisemmin tarkasteltuna. Tästä näkökulmasta muistitietotutkimus voidaan jakaa realistiseen ja tulkinnalliseen linjaan. Positivistiseen tutkimusperinteeseen nojaavassa realistisessa suuntauksessa näkökulma kohdistuu muistitietoaineistojen tapahtumahistorialli-

49 Summerfield 2004, 65–93; Ukkonen 2006, 186–187.

50 Summerfield 2004; Lummis 1987, 11–13; Portelli 2015, 53–54; Thompson & Bornat 2017, 188–193; Aho 2019, 54.

51 Summerfield 2004, 67.

seen tietoon sekä kertojien omiin kokemuksiin ja näkemyksiin. Muistitietoaineistot käsitetään muiden historiallisten lähteiden tapaan epätarkkoina kuvauksina menneisyyden objektiivisesta todellisuudesta, jota tutkijat pyrkivät rekonstruoimaan eri lähteitä vertailemalla ja analysoimalla. Hermeneutiikkaan pohjautuva tulkinnallinen muistitietotutkimus taas kohdistuu enemmänkin muisteluun itseensä ja menneisyydelle annetuille merkityksille nykyhetkessä. Tämä yleisluonteinen luokittelu edustaa ideaalityyppejä, jotka varsinaisessa tutkimuksessa harvoin esiintyvät selkeän dikotomisina. Useimpien tutkimusten tapaan tutkimuksestani löytyy vaikutteita molemmista suuntauksista.[52]

Oral historylle tyypilliseen tapaan tutkimukseni aineisto on haastattelemalla tuotettu. Muistitietohaastattelussa sekä tutkijahaastattelija että kertojahaastateltava tuottavat yhdessä dialogisen[53] aineiston. Tämä on oral historyn ydin, joka erottaa sen muista kirjallisiin lähteisiin perustuvasta historiantutkimuksesta.[54] Muistitietohistorian omalaatuisuus pohjautuu haastattelijan ja haastateltavan dialogiseen suhteeseen, jota historiantutkija Michael Frisch kuvaa ”yhteiseksi tekijyydeksi” (a shared authority)[55]. Suomalaiset muistitietotutkijat ovat kääntäneet Frischin shared authorityn yhteiseksi tekijyydeksi tai jaetuksi tekijyydeksi.[56] ”Yhteinen tekijyys” kuvaa Frischin alkuperäistä ajatusta tekijyydestä, joka ei käsitteenä vaadi erillistä subjektia jakamamaan tekijyyttä.

Myös kansainvälisessä tutkimussuuntauksessa ”yhteinen tekijyys” on vuosien saatossa muuntunut tekijyyden jakamiseksi (sharing authority). Muistitietotutkija Linda Shopesin mukaan ”yhteinen tekijyys” on ajan myötä uudelleenmuotoiltu ”jaetuk-

52 Ukkonen 2000, 186–189; Vehkalahti & Jouhki 2022, 309.

53 Lynn Abramsin mukaan oral historyssa olennaista on dialoginen prosessi, joka ilmenee keskusteluna sekä haastattelijan ja kertojan välillä että kertojan ja ulkoisten diskurssien tai kulttuurin välillä. Abrams 2016, 19.

54 Teräs & Koivunen 2017, 200; Abrams 2016, 9–10.

55 Frisch 1990.

56 Teräs 2018; Peltonen et al. 2022, 507. Heidi Kurvinen ja Hannah Yoken käänsivät sen jaetuksi asiantuntijuudeksi. Kurvinen & Yoken 2022, 69.

si tekijyydeksi" (sharing authority), kun Frischin alkuperäinen idea yhteisestä tekijyydestä haastattelutilanteessa on laajentunut oral history suuntauksen mantraksi, jolla käsitetään tutkimushankkeet kokonaisuudessaan. Sitä on käytetty viittaamaan yhteistoiminnalliseen tutkimukseen, jossa historioitsija neuvottelee jostakin lopputuloksesta (museonäyttelystä, kävelykierroksesta, paikallisesta julkaisusta, draamateoksesta) useiden sidosryhmien kesken.[57] Frisch selvensi alkuperäistä ajatustaan toteamalla, että rakenne "jakaa tekijyyttä" (sharing authority) viittaa "meidän" omistamaamme tekijyyteen (authority), joka "meidän on jaettava". Yhteinen tekijyys viittaa Frischin mukaan olemassa olevaan tekijyyteen, sillä muistitietohaastattelun tulkinta- ja merkityksenanto on jo määritelmällisesti yhteinen "luontainen osa haastattelun dialogista luonnetta".[58]

Tutkimuksessani yhteinen tekijyys määrittyy Frischin alkuperäisen idean mukaisesti haastattelutilanteen yhteisen tekijyyden tarkastelun näkökulmasta, jolloin yhteinen tekijyys tasoittaa haastattelijan ja haastateltavan välistä hierarkkista suhdetta haastatteluaineiston luomisprosessissa korostamalla molempien osapuolten aktiivisuutta ja osallisuutta historiallisen lähteen tuottamisessa.[59] Yhteisen tekijyyden huomioon ottamisen tavoitteena on tehdä näkyväksi haastattelutilanteen sekä siinä vaikuttavien toimijoiden, haastattelijan ja erityisesti haastateltavan, merkitys tutkimuksen lopputulokselle: miten haastattelijan ja haastateltavan keskinäinen suhde olennaisesti luo ja jäsentää aineistoa ja myös tutkimusta. Yhteinen tekijyys kiinnittyy 2000-luvun muistitietotutkimuksen piirissä käytyyn keskusteluun suullisen historian muodostumisen intersubjektiivisuudesta. Sillä kuvataan haastattelijan ja haastateltavan välistä kommunikaatiota haastattelutilanteessa eräänlaisena neuvotteluna, jossa kerronnan sisällön lisäksi käsitellään heidän erilaisia roolejaan ja asemiaan.[60]

57 Shopes 2014, 265.

58 Frisch 2011, 127–128; Shopes 2014, 265.

59 Frisch 1990, xv-xxiv; Shopes 2003, 103–110; Teräs & Koivunen 2017, 199–201; Abrams 2016, 54–55; Teräs 2018.

60 Kurvinen & Yoken 2022, 47; Abrams 2016, 54–77.

Yhteinen tekijyys tutkimuksen lähtökohtana sopii hyvin yhteen työväenhistoriaan kytkeytyneen klassisen oral history -suuntauksen kanssa. Huomionarvoista on kuitenkin, että tutkimussuuntaukseen kuuluu myös problemaattisempia tutkimusasetelmia, jotka osoittavat yhteisen tekijyyden riippuvaiseksi toimijoiden poliittisista reunaehdoista. Esimerkiksi italialainen muistitietohistorian tutkija Luisa Passerini on osoittanut torinolaisten työläisten muistelukerronnan pyrkineen vaikenemaan sopeutumisesta ja osallisuudesta fasismiin, jolloin ilmiön tavoittaminen on vaatinut kerronnan tasojen ja muistelupuheen sisältämien johtolankojen erityisen kriittistä analysointia. Yhteinen tekijyys metodologisena lähtökohtana on varteenotettava, kun tutkimuksen kohteena ovat sosiaalisesti ja poliittisesti suhteellisen vakaissa oloissa elävien ihmisten kertomukset. Oral history -tutkimuksen kohteet ovat laajentuneet tarkastelemaan kertomuksia myös äärimmäisistä inhimillisistä kokemuksista poikkeusoloissa, kuten joukkomurhan jälkeisessä Ruandassa ja Bosnia-Hertsegovinassa. Tämänkaltaisiin tutkimusasetelmiin, joissa haastateltavat ovat ääritapauksissa olleet osallisia joukkomurhan toteutukseen, kertojalähtöinen näkökulma ei välttämättä sovi.[61]

Suomalaisen järjestäytyneen työntekijäliikkeen historiat muodostavat yhden tutkimukselleni olennaisen työelämän suhteiden tutkimusperinteen. Jorma Kalelan 1980-luvun alussa esittämän kritiikin mukaan ammattiyhdistysliikehistoriat keskittyivät liikaa organisaatioihin ja puoluepolitiikkaan. Kyseinen näkökulma jätti työläisten oman lattiatason toiminnan työoloineen ja -suhteineen sivuun. Kansatieteen tutkijat ovat 1960-luvulta lähtien panostaneet systemaattisesti eri ammattialojen työväenkulttuurin tutkimukseen, ja, kuten aiemmin kirjoitin, kansatieteellisissä

61 Kiitos tästä ja muista huomioista sekä kommenteista väitöskirjan esitarkastajalle ja vastaväittäjälle sosiaalihistorian professori Sakari Saaritsalle. Passerini 1988. Erin Jessee on tutkinut oral historyn eettisiä rajoja ja kenttätyötä vaarallisessa ja vihamielisessä ympäristössä joukkomurhan jälkeisessä Ruandassa ja Bosnia-Hertsegovinassa. Jessee, 2011; 2017. Kertojalähtöinen näkökulma ei ole rakentava lähtökohta vihamielisiä ja moraalisesti tuomittavia ilmiöitä tutkittaessa, kuten esimerkiksi rasistisen terrorijärjestön ku klux klaanilaisten haastatteluissa. Ks. lisää Blee 1993; 1996.

tutkimuksissa tehdastyötä on lähestytty talonpoikaiskulttuurin tutkimuksen näkökulmista, jolloin työväenkulttuurin poliittinen ja yhteiskunnallinen puoli on jätetty tutkimuksen ulkopuolelle.[62] Historiantutkija Kari Teräs toisti Kalelan kritiikin väitöskirjassaan, mutta huomioi tutkimusintressien laajentumisen ammattiyhdistyshistorioiden parissa jo 1980-luvulla uuden tutkijasukupolven tutkimuksissa. Uuden akatemisoituneen tutkijapolven tutkimusintressit kohottivat työn, työkulttuurit ja -ehdot keskiöön. Teräs toteaakin uuden sosiaalihistoriallisen otteen ja ammattiyhdistysliikkeen sekä sen sosiaalisten ehtojen problematisoinnin olleen tyypillistä 1980-luvulla voimistuneelle tutkimukselle, ja eron tekeminen aikaisempaan organisaatiohistoriaan näkyi jo tutkimuksien nimeämissä työntekijäin historioiksi ammattiyhdistysorganisaation sijaan. Teräksen uuden vuosituhannen alussa julkaistu väitöskirja, *Arjessa ja liikkeessä, Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*, tarkensi näkökulmaa ammattiyhdistysliikkeen ja työelämän suhteisiin jättäen puoluepolitiikan tyystin tutkimuksen ulkopuolelle.[63]

Teräksen tutkimus työelämän suhteista näyttäytyi myös paternaalisten tehdasyhteisöjen ja niiden ympärille kasvaneiden tehdaspaikkakuntien tutkimuksen nousussa suosituksi tutkimusaiheeksi 2000-luvun alussa.[64] Paternalismilla tarkoitetaan tehdasyhteisön sosiaalisen järjestyksen muotoa, joka perustuu eräänlaiseen vaihdantajärjestelmään. Tehtaan työnantaja, patruuna, myöntää sosiaalisia etuja, suojelua ja huoltoa, työntekijän lojaalisuutta ja työrauhaa vastaan. Järjestelmä sisältää avoimia ja kätkettyjä kontrollikäytäntöjä, jotka ulottuvat kokonaisvaltaisesti työläisen ja hänen perheensä elämään aina vapaa-aikaan asti.[65]

62 Teräs 2001, 15–18; Stenvall & Horsmalahti 1987.

63 Teräs 2001, 20; Bergholm 2018, 179–183. Uuden polven ay-historiaa: Reuna 1984; 1985; Bergholm 1988.

64 Tehdasyhteisöjen historiaa käsitteleviä väitöskirjoja muun muassa Koivuniemi 2000, Ahvenisto 2008, Raiskio 2012, Marttila 2014, Kaihovirta 2015, Vanha-Similä 2017 ja Naarminen 2018.

65 Koskinen 1987, 102–104, 187; Koskinen 1993, 18–19; Koivuniemi 2000, 30–32; Ahvenisto 2008, 22–23; Kettunen 2018, 10–11.

Poliittisen historian emeritusprofessori Pauli Kettusen mukaan teollisuusyritysten paternalismi sai uuden tulkintakehyksen vuosituhannen vaihteen tutkimuksessa. Työnantajapaternalismia ei enää tulkittu niinkään modernia väistävinä traditionaalisina käytäntöinä vaan huomio kiinnitettiin enemmänkin jatkuvuuteen kollektiivisen sopimus- ja neuvottelujärjestelmän rakentumisen jälkeen.[66] Tutkimukseni limittyy osaltaan tähän tutkimussuuntaukseen, sillä firabelityöt olivat osa paternalistista vaihtojärjestelmää, ja tutkimuksessani osoitan niiden tekemisen jatkuneen kollektiivisen työehtosopimusjärjestelmän rakentumisen ja vakiintumisen jälkeenkin.

2.1.1 Firabelit tutkimuskohteena

Tutkimukseni keskiössä on teollisuustyöntekijöiden omaan käyttöönsä työajallaan tekemät oheistyöt, niin sanotut firabelityöt, ja niiden valmistamiseen liittyvä tehdastyökulttuuri. Firabelitöillä tarkoitan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä sekä materiaaleilla ja useimmiten työajalla, omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita tehtiin pääsääntöisesti ilman lupaa. Teollisuustyöntekijän käsitän teollisuudessa suorittavaa työtä tekevänä henkilönä, synonyymina vanhahtavana pidetylle teollisuustyöläiselle. Laajemmin tulkittuna myös työnjohtajat, suunnittelijat ja insinöörit lukeutuvat teollisuustyöntekijöihin, mutta rajaan tutkimuksessani työntekijäryhmän suorittavan työn tekijöiksi, jotka työskentelevät lattiatasolla teollisuustuotannossa, erotuksena heitä valvovasta työnjohdosta, työprosessia tai tuotetta suunnittelevista suunnittelijoista sekä insinööreistä tai toimistotyöntekijöistä. Sivuan tutkimuksessani työntekijöiden lisäksi myös työnjohdon ja insinöörien näkökulmia firabeleihin.

Työntekijöiden omaan käyttöön tekemät oheistyöt tunnetaan työntekijöiden piirissä useilla eri nimityksillä: viraapelit, firabelit ja niiden eri kirjoitusmuodot ovat sotevantyön ohella yleisimpiä nimityksiä, joiden lisäksi on myös paikallisia ilmauksia ku-

66 Kettunen 2018, 10–11.

ten Kuusankoskella käytetty satavitonen-termi. Tutkimuksessani käytän työntekijöiden omista töistä ja niiden tekemisestä termiä firabeli, koska termi on aiemmassa tutkimuksessa vakiintunut ja se viittaa kirjoitusasultaan sanan saksalaiseen kantasanaan, Feierabend. Firabelin etymologia juontaa saksaan, josta se on ruotsin välityksellä lainattu suomeen. Saksalaisella Feierabendilla alun perin tarkoitettiin työajan jälkeistä aikaa, ”pyhäpäivän aattoilta; iltainen vapaa-aika työstä”. Sana muuntui ruotsissa muotoon fyrabend, ja *Svenska Akademiens Ordbokin* mukaan termillä on tarkoitettu vapaa-ajalla tehtyä työtä, erityisesti töitä, joita käsityöläinen tekee omaan, ei mestarin, lukuun. Vanhemmassa suomenruotsissa firabelilla on työajan ulkopuolisen työn ja sivutyön lisäksi tarkoitettu juhlia, mutta tämä merkitys on jäänyt pois käytöstä, eikä sitä omaksuttu suomen kieleen.[67] Stadin slangiin perehtyneen suomen kielen emeritusprofessori Heikki Paunosen mukaan

> Merkityksellä “salainen” oheistyö näyttäisi olevan pitkät jäljet, vaikka onkin - ainakaan näiden tietojen perusteella - aika mahdotonta yhdistää ruotsalaisten kisällien omaan laskuunsa 1700-luvulta lähtien tekemää työtä Helsingin, Tampereen ja Turun tehdasslangeihin. On toki mahdollista, että tämä merkitys on vanha, mutta se voi perustua myös eri tahoilla tapahtuneeseen semanttiseen rinnakkaiskehitykseen.[68]

Sanomalehtikirjoituksissa termi esiintyy ensimmäisen kerran vuonna 1840, mutta termin käyttö yleistyy 1900-luvun puolella.

---

67 Pesonen 2014, *Svenska Akademiens Ordbok*: 1. ”2) a) i uttr. arbeta o. d. på fyraben = arbeta på fritid; särsk. i fråga om arbete som handtvärksgesäll utför för egen (icke för mästarens) räkning. 1752, 1846, 1871. – – Ssg (till 2): FYRABENS-ARBETE~020 l. ~200. (i fråga om ä. förh.) arbete som göres på fritid. särsk. (tillf.) i uttr. på fyrabensarbete, på fyraben. (Folkböckerna) lära i äldre dagar ofta blifvit tryckta på fyrabendsarbete.” Reuter 1996, Nykysuomen sanakirja 1963; Suomen sanojen alkuperä, Etymologinen sanakirja 1 A-K.

68 Heikki Paunosen kanssa käyty kirjeenvaihto.

Sillä viitattiin yleisesti ammattityön ulkopuolisiin lisätöihin.[69] Termi sai uusia merkityksiä 1900-luvun alkupuolen tehdasdiskurssissa, ja jo vuoden 1911 vaatturin ammattisanastossa firabel (viraapeli) tarkoitti ylityötä tai välityötä.[70] Kustaa Killisen[71] käsityöperinnettä käsittelevässä esitelmässä vuodelta 1918 kuvaillaan kisälliaikaa:

> Työpäivän pituus mestarin luona oli tarkoin säädetty, mutta vapaa-aikoina sai kisälli tehdä työtä omaan laskuunsa eli ”viraaplata” jos oli siihen saanut luvan mestarilta, mutta jos ilman luvatta ”viraaplasi” sakotettiin häntä ja työansio lankesi mestarille. [72]

Killisen esitelmä on ensimmäinen sanomalehtiaineistoista löytyvä viittaus, jossa ”viraapeliin” yhdistyy työn tekeminen työntekijän omaan laskuun. Toisin sanoen kisälli sai vapaa-ajalla tehdä työtä verstaalla omaan laskuunsa, mikäli oli saanut siihen mestarin luvan.

Firabelin yleinen merkitys sivutyönä tai lisätyönä sai uusia merkityksiä 1900-luvun alkupuoliskon tehdaskontekstissa. Tehdasdiskurssissa firabelilla tarkoitettiin työntekijöiden omia töitä, joita työntekijä teki työpaikalla. Termi on oletettavasti ollut osa tehdasslangia, minkä vuoksi siitä on niukalti asiakirjalähteitä. Firabelityöt esiintyy silti Tampellan tehtaan kiertokirjeissä, Ahl-

69 Sanojen fyrabend, virapel, viraapel, firabel, firabeli, firaapeli, viraapeli, virapeli -haut Suomessa 1771–1929 ilmestyneisiin sanomalehtiin ja aikakauslehtiin kansalliskirjaston tietokannassa. Kyseiset termejä on käytetty ajanjaksona 164 kertaa ja yleisimmät muodot olivat firabel 67 kertaa, firaapeli 32 kertaa ja viraapeli 28 kertaa. https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/search.

70 Vaatturi: pukuteollisuuden harjoittajain äänenkannattaja, 01.09.1911, nro 9, s. 2 https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/1111318?page=2 Kansalliskirjaston Digitoidut aineistot. (Luettu 20.10.2023.)

71 Esitelmä Kuopion Käsityö- ja tehdasseuruuden 50-vuotisjuhlassa 24.9.1918 kirjoittajaksi on merkitty Kust Killinen.

72 *Käsityö- ja teollisuuslehti*: *Suomen teollisuusvaliokunnan äänenkannattaja*, 01.01.1918, nro 10–11, s. 12. https://digi.kansalliskirjasto.fi/aikakausi/binding/964249?page=12 Kansalliskirjaston Digitoidut aineistot. (Luettu 20.10.2023.)

strömin Karhulan konepajan työnjohtajien toimintaohjeissa ja kuulustelupöytäkirjoissa.[73] Tehdassäännöissä firabeleihin viitattiin yksinkertaisesti omina töinä, joita työntekijät tekivät omaan laskuunsa.[74]

Tutkimuskirjallisuudessa termin varhainen esiintyminen on Risto Reunan vuonna 1984 julkaistussa Puutyöläisten historiassa. ”Tehtaalaispuuseppien tyytymättömyys oli tuskin vähäisempää, vaikka työstä johtuen selvästi eri luonteista, sillä puusepän tuloista kertyi yhä edelleen merkittävä osa sivutöillä, ’firaabelilla’.”[75] Lasinvalmistajien työtä ja elämää väitöskirjassaan tutkineen Virpi Nurmen mukaan yksityisen eli firapelitöiden tekeminen oli kielletty kaikilla lasitehtailla. Kielloista huolimatta ”lasitehtaalaiset tekivät tauoilla itselleen ja tuttavilleen käyttö-, koriste- ja lahjaesineitä”.[76] Lasitehtaalaisten tapauksessa firabelilla tarkoitetaan juuri työntekijän omaksi hyödykseen tekemiä esineitä.

Kari Teräs asemoi väitöskirjansa *Arjessa ja liikkeessä – Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920* harmaata taloutta käsittelevässä luvussa firabelityöt osaksi laajempaa ilmiötä. Samalla hän esittää useita rinnakkaisia ilmiöitä, joilla hän kytkee firabelit laajasti käsittelemiinsä työväestön sosiaalisiin normeihin, kunnian koodistoon ja heidän omaan ”moraalioppiinsa”, jossa pieni vilpinteko oli tiettyyn rajaan sallit-

73 Esimerkiksi Tampellan kiertokirjeessä: ”Koska on ilmaantunut vajavaisuutta ja väärinkäytöksiä työntekijöiden omien töiden (firabelitöiden) suhteen.” (Sulkeet kuuluvat sitaattiin.) Kiertokirje 72/48, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA; Karhulan tehtaiden työnjohtajien toimintaohjeissa määriteltiin: ”Yhtenäisyyden ja kohtuuden vaatimusten tähden on työläisten ja virkailijoiden omien töiden (ns. firaabelitöiden) suhteen otettu käytäntöön seuraava menetelmä.” Karhulan tehtaat, konepaja ja teräsvalimo, työnjohtajien toimintaohjeet, 3847: Säännöt, ohjeet, 1901–1975, Ahlström, Karhulan tehtaat, ELKA. Ohjeet ajoittuvat vuosiin 1948–1950: Pesonen 2018; Kuulustelupöytäkirja N:o 4, Luvattoman firapelityön suorittamisesta, 12.2.1953, kuulustelupöytäkirjat 1952–1960, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, 2124, ELKA.

74 Pesonen 2018.

75 Reuna 1984, 191.

76 Nurmi 1989, 57, 83.

tua.[77] Teräs toteaa firabelitöiden tekemisen olleen sakkojen uhalla kiellettyä tehtaiden työsäännöissä. Vaskiseppäoppilaat tekivät ”firabelitöitä omaan laskuun luvalla luvallisesti iltaisin ja ruokatuntisin ja luvattomasti työaikana”. Teräs erottaa firabelityön varsinaisen työajan ulkopuolella tehdystä ”vapaa-ajan työstä”, jota työntekijät tekivät toimeentulonsa turvatakseen.[78]

Teräs tarkastelee väitöskirjassaan työntekijöiden arjen vaikutusmahdollisuuksia saksalaisen historiantutkijan Alf Lüdtken luomia käsitteitä hyödyntäen ja tulkitsi vilpinteon osaksi työntekijöiden omapäistä kulttuuria, jossa kierrettiin ja tulkittiin omalla tavalla teollista kuria ja voitettiin aikaa ja tilaa itselle.[79] Omapäisyyden tulkinnassa Teräs hyödyntää arjen historian uranuurtajana pidetyltä Lüdtkelta lainaamaansa Eigensinn-käsitettä. Saksan 1900-luvun ensimmäisten vuosikymmenten työelämää tutkinut Lüdtke uudisti tapaa tarkastella yhteiskunnallisia rakenteita kokonaisvaltaisesti kehittelemillään käsitteillä Eigensinn ja arkipäivän politiikka. Lüdtke ylitti arjen historian siiloutumisen laajentamalla poliittisuuden käsitettä arjen historiaan.[80] Käsitteillään Lüdtke laajensi perinteistä politiikan käsitettä[81] epäpoliittisena pidettyyn arkipäivän toimintaan. Lüdtken tulkinnan mukaan politiikka ei ilmene vain toimijoita epäpoliittiseksi ohjailtavaksi joukoksi objektivoivana vaan aktiivisena arjen toimintana, joka ilmenee myös työntekijöiden erilaisina strategioina kiertää työnantajan määrittelemää teollista järjestystä. Aikaisemmin ir-

77 Tämän kappaleen kirjoittamiseen vaikutti artikkeli IV referee-arvioijalta saamani kommentit. Lämmin kiitos hänelle ja kaikille muillekin väitöskirja-artikkelieni referee-arvioijille heidän antamistaan vinkeistä, kommenteista ja korjauksista. Teräs 2001, 75–81.

78 Teräs 2001, 78.

79 Teräs 2001, 75–81.

80 Teräs 2001, 25–28.

81 Lüdtken mukaan politiikka käsitetään kollektiivisen kiinnostuksen muotoiluna, saavuttamisena ja pitkäaikaisena organisointina. Lüdtke 1986, 82–89.

rationaalisena tulkittu työntekijöiden käytös sai uuden kehyksen Lüdtken muotoilemasta Eigensinn-käsitteestä.[82]

Lüdtke tulkitsi uudelleen kuluneen tulkinnan työntekijöistä ja työnantajista toistensa vastapooleina tutkimusta rajoittavana tekijänä, joka yksinkertaistaa työntekijän vaikutusmahdollisuudet alistumiseen ja vastarintaan. Niiden sijaan Lüdtke kiinnitti huomionsa työntekijöihin aktiiviseen toimintaan kykenevinä toimijoina, jotka kiersivät, laajensivat ja loivat uusia merkityksiä työelämän valtasuhteille. Lüdtke ei viitannut Eigensinn-käsitteellä, joka on usein käännetty omapäisyydeksi, vastarintaan vaan ennemminkin pyrki ylittämään dikotomisen joko-tai-luonteen työelämän suhteiden analyysissaan. Työntekijöiden omapäisyys ilmenee luvattomina taukoina, herjanheittona, työntekijöiden keskinäisenä fyysisenä kiusoitteluna ja jopa työtovereiden työkalujen varastamisena. Omapäisyydessä on kyse ennen kaikkea työntekijöiden oman tilan ja ajan valtaamisesta itselle auktoriteetin vastustamisen sijaan.[83]

Eigensinn on keskeinen termi Lüdtken työläisten arjen analyysissä. Sillä tarkoitetaan tahdonvoimaisuutta, spontaania itsetahtoa, eräänlaista itsensä vahvistamista, tehdastyön lattiatason sosiaalisten suhteiden uudelleen muovaamista ja oman tilan rajaamista. Se muodostaa arkipäivän politiikan kentän omine kannustimineen ja rajoituksineen, jotka poikkeavat muodollisen politiikan virallisuudesta. Omapäisyydessä työläiset korostavat omaa valtaansa ja merkitystä.[84]

Omapäisyys-käsitteellä lattiatason työntekijöiden toiminta saa rationaaliseen muodon. Teräksen Lüdtkelta lainaamat käsitteet, arkipäivän politiikka ja omapäisyys, muodostavat firabelitöiden käsitteellisen kehyksen ytimen. Hyödynnän ja syvennän niitä tutkimuksessani.

82 Teräs 2001, 25–28.

83 Lüdtke 1993, 55–57; Teräs 2001, 25–28; Ahvenisto 2008, 260–262; Lüdtke 1986, 78–89; Linden 1995, 290–292; Lüdtke 1995, 227; Pesonen 2018, 32–43; Enbom 2014, 150–152; Enbom et al. 2020, 14–15.

84 Ks. Lüdtke 1986, 155–197; Lüdtke 1993, 39–84.

Historiantutkija Matias Kaihovirta tarkasteli väitöskirjassaan Billnäsin ruukkityöläisten poliittista toimintaa 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Kaihovirta mainitsi firabelityöt tutkimuksessaan esimerkkinä poliittisen toiminnan epävirallisista muodoista James C. Scottin arkipäivän vastarinta -käsitteen näkökulmasta.[85] Scottin käsite nojautuu vahvasti E. P. Thompsonin tulkintaan rahvaan vaikutusmahdollisuuksista 1700-luvun yksityisomistusta vahvistaneisiin lakimuutoksiin. Käsite kuvaa rahvaan vastarinnan muotoja, jotka eivät vaadi erillistä koordinointia tai suunnittelua ja edustavat usein yksilöllisen itseavun muotoa. Tyypillisesti ne välttävät suoraa symbolista yhteenottoa auktoriteetin kanssa.[86] Toiminta ei manifestoidu vastarinnaksi, sillä sen muodot pyrkivät pysymään poissa julkisuudesta.[87]

Tutkimusajallisesti varhaisin viittaus firabelitöihin on Suomen historian professori Kirsi Vainio-Korhosen ja historiantutkija Mikael Korhosen väärentäjä Carl Grandellin elämää käsittelevässä teoksessa. Vaiherikkaan elämän elänyt Grandell oli 1830-luvulla rangaistusvankina Viaporissa, jonka pajoissa ja verstaissa työskentelevät vangit tekivät työpaikkansa välineillä ja materiaaleilla tuotteita, joita he myivät Viaporin torilla eli Narinkassa.[88]

2.1.2 Globaali ilmiö?

Firabelitöille on tyypillistä, että niiden tekijät pitävät niitä paikallisena ilmiönä. Teollisuudessa tehdyt firabelit on ilmiönä yleismaailmallinen, ja akateemisessa tutkimuksessa sosiologit kiinnittivät huomionsa niihin ensimmäisenä. Yhdysvaltalainen sosiologi Melville Dalton oli ensimmäisiä tutkijoita, joka on kirjoittanut aiheesta. Dalton julkaisi vuonna 1959 pääteoksensa *Men Who Manage*, joka käsittelee työnjohtajien käyttäytymistä ja henkilös-

85 Kaihovirta 2015, 174–177.

86 Scott 1987, 29.

87 Lehtola & Autti 2019, 8.

88 Vainio-Korhonen ja Korhonen 2024, 98–99.

tön suhteita teollisuudessa. Kemianteollisuudessa johtotehtävissä aiemmin työskennelleen Daltonin tutkimus perustuu suurelta osin hänen omiin kokemuksiinsa ja havainnointiin teollisuuden johtotehtävissä. Dalton kyseenalaisti vallitsevan paradigman työelämän rationalisoinnista työympäristön organisoinnilla korostamalla teollisuustyön epävirallisia käytäntöjä. Dalton esitti firabelityöt (government jobs) esimerkkinä teollisuustyön epävirallisena palkitsemisjärjestelmänä työntekijöille:

> Kaikki tämä liittyi teollisuudessa, täällä ja kaikkialla, vallitsevaan käytäntöön tehdä ”firabelitöitä”. Niihin kuuluu niin monenmoiset alkuperäiset kuin korjaustyöt, joita kunnossapidon työntekijät tekevät – tehtaan materiaaleista ja työvälineillä työajalla – ”palveluksena” työntekijöille kaikilla tasoilla.[89]

Yhdysvalloissa firabelitöihin on viitattu yleisesti termillä government jobs. Daltonin lisäksi folkloristi Bruce E. Nickerson käytti termiä teollista folklorea käsittelevässä artikkelissaan *Is There Folk in the Factory?*, joka julkaistiin vuonna 1974. Koneistajana ja insinöörinä teollisuudessa työskennellyt Nickerson määritteli ”valtion työt” itselle tehdyksi työksi, jossa työntekijät käyttävät suurinta kekseliäisyyttään. Nickerson korosti firabelien merkitystä työn ammattilaiseksi oppimisessa, kun oppipojat valmistivat työvälineitä itselleen firabelina vanhemmilta työntekijöiltä saamiensa suullisten ohjeiden perusteella. Perinteen suullisen välittymisen lisäksi Nickerson näki ilmiössä yhteneväisyyksiä perinteisten käsityöläisammattien kanssa.[90]

Michiganilainen folkloristi Yvonne R. Lockwood käsitteli esseessään *Joy of Labor* firabelitöitä työntekijöiden itsensä toteuttamisen muotona sekä työläisiä vieraannuttavan työn ja vapaa-ajan

89 “All of this was tied in with the prevailing practice here, and throughout industry, of doing ‘goverenment jobs.’ These include original, as well as repair, work of many kinds usually done by maintenance forces - with plant material and equipment on job time - as a ‘favor’ for employees at all levels.” Dalton 1959, 205–206.

90 Nickerson 1974, 137–138.

eroja. Lockwood korostaa firabelien merkitystä työläisille mahdollisuutena käyttää omia ”kokemuksiaan ja taitojaan työssään olevien koneiden, työkalujen ja materiaalien kanssa vaihtoehtoisilla, esteettisillä tavoilla”. Firabeleja tehdessä työläiset ottavat työn hallinnan itselleen ja vapautuvat toisteisesta koneiden automaatiosta. Yhdysvaltalainen Lockwood käyttää työntekijöiden ”esteettisistä” firabelitöistä eurooppalaista termiä ”homer”, sillä government jobs tai government work viittaavat Michiganissa useampiin ”laittomiin” työläisten kontrolloimiin toimiin firabelien lisäksi.[91] Tässä mielessä Yhdysvalloissa käytetty government jobs on suomalaisen firabelikäsitteen kaltainen, sillä molemmilla voidaan viitata työntekijöiden moninaisiin sivutöihin. Lockwoodin eurooppalaiseksi määrittelemä homer-termi on oikeastaan tutkijoiden käyttämä käsite, sillä brittienglannissa ilmiöstä käytetään termejä termejä ”idling” tai ”fiddling.” Australiassa ja mahdollisesti myös Britanniassa ilmiöstä käytetään nimitystä ”foreigner” tai ”foreign order”.[92] Homer-termi puolestaan esiintyy ensimmäisen kerran unkarilaisen Miklós Harasztin kirjan vuonna 1978 julkaistussa englanninkielisessä käännöksessä.

Unkarilainen Haraszti oli yksi ensimmäisistä työläisten näkökulmasta firabelitöistä kirjoittaneista tutkijoista rautaesiripun itäpuolella 1970-luvulla. Poliittisesti aktiiviselta toimittajataustaiselta Harasztilta tilattiin Unkarin työoloja käsittelevä teos. Aineistoa hankkiakseen Haraszti meni työskentelemään unkarilaiselle traktoritehtaalle, ja niiden kokemusten pohjalta valmistui alkuperäinen käsikirjoitus *Darabbér*, joka julkaistiin ensin saksankielisenä käännöksenä *Stücklohn* vuonna 1975. Kolme vuotta myöhemmin teos julkaistiin englanninkielisenä käännöksenä *A Worker in a Worker's State: Piece-Rates in Hungary*.[93] Vaikka teoksen nimi viittaa kokoonpanolinjatyöhön ja urakkapalkkaan

91 Lockwood 1984.

92 Ditton 1977; McCracken 2006, 209–213; Oliver 2009, 26–27; Stein 2015, 275–277; Kosmann 2018, 106–107. Ja eräs irlantilainen tutkijakollega kertoi Oral History Societyn konferenssin käytäväkeskustelussa irlantilaisten käyttävän ilmiöstä nimitystä ”nicker.”

93 Haraszti 1975; 1978.

(stücklohn, piece-rate), Haraszti ei työskennellyt kokoonpanolinjalla vaan ammattitaitoa vaativassa tehtävässä jyrsinkoneen käyttäjänä. Haraszti näkee firabelit (homer) urakkatyön suolana ja esittelee firabelitöiden aiheiden moninaisuutta asuntojen osista tuhkakuppiin ja avaimenperään. Hän tulkitsee firabelit oikean tehdastyön merkityksettömyyden antiteesinä: työläisen vaihtoehdot ovat rajalliset, mutta niitä on, kunhan käyttää päätään ja pitää silmänsä auki. Haraszti äityy runolliseksi kiteyttäessään firabelien merkityksen tekijöilleen. ”Tämä nöyrä pieni firabeli, salaa tehty ja vain suurilla uhrauksilla, ilman piilomotiiveja, on ainoa vapaan ja luovan työn muoto – se on sekä alkio että malli: se on intohimon salaisuus.”[94]

Angloamerikkalaisen tutkimusperinteen rinnalla Ranska näyttäytyy firabelitöitä käsittelevän tutkimuksen aarreaittana.[95] Kansainvälisessä tutkimuskentässä yksi tunnetuimmista firabeleihin viitanneista on ranskalainen historiantutkija Michel de Certeau vuonna 1980 julkaistussa teoksessaan *L'Invention du quotidien* (*The Practice of Everyday Life*). Teoksessaan de Certeau määrittelee firabelit (la perruque, suomeksi peruukki) seuraavasti:

> [T]yöläisen oma työ erotettuna työnantajalle tehdystä työstä. Se eroaa näpistämisestä siinä, että mitään materiaalista arvoa ei varasteta, ja lintsaamisesta siinä, että työläinen on virallisesti työssään. Firabeli voi olla niin yksinkertainen asia kuin sihteerin ”yhtiön ajalla” kirjoittama rakkauskirje tai monimutkainen kuin puuseppä ”lainaamassa” sorvia tehdäkseen huonekalun olohuoneeseensa.[96]

94 ” This humble little homer, made secretly and only through great sacrifices, with no ulterior motive, is the only form possible of free and creative work – it is both the germ and the model: this is the secret of passion.” Haraszti 1978, 142

95 Hissard ja Hissard 1978; de Certeau 1980; Poulot 1980; Gerome 1984, 1998; Weber 1989; Kosmann 2018; Banville 2001; Anteby 2003, 2006, 2008a, 2008b.

96 Certeau 1984, 25.

De Certeau tulkitsi firabelit Harasztin tapaan ”vapaiksi, luoviksi ja nimenomaan voittoa tavoittelemattomiksi teoksiksi”.[97]

Ranskalaisen ammattiyhdistysliikkeen historiasta väitellyt tutkija Robert Kosmann työskenteli lähes kaksikymmentä vuotta Renault'n tehtaalla ennen historianopintojen aloittamista tehtaan lopettamisen jälkeen. Kosmann määrittelee haastatteluaineistoon perustuvassa populaarissa tietokirjassaan firabelit neljään eri luokkaan: eläköitymislahjoihin, lakkoilijoiden tekemiin, kotikäyttöön tarkoitettuihin sekä luoviin ja taiteellisiin firabeleihin. Kosmann on kerännyt kirjaansa myös dokumentaatiota firabelitöistä Ranskan ulkopuolelta. Kirjassa esitellään tapauksia, firabeliesineitä ja tutkimuksia muun muassa Saksasta, Yhdysvalloista, Unkarista, Puolasta, Kiinasta ja Venäjältä.[98]

Ranskalainen organisaatiotutkimukseen erikoistunut sosiologi Michel Anteby sovelsi Daltonin ideaa teollisuuden epäviralllisista käytännöistä ranskalaisen lentokonetehtaan firabelitöitä[99] käsittelevässä tutkimuksessaan *Moral Gray Zones* (2008). Antebyn tutkimus moraalin harmaista vyöhykkeistä on ensimmäinen firabelitöihin keskittyvä akateeminen tutkimus. Anteby tulkitsi firabelityöt ammattityöntekijöiden (skilled worker) näkymättömäksi, salaiseksi palkitsemisjärjestelmäksi, jolla työnjohto kompensoi heidän heikentynyttä sosiaalista asemaansa työyhteisössä. Työnjohto katsoi ammattityöntekijöiden firabelitöiden tekoa läpi sormien ja, sallimalla tietylle ryhmälle kielletyn toiminnan, ylläpiti näin ammattityöntekijöiden ammattitaitoon ja korvaamattomuuteen perustuvaa omakuvaa.[100]

Anteby soveltaa tutkimuksessaan Primo Levin alun perin keskitysleirikontekstiin luomaa harmaan vyöhykkeen käsitettä[101] tehdasympäristöön. Primo Levi määritteli keskitysleiriyhteydessä

97 Certeau 1984, 24–28.

98 Kosmann 2018.

99 Englanniksi tutkimuksensa julkaissut Anteby käyttää firabeleista, ranskaksi la perruque (peruukki), englanninkielistä termiä homer. Anteby 2008a.

100 Anteby 2008a.

101 Primo Levi määritteli harmaan vyöhykkeen käsitteen keskitysleirikontekstissa esseessään *Harmaa vyöhyke*. Levi 2009, 34–68.

muodostuvan rajoiltaan epäselvän moraalisen alueen, harmaan vyöhykkeen, erottamaan ja yhdistämään ”isäntien leirin ja orjien leirin”. Levin mukaan harmaa vyöhyke koostuu hämmästyttävän monimutkaisesta sisäisestä rakenteesta, joka sisältää itsessään tarpeeksi sekoittamaan tarpeemme tuomita.[102] Antebyn tehdasympäristöön soveltama harmaa vyöhyke helpottaa ymmärtämään työnjohdon ja työntekijöiden yhteistoimintaa lattiatasolla. Tässä Antebyn soveltama käsite poikkeaa Lüdtken omapäisyydestä laajentamalla työläisten lattiatason toiminnan kuvaamisen työnjohdon ja työntekijöiden väliseen yhteistoimintaan.

Antebyn tehdasympäristöön siirtämä harmaa vyöhyke on alue, jossa työntekijät ja työnjohtajat yhdessä kiertävät työnantajan määrittelemiä sääntöjä. Työnjohtajien ja työntekijöiden toimittamat virallisesti kielletyt, mutta organisaation sietämät, käytänteet ovat tyypillisesti pieniä, toistuvia ”pomon” myöntämiä ”armeliaisuuksia”, epämuodollisia yrityksen sääntöjä rikkovia kollektiivisia toimia ja useita johdon hyväksymiä sääntörikkeitä. Yhteistä niille on, että työyhteisön ulkopuoliselle tarkkailijalle harmaan vyöhykkeen tapaukset näyttäytyvät näpistämisinä, varkauksina tai muina laittomuuksina.[103] Antebyn tulkinnan mukaan työnjohto käyttää firabelien sallimista ammattityöntekijöille epävirallisena ammatti-identiteetin kannustimena. Toisin sanoen sallimalla ammattityöntekijöiden firabelit työnjohto ylläpitää heidän ammattiylpeyttänsä ja korostunutta asemaa työyhteisössä. Firabelityöt ovat näin jäänne ammattityöntekijöiden ammattitaidoista, käsityöläistaidoista, jotka nostavat heidän asemansa muiden työntekijäryhmien yläpuolelle. Tehdastyön muuttumisen ja automatisoinnin vuoksi ammattityöntekijöiden vanhat kädentaidot ovat jääneet vähemmän merkityksellisiksi päivittäisessä työssä, mutta firabeleja tehdessä työntekijät pääsevät toteuttamaan ammattitaitojaan koko laajuudessa. Ammattityöntekijät osoittavat etevyytensä ja kohotetun ammatti-identiteettinsä tekemällä

102 Levi 2009, 34–40.

103 Anteby 2008a, 1–4, 10–12, 123, 139–140.

muille työntekijäryhmille firabeleja.[104] Suomeen verrattuna Antebyn tulkinnassa korostuu firabelien luonne palkintona tai suosionosoituksena muille työntekijäryhmille. Harmaan vyöhykkeen yhteistyössä työnjohto sallii tai katsoo läpi sormien ammattityöntekijöiden firabeleja ja vastalahjaksi tyytyväiset ammattityöntekijät suhtautuvat joustavammin työnjohdon vaatimuksiin.

Antebyn soveltaman harmaan vyöhykkeen toiminnan tulkintakehyksenä käytän skotlantilaisen kriminologiaan erikoistuneen sosiologin Jason Dittonin konstruoimaa näkymättömien palkkojen historiallista rakennetta. Luontaisetujen, näpistelyn ja ”työpaikkavilungin” historiallista yhteyttä tutkineen Dittonin mukaan esimerkiksi ruumiillisen työn tekijät ovat saaneet luontaisetuina erilaisia hyödykkeitä. Nämä hyödykkeet on laskettu osaksi työntekijöiden palkkaa. Dittonin tapaan tulkitsen työntekijöiden etuuksien, näpistelyn ja firabelitöiden historian juontavan feodaaliseen järjestelmään, jossa vuokramaanviljelijöillä ja maattomalla väestöllä oli useita erilaisia nautintaoikeuksia.[105]

Materiaalisten luontaisetujen juuret yltävät feodaalista aikaakin kauemmaksi, sillä jo Mooseksen kolmannessa kirjassa viitataan pellon tähkäpäihin ja rypäleisiin, joita viljelijän toivotaan jättävän pellolle köyhille ja muukalaisille:[106]

> Kun te korjaatte eloa maastanne, niin älä leikkaa viljaa pelloltasi reunoja myöten äläkä poimi tähkäpäitä leikkuun jälkeen. Älä myöskään korjaa tyhjäksi viinitarhaasi äläkä poimi varisseita marjoja, vaan jätä ne köyhälle ja muukalaiselle. Minä olen Herra, teidän Jumalanne.[107]

Raamatullinen järjestys säilyi feodaalisella ajalla. Vuokraviljelijöillä ja tilattomalla väestöllä oli laajat nautintaoikeudet yhteismaiden metsiin ja laitumiin. Kyseistä aikaa on yleisesti luonnehdittu patriarkaaliseksi tai paternaaliseksi.

104 Anteby 2008a; 2008b.

105 Ditton 1977, 39–71.

106 Ditton 1977, 40.

107 Kolmas Mooseksen kirja 19:9–10.

Järjestelmästä käytetään Suomessa myös nimitystä kartanotalous, joka perustuu kartanon ja sen isännän (patrus) keskeiseen asemaan paikallisyhteisössä. Kartanotalouden piirissä maatiloilla, talonpoikaistiloilla ja myös rustholleissa palkat maksettiin hyödykkeillä, erinäisillä luontaistuotteilla.[108] Petri Karosen mukaan patriarkaalisuus ilmeni esiteollisella ajalla monella tasolla instituutioissa, rakenteissa ja ideologioissa.[109] Kruunu ja kirkko laativat patriarkaalisen hallintojärjestelmän säännöt, ja esimerkiksi ulkoa opeteltava Katekismuksen huoneentaulu toimi tässä patriarkaalisen opinkappaleena. Harmoniseksi luonnehdittu järjestelmä määritti kullekin ihmisryhmälle omat tehtävänsä, oikeutensa ja velvollisuutensa. Useat tutkijat tulkitsevat paternaalisen järjestelmän vaihtosuhteina, joissa vaihdonvälineinä olivat työnantajan puolelta sosiaaliset edut sekä investoinnit ja työväestön puolelta lojaalisuus työnantajaa kohtaan.[110] Sosiaalisten ja luontaisetuuksien luomisen lisäksi järjestelmä synnytti ja ylläpiti riippuvaissuhdetta, jossa työväestö jäi tehtaanomistajalle alisteiseen kiitollisuudenvelkaan.

Ditton tarkastelee artikkelissaan *Perks, Pilferage, and the Fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages* 1900-luvun tehtaiden ”näkymättömän palkkajärjestelmän” historiallisia edellytyksiä ja muodostumisprosessia. Artikkeli keskittyy näkymättömien palkkajärjestelmien historialliseen muotoutumiseen ja siihen, kuinka ne ovat mukautuneet ja muuttuneet historiallisen tilanteen muuttuessa. Ditton esittää näkymättömien palkkajärjestelmien muodostuneen 1600- ja 1700-luvuilla osana Englannin maanhallintaa käsittelevää hallinnonuudistusta. ”Aitaamisena” (engl. enclosure) tunnetussa maareformissa luovuttiin keskiaikaisista avoimista vainioista ja kylien maat jaettiin uudelleen, jolloin myös yhteiskäytössä olleet maat myytiin yksityisomistukseen. Reformi johti feodaalisen ajan kaikille yleisten nautintaoikeuksien purkami-

108 Thompson 1996, 24–25; Ahvenisto 2008, 22–24; Koskinen 1987, 102–104; Pesonen 2014, 3, 16–17, 65.

109 Karonen 2002, 12.

110 Ahvenisto 2008, 22; Koskinen 1987, 102–104; Leminen 1999, 15; Koivuniemi 2000, 30–32.

seen ja muuntamiseen sopimuspohjaisiksi. Käytännössä vanhat tavat ja oikeudet, kuten polttopuiden kerääminen yhteismetsistä tai karjan laiduntaminen yhteismailla, tulivat yksityisomistuksen alaisiksi ja ainoastaan maanomistajan sekä hänen palkollistensa oikeuksiksi.[111]

Ruotsiin kuuluvassa Suomessa vastaava maareformi, isojako, toteutettiin vasta 1700-puolivälin jälkeen.[112] Englannissa uudistukseen kuului perinteisten yhteismaiden[113] myyminen yksityisomaisuudeksi, mikä johti feodaalisen ajan kaikille yleisten yhteisoikeuksien (common rights) purkamiseen ja muuntamiseen sopimuspohjaisiksi. Laajojen yleisten nautintaoikeuksien järjestelmästä siirryttiin yksilölliseen palkkajärjestelmään, jossa vanhoja tapaoikeuteen (customary rights) perustuvia oikeuskäytäntöjä muunnettiin vähitellen yksityiseksi omaisuudeksi.[114]

Dittonin teorian historiallinen osuus nojaa E. P. Thompsonin tulkintoihin varhaismodernista Englannista, jossa Thompsonin mukaan teollisuuden ”monipuoliset luontaisedut, jotka yhä useammin määriteltiin uudelleen ´varkauksiksi´, säilyivät todennäköisemmin siellä, missä työntekijät hyväksyivät ne suosionosoituksina ja nöyrtyivät niistä riippuvaisiksi”.[115] Suurimmat tilat kasvoivat pienempien kustannuksella edellä kuvatun prosessin myötä. Dittonin mukaan ratkaiseva vaihe tässä prosessissa oli oikeuksien muuntuminen rahatuloiksi. E. P. Thompson tulkitsee prosessin tahattomaksi seuraukseksi palvelusväen muuntumisen palkkatyöntekijöiksi.[116] Suomessa siirtyminen omavaraistaloudesta vaihdanta- ja rahatalouteen oli käynnissä vielä 1800-lu-

111 Ditton 1977, 39–71; Cameron 1995, 190–193; Pesonen 2019, 133–135. Aitaaminen kapitalismin ja yhteisvaurauden välisen suhteen analysoinnin keskeisenä käsitteenä. Ks. Toivanen 2018, 93–98.

112 Laine 2020, 33–39.

113 Alkuperäistekstissä common land. Ditton 1977. Englanninkielisen commons-käsitteistön kääntämisen hankaluudesta ja yhteisvaurauden (the commons) historiallisista instituutioista lisää ks. Toivanen 2018, 83–93.

114 Ditton 1977.

115 Thompson 1974, 382–405.

116 E. P. Thompson käyttää termejä ”servant” ja ”employee”. Thompson 1974.

vun ja 1900-luvun kahtena ensimmäisenä vuosikymmenenä.[117] Merkillepantavaa on, että epämääräiset ja arkaaiset määritelmät maanvuokraajan (torpparin) velvollisuuksista ja työstä aateliselle maanomistajalle muunnettiin kirjaimellisesti suoriksi rahavuokraksi. Prosessin luonnollisena seurauksena oli oikeuksien kääntäminen ostettaviksi hyödykkeiksi. Tapahtumaketjun seurauksena urbaaniin elämään syntyi työväestö, joka ei enää saanut osaa palkastaan luontaistuotteina, mutta joutui silti kestämään työnantajien vaatimaa feodaalista järjestystä ja kuria.[118]

E. P. Thompsonin mukaan rahvaan vastarinta 1700-luvulla oli usein eriytynyttä ja suoraa, vaikkakin jäsentymätöntä. Sen vuoksi Thompson jäsentää ”osin tulkitsemalla todisteet käyttäytymisestä, osin kääntämällä hallitsevien viranomaisten latteat käsitteet ympäri ja katsomalla niiden alle”, jolloin ylhäältä esitetty ”antaminen” on alhaalta ”saamista”. Thompsonin jäsennyksen johtopäätöksenä on, että ”yksinkertainen kategoria kuten ’varkaus’ voi joissakin tapauksissa osoittautua näytöksi kyläläisten pitkälle viedystä yrityksestä puolustaa vanhoja jokamiehen oikeuteen perustuvia tapoja tai työläisten yritykseksi puolustaa perinnäisiä luontaisetuja”.[119] Thompsonilaista tulkintaa jatkoi hänen oppilaanaan tutkijanuransa aloittanut historiantutkija Peter Linebaugh. Hän esitti alun perin vuonna 1993 julkaistussa *The London Hanged* -tutkimuksessaan, kuinka köyhälistön hirttäjäisissä 1700-luvun Lontoossa ei ollut kyse vain rikosten rankaisemista vaan enemmänkin pyrkimyksestä pakottaa Lontoon köyhälistö hyväksymään tapaoikeuksien kriminalisointi ja yksityisomaisuuden uudet muodot.[120]

---

117 Heikkinen et al. 1983, 85.

118 Ditton 1977, 39–71.

119 Thompson 1996, 72–73.

120 Linebaugh esittää tutkimuksessaan omistusoikeuden merkityksen muuttuneen radikaalisti 1700-luvulla. Köyhän työväestön perinteinen tapa hankkia elantoa ottamalla haltuun työmateriaaleja ja jätteitä kriminalisoitiin. Tapauksissa, joissa materiaalien haltuunotto oli jo aiemmin kielletty, rangaistuksia kiristettiin merkittävästi. Näin epäselvät käyttöoikeudet onnistuttiin poistamaan ja yhdenmukaistamaan palkanmaksu rahapalkkaan. Linebaugh osoittaa, että tämän ”rikollisuuden” tukahduttaminen edisti

Dittonin thompsonilaiseen tulkintaan perustuvan katsauksen mukaan vanhojen yleisten ja yhteisten etujen kieltämisen sijaan edut muokattiin tietyille ryhmille suunnatuiksi luontaiseduiksi. Muutos vaikutti voimakkaimmin rahvaaseen, niihin kyläläisiin, jotka eivät omistaneet maata tai työskennelleet maanomistajalle. Dittonin mukaan vanhat ”oikeudet” muunnettiin kahdella prosessilla kolmeen erilliseen luontaispalkkioiden (kind-payment) kategoriaan. Ensinnäkin aiemmin epämääräisesti määritellyt oikeudet määriteltiin kirjaimellisesti uudelleen. Toiseksi oikeuksien universaalius poistettiin ja soveltuvuus rajoitettiin vain tiettyihin ryhmiin. Kaikille yleiset oikeudet muunnettiin taloudellisiksi määreiksi, ja edunsaajien joukko rajoitettiin vain tuotantoon osallistuviin. Kyseiset kaksi prosessia tuottivat lopulta kolme vastaanottajaluokkaa, joista tuli lopulta synonyymi kolmelle luontoispalkkiokategorioille: ”luontaisedut” (perks) työnantajille ja toimihenkilöille, ”näpistys” (pilferage) työntekijöille ja yksiselitteinen ”varkaus” (theft) työttömille (for the unemployed poor).[121] Luontaispalkan kolme kategoriaa sijoittuvat laillinen–laiton-janalle; luontaisedut ovat täysin laillisia, näpistys sijoittuu harmaalle vyöhykkeelle janan keskelle ja varkaus sijoittuu janan laittomaan päähän. Firabelityöt vertautuvat Dittonin teoriassa työpaikalta näpistämiseen Dittonin esittäessä entisten maatyöläisten taipumuksen ”tehdä työpaikan osista tai työnsä hedelmistä palkanlisää itselleen” ärsyttäneen suuresti teollistumisen ajan tehtaanomistajia.[122]

Dittonin teoriaa voi havainnollistaa suomalaisessa kontekstissa esimerkiksi suomalaisten tehdasyhteisöjen yleisellä käytänteellä, jossa työnantaja tarjosi luontaisetuna polttopuut ainakin johtoasemassa oleville ja toimihenkilöille sekä perheellisille työntekijöille. Aikaisemmin 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä polttopuiden jakaminen kaikille työntekijöille oli yleistä, mutta il-

johtavien luokkien työmateriaalien omistusoikeuksien vahvistamista ehdottomiksi ja tarjosi myös tekosyyn Lontoon työväenluokan kurittamiseen, ammattitaidon supistamiseen ja lannistamiseen. Linebaugh 2003.

121 Ditton 1977, 43

122 Ditton 1977, 40–43. Sitaatti s. 43 (käännös kirjoittajan.)

maisten puiden jakaminen päättyi useimmissa paikoissa 1920-luvulle mennessä. Useilla tehtailla universaalin oikeuden päätyttyä etu säilyi toimihenkilöillä ja muilla johtavassa asemassa olevilla henkilöillä aina 1950-luvulle asti.[123] Puuttuva luontaisetu ei estänyt lattiatason työntekijöitä keräämästä hukkapuita työmaalta omaan käyttöön nikkarointiin tai polttopuuksi. Niin sanottujen pussipuiden kerääminen oli yleinen käytäntö tehdas- ja varsinkin rakennustyöntekijöiden keskuudessa. Pussipuiden ottaminen oli työnantajan sietämä epävirallinen käytäntö, joka ulkopuolisten (Dittonin artikkelin työttömien köyhien) tekemänä olisi tulkittu varastamiseksi.[124] Polttopuiden jakaminen luontaisetuna, tai niiden omavaltainen kerääminen pussipuina, on tulkittavissa Dittonin luontaispalkan kolmen kategorian teorian mukaisesti.

Aitaamisesta alkanut pitkäkestoinen muutos johti näkymättömien palkkajärjestelmien muotoutumiseen. Ditton jakaa teoriassaan näkymättömät palkkajärjestelmät kolmeen luokkaan: palkka ja edut -järjestelmään, palkka-näpistysjärjestelmään ja palkka-varkausrakenteeseen[125]. Vallitsevassa palkka ja edut -järjestelmässä työntekijöiden palkkaan saattaa kuulua näkyvän palkkansa lisäksi erilaisia lisiä ja etuja. Dittonin mukaan sitä on edeltänyt palkka-näpistysjärjestelmän pitkäkestoinen legitimoin-

123 Pesonen 2014, 16–17, 23; Ahvenisto 2008, 311–312, 534.

124 Pussipuista: Teräs 2001, 79–82; Pesonen 2014, 20–22. Englannissa ilmiö tunnetaan ”hakkeena” (chips). Satamatyöntekijät keräsivät hukkapuita kotitarvekäyttöön satama-alueelta. Hakkeiden kerääminen oli työntekijöiden luontaisetu 1600-luvun alkupuolella, kunnes sitä ruvettiin rajoittamaan. Hakkeiden määrä rajoitettiin yhdellä kädellä kannettaviksi 1753, kunnes 1801 luontaisetu muunnettiin rahalliseksi korvaukseksi. Emsley 1987, 108. Peter Linebaugh’n mukaan chips-termi ei ”viittaa itse puuhun vaan työntekijän oikeuteen saada tietty määrä sitä itselleen - tämä oikeus on ollut voimassa vuodesta 1634 lähtien. Hakkeeksi otetun puun määrä riippui telakkatyöläisten ja laivaston hallituksen välisestä voimasuhteesta. Toisin kuin palkasta, hakkeesta voitiin neuvotella, ja tämä oli jo itsessään epäselvyys, joka hyödytti miehiä, jotka saattoivat hakkeen varjolla viedä kaikenlaista tavaraa.” Linebaugh 1993, 371–401.

125 Dittonilla palkka ja etu -järjestelmä: “Wage-Perk Payment”, palkka–näpistysjärjestelmä “Wage-Pilferage System” ja palkka–varkausrakenne ”Wage-Theft Structure”. Ditton 1977, 39–71.

ti, jonka lopputulos vallitseva järjestelmä on, erityisesti tapauksissa, joissa ”vilungin” kontrollointi muilla tavoin on hankalaa. Palkka-näpistysjärjestelmässä työntekijät ottavat etuja itselleen ilman lupaa. Järjestelmän ydin on kaksoisstandardi, jossa työnantaja ohjeistaa kirjallisella tasolla työntekijöitä ensisijaisella negatiivisella käskyllä (”älä varasta” – älä ota työpaikalta etuja ts. älä tee firabelitöitä), kun puolestaan toisella abstraktimmalla tasolla esitetään toissijainen ja vastakohtainen määräys (”tee itse palkkasi” – ota etuja töistä, tee firabeleja). Ratkaiseva ero palkka ja etu -järjestelmään on, että työnjohto pysäyttää näpistämisen (toisin sanoen firabelit) havaitessaan sen, vaikka siitä ei välttämättä koidu työntekijälle muita seuraamuksia. Kaksoisstandardi asettaa työntekijät alisteiseen asemaan, jossa etujen ottaminen/saaminen eli firabelien tekeminen voi milloin tahansa päättyä työnjohdon niin päättäessä. Työnjohdon viheltäessä pelin poikki siirrytään puolestaan palkka-varkausrakenteeseen, jossa varastaminen on yksiselitteisesti kielletty ja siitä seuraa aina sanktio.[126] Näin firabelitöiden tekeminen on lukittu tehdastyön harmaalle vyöhykkeelle, jossa firabelitöiden tekemisen suvaitseminen on aina riippuvaista työnjohdon armeliaisuudesta ja halutessaan työnjohto voi milloin tahansa viheltää pelin poikki ja tuomita työntekijän.

2.2 Aineistot ja niiden kokoaminen

Tutkimusaiheen paikantuminen muistitietohistoriaan heijastuu käytettävään aineistoon, sillä oral history -suuntaukselle on olennaista juuri oman haastatteluaineiston kokoaminen. Muistitieto määrittyy tutkimusaineistoni keruumetodina ja tutkimukseni tärkeimpänä lähdeaineistona.[127] Aineistonkeruun merkitys korostuu tutkimuksessani. Vaikka keruun ensisijaisena tavoitteena

126 Ditton 1977, 39–71.

127 Outi Fingerroos ja Riina Haanpää täydensivät Taina Ukkosen määritelmää muistitiedon tarkastelun jaosta lähteenä tai tutkimuskohteena myös keruumetodina. Ukkonen 2000, 15; Fingerroos & Haanpää 2006 29.

Kuva Sulo Hirvosen pilapiirros, Karkkilan Tienoo 4.2.1986.

on ollut tuottaa tutkimusaineisto väitöskirjaani varten, keruun anti on jo itsessään osa tutkimustuloksia.

Muistitietohistoria on ainoa historiantutkimuksen ala, jossa tutkija luo yhteistyössä haastateltujen kanssa omat lähteensä. Tämän asetelman tiedostaminen ja avaaminen on tutkimuksellisesti merkityksellistä, ja tutkijan on syytä tunnustaa, haastateltavan vaikutuksen ja kerronnan lisäksi, oma vaikutuksensa lähteeseen sekä voimansa sen luomisessa ja käytössä. Tämä on johtanut siihen, että muistitietohistorian tutkijat usein reflektoivat tutkimustaan ja omaa asemaansa tutkimusprosessissa.[128] Aineiston syntyprosessin sekä tutkijan aktiivisen roolin ja tutkijan persoonan vaikutus aineiston syntyyn on syytä kirjoittaa auki osana aineiston kuvailua ja lähdekriittistä tarkastelua. Tässä muistitietohistoria poikkeaa muista historiantutkimuksen aloista.

128 Abrams 2016, 24.

Muistitietohistoria, joka perustuu useampien kertojien haastatteluihin, koostuu yhden näkökulman sijaan useista eri näkökulmista. Näitä näkökulmia yhdistävä tekijä on tutkija-haastattelija, joka vaikuttaa omalla persoonallaan tutkittavan aineiston muodostumiseen yhdessä haastateltavien kanssa. Alessandro Portellin mukaan historiantutkimuksen perinteinen puolueettomuuden tavoite korvautuu haastateltavien puolueettomuudella, sillä muistitietohistoria on luonteeltaan aina puolueellista ja muuttuvaa; muistitiedon omakohtaisuus on sisäsyntyisesti oman puolen kertomista.[129] Haastattelutilanne määrittää myös tutkimusprosessia kokonaisuudessaan, sillä historian kertojan, toisin sanoen tutkijan, ääni muodostuu yhteisestä tekijyydestä haastattelutilanteessa. Tämän vuoksi haastattelu on tutkimuksen lähtökohta ja osa tutkimusprosessia, sillä haastatteluprosessi ja haastattelutiedon muodostuminen vaikuttaa tutkijan myöhempiin valintoihin aineistoa analysoidessa ja tuloksia raportoidessa.

Firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun[130] järjestäminen oli siis itsestään selvää jo tutkimusta suunniteltaessa, osittain myös aihetta käsittelevän aineiston vähyyden takia. Tästä, aineiston ja aikaisemman tutkimuksen vähyydestä, johtuen haastatteluiden tekeminen ja niiden tutkiminen muistitietohistorian näkökulmasta on erityisen hyödyllistä, kuten turkulaisten naistelakkatyöläisten muistelukerrontaa ja muistitietohistoriaa tutkinut folkloristi Taina Ukkonen on omaan tutkimus- ja kenttätyökokemukseensa perustaen todennut. Hänen mukaansa aiheen tutkiminen ensin kirjallisista lähteistä, ja vasta sen jälkeen keräämällä muistitietoa, saattaa ajaa tutkijan ”väärille raiteille, toisin sanoen hahmottamaan asiat sellaisesta näkökulmasta, että haastatte-

129 Portelli 1991, 56–59.

130 Kutsun väitöskirjani aineiston keruuhanketta muistitietokeruuksi, sillä nimitys on vakiintunut termi kirjoitetun perinteen tallentamisessa (ks. Kivilaakso et al. 2022, 88–89) ja sitä on käytetty myös yleisnimityksenä (suullisen) perinteen tallennushankkeille. Hanketta mainostettiin muistitietokeruuna firabelitöistä (ks. Pesonen 2016, 45–46). Nimityksellä en viittaa haastatteluaineiston tuottamiseen ”keräämisenä”, sillä käsitän haastattelun puheen lajina, jossa haastattelija ja haastateltava tuottavat tietoa vuorovaikutteisesti. Ks. lisää Makkonen 2009, 39.

lumuistitiedon kerääminen ei onnistu, koska informantit hahmottavat asiat erilaisesta näkökulmasta eivätkä näin ollen pysty antamaan aiheesta oman kokemuksensa mukaista tai – tutkijan näkökulmasta – uutta informaatiota".[131]

Tutkimuksen tärkein lähdekokonaisuus on kokoamani firabelitöitä käsittelevä muistitieto. Aineistokokonaisuus pohjautuu kahteen firabelitöitä käsittelevään muistitietokeruuseen. Ensimmäisen järjestin yhteistyössä Työväen muistitietotoimikunnan kanssa vuosina 2016–2017. Toisen järjestin vuonna 2020 Työväen muistitietotoimikunnan ja Teollisuusliiton yhteishankkeena, Yhteen hitsattu porukka (YHP) -muistitietokeruuna. Ensin mainittu keruuaineisto on tutkimukseni runko, jota jälkimmäisen keruun aineisto osaltaan täydentää. Muistitietoaineistoja täydentävät eri teollisuusyritysten henkilöstöhallinnon arkistoaineistot.

Työväen muistitietotoimikunnan kanssa 2016–2017 järjestämäni muistitietokeruu firabelitöistä jakaantuu kahteen osaan: teemahaastatteluihin ja itsekirjoitettuihin muistelmiin firabelitöistä. Aineiston aktiivinen keruu kesti vuoden 2016 ajan, mutta kokoelma on täydentynyt sen jälkeen muutamalla haastattelulla ja itsekirjoitetulla muistelmalla. Tästä syystä väitöskirja-artikkeleissa mainitut aineiston määrät ovat täydentyneet.[132] Keruuaineisto koostuu 102 kertojan muistoista, joista henkilöhaastatteluja on 66, kahden hengen yhteishaastatteluja kolme ja kuusi ryhmähaastattelua, joihin osallistui vähintään 23 osallistujaa. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista kolmea haastateltiin myös henkilökohtaisesti. Ryhmähaastatteluihin osallistuneiden lukumäärän epätarkkuus johtuu siitä, että keruun kahdessa ensimmäisessä ryhmähaastattelussa ei ollut käytössä osallistujaluetteloa. Kyseisiin ryhmäkeskusteluihin osallistui noin 30 henkilöä, mutta niiden osallistujamäärät on tilastoitu vain viitenä tunnistettuna kertojana[133]. Lisäksi keruukokoelmaan sisältyy kirjoitettuja muistelmia 12 kertojalta, joista kahta kertojaa haastateltiin keruussa.

131 Ukkonen 2000, 95–96.

132 Pesonen 2017a; 2018; 2020; 2023.

133 Tunnistetulla kertojalla tarkoitan ryhmäkeskustelussa esitettyjä puheenvuoroja, jotka ovat tunnistettavissa tietyn henkilön esittämäksi. Haastat-

Taulukko 1. Aineiston jakautuminen. Muisteluaineiston (kertojat) jakautuminen paikkakunnittain sekä ryhmien ja itsekirjoitettujen muistelmien määrät. Lähde TMT:12611–12696, TA.

Paikkakunta	Kertojat (kaikki)	Ryhmät	Itsekirjoitetut
Kuusankoski	23	-5	
Vaasa	13	-4	-1
Tampere	10		-2
Helsinki	9		-3
Jyväskylä	7		
Hyvinkää	6	-6	
Valkeakoski	5	-3	-2
Turku	9	-5	-1
Varkaus	4		
Hanko	3		
Kotka	3		
Mänttä	2		-1
Alajärvi	1		-1
Eskilstuna	1		
Imatra	1		
Kerava	1		
Kokkola	1		
Koski TL	1		
Lappeenranta	1		
Lohja	1		-1
	102	-23	-12

Taulukon 1 aineisto on koottu paikkakunnittain ja eritelty ryhmähaastatteluiden osallistujat sekä itsekirjoitettujen muistelmien lähettäjät.

Henkilöhaastatteluista 52 on kirjoittajan tekemiä. Yksilöhaastatteluiden lisäksi kirjoittaja teki kaikki kuusi ryhmähaastattelua

telunauhoitusten litteraatioissa osa keskustelusta jää identifioitumatta eli kertojaa jää tunnistamattomaksi.

ja -keskustelua. Keruun muina haastattelijoina toimivat Eijaleena Martikainen yhdeksällä haastattelullaan, Työväen Arkiston tutkija Hanna Jäntti neljällä haastattelulla ja Työväen muistitietotoimikunnan erikoistutkija Risto Reuna yhdellä haastattelulla.

Työelämästä eläköityneet kertojat tekivät työuransa konepajoilla (33 kertojaa), paperitehtailla (29 kertojaa) ja telakoilla (16 kertojaa). Paperitehtaalla työskennelleistä kertojista enemmistö työskenteli kunnossapidossa. Kertojat edustavat yhteensä 26 eri ammattinimikettä. Enemmistö kertojista on työntekijätaustaisia, mutta joukossa on muutamia insinöörejä ja työnjohtajia.[134]

Levyseppähitsaaja, koneistaja ja sorvaaja ovat yleisimmät ammattinimikkeet kertojien joukossa. Edellä mainittuihin ammattiryhmiin kuuluneet työntekijät lukeutuivat niin sanotusti ammattityöntekijöihin, jotka tekivät itsenäisempää työtä ja pystyivät säätelemään työtahtiaan, toisin kuin automaatiolinjalla työskennelleet työntekijät. Tämä osaltaan selittää keruun sukupuolijakauman voimakasta painottumista miespuolisiin kertojiin, sillä vain kuusi kertojista on naisia.[135] Naispuolisten haastateltavien vähäisyys kertojien joukossa saattoi johtua keruun kohdentumisesta Metallityöväen Liiton veteraanijäseniin ja naisten vähäiseen osallisuuteen veteraanitoiminnassa.[136] Naisten osuus (alle 6 prosenttia) haastateltavista jää kuitenkin reilusti alle Teollisuusliiton vuoden 2020 sukupuolijakauman, jolloin naisia oli 19 prosenttia liiton jäsenistä.[137]

Naispuolisten vastaajien määrää selittää osaltaan firabelitöiden luonne. Keruuaineiston perusteella firabeleja tekivät työntekijät,

134 Kaksi teknikkoa, viisi insinööriä ja 14 työnjohtoon kuulunutta kertojaa. TMT, Firabelityökeruun haastattelut, TA.

135 Haastateltavien sukupuolijako on tehty binäärisesti haastateltavien nimen perusteella. Haastatteluissa ei kyseenalaistettu binääristä sukupuolijakoa, eikä esitetty vaihtoehdoksi muun sukupuolisuutta.

136 Firabelikeruun 102 haastateltavasta vain kuusi on naispuolisia

137 Anttila 2021, 105. Ks. Ketola Naisten osuus metalliteollisuuden työntekijöistä kasvoi 1970-luvun alun alle 15 prosentista vuosikymmenen vaihteen 19 prosenttiin. Luvussa ei ole otettu huomioon sähköteknistä teollisuutta, jonka työntekijöiden sukupuolijakauma on huomattavasti tasaisempi. Ketola 2007, 671.

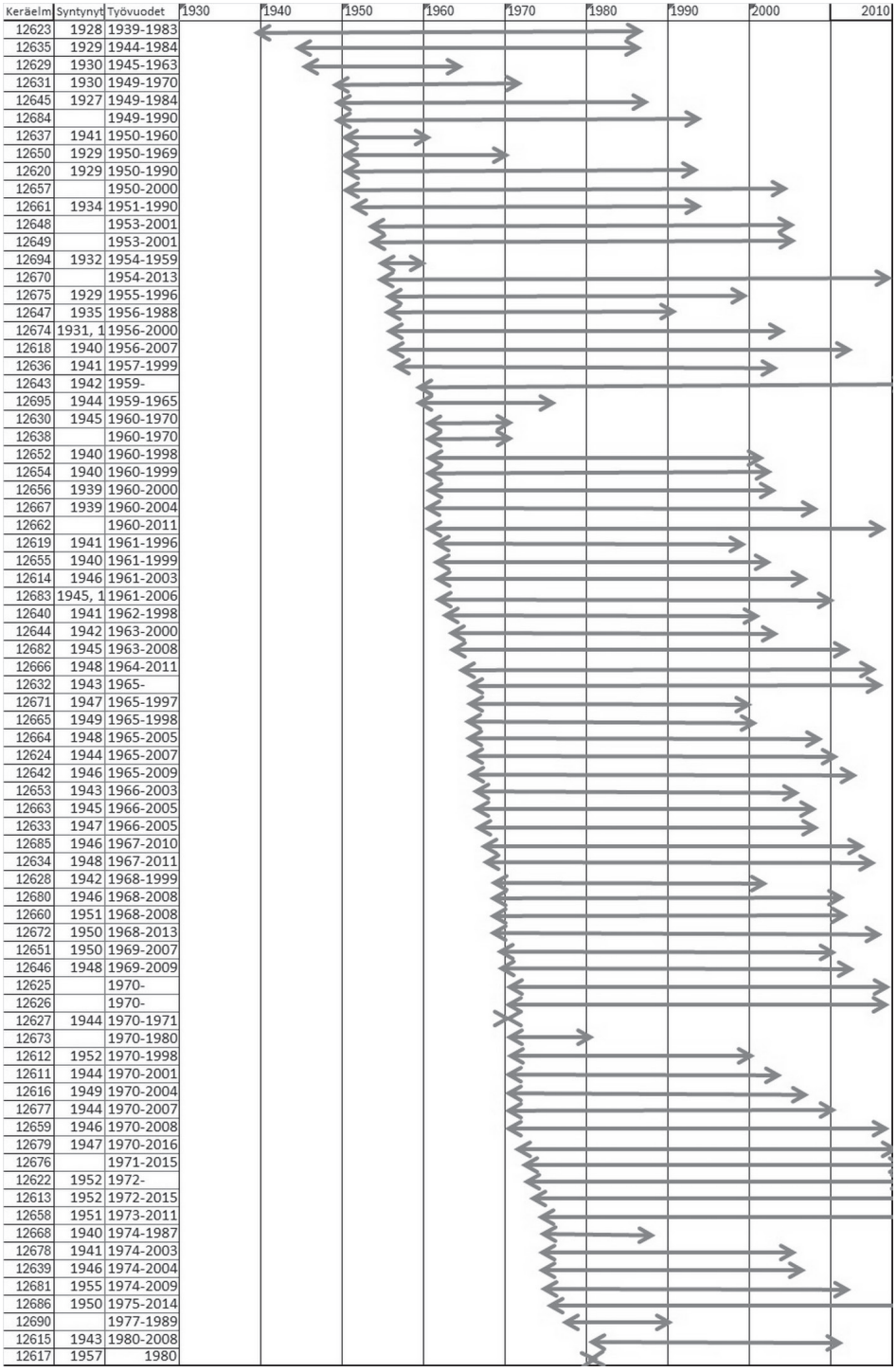
Kuvio 2. Firabelityökeruun kertojien työurien ajoitukset. Lähde TMT: 12611–12696, TA. (Viereinen sivu 61).

jotka pystyivät jollakin tasolla vaikuttamaan omaan työtahtiinsa. Työolotutkimusten mukaan naisten tekemä työ on tyypillisesti yksitoikkoisempaa ja heillä on ollut vähemmän vaikutusmahdollisuuksia omaan työtahtiin, työtehtäviin ja työmenetelmiin.[138] Tätä tukee myös aikaisemman tutkimuksen huomio siitä, että 1900-luvun alkupuoliskolla enemmistö teollisuuden parissa työskennelleistä naisista työskenteli siivoojina ja erilaisissa kevyemmissä töissä konepajoilla, telakoilla ja tehtailla. Turun telakalla oli 1960-luvun alussa joitakin naispuolisia nosturinkuljettajia, mutta hitsaajakursseille naiset pääsivät Turun ja Rauman telakoilla vasta 1970-luvulle tultaessa.[139] Edellä mainittujen seikkojen perusteella on ymmärrettävämpää, että vain kaksi firabelikeruuseen osallistuneista kuudesta naiskertojasta kertoi omakohtaisia kokemuksiaan firabelien tekemisestä.

Kertojien työurat ajoittuvat vuosille 1939–2016, ja enemmistön työurat painottuvat 1960–2016 väliseen aikaan. Liitteen 2 taulukkoon on merkitty niiden 76 kertojan työurat, jotka oli mahdollista ajoittaa aineiston perusteella. Suurin osa, 32 kertojaa, aloitti työelämässä 1960-luvulla. Vuosikymmentä aiemmin 1950-luvulla työuransa aloitti 16 kertojaa ja vuosikymmentä myöhemmin 1970-luvulla 20 kertojaa. Kertojat siis edustavat pääasiassa talvisodan jälkeisiä ikäpolvia, sillä heidän syntymävuotensa painottuvat 1940-luvulle, jolloin 52 kertojaa syntyi. Kertojista 11 syntyi 1950-luvulla, ja 9 kertojaa syntyi 1930-luvulla. Suuria ikäluokkia,

138 Lehto & Sutela 2008, 57–66. Toisen maailmansodan jälkeen suomennetussa teollisuuden työntutkimusoppaassa asenteellisesti väitetään naisten yleisemmin soveltuvan yksitoikkoiseen työhön kuten esimerkiksi kutomiseen ja virkkaamiseen, joiden yksitoikkoisuutta vastaavaa työtä teollisuudesta ”lienee vaikea löytää”. Sällfors 1945, 86–87.

139 Ukkonen 2005, 22–36; Teräs 2017, 203–204; Aho 2019, 31; YHP, TMT: 13122, TA.

Keräelm	Syntynyt	Työvuodet
12623	1928	1939-1983
12635	1929	1944-1984
12629	1930	1945-1963
12631	1930	1949-1970
12645	1927	1949-1984
12684		1949-1990
12637	1941	1950-1960
12650	1929	1950-1969
12620	1929	1950-1990
12657		1950-2000
12661	1934	1951-1990
12648		1953-2001
12649		1953-2001
12694	1932	1954-1959
12670		1954-2013
12675	1929	1955-1996
12647	1935	1956-1988
12674	1931, 1	1956-2000
12618	1940	1956-2007
12636	1941	1957-1999
12643	1942	1959-
12695	1944	1959-1965
12630	1945	1960-1970
12638		1960-1970
12652	1940	1960-1998
12654	1940	1960-1999
12656	1939	1960-2000
12667	1939	1960-2004
12662		1960-2011
12619	1941	1961-1996
12655	1940	1961-1999
12614	1946	1961-2003
12683	1945, 1	1961-2006
12640	1941	1962-1998
12644	1942	1963-2000
12682	1945	1963-2008
12666	1948	1964-2011
12632	1943	1965-
12671	1947	1965-1997
12665	1949	1965-1998
12664	1948	1965-2005
12624	1944	1965-2007
12642	1946	1965-2009
12653	1943	1966-2003
12663	1945	1966-2005
12633	1947	1966-2005
12685	1946	1967-2010
12634	1948	1967-2011
12628	1942	1968-1999
12680	1946	1968-2008
12660	1951	1968-2008
12672	1950	1968-2013
12651	1950	1969-2007
12646	1948	1969-2009
12625		1970-
12626		1970-
12627	1944	1970-1971
12673		1970-1980
12612	1952	1970-1998
12611	1944	1970-2001
12616	1949	1970-2004
12677	1944	1970-2007
12659	1946	1970-2008
12679	1947	1970-2016
12676		1971-2015
12622	1952	1972-
12613	1952	1972-2015
12658	1951	1973-2011
12668	1940	1974-1987
12678	1941	1974-2003
12639	1946	1974-2004
12681	1955	1974-2009
12686	1950	1975-2014
12690		1977-1989
12615	1943	1980-2008
12617	1957	1980

1945–1950 syntyneitä, kertojista on noin kolmannes (32 kertojaa). Syntymävuosien rajavuodet ovat 1927 ja 1957.[140]

Keruuseen osallistui yhteensä kuusi naista, joista vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabelitöitä. Muut neljä naispuolista kertojaa muistelivat puolisoidensa tai vanhempiensa tekemiä firabeleita.[141]

Firabelikeruun aineistoa täydentävät Työväen muistitietotoimikunnan ja Teollisuusliiton yhteistyönä vuonna 2020 järjestämän Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruun haastattelut. Työväen muistitietotoimikunnan sihteerinä ja erikoistutkijana suunnittelin keruun yhdessä Teollisuusliiton tutkimusosaston päällikön, dosentti Anu-Hanna Anttilan kanssa. Keruun ideana oli tallentaa Teollisuusliiton 1960–1970-luvuilla työuransa aloittaneiden jäsenten kokemuksia työelämän muutoksesta, uuden teknologian käyttöönotosta ja automatisaation lisääntymisestä. Firabelityökeruun tapaan Yhteen hitsattu porukka -keruu toteutettiin kirjoituskilpailuna ja haastatteluilla. Täydentääkseni firabelityökeruun aineistoja lisäsin haastatteluiden kysymysrunkoon myös firabelitöihin liittyvän kysymyksen, joka kysyttiin 71 haastateltavalta keruun 130 haastattelusta.[142]

Muistitietoaineistoja täydentävät merkittävimpien teollisuusyritysten henkilöstöhallintoa ja varsinkin työntekijöiden kontrollia käsittelevät arkistoaineistot. Käyttämäni lähdeaineistot täydentävät toisiaan, sillä yritysten arkistoimat asiakirjat valottavat työnantajien pyrkimyksiä säädellä firabelitöiden tekemistä, kun taas haastatteluaineistot keskittyvät työntekijöiden kokemuksiin ja muistikuviin firabelitöistä. Työnantajien määräämien sääntöjen noudattaminen jää käytännössä työnantajan katseen ulko-

140 Yhteensä 79 kertojan syntymävuodet ovat tiedossa. Firabelikeruun aineistot, TMT, TA.

141 Naispuoliset kertojat, jotka kertovat tekemistään firabeleista: TMT: 12625; 12683, TA. Muut naispuoliset kertojat (parihaastattelussa äiti ja tytär): TMT: 12617; 12623; 12637, TA.

142 Firabelikysymys kohdistettiin pääasiassa metalliteollisuudessa työskennelleille, eikä sitä esitetty kaikille keruun 130 kertojalle. YHP -keruun aineistot, TMT, TA.

puolelle valvonta- ja rangaistusaineistoja lukuun ottamatta. Eri lähdetyyppien ristiin tulkitseminen täydentää lähteiden kriittistä luentaa ja sen myötä parantaa kuvaa menneestä.

Tutkimukseni merkittävimmät asiakirjalähdekokonaisuudet ovat Ahlström Oy Ab:n, Kone Oy:n ja Kymi Oy:n arkistot, joista kaksi edellä mainittua sijaitsevat Elinkeinoelämän keskusarkistossa Elkassa ja jälkimmäinen puolestaan UPM:n keskusarkistossa Valkeakoskella. Edellä mainittujen kokonaisuuksien lisäksi viittaan tutkimuksessani yksittäisiin Elkaan tallennettuihin tehtaiden arkistoihin kuten Tampellan tai Valmetin arkistoihin. Valitettavasti en päässyt tutustumaan kaikkiin toivomiini arkistoihin, sillä sekä Strömberg Oy:n historialliset arkistot omistava ABB oy että Turun ja Helsingin telakoiden arkistot nykyään omistava Meyer Oy kielsivät historiallisten aineistojensa tutkimisen.

Asiakirjalähteet koostuvat henkilöstöhallintoon liittyvistä aineistoista: tehdassäännöistä, -ohjeista ja ohjeistuksista eri työntekijäryhmille sekä työntekijöiden ja tehdasalueen valvontaan liittyvistä aineistoista.

2.2.1 Firabelitöitä käsittelevä muistitietokeruu 2016–2017

Muistitietokeruu firabelitöistä otti varaslähdön, kun kesällä 2015 keruuta suunnitellessani kuulin Kuusankoskella järjestetystä firabelitöiden näyttelystä nimeltä Työnumero sataviis. Näyttelyn nimi viittasi Voikkaan paperitehtailla käytettyyn ”tyhjään” työnumeroon, joka todellisuudessa merkitsi firabelityötä.[143] Näyttelyn idea oli koko työuransa Voikkaan tehtaalla työskennelleen kuusankoskelaisen Reijo Hasun, joka kertoi suunnitelleensa näyttelyä jo 1990-luvulla. Hasun mukaan näyttelyn toteuttaminen ei ollut vielä 1990-luvulla mahdollista, sillä aihe oli tuolloin vielä liian sensitiivinen paikallisille toimijoille. Parikymmentä vuotta myöhemmin paikallinen galleristi Vesa Parvinen päätti toteuttaa Hasun idean, jolloin entisten paperitehtaalaisten tekemiä firabe-

143 TMT: 12682, TA; Pesonen 2017b 16; Pesonen 2017c, 102–103.

litöitä esittelevä näyttely sai alkunsa.[144] Näyttely järjestettiin Kymiyhtiön entisessä teollisuusrakennuksessa sijaitsevassa Taideruukin galleriassa.

Kuultuani näyttelystä otin yhteyttä Parviseen ja kerroin tutkimussuunnitelmastani. Parvinen innostui kuulemastaan, ja sovimme tapaamisen galleriaan, johon Parvinen kutsui paikalle myös Kuusankoski-seuran aktiiveja ja paikallislehden toimittajan. Tapaaminen johti monipuolisen yhteistyön aloittamiseen ja firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun varaslähtöön. Järjestimme näyttelyn yhteyteen kaksi erillistä kaikille avointa ryhmäkeskustelutilaisuutta, joiden teemana oli paikallisten firabelitöihin liittyvät kokemukset ja muistot. Näyttely kiinnosti yleisöä, ja ilmiö herätti myös keskustelua, jossa työntekijöiden omia puhdetöitä rinnastettiin työpaikalta varastamiseen. Näyttelyn herättämä keskustelu nosti kiinnostusta suunnitteilla olevaa keruuta kohtaan.[145] Tapaamisten yhteydessä tutustuin Kuusankoski-seurassa toimineeseen Eijaleena Martikaiseen, josta tuli merkittävä yhteistyökumppani Kuusankoskelle kohdistuneessa keruussa. Toimittajan työstä eläkkeelle jäänyt Martikainen kirjoitti kuusankoskelaisten elämää kuvaavia juttuja Min kuusas -blogiinsa. Blogin tekstit perustuivat paikallisten ihmisten haastatteluihin. Martikainen innostui tutkimusaiheestani ja tarjosi apua keruun toteuttamisessa Kuusankoskella. Martikainen haastatteli yhdeksää kuusankoskelaista firabelikeruuseen.[146]

144 Pesonen 2017c, 102-103.

145 Pesonen 2017c, 102-103. Ylen verkkouutinen: Paperimiesten salaisuudet julki – kaikki touhut tehtaassa eivät kestä vieläkään päivänvaloa, 4.6.2015, https://yle.fi/uutiset/3-8041533, luettu 2015. Ensimmäinen firabelitöitä (soteva-esineistöä) esittelevä näyttely järjestettiin Jämsänkosken työväenopistolla syksyllä 1994. Virtanen 1996, 110.

146 Min Kuusas, http://minkuusas.blogspot.fi. Martikaisen tekemät haastattelut on kokonaisuudessaan tallennettu Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmiin. Firabelitöitä käsittelevien haastatteluiden lisäksi toistasataa haastattelua sisältävä kokoelma kuvaa hyvin laaja-alaisesti paperitehdaspaikkakunnan asukkaiden elämää. Minna Sannikka on kuvannut Pesosen ja Martikaisen yhteistyönä järjestämää teollista perinnepiiriä kansatieteen

Vuoden 2015 lopussa Koneen Säätiö myönsi hankeapurahan firabelitöitä käsittelevän muistitiedon keruulle. Apuraha myönnettiin minun ja Työväen Arkiston yhteydessä toimivan Työväen muistitietotoimikunnan yhteishankkeelle. Työväen Arkiston valikoituminen hankkeen yhteistyökumppaniksi oli minulle itsestään selvää, sillä aihe sopi erinomaisesti Työväen muistitietotoimikunnan hankintapoliittisiin linjauksiin. Sen lisäksi olin tuolloin jo työskennellyt useamman vuoden arkistossa, ensin projektitöissä ja vuodesta 2014 tutkijan toimessa, joten tunsin talon tavat ja käytänteet entuudestaan.[147] Yhteistyö Työväen Arkiston kanssa antoi keruuhankkeelle institutionaalista uskottavuutta, mistä oli osaltaan hyötyä apurahoja hakiessa ja yhteistyökuvioita sovittaessa. Varsinaisen valtakunnallisen keruun alkaessa myönnetyn apurahan turvin Kuusankoskelta oli jo kertynyt aineistoa kaksi ryhmäkeskustelua ja viisi henkilöhaastattelua.[148] Hanke jakautui haastatteluiden ja itsekirjoitettujen muistelmien keruuseen. Keruulle luotiin internet-sivut, ja hanketta esiteltiin useiden eri ammattiliittojen lehdissä, teknologian historian aikakauslehti *Tekniikan Waiheissa*, *Demokraatissa*, *Kansan Uutisissa* ja Eläkkeensaajien keskusliiton *Eläkkeensaajassa*-lehdessä.[149] Kirjoituskeruu oli kaikille avoin, ja edellä mainittujen lehtijuttujen lisäksi keruukutsu julkaistiin keruun verkkosivujen lisäksi Suomen humanistiverkko Agricolassa. Suuresta panostuksesta ja huomiosta riippumatta kirjoituskeruun anti jäi vaisuksi, ja aineistokokoel-

pro gradu -tutkielmassaan ”Ilman yhtiöö meittii ei olis.” Näkökulmia Kymi-yhtiöläisyyteen (2016).

147 Hentilä ja Kosunen 2019.

148 Ryhmäkeskusteluihin osallistui yhteensä noin 50 henkilöä. Firabelikeruun liiteaineistot, Kuusankoski-Seura: yhteisprojekti 2015, TMT, TA.

149 Työväenperinteen harmaalla alueella syntyi tarvekaluja omaan käyttöön. *Kansan Uutiset* 4.2.2016; Muistitietokeruu firabelitöistä alkaa. Firabelityö, se piilossa tehty. *Demokraatti*, 18.2.2016; Firabelityö antoi lisää leipää. *Kansan Uutiset* 31.8.2016; Työväen Arkiston muistitietokeruu firabelitöistä. *Eläkkeensaaja*, 2/2016; Firabelityöt tehdasperinteen harmaa alue - Muistitietokeruu firabelitöistä; Intiimi nro 2/2016, Firabelityöt tehdasperinteen harmaa alue - Muistitietokeruu firabelitöistä, *Tekniikan Waiheita* 2016, Suorsa, Birgitta: Firabelisti tarvekaluja kotiin, *Ahjo* nro: 11/2016.

ma koostuu pääosin haastattelemalla tuotetusta muistitiedosta.[150] Vaikka keruu oli lähtökohtaisesti avoin, haastattelukeruu kohdennettiin aikaisemman tiedon perusteella firabelitöissä aktiivisimpaan alaan eli metallityöntekijöihin.

Firabelitöitä käsittelevän muistitiedon aktiivinen keruutyö kohdistettiin Metallityöväen liiton ammattiosastojen veteraanijaostoihin.[151] Keruuyhteistyötä ehdotettiin 14 ammattiosastolle, joista puolet vastasi myönteisesti. Esittelin keruuta niiden seitsemän ammattiosaston veteraanijaoston tapaamisessa.[152] Keruutilaisuuksissa esittelin keruun lähtökohdat ja tavoitteet omasta sekä arkiston näkökulmasta, ja tilaisuuden päätteeksi osallistujat keskustelivat aiheesta ja kertoivat omia kokemuksiaan firabeleista. Lopuksi keräsin vapaaehtoisten yhteystiedot yksilöhaastattelujen järjestämistä varten. Kahden eri osaston tilaisuuden loppukeskustelut tallennettiin.[153] Lisäksi kahden ammattiosaston veteraanijäsenet tahtoivat osallistua keruuseen vain ryhmänä, ja kyseisil-

150 Syitä kirjoituskeruun heikkoon antiin lienee useita. Yhtenä vaikuttavana syynä voi pitää keruun kohderyhmälle ominaisempaa suullinen ilmaisu verrattuna kirjalliseen ilmaisuun.

151 Metallityöväen liiton veteraanitoiminta on poikkeuksellisen aktiivista. Liiton suurimmilla ammattiosastoilla on oma veteraanijaosto, joista useimmat kokoontuvat kuukausittain. Metallityöväen liitto vaihtoi nimensä Teollisuusliitoksi 17.5.2017, kun Teollisuusalojen ammattiliitto TEAM ja Puuliitto yhdistyivät uuteen Teollisuusliittoon.

152 Keruuseen osallistuneet veteraanijaostot: Tampereen Metallin ao.195, Turun Metallin ao.49, Vaasan Metallin ao.28, Hyvinkään Metallin ao. 58, Varkauden Metallin ao. 24, Forssan metallin ao., Vaasan Strömbergin tehtaan työväen ao. ja Valmetin Metallin os. 74 Jyväskylässä. Kertojia metallin ammattiosastoista Hyvinkää 9, Jyväskylä 8, Tampere 9, Turku 5, Vaasa 5+3(kaksi eri osastoa), Varkaus 4. Lisäksi kertojia seuraavilta paikkakunnilta Hanko 3, Helsinki 8, Kotka 4, Kuusankoski 15, Turku 9 ja Valkeakoski 2 sekä yksittäisiä kertojia kahdeksalta eri paikkakunnalta. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA. Työväen Arkiston toimintakertomus 2016, TA.

153 Nämä tilaisuudet järjestettiin Vaasassa, toinen Vaasan metallityöväen ao 28 kokouksessa ja toinen Vaasan Strömbergin tehtaan ao:n kokouksessa. Näistä ryhmähaastatteluista vain toinen on litteroitu. TMT: 12684: ryhmähaastattelu, TA.

le osastoille järjestin ryhmähaastattelut.[154] Ammattiosastojen lisäksi kolme eri teollisuustyöhön liittyvää yhdistystä kutsui minut tilaisuuksiinsa kertomaan keruusta. Nämä yhdistykset olivat eri tuotantolaitosten entisten työntekijöiden muodostamia.[155]

Keruun yhtenä metodina oli muistella firabelitöitä ensin yhdessä ryhmässä ja sen jälkeen siirtyä henkilöhaastatteluihin, joissa kertojat pääsivät ryhmähaastattelua syvemmin uppoutumaan aiheeseen ja kertomaan ilman keskeytyksiä. Tämä yhteisten kokemusten jakaminen ensin ryhmässä alensi selvästi haastateltavien kynnystä osallistua myös astetta intiimimpään haastatteluun.[156]

Firabelitöitä käsittelevät haastattelut litteroitiin ja luetteloitiin Työväen Arkiston kokoelmiin syksyn 2017 aikana. Haastatteluiden sisältökuvaukset ovat vapaasti haettavissa Työväen Arkiston hakutietokannasta[157], ja aineisto vapautuu väitöskirjani valmistumisen jälkeen muiden tutkijoiden tutkittavaksi Työväen Arkistossa. Tutkimukseni lisäksi keruukokoelmaa on jo käytetty aineistona Helsingin yliopistolle valmistuneessa pro gradu -tutkielmassa ja kuusankoskelaisen Jokivarren teatterin näytelmän käsikirjoituksessa.[158]

154 Vain ryhmähaastattelun antaneet osastot olivat TMT:12683, ryhmähaastattelu; TMT: 12689, ryhmähaastattelu, TA.

155 Esimerkiksi Turkulainen W 46 kerho, jonka ”jäsenistö muodostuu lähinnä entisistä dieselmoottorien tekijöistä, mutta kaikki asiasta kiinnostuneet ovat tervetulleita mukaan.” http://www.w46kerho.net/sivut/doku.php?id=etusivu luettu 6.2.2020. Toinen tilaisuus oli eräältä telakalta eläköityneiden kuukausittainen kokoontuminen ja kolmantena erään tehdaspaikkakunnan kotiseutuyhdistys.

156 Pesonen 2017c.

157 Aineiston sisältökuvaukset löytyvät: https://yksa.disec.fi/Yksa4/search/TA/?loadLink=true&search.freetext=firabelikeruu&search.searchInsideFiles=true

158 Sannikka 2016. https://www.jokivarrenteatteri.fi/Ohjelmisto/Ty%C3%B6numero_105

2.2.2 Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruu 2020

Kaksoisroolini arkistotutkijana ja väitöskirjatutkijana on ollut eduksi molemmille positioille. Arkiston näkökulmasta verkostoituminen tutkijayhteisön kanssa on ollut arkistolle eduksi, kun olen arkistoroolini puolesta tutustunut mielenkiintoisiin viiteryhmiin sekä päässyt tuomaan omaa tutkimuksellista osaamistani osaksi muistiorganisaation työyhteisöä. Tästä esimerkkinä on Teollisuusliiton tutkimuspäällikön dosentti Anu-Hanna Anttilan kanssa tekemäni yhteistyö. Työväen historian tutkimuksesta alkanut yhteistyö huipentui Teollisuusliiton ja Työväen muistitietotoimikunnan yhteishankkeena toteutettuun Teollisuusliiton ja sen edeltäjien veteraanijäsenille suunnattuun muistitietokeruuseen. Yhteen hitsattu porukka -niminen muistitietokeruu käynnistyi vuoden 2019 lopulla ja jatkui vuoden 2021 alkuun asti.[159]

Yhteen hitsattu porukka -keruussa kirjoitettuja muistelmia kerättiin kilpakeruuna, ja palkintojen houkutus näkyi keruun osal-

159 Työväen muistitietotoimikunta ja Teollisuusliitto järjestivät vuoden 2020 aikana Yhteen hitsattu –muistitietokeruun, jossa tallennettiin muistitietoa Teollisuusliiton ja sen edeltäjäliittojen vanhimmilta jäseniltä. Muistoja taltioitiin liiton eläkeläisjäseniltä sekä työuransa 1960–1970-luvuilla aloittaneilta, vielä työelämässä mukana olevilta. Hankkeen tavoitteena oli tallentaa Teollisuusliiton eri aloilla toimineiden jäsenten omakohtaisia kokemuksia teollisesta työstä ja työelämän muutoksesta, erityisesti teknologian kehittymisen näkökulmasta, viimeisen 50 vuoden aikana. Lisäksi keruussa toivottiin muistoja erilaisista työuraa värittäneistä koettelemuksista, kuten työtaisteluista ja paikallisesta toiminnasta ja tapahtumista jälkipolvien ja tutkijoiden käytettäviksi. Keruuhankkeella kartoitettiin Teollisuusliiton aktiivien historiaa ja tehtiin näkyväksi heidän tekemää työtä. Hanke oli samalla 60-vuotisjuhlavuottaan viettäneen Työväen muistitietotoimikunnan juhlakeruu. Hankkeen ohjausryhmään kuuluivat tutkimuspäällikkö Anu-Hanna Anttila (Teollisuusliitto) ja erikoistutkija Pete Pesonen (Työväen muistitietotoimikunta). Keruun toteuttamisesta vastasivat ohjausryhmän lisäksi tutkija Minna Sannikka (Työväen Arkisto) ja tutkimussihteeri Timo Tigerstedt (Työväen muistitietotoimikunta.) Haastatteluja Yhteen hitsattu porukka -keruussa tekivät kirjoittajan lisäksi Työväen Arkiston tutkija Minna Sannikka, projektitutkija Anna Piispanen ja tutkimussihteeri Timo Tigerstedt. Hanke-esittely 2019, Yhteen hitsattu porukka -keruun liiteaineistot. TMT, TA.

listujamäärässä.[160] Keruusuunnitelma oli toteuttaa hanke pitkälti firabelityökeruun käytäntöjä soveltaen: osastokohtaisina esittelytilaisuuksina sekä niiden jälkeisinä haastatteluina. Keruusuunnitelman toteutusta jouduttiin muuttamaan Covid 19 -epidemian laajennuttua globaaliksi pandemiaksi, jolloin keväälle 2020 suunnitellut keruun esittelytilaisuudet jouduttiin perumaan. Esittelytilaisuuksia järjestettiin pandemiatilanteen hellitettyä ja kiersin esittelemässä keruuta Teollisuusliiton suurimmille ammattiosastoille, joista osa oli tuttuja jo firabelikeruusta.[161] Keruuseen osallistuneista ammattiosastoista aktiivisimmat kolme osastoa palkittiin 500 euron kannustuspalkinnolla.[162]

Keruun haastattelurunko koostui kertojan perhetaustan ja työhistorian lisäksi viidestä eri teemasta. Haastattelurungon viimeisenä kysymyksenä, varsinaisten keruuteemojen käsittelyn jälkeen, oli firabelityöt, joita keruusuunnitelman mukaan oli tarkoitus käsitellä kertojalähtöisesti mahdollisimman suppealla kontekstualisoinnilla.[163] Firabelikysymyksen lähtökohtana oli tuottaa vertailukelpoinen aineisto ilmiön tunnettavuudesta ja yleisyydestä sellaisilla kertojilla, jotka eivät ennalta tienneet, että kyseistä teemaa käsitellään keruussa. Näin pystyin todentamaan ilmiön tunnettavuuden ja vaikutuksen teollisuustyöntekijöiden piirissä

160 Kirjoituskilpailuun osallistui 50 osallistujaa, joista kolme palkittiin rahapalkinnoin.

161 Keruuesittelyt tehtiin seuraaville ammattiosastoille: Hyvinkään teollisuustyöntekijät ao. 58, Tampereen Teollisuustyöväen ao. 7, Valken Työntekijät ao. 502, Helsingin Seudun Teollisuusasentajat ao. 254, Heinolan metallityöväen ao. 14 ja Kanta-Hämeen Teollisuustyöväen ao. 43. Yhteen hitsattu porukka -keruun liiteaineistot, TMT, TA.

162 Palkitut osastot: Helsingin seudun teollisuusasentajat ammattiosasto 254, Turun Teollisuustyöväen ammattiosasto 49 ja Valken Työntekijät ammattiosasto 502. Yhteen hitsattu porukka -keruun liiteaineistot, TMT, TA.

163 Kysymysrungon teemat: 1. Automatisaation lisääntyminen ja teknologian kehitys, 2. Työporukat, 3. AY-toiminta, 4. Palkkakehitys, palkkatasa-arvo ja erilaiset palkkausjärjestelmät ja 5. Vitsit, kaskut ja perinne. Ks. Liite 2: YHP-keruu kysymysrunko. Yhteen hitsattu porukka -keruun liiteaineistot, TMT, TA.

yleisesti ja välttämään epäilykset firabelikeruun vastaajien valikoitumisesta vain aiheen tuntevien henkilöiden keskuudesta.

Yhteensä 130 haastateltavan joukkoon mahtuu laaja joukko eri ammattien edustajia Kajaanista Helsinkiin ja Vaasasta Joensuuhun. Haastateltavat edustaa arviolta yli 65:tä Teollisuusliiton ammattiosastoa. Ammattien, työtehtävien- ja paikkojen kirjo on laaja. Suurin osa haastatelluista oli työskennellyt erilaisissa teollisuusalojen tehtaissa ja metallipajoissa. Huomattava määrä muistitietoaineistoa kertyi tekstiiliteollisuudessa, kirja- ja lehtipainoissa, kemianaloilla ja autokorjaamoissa työskennelleiltä henkilöiltä.[164]

2.2.3 Puhelinhaastattelut

Firabelityökeruussa henkilöhaastateltavien kontaktointi ryhmäkeskustelujen yhteydessä osoittautui tulokselliseksi keruumenetelmäksi. Haastatteluista suurin osa tehtiin puhelimitse.[165] Keruun tavoitteena oli määrällisesti ja maantieteellisesti laajan aineiston kokoaminen, jolloin puhelinhaastattelut valikoituivat ajallisesti ja taloudellisesti tehokkaimmaksi keruumuodoksi.

Keskinäisen luottamuksen syntyminen haastateltavan ja haastattelijan välillä on ratkaisevaa haastattelun onnistumisessa. Pyrin luomaan paremmat edellytykset etähaastatteluiden onnistumiselle ja edistämään luottamuksen syntymistä kertojiin tiiviillä yhteydenpidolla jo kontaktointivaiheessa. Kuten edellä kuvaan, ensimmäinen kontakti haastateltaviin luotiin keruun esittelytilaisuudessa.[166]

---

164 Hanke-esittely keruun internetsivuilla. YHP-keruun liiteaineistot, TMT, TA.

165 Tekemistäni 52 haastattelusta viidennes on lähihaastatteluja ja puhelinhaastatteluja on puolestaan 80 prosenttia haastatteluista. Pesonen ja Salmi-Niklander 2022.

166 Haastateltavien rekrytointi kasvokkain saattaa helpottaa keskinäisen luottamuksen syntymistä, sillä se tarjoaa haastateltaville visuaalisen käsityksen haastattelijasta. Sturges & Hanrahan 2004, 115.

Varsinkin kansainvälisessä oral history -tutkimuksessa on perinteisesti suosittu lähihaastatteluja. Useat tutkijat korostavat haastattelijan ja haastateltavan välistä vuorovaikutusta, joka muodostuu kielellisen kommunikaation lisäksi myös sanattomasta viestinnästä. Silti vertailevat tutkimukset eivät ole löytäneet merkittävää eroa puhelin- ja lähihaastatteluiden välillä.[167]

Puhelinhaastatteluissa äänen merkitys korostuu ainoana yhdistävänä tekijänä haastattelijan ja haastateltavan välillä visuaalisten vihjeiden puuttuessa.[168] Kertojan aktiivinen kuunteleminen on ratkaisevan tärkeää kaikissa haastatteluissa, mutta etähaastatteluissa sen asema korostuu entisestään. Haastattelijan ainoat vihjeet haastateltavan toivomasta kerronnan suunnasta tai mahdollisista uusista poluista ja kysymyksistä on poimittava puheesta tai muusta ääneen perustuvasta viestinnästä. Sanallisen viestinnän korostuminen vaikuttaa myös aktiiviseen kuunteluun: kun sanaton viestintä ja katsekontakti puuttuvat, on haastattelijan kuuntelemista todentavilla toteamisilla ja äännähdyksillä tärkeämpi rooli.[169]

Puhelinhaastattelun etuihin on liitetty anonymiteetti, joka syntyy katsekontaktin puuttumisesta. Anonymiteetti helpottaa kertojille itselleen sensitiivisten, sosiaalisesti kiusallisten ja ”noloina” koettujen aiheiden käsittelyä. Toisaalta sensitiivisyyden luonne saattaa kuitenkin vaikuttaa kertojiin, sillä emotionaalisesti kipeinä koetuista aiheista puhuttaessa lähihaastattelusta saattaa olla etua.[170] Sosiologi Susanne Voglin mukaaan puhelinhaastattelussa ei ole kasvojen menettämisen riskiä, ”mikä saattaa myös johtaa rehellisempiin vastauksiin varsinkin, kun kyseessä on poikkeava

167 Ikonen 2017, 233; Shuy 2002; Sturges & Hanranan 2004; Vogl 2013.

168 Portelli 2013, 278–279; Snow 2020.

169 Vogl toteaa myös puhelinhaastattelijoiden käyttävän todistetusti enemmän kuuntelemista todentavia ”ums” ja ”uh” -äännähdyksiä kuin lähihaastatteluiden haastattelijat. Vogl 2013, 137. Anne Heimolle, Tuula Juvoselle ja Heidi Kurviselle kirjoittamani Huomioita puhelinhaastatteluiden tekemisestä on julkaistu heidän kirjoittamassa muistitietohaastatteluiden tekemisen oppaassa. Heimo et al. 2021, 5, 29–30.

170 Sturges & Hanrahan 2004, 108.

tai äärimmäinen käytös".[171] Puhelinhaastattelujen käytännöllisyys voi turvallisuuteen liittyvien näkökulmien lisäksi liittyä yksityisyyden tunteen turvaamiseen haastateltavalle ulkonäöllisten ja tilaan liittyvien puitteiden puuttuessa.[172]

2.2.4 Haastatteluista tutkimusaineistoksi

Henkilöhaastattelut tehtiin muistitietohaastatteluille tyypilliseen tapaan teemahaastatteluina. Teemahaastatteluiden riskinä voi pitää keskittymistä liikaa valittuihin teemoihin, jolloin kertoja saattaa sovittaa kokemuksensa haastattelun rakenteen mukaiseen kehykseen. Tämän voi tulkita vahvistavan vain vallitsevaa historiakuvaa, kun kertojan omaäänisyyttä rajoitetaan.[173] Välttääkseni sen pyrin tekemään haastatteluista mahdollisimman avoimia haastateltaville, jotta he pystyivät käsittelemään aihetta mahdollisimman vapaasti ja omiin kokemuksiin perustuen.

Haastatteluiden teemarunko[174] jakautui neljään aihealueeseen: 1. työhistoria, 2. firabelityöt, 3. eri ryhmien suhtautuminen firabeleihin ja 4. firabeleihin liittyvät tarinat ja kaskut. Neljän yläkategorian alle oli koottu aihetta täsmentäviä kysymyksiä. Vaikka haastatteluiden kysymysrunko koottiin firabeliteeman ympärille, haastattelutilanne muodostui lähemmäksi avointa strukturoimatonta haastattelua[175]. Haastattelurungon käyttämisellä pyrin varmistamaan, että haastatteluissa käsitellään tutkimukselleni olennaisia teemoja ja myös mahdollistamaan kertojien kokemuksien ja muistojen esittäminen avoimesti. Kertojat saivat tutustua haastattelurunkoon ennen haastattelua, mikä mahdollisti haasta-

171 Vogl 2013, 136.

172 Ikonen 2017, 272–273.

173 Hyvärinen 2017, 17–19.

174 Firabelikeruun haastatteluiden kysymysrunko liitteenä. Liite 3.

175 Ruusuvuori & Tiittula 2005, 11–12.

teltavien valmistautumisen haastatteluun helpottaen haastattelun kulkua ja tehden haastattelutilanteesta sujuvamman.[176]

Aluksi pyysin haastateltavaa kertomaan työhistoriastaan. Avoimella kysymyksellä pyrin ohjaamaan haastateltavaa kerronnalliseen muotoon.[177] Haastattelun aloittaminen työhistorian kuvaamisella helpotti keskusteluyhteyden ja luottamuksen syntymistä haastattelutilanteessa ennen siirtymistä haastattelun varsinaiseen teemaan. Lisäksi työhistorian kuvaaminen oli haastatteluiden kontekstualisoimisen kannalta erityisen tärkeää. Taustatietojen jälkeen haastattelussa siirryttiin varsinaiseen aiheeseen.

Muistitietohaastatteluille tyypilliseen tapaan reagoin aktiivisesti haastateltavan puheeseen sekä esille nostamiin teemoihin. Teemarungon seuraaminen vaihteli haastattelukohtaisesti, sillä joissain haastatteluissa saatoin kysyä vain yhden kysymyksen listaltani, minkä jälkeen haastattelutilanne eteni haastateltavan kerronnan johdolla.

Huomasin vasta haastatteluaineistoja analysoidessani, että haastattelun alkuun totesin tiedoksi päivämäärän sekä haastateltavan ja haastattelijan keskustelevan firabelitöistä. Tällä aloituspuheellani kehystin tapahtuman keskusteluksi haastattelun sijaan. Näin korostin, etukäteen tiedostamatta, tilanteen yhteistä tekijyyttä ja pyrin tasa-arvoistamaan tilanteen valta-asemia haastateltavan ja haastattelijan välillä.[178] Tasa-arvoisen tilan tavoitteesta riippumatta haastattelun molemmat osapuolet osallistuvat tiedon tuottamiseen, ja aineiston analysoinnin voi tulkita alkavan yhteisesti jo haastattelutilanteessa. Toisaalta useiden samaa teemaa käsittelevien haastatteluiden tekeminen kasaa tutkijan tietoja ja asiantuntijuutta haastatteluteemasta. Tämän ansiosta tutkijalla on myös mahdollisuus testata näkökulmiaan ja tulkintojaan kertojilla sekä haastaa ja neuvotella haastateltavien kertomusten kanssa. Tutkija-haastattelijan roolista riippumatta haastateltavat

176 Teräs & Koivunen 2017, 170—171. Naarminen 2018, 60–63.

177 Estola, Uitto &Syrjälä 2017, 131—133.

178 Pesonen 2023, 24.

viime kädessä itse vastaavat siitä, mitä he kertovat ja jättävät kertomatta sekä millä tavalla.[179]

Haastateltavien suhtautuminen haastattelutilanteeseen vaikutti haastatteluiden kulkuun. Osa kertojista pitäytyi tiukasti haastateltavan roolissa, jolloin haastattelu eteni haastattelijan tekemillä kysymyksillä haastattelurungon mukaisesti. Osa kertojista puolestaan otti aktiivisen roolin heti haastattelun alusta lähtien, jolloin haastattelija saattoi keskittyä kuuntelemaan sekä esittämään täsmentäviä ja ajoittavia kysymyksiä. Edellä kuvatut haastateltavien roolien ääripäät vaihtelivat käytännössä yleensä aktiivisesta passiiviseen ja toisinpäin haastattelun aikana.[180]

2.2.5 Aineiston analyysi

Muistitietohistorialle on ominaista, että tutkija osallistuu aineiston keruuseen ja on mukana luomassa tutkimusaineistoa. Tämän ominaispiirteen ansiosta aineiston alustava analyysi alkoi jo keruuvaiheessa.

Tavoitteenani oli koota laaja otos muistitietoa mahdollistaakseni aineiston keskinäisen vertailun ja analyysin. Tämän sosiaalihistorialle tyypillisen tavoitteen tarkoitus on perinteisesti ollut minimoida muistitiedon totuudellisuuteen vaikuttavia tekijöitä ja tuottaa siten mahdollisimman luotettava kuvaus tutkimuksen kohteesta tai ilmiöstä. Samaan tapaan realistinen muistitietotutkimus pyrkii erottamaan muistitiedon totuuden siemenet vertailemalla ja analysoimalla niitä muihin lähteisiin.[181]

Tutkimusaineistooni kuuluu muistitietoaineistojen ohella myös asiakirja-aineistoja. Laaja ja monipuolinen lähdeaineisto mahdollistaa ilmiön tarkastelun useista eri näkökulmista. Tätä historiantutkimuksellekin ominaista moninäkökulmaisuutta nimitetään yhteiskuntatieteissä aineistotriangulaatioksi. Erilaisten

179 Pesonen 2023, 28; Teräs & Koivunen 2017, 168–169.

180 Pesonen 2023, 28; Haastattelutilanteen rooleista: Ruusuvuori & Tiittula 2005, 32—41. Teräs & Koivunen 2017, 200–201.

181 Summerfield 2004, 65–66; Ukkonen 2006, 186–189.

menetelmien, aineistojen tai teorioiden yhdistäminen eli aineistollinen ja metodinen triangulaatio on muodostunut Antti Häkkisen mukaan yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen hegemoniseksi lähtökohdaksi. Monimutkaisten ilmiöiden tarkka kuvaaminen vaatii eri näkökulmien ja metodien yhdistämistä. Joissain tapauksissa jopa keskenään ristiriitaiset tutkimustulokset voivat olla hyväksyttäviä, mikäli ne kuvaavat ilmiötä monipuolisemmin.[182] Aineistotriangulaatio auttaa eri lähdekokonaisuuksien aukkojen ja hiljaisuuksien täydentämisessä. Muistitietoa on yleisesti tulkittu arjen historiaa valottavana lähdeaineistona, mutta joissain tapauksissa suunta saattaa olla päinvastainen ja triangulaatiolla voidaan osoittaa muistitiedon hiljaisuudet ja puutteet.[183]

Useat eri yhteiskuntatieteelliset teoriat tarjoavat hedelmällisiä näkökulmia firabeli-ilmiön monipuoliseen kuvaamiseen. Teorioiden lisäksi lainaan lähitieteiden metodologisia keinoja tutkimuksessani. Aineistojen tulkinnan ja analyysin osalta tutkimukseni jakautuu ilmiön kuvaamiseen, jossa eri lähdetyyppien ristiluku mahdollistaa totuudenmukaisemman lopputuloksen, ja ilmiön kerronnallisen merkityksen ja muistamisen tarkasteluun.

Tutkimuksessani korostuu realistinen näkökulma firabelitöitä käsittelevän faktatiedon ja muistelijoiden oman kokemuksen tavoittelussa, varsinkin artikkeleissa I ja II. Niissä lähestyn muistitietoa yhtenä lähdeaineistotyyppinä muiden lähdeaineistojen joukossa. Kahdessa muussa artikkelissa muistitieto taas on tärkein ja lähestulkoon ainoa lähdemateriaali. Niissä näkökulmani keskittyy muistitietoon työläisten tekeminä omakohtaisina tulkintoina menneisyydestä. Kokonaisuudessaan käsitän muistitiedon ja historiantutkimuksen ensi sijassa tulkinnallisena tutkimuksenalana. Tämä juontuu tutkimuksessa 1980-luvulla tapahtuneeseen narratiiviseen käänteeseen, joka vaikutti myös historiantutkimuksen

182 Heimo 2010, 69; Danielsbacka 2018, 130; Jouhki 2020, 36: Häkkinen 2022, 272.

183 Esimerkiksi sosiaalihistorian tutkija Sakari Saaritsa on osoittanut, miten haastatteluaineistojen triangulaatiolla muiden lähteiden kanssa voi muuttaa suullisten kertomusten tulkintaa kotitalouksien selviytymisstrategioista. Saaritsa 2019, 159–180.

tapaan käsittää historian ja kerronnan suhde. Jean Francoise Lyotardin suurten kertomusten kritiikkiä ilmentäneen käänteen mukaan kaikki ideologiat voitiin ymmärtää kertomuksina, jolloin historian itseymmärrys palautuu myös sen kertomuksellisuuteen eli tulkinnanvaraisuuteen.[184]

Muistitietohistorian näkökulma on siirtynyt tapahtumahistoriasta enemmän muistelijoiden tulkintoihin menneisyydestä ja siihen, minkälaisia merkityksiä tulkinnoille annetaan.[185] Tutkijat ovat hyväksyneet muistitiedon subjektiivisuuden sen vahvuudeksi: kyseessä on muistelijan totuus – miten hän kokee tapahtuneen ja minkälaisia merkityksiä hän antaa tapahtumalle.[186] 2000-luvun tutkimuskeskustelussa on painotettu muistitiedon muodostumista haastattelutilanteessa kahden eri toimijan – haastattelijan ja haastateltavan – vuorovaikutuksessa. Tätä vuorovaikutusta on jaetun kertomuksen luomisessa kuvattu intersubjektiivisuutena.[187]

Muistitieto on luonteeltaan lähtökohtaisesti konstruktiivista. Tämän pohjalta tutkimustani voi luonnehtia konstruktion rekonstruktiona. Toisin sanoen subjekti (kertoja) tekee konstruktion omasta menneisyydestään kertomustilanteessa (haastattelussa). Tutkimukseni tavoitteena on uudelleen konstruoida alkuperäinen konstruktio ja kontekstualisoida se suhteessa aikaan, niin muisteltuun aikaan kuin myös muisteluaikaan eli kerrontahetkeen. Muistitieto on kuitenkin menneisyydestä kerrontahetkessä tuotettuja tulkintoja, joita tutkija tulkitsee. Historiantutkija Saara Tuomaala on osuvasti kuvannut muistitietotutkimusta ”tulkintana tulkinnoista”.[188]

Historiantutkimuksen perinteisessä lähdekriittisessä katsannossa on painotettu alkuperäislähteitä, joilla on pyritty tuottamaan varmaa tietoa menneisyydestä. Perinteisessä näkemyksessä lähdekritiikki on ymmärretty dokumentin totuuspohjan arvioin-

184 Fingerroos 2010, 69; Lyotard 1984, xxiii–xxiv.

185 Teräs 2011, 184–186; Fingerroos 2010, 60; Teräs 2018.

186 Jouhki 2020, 64.

187 Abrams 2016, 54; Teräs ja Koivunen 2017; Savolainen ja Taavetti 2022, 19; 24–25; Kurvinen ja Yoken 2022, 47–72.

188 Tuomaala 2004, 19.

tina. Tämän perinteisen lähdekritiikin näkökulmasta muistitietolähteet näyttäytyivät ongelmallisina ja epäluotettavina. Jorma Kalelan mukaan lähteitä voidaan lukea myös toisella tapaa, jolloin näkökulma keskittyy siihen, miten henkilö muistaa väärin. Menneisyyden lähteiden kritiikissä ei enää välttämättä tarkoiteta yksittäisten lähteiden luotettavuuden arviointia vaan sitä, minkälaista tietoa kyseinen lähde tutkittavasta ilmiöstä välittää ja miksi. Kalelan mukaan lähdekritiikin sijaan tulisikin puhua lähteiden lukemisesta.[189] Muistitiedossa olennaista on varman tiedon sijaan hedelmällinen tieto[190]; Alessandro Portellin usein lainatun sitaatin mukaisesti oral historyssa keskeistä on ymmärtää kertojan sanoman lisäksi, miksi se on sanottu ja mitä se tarkoittaa.[191] Tutkimukseni tavoitteena on asettaa yksittäiset lähteet laajempaan kulttuuriseen ja ajalliseen yhteyteen. Tämä ilmenee analyysissani muistelukerronnan kontekstualisointina ja eri lähderyhmien ristiin lukemisena.

Aineiston analyysin voi jakaa tutkimuksessani kolmeen vaiheeseen. Ensinnäkin keruuvaiheen alustava analyysi, johon sisältyvät haastattelutilanteen tapahtumat ja niistä kirjoitetut haastattelumuistiinpanot. Perinteisestä historiantutkimuksesta poiketen alustava analyysi on luonteeltaan dialogista, haastatteluhetkeen ja sen dynamiikkaan pohjautuvaa, jolloin tutkija-haastattelijan lisäksi myös kertoja-haastateltava osallistuu analyysintekoon. Tämä poikkeuksellisuus, jonka yhdistän yhteisen tekijyyden ideaan, on myös olennainen havainto tutkimuksessani. Alustavaan analyysiin lukeutuu myös aineiston litterointi, johon osallistuin.

Toinen analysointivaihe alkoi aktiivisen keruuprosessin päätyttyä ja siihenastisen kokoelman litterointien valmistuttua. Tässä vaiheessa aloitin aineiston varsinaisen laadullisen analyysin lä-

189 Kalela 2000, 90–91. Jouhki 2020, 82–83.

190 Kalela 2000, 91.

191 "Oral sources tell us not just what people did, but what they wanted to do, what they believed they were doing, and what they now think they did." Portelli 1991, 50. Abrams 2016, 1

hiluvun[192] periaatteella. Analyysini koostui useista lukukerroista, joista ensimmäisellä pyrin saamaan kokonaiskuvan aineistosta ja muodostamaan lähtökohdat aineiston luokittelulle ja tyypittelylle. Aineiston luokittelun lähtökohtanani on aineistolähtöisyys, jolla tarkoitetaan, että luokittelussa käytetään mahdollisimman vähän väkivaltaa tekstiä kohtaan, ja jonka tavoitteena on luokitella aineistosta itsestään nousevilla kategorioilla.[193] Firabelit ilmiönä sijoittuvat työntekijöiden arkitodellisuuteen, joka muodostaa tutkimuskohteeni. Tutkimuskohteen ja tutkijan käsitteistöjen erot on syytä huomioida, jotta tutkija ei tuo omia luokittelujaan tutkimuskohteen teksteihin. Erottelua voi kuvata amerikkalaisen antropologi ja kielitieteilijä Kenneth Piken kehittämillä termeillä, jolloin tavoitteena ei ole ollut tehdä tutkijan luomia etic-tyyppisiä luokitteluja vaan tutkimusaineistosta nousevia emic-tyyppisiä luokitteluja.[194]

Emic- ja etic-käsitteet auttavat havainnollistamaan haastatteluaineiston muodostumisprosessia ja alustavan analyysin tekemistä jo haastatteluprosessin aikana. Italialainen historiantutkija Carlo Ginzburg käänsi Piken kehittämät emic- ja etic -käsitteet historiantutkimuksen ominaiseen, etic-muotoon vertaamalla niitä tutkijoiden alustaviin tutkimuskysymyksiin, jotka ovat väistämättä anakronistisia. Alkuperäiset tutkimuskysymykset muovautuvat tutkimusprosessin aikana uudelleen uusien todisteiden ja vastausten pohjalta. Näin kysymykset muotoutuvat menneisyyden toimijoiden kielellä ja liittyvät heidän yhteisöilleen ominaisiin kategorioihin.[195] Haastatteluaineistoihin perustuvassa muistitietohistoriassa tutkija muodostaa tietojensa pohjalta tutkittavasta ilmiöstä kuvan, joka toimii perustana tutkimuskysymysten ja haastattelukysymysten luomiselle. Tältä osin tutkimusprosessin lähtökohta on tutkijavetoinen. Tutkimusprosessin eli tässä ta-

192 Lähiluvulla tarkoitetaan useassa vaiheeseen jakautuvaa lukemista, jossa ensimmäisen lukukertaa seuraa tulkintaa muuttavia, syventäviä tai kiistäviä lukukertoja. Pöysä 2015.

193 Alasuutari 2011, 93.

194 Pike 1967, 37–39; Alasuutari 2011, 94.

195 Ginzburg 2013, 97–114.

pauksessa haastatteluiden käynnistyessä tutkija-haastattelija ryhtyy luomaan yhdessä haastateltavan kanssa yhteistä kuvaa menneisyyden ilmiöstä. Haastatteluiden kertyessä etic-kysymykset synnyttävät emic-vastauksia ja sitä mukaa myös tutkijalle uusia emic-kysymyksiä sekä toisinpäin. Ginzburgin mukaan anakronismin vaara on kuitenkin historiantutkimuksen riskinä aina, jos tutkijoiden ja tutkittavien sanojen erot jäävät huomioimatta.[196] Näin varsinaiset tutkimuskysymykset saivat muotonsa haastatteluprosessin aikana, jolloin myös aineiston analyysi ja tutkimuskohteen ymmärrys syventyivät haastattelu haastattelulta.

Toisella lukukierroksella keskityin luokittelemaan ja teemoittamaan sähköisessä muodossa olevan aineistoni eri värisillä fonteilla ja erillisillä muistiinpanoilla. Tässä vaiheessa kirjoitin myös ensimmäisen väitöskirja-artikkelini, jossa keskityin firabelitöiden aiheisiin ja niiden muuttumiseen yhteiskunnan rakenteiden murroksen myötä. Ensimmäisen artikkelin valmistumisen jälkeen otin käyttöön laadullisen analyysin helpottamiseksi kehitetyn NVivo-ohjelmiston.[197]

Analyysin kolmatta vaihetta määrittää aineiston analysointi tietokoneohjelmiston avulla. NVivo on kaupallinen laadullisen tiedon analyysin tietokoneohjelmisto, joka helpottaa tutkijaa järjestämään, analysoimaan ja löytämään kategorioita laadullisesta datasta, kuten haastatteluista. Tallensin tekstimuotoon litteroidun haastatteluaineistoni NVivoon ja ryhdyin jäsentämään aineistoa. Luokittelin haastateltavat ammattiryhmien ja teollisuudenalojen mukaisesti. Ohjelmisto mahdollistaa muun muassa monimutkaisten hakujen tekemisen tutkijan omien luokitusten ja sanahakujen yhdistelminä. Suurin hyöty tutkimukselleni ohjelmiston käytöstä oli aineiston teemoittamisessa ja eri narratiivien tunnistamisessa. Luokittelin aineistosta toistakymmentä eri teemaa ja narratiivia, jotka luokittelin omiin kategorioihin. Tämän työlään vaiheen jälkeen saatoin napin painalluksella saada luettavakseni jokaisen haastattelulainauksen, jossa käsiteltiin esimerkiksi työn-

196 Ginzburg 2013, 97–114.

197 Kiitokset vinkistä VTT, dosentti Tiina Lintuselle.

johdon luvalla tehtyjä firabeleja tai vaihtoehtoisesti niistä firabeleista, jotka tehtiin ilman lupaa. Toisin sanoen tein Nvivon avulla digitaalisen aineistokortiston, joka olisi ollut huomattavasti työläämmin ja näppäintarkkuutta vaativammin toteutettavissa myös analogisin menetelmin.

2.2.6 Tutkimuseettiset näkökulmat

Tutkimukseni eettinen perusta on tutkijan ja tutkimukseeni osallistuneiden haastateltavien välinen luottamus. Luottamus pohjautuu haastateltavien kunnioittamiseen niin autonomisia yksilöinä kuin yhteisönsä edustajina. Tutkimukseni eettiset näkökulmat jakautuvat haastateltavien suhteeseen tutkimuksen tekijän kolmeen erilliseen institutionaaliseen rooliin tutkimuksessa: haastattelijana, tutkijana ja arkiston edustajana. Kolme institutionaalista rooliani limittyvät toisiinsa, mutta eivät kuitenkaan täysin kitkatta. Jokaisen roolin näkökulmasta tärkein tutkimuseettinen periaatteeni on haastateltavien kunnioittaminen; olemalla rehellinen niin haastateltavia kuin tutkimuksen yleisöä kohtaan.

Tutkimuseettisen pohdinnan perustana on toiminut Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) määrittämä hyvä tieteellinen käytäntö ja Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet. Vaikka toimin haastatteluaineiston ja muistitietokeruun kokoajana ja pidätin embargo-oikeuden aineiston tutkimuskäyttöön, sitouduin noudattamaan Työväen Arkiston ja Työväen muistitietotoimikunnan määrittelemiä eettisiä periaatteita.[198] Työväen muistitietotoimikunnan aineistojen käyttösäännön mukaan tutkija ”sitoutuu käyttämään aineistoa niin, ettei aiheuta vahinkoa tai halvenna henkilöä, jota aineisto koskee, tai hänen läheisiään. – – Kertojien koko nimet ja muut tunnistetiedot on

198 Varantola 2012; Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) 2019; Savolainen 2015, 45.

muutettava tai häivytettävä ellei asiasta toisin sovita Työväen muistitietoimikunnan sihteerin kanssa."[199]

Eettinen pohdinta läpäisee kokonaisvaltaisesti tutkimusprosessini, joka alkoi haastatteluiden suunnittelemisesta eettisesti kestävällä tavalla. Pyrin luomaan haastatteluprojektista mahdollisimman avoimen haastateltavien itsemääräämisoikeuden takaamiseksi. Avoimuuteen sisältyi tutkimukseni tavoitteiden kuvaaminen siinä määrin kuin se oli mahdollista hankkeen alkuvaiheessa. Haastateltavat valikoituivat hankkeeseen ilmoittautumalla vapaaehtoiseksi keruun esittelytilaisuudessa. Tilaisuudessa esittelin tutkimushankkeeni ja siihen liittyvän muistitietokeruun. Kerroin myös avoimesti omasta taustastani ja edustamistani instituutioista, Turun yliopiston Suomen historian oppiaineesta ja Työväen Arkistosta. Avasin omaa monitahoista rooliani tutkimushankkeessa muistitietotutkijana, joka tekee haastattelut sekä analysoi haastatteluaineiston, sekä aineiston tallentamisesta vastaavana arkistotutkijana. Tarkemmin eriteltynä roolini jakautuu muistitietohaastattelijaan, muistitietotutkijaan ja arkistotutkijaan. Tavoitteena oli toimia hyvän tieteellisen käytännön mukaisesti ja informoida haastateltavia, miten tutkimus toteutetaan ja miten kerättyjä tietoja säilytetään sekä käytetään.[200] Haastateltavien informointi toistui tutkimusprosessin eri vaiheissa, ensin esittelytilaisuuksissa, sitten varsinaisissa haastatteluissa ja lopulta haastattelulitteraatioiden tarkistus- ja arkistointisopimuksen sopimisvaiheessa.

Kuvasin hanke-esittelyissä haastatteluaineiston tulevan elinkaaren, ensin väitöskirjani tutkimusaineistona ja sitten arkistoon tutkimuskäyttöön tallennettavana muistitietoaineistona. Aineiston elinkaaren kuvaaminen on ensisijaisen tärkeää, sillä vaikka haastateltavat ymmärtävät aineiston tulevan osaksi väitöskirjatutkimusta, jonka lähtökohdat ovat heidän tiedossaan, on mahdotonta ennakoida arkistoon tallennetulle aineistolle mahdollisesti tehtäviä tutkimuksia tulevaisuudessa. Tämän takia on tärkeää

199 Työväen Arkisto - Työväen muistitietotoimikunnan käyttösäännöt; Työväen Arkisto: http://yksa.fi/100202/167110933865200/. Viitattu 7.2.2024.

200 TENK 2009.

kuvailla haastateltaville TENK:in ohjeistus hyvästä tieteellisestä käytännöstä ja humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettisistä periaatteista, joihin arkistoaineistojen tutkijat sitoutuvat.[201] Koin velvollisuudekseni luoda haastateltaville luottamusta tutkimusta ja tutkimusinfrastruktuuria kohtaan.

Tutkimuksen avoimuudessa haastateltavien oikeus saada tietoa tutkimuksesta saattaa olla ristiriidassa tutkijan intressien kanssa. Tutkijan pelkona saattaa olla tutkimusaiheen liiallinen avaaminen haastateltavalle ennen varsinaista haastattelutilannetta, jolloin haastattelija vaikuttaa kertojaan luomalla valmiin kehyksen aiheesta. Tutkijan luoma kehys puolestaan saattaa ohjata haastateltavan kerrontaa.[202] Pelko liittyy muistitietotutkimukselle tyypilliseen sisä- ja ulkopiiriläisen jaotteluun. Muistitietotutkijoiden tutkimusetiikkaan liittyviä pelkoja oppihistoriallisesta näkökulmasta analysoineet Anna Sheftel ja Stacey Zembrzycki tiivistivät muistitietohistorioitsijoille tyypillisiä huolia: ”mitä luottamuksen rakentaminen oikeastaan tarkoittaa? – – Kuinka paljon valtaa olemme valmiita antamaan niille, joiden kanssa työskentelemme?” Sheftelin ja Zembryckin mukaan tutkijan sitoutuminen tutkimusprosessiin pakottaa heidät kohtaamaan oral history -tutkijoille tyypillisen pelon siitä, toimiiko jaettu tekijyys todella käytännössä, ja mitä tapahtuu, jos se ei toimikaan.[203] Sheftel ja Zembrycki kuvaavat Michael Frischin määrittelemän yhteisen tekijyyden (shared authority) nykytutkijoiden toistelemaksi mantraksi, jonka alkuperäinen merkitys on kadonnut. Linda Shopesin mukaan Frischin määrittelemään yhteiseen tekijyyteen kuuluu, että haastattelun ytimessä oleva kriittinen vuoropuhelu omaksutaan osaksi haastattelua ja vastustetaan useille haastatteluille ominaista kunnioittavaa kohteliaisuutta. Yhteiseen tekijyyteen kuuluu sen sijaan luoda haastattelutilanteelle sellainen dynamiikka, jossa haastattelija ja kertoja voivat vapaasti ”sopia olevansa

201 Varantola 2012; TENK 2009.

202 Pohdintaa tutkijan vaikutuksesta kertojiin haastatteluissa. Naarminen 2018, 97.

203 Sheftel ja Zembrzycki 2016, 350–351.

eri mieltä" ja esittää vaikeita kysymyksiä, jotka saattavat aiheuttaa epämukavuutta kertojalle ja myös haastattelijalle. Toisin kuin usein väitetään, Frisch ei tarkoittanut tekijyyden jakamista (sharing). Tekijyys ei ole tutkijan jaettavissa vaan jo jaettu.[204] Tutkijan (tutkimuseettinen) varovaisuus ja haastateltavan liiallinen kunnioitus saattaa helposti johtaa haastatteluihin, joissa haastattelija ei uskalla haastaa haastateltavaa. Tällaisissa tilanteissa on riskinä, että tutkija muuttuu tutkittavan (yhteisön) äänitorveksi ja toimii eettisesti väärin omaa yleisöään ja tiedeyhteisöä kohtaan.

Tutkimusprosessini pohjalta allekirjoitan Sheftelin ja Zembryckin tekemät yleistykset muistitietotutkijoiden peloista. Tutkimuksessani ne liittyivät läheisesti tutkijan ja haastateltavien erilaisiin käsityksiin tutkimusaiheen, firabelitöiden sensitiivisyydestä ja tutkimusaiheen esittelystä haastateltaville. Tutkijana koin aiheen sensitiiviseksi, koska se on epämääräisesti määritelty ja heikosti tunnettu tehdaskontekstin ulkopuolella. Haastateltavat puolestaan kokivat firabelit tavanomaisena työelämän arkeen liittyvänä ilmiönä, eivätkä he kokeneet niitä erityisen arkaluontoisina. Tämä ristiriidan avaaminen osoittautui niin merkittäväksi, että siitä tuli yksi tutkimustehtävistäni. Ilmiön tutkiminen ja työntekijöiden näkökulman esiintuominen vähentää väärinymmärtämisen ja leimautumisen riskiä. Osoituksena aiheen arkaluontoisuuden vähäisyydestä haastateltaville on, että lähes kaikki haastateltavat osallistuivat keruuhankkeeseen omilla nimillään ja sallivat aineiston arkistoimisen nimitietojen kanssa.[205] Sheftel ja Zembrzycki tulkitsevat tutkijoiden pelon liittyvän tutkijoiden haluun suojella kertojiaan; pelko epäonnistua tutkijana ja pettää kertojamme ja aiheuttaa heille vahinkoa. Muistitietotutkijoiden pelko siitä, että he vahingoittavat kertojia ja heidän yhteisöjään, liittyy yhteiseen tekijyyteen. Sheftelin ja Zembryckin mielestä muistitietotutkijoiden pyrkimys luoda mahdollisimman emansipatorinen ja yhteistoiminnallinen tutkimusprosessi törmää siihen, että haastatteluilla on mahdollisuus vaikuttaa vakavasti

204 Sheftel & Zembrzycki 2016; Shopes 2014, 265–266.

205 Pesonen 2023.

haastateltavien elämään. Näiden mahdollisuuksien selvittämiseen kuuluu myös tasapainoilu oman käsityksemme kanssa siitä, mikä on eettisesti oikein ja mikä ei. Tutkijat joutuvat kuitenkin lopulta kantamaan vastuun siitä, mitä tarinoita voidaan tai ei voida tallentaa, koska uskomme niiden haittaavan haastateltavien asemaa.[206]

Haastatteluäänitteiden litteraatiot lähetettiin kertojille hyväksyttäviksi ennen aineiston käyttöönottoa ja arkistointia. Tässä vaiheessa kertojilla oli mahdollisuus tehdä litteraatioihin korjauksia tai poistoja. Litteraatioihin tehtiin vähän muutoksia, yleensä haastattelussa mainittujen henkilöiden nimien täydentämisiä tai poistoja ja työvälineiden ja -tehtävien kirjoitusasujen korjauksia. Merkillepantavaa on, että sisällöllisiä muutoksia ei tehty. Työväen muistitietotoimikunnan käytäntö, jossa haastateltavat voivat halutessaan editoida haastattelulitteraatiota, on oral history -suuntauksen piirissä poikkeuksellinen. Esimerkiksi Alessandro Portelli nostaa haastatteluhetken ainutlaatuisuudessaan oral historyn ominaispiirteeksi, jota ei saa jälkikäteen editoida. Tässä koulukunnassa korostetaan suuntauksen tiedon suullista ”oraalista” muotoa ja kerronnan ainutlaatuisuutta objektiivisuuden sijaan.[207] Työväen muistitietotoimikunnan käytäntö perustuu arkiston tavoittelemaan avoimuuteen ja luottamukseen haastateltavien kanssa. Näin haastateltavat saavat viimeisen sanan haastattelijan kanssa tuottamaansa aineistoon.[208]

Sisällön sijaan useampi haastateltava koki litteraatioiden kieliasun kiusallisena. Muistitietoaineistoille on tyypillistä, että puhekielen suora litterointi saattaa tuntua haastateltavista vaikeaselkoiselta ja vieraalta. Haastateltavat saattavat kokea tekstimuotoon kirjoitetun puheen tuottavan heistä ”hölmön” kuvan.[209] Puhekielen katkonaisuus ja täytesanojen käyttäminen olivat muutamalle

206 Sheftel & Zembrzycki 2016.

207 Portelli 1991, 45–59.

208 Aineiston keruu noudatti Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ihmistieteille määrittelemiä eettisen ennakkoarvioinnin periaatteita. TENK 2019.

209 Naarminen 2018, 53–54. Muistitietohaastatteluiden litteroinnin ongelmallisuudesta ks. lisää Portelli 1991, 47–49.

haastateltavalle järkytys, minkä vuoksi he aluksi kielsivät haastatteluidensa tallentamisen. Litteroinnin pyrkimys autenttisuuteen saattoi nousta liian suureen rooliin joidenkin kertojien mielessä, ja näin he saattoivat kokea tyylin heikentävän uskottavuutta itse kerrotulta asialta.[210] Lopulta hekin myönsivät aineiston käyttö- ja tallennusoikeuden haastatteluilleen perusteltuani heille aineiston käyttötarkoituksen ja -tavan menneisyyden kuvaajana heidän näkökulmastaan sekä haastateltavia kunnioittaen.

Litteraatioissa käytetyn kielen autenttisuudella ei ole kovin suurta merkitystä tutkimukselleni, mutta tutkimusaineiston arkistoimisen näkökulmasta pyrkimys autenttisuuteen on oral history suuntaukselle tyypillistä. Sheftelin ja Zembryckin mukaan oral history -suuntauksen alkuvaiheessa tutkijoita ohjasi pyrkimys vakiinnuttaa oral historyn asema eräänlaisena arkistokäytäntönä ja legitimiteetin vakiinnuttamiseksi alan ensimmäisissä ohjeissa keskityttiin täydellisen haastattelutallenteen luomiseen. Mikä edellytti koko haastattelutilanteen nauhoittamista, sanatarkkoja litteraatioita, jotka hyväksytettiin kertojilla ja lopulta päästiin sopimukseen, jossa kunnioitettiin kertojien toiveita haastattelujen sisällöstä ja tulevasta käytöstä.[211]Arkiston näkökulmasta litteraatioilla pyritään palvelemaan mahdollisimman heterogeenista tutkijajoukkoa, vaikka, kuten Lynn Abrams muistuttaa, harvoin yhdellä litteraatiolla voidaan miellyttää kaikkia mahdollisia tutkijoita, sillä kielitieteen ja folkloristiikan tutkijoiden intressit saattavat poiketa hyvinkin suuresti historiantutkijan intresseistä.[212] Loppujen lopuksi tutkimukseni lähtökohta on kuitenkin ymmärtää haastateltavia ja tehdä heidän kokemuksensa ymmärrettäviksi tutkimuksen avulla.

---

210 Oral history -suuntauksessa on 1970-luvulta lähtien ollut vallassa pyrkimys autenttisuuteen ja uskollisuuteen haastattelupuhetta kohtaan, sillä se on koettu tuovan oral historyn asteen lähemmäs todellisia tietoja. Haastattelun kielen imitointi korostaa myös aineiston omalaatuisuutta verrattuna kirjallisiin lähteisiin. Abrams 2016, 12, 20.

211 Sheftel ja Zembrycki 2016, 341.

212 Abrams 2016, 14.

Haastateltavien kanssa solmituissa arkistointisopimuksissa määritellään aineiston käyttöön liittyvät rajoitukset. Haastateltaville tarjottiin myös mahdollisuus tallentaa litteraatio arkistoon anonymisoituna, mutta vain kolme kertojaa pyysi sitä. Vaikka enemmistö haastateltavista myönsi luvan viitata haastatteluihin heidän nimillään, viittaan haastateltaviin vain arkistotunnisteilla ja haastateltavan syntymävuodella. Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa nimien julkaiseminen on nykyään harvinaista. Haastateltavien henkilöllisyyden paljastaminen ei olisi tuonut merkittävää lisäarvoa tutkimukselle, ja yhdenmukainen viittaustapa estää väärinymmärrysten syntymisen. Tutkimukseni näkökulma kohdistuu työläisiin yhteisönä, ja siitäkin syystä yksilöiden tunnistaminen ei ole tutkimukselle olennaista. Tutkijan on ensisijaista ymmärtää, että haastateltavien kerronnalla on merkitystä haastateltavan koko yhteisölle, siellä eläneille ja eläville sekä heidän sukulaisilleen, kuten Tikkakosken tehdasyhteisöä tutkinut folkloristi Niina Naarminen on todennut. Sen takia eettisesti tärkeintä on, miten heistä ja heitä koskevista asioista kirjoitetaan.[213]

213 Naarminen 2018, 56–57.

3. Firabelitöiden muistitietohistoria

3.1 Firabelityöt muistitiedon perusteella

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena on määrittää, mitä firabelityöt ovat työntekijöiden näkökulmasta. Lähtökohtani oli aikaisempi tutkimus ja aiemmin kerätyn muistitiedon fragmentit firabelitöistä. Niiden pohjalta ryhdyin valmistelemaan firabelitöitä käsittelevää muistitietokeruuta. Jo ensimmäisissä haastatteluissa ja ryhmäkeskusteluissa kävi selväksi, että ilmiö tunnetaan eri nimityksillä eri paikkakunnilla.

Keruun ensimmäisessä ryhmäkeskustelussa, joka järjestettiin Kuusankoskella Työnumero sataviis näyttelyn yhteydessä, gallerian vetäjä Vesa Parvinen avasi keskustelun perustelemalla näyttelyn nimen syntyhistoriaa:

> Vesa Parvinen: No nyt me tietysti ollaan Kuusankoskella ja mulle on kerrottu näin, että tähän valittiin sataviis tähän näyttelyn nimeksi sen takia, että tää sataviis on ollu tälläinen työnumero…
> (– –)
> VP: Joo. Näin mullekin niinkun tarina kerto, tai historia tai että. Se oli jonkun suusta joskus vain sanottu, että millä työ-, kustannuspaikalla teet; että tehdään sataviisi.
> Ryhmäkeskustelija: (...) kulki ni oli sotevan työt. Elikkä sotakorvaustöistä niin se kulki sotevan töinä vieläki.[214]

Keskustelun jatkosta ilmenee, että Voikkaan tehtaalla firabeleista käytettiin sataviisi-nimitystä, kun taas Kymiyhtiön Kuusaanniemessä sijainneella tehtaalla käytettiin sotevantyö -termiä.

214 TMT: 12657, TA.

Sotevan työllä viitataan sotakorvausteollisuuden valtuuskuntaan, joka oli Suomen Neuvostoliitolle tuottamien sotakorvausten suorittamista koordinoiva virasto. Valtuuskunnan rutiinitehtäviä hoiti Soteva-niminen virasto.[215] Soteva-termin muodostuminen kuvaamaan työntekijöiden omaan käyttöön tekemiä oheistöitä, joita oli kutsuttu jo ennen toista maailmansotaa firabeleiksi, on mielenkiintoista. Omien töiden samaistaminen sotakorvauksiin kertoo hauskalla tavalla tehdaskulttuurin työpaikkahuumorista ja -kulttuurista ja ilmiön yleistymisestä sodan jälkeisessä Suomessa.[216] Omien töiden samaistaminen sotakorvaustöihin kertoo työntekijöiden suhtautumisesta sotakorvauksiin: Ikään kuin ne olisivat epäkaupallisia, yhtiön menettämiä töitä, kuten firabelit. Ilmiön samaistaminen sotakorvauksiin liittyy rahvaan kulttuurille ominaiseen kiistämisen kulttuuriin. Alun perin italialaisen folkloristin Luigi Lombardi-Satrianin luomalla käsitteellä kuvataan rahvaan moninaista tapaa ilmaista vastarintaista suhtautumista vallanpitäjiin ja heidän ajatteluunsa. Suomalaisen folkloristin Seppo Knuuttilan mukaan kiistämisen kulttuurilla viitataan kerronnan tapoihin ja sanontoihin, joiden avulla alisteisessa asemassa olevat kyseenalaistavat vallanpitäjien esittämän virallisen totuuden, toistamalla sarkastisesti väritettyä fraseologiaa.[217]

Näiden tietojen ja pro gradu -työni pohjalta määrittelin firabelikeruun (2016) keruukutsussa, että firabelityöt ovat työnteki-

215 Sotakorvausjärjestelmästä ja sen synnystä ks. Sahari 2018, 213–236.

216 Firabelitöiden yleistymiseen saattoi vaikuttaa myös jatkosodan asemasotavaiheessa sotilaiden tekemät puhdetyöt ja niihin liittyvä perinne. Rintamalinjan vakiinnuttua sotilaille jäi luppoaikaa, jota täytettiin kirjallisuudella, kisailuilla sekä korttipeleillä ja puhdetöillä. Nämä niin sanotut korsutyöt on helppo rinnastaa firabeleihin: niitä myös tehtiin hukkamateriaaleista ja niiden tekeminen mahdollisti itsensä toteuttamisen ja tylsyyden turruttamisen. Kleemola 2017, 206–210. Lisää sota-ajan puhdetöistä ks. Kleemola et al. 2019 ja Steffa & Steffa 1981. Sodan jälkeen kasvava metalliteollisuus työllisti maaseudun pientilallisia sekä osa-aikaistyövoimaa kaupunkeihin, ja uudet tulokkaat toivat mukanaan maaseutuyhteisöjen talkoo- ja puhdetöiden synnyttämän asennemaailman. Kiitos tästä huomiosta ja muistakin kommenteista väitöskirjani esitarkastajalle FT, dosentti Antti Maliselle.

217 Knuuttila 1992, 71–77.

jöiden ”tehdasteollisuudessa sotien jälkeen tekemiä oheistöitä, jotka työntekijä teki yleensä itselleen, työpaikallaan, työpaikan välineillä ja materiaaleilla”. Määritelmän tarkoituksena oli suunnata keruu teollisuustyöntekijöille, ja aikaisemman tutkimuksen sekä muistitiedon perusteella keruussa käytettiin teollisuustyöntekijöiden slangiin kuuluvaa firabeli-termiä. Keruukutsua suunnitellessa oli jo tiedossa, että ilmiö tunnetaan myös eri nimillä eri paikkakunnilla. Tutkittavan ilmiön tematiikka ilmeni keruujulistuksen ingressissä.[218] Keruuaineistossa ilmenee, että kertojien enemmistö käytti ilmiöstä firabeli-termiä. Siitä huolimatta keruukutsun sanavalinnat koettiin hämmentävinä ja jopa provosoivina joidenkin vastaajien keskuudessa. Aineiston perusteella firabelin, ja sen kielellisten muunnelmien, käyttö ilmiön ainoana nimityksenä on tyypillistä rannikkokaupungeissa Kotkasta Vaasaan, mutta sisämaakaupungeissa ja taajamissa, kuten Tampereella, Jyväskylässä, Mäntässä ja Imatralla, ilmiöstä käytettiin sekä firabeliettä soteva-nimitystä.[219] Soteva- tai sotevantyö-nimitys korostui Kuusankoskella ja Valkeakoskella, joista jälkimmäisestä kaupungista kotoisin olevat kertojat jopa provosoituivat firabelitermin käytöstä keruukutsussa.[220] Paikkakunnalla järjestetyn ryhmäkeskustelun osallistujat korostivat firabelitöiden tarkoittavan työajan ulkopuolisia sivutöitä. Eräs ryhmäkeskusteluun osallistunut kertoja osallistui keruuseen myös kirjoittamallaan muistelmalla. Kirjoituksessaan hän haastoi keruukutsun määritelmän firabelitöistä työntekijöiden itselleen tekeminä oheistöinä kirjoittamalla nuoruudessaan tekemistään sivutöistä. Merkillepantavaa on, että valkeakoskelaiset eivät kuitenkaan kiistäneet varsinaisen ilmiön

218 ”Löytyykö teiltä itse tehty perunamuussinuija tai savustuspönttö? Teitkö itse työpaikalla tavaroita omaan käyttöön? Antoiko työnjohtaja hiljaisen hyväksynnän omille töille vai tehtiinkö niitä salaa?” Firabelikeruun keruukutsu, 2016, Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA.

219 60 kertojaa käyttää ilmiöstä firabeli-nimitystä tai sen kielellistä muunnelmaa, 20 kertojaa käyttää soteva tai sotevantyö -nimitystä ja 8 kertojaa käyttää satavitos-nimitystä.

220 Olen esittänyt seuraavan esimerkin Katri Kivilaakson ja Riikka Taavetin kanssa kirjoittamassani yhteisartikkelissa. Kivilaakso et al. 2022, 105.

olemassaoloa vaan määrittivät uudelleen keruukutsussa käytetyn termin paikallisella sisällöllä.[221]

Ilmiön tutkiminen, ja siitä kertovan muistitiedon kerääminen, edellyttää ilmiön määrittelemistä ennen varsinaista keruuta. Riskinä tässä, kuten muistitietokeruissa usein on, että kertojat hyväksyvät ilmiön määritelmän annettuna, eivätkä kyseenalaista tutkijoiden luomaa ja tuomaa (etic) kehystä. Tuolloin kertojat sovittavat omat kokemuksensa keruukutsun valmiiseen kehykseen, jolloin tutkija puolestaan käyttää kertojia oman hypoteesinsa todistamisen papukaijoina. Tämän harhan välttämiseksi ja mahdollisesti korjaamiseksi sekä kertojien oman äänen tavoittamiseksi täydensin firabelikeruun aineistokokoelmaa Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruun yhteydessä. YHP-keruun kysymysrunkoon lisättiin firabelitöitä käsittelevä kysymys, joka esitettiin haastattelun lopuksi ylimääräisenä kysymyksenä. Kysymyksen ideana oli, että haastattelija ei erikseen kehystänyt firabeleja ilmiönä, jolloin vastuu ilmiön selittämisestä siirtyi kokonaisuudessaan kertojalle:

> *PP*: No semmosta voisin vielä kysyä tähän, nyt ollaan käyty nämä keruukysymykset mutta vielä tosta omasta tutkimusaiheestani, niistä firabelitöistä. Onko niistä, onko tuttu ilmiö?
> *Haastateltava*: No ei, siis mitä noita harrastuksia sitten on ollut, ei mulla oo mitään sen ihmeempää ole että. Niitä on nyt tässä vielä pikkusen jatkettu tavalla taikka toisella.
> *PP*: Mutta ei sitä siellä Lokomossa sitten näitä sotevan töitä?
> *Haastateltava*: Jaa, no juu! Kyllähän niitä tehtiin totta kai, ainakin savustuspönttöjä, jos ei muita.[222]

Tampereen Lokomolla työskennellyt kertoja ei tunnistanut ilmiötä firabeli-nimityksellä, mutta täsmennettyäni kysymystä sotevantyö-termillä kertoja ymmärsi kysymyksessä olevan hänelle hyvin tuttu ilmiö.

221 Ryhmäkeskustelu: TMT: 12674, TA; kirjoitettu muistelma: TMT: 12641, TA.

222 TMT: 13055, TA.

Yhteen hitsattu porukka -keruu toteutettiin kolme vuotta firabelikeruun jälkeen vuonna 2020. Tuolloin olin jo analysoinut firabelikeruun aineiston ja tunsin ilmiön sekä emic- että etic-termit. Tämän takia ymmärsin täsmentää kysymystä nimeämällä ilmiön kertojayhteisön (emic) termein sotevantyöksi. Toisessa esimerkissä kehystän ilmiötä määrittelemällä firabelityöt työntekijöiden omaan käyttöön tekemiksi oheistöiksi, jotka kertoja kääntää itselleen tutumpaan muotoon soteviksi:

> *PP*: Joo. Hyvin tässä on käyty näitä läpi nytten. Se verran mä voisin tähän nyt loppuun kysästä, mä itse teen väitöskirjaa noista firaabelitöistä, eli työntekijöiden omaan käyttöön tekemät oheistyöt.
> *Kertoja*: Niin, joo, sotevat.[223]

Edellä kuvattujen esimerkkien lisäksi eräs kertoja, joka ajoitti sotevan uuden merkityksen omina töinä syntyneen 1940- ja 1950-luvuilla sotakorvausteollisuuden lyhenteestä, määritteli sotevan työn lomassa omaan käyttöön tehtyinä töinä, kun firabelit puolestaan tehtiin ulkopuolisille.[224]

Ilmiöstä käytettyä nimitystä mielenkiintoisempaa on se, miten kertojat määrittävät ilmiön. Haastatteluiden ja muiden lähteiden sekä aikaisemman tutkimuksen perusteella firabelitöille on ominaista, että ne ovat työntekijöiden omaksi hyödykseen, erotuksena normaalista työnantajan hyödyksi tehdyistä, työpaikalla työnantajan välineillä ja materiaaleista tekemiä esineitä ja asioita. Niitä on tehty oman ja lähipiirin käytön lisäksi myös työtovereille, erinäisille yhdistyksille, kuten ammattiyhdistyksille tai urheiluseuroille. Lähtökohtaisesti niiden tekeminen on ollut työsäännöissä kiellettyä, mutta työnjohto on usein hiljaa hyväksynyt niiden valmistamisen.[225] Huomionarvoista on, että firabelikeruun ja sitä täydentävän YHP-keruun aineistot luovat sisällöllisesti koherentin kuvan firabelitöistä. Muistitiedon luonteenomaiseen

223 TMT: 13082, TA.

224 YHP; TMT: 13084, TA.

225 TMT: Firabelikeruu 2016; Yhteen hitsattu porukka 2020, TA. Pesonen 2014, 2015, 2016, 2017a, 2018, 2020, 2023.

moniäänisyyteen kuuluu kuitenkin olennaisesti aineiston ristiriitaisuus ja soraäänisyys, eikä siltä voikaan odottaa yksiselitteistä sisällöllistä koherenssia. Sen sijaan tarkoituksena on kuvata ilmiön perusteita niin kuin kertojat ovat niitä kuvanneet ja esittää ilmiön merkitys kertojille. Ristiriitojen ja soraäänien valottamisen avulla ilmiöstä piirtyy monipuolisempi ja myös totuudenmukaisempi kuva.

3.2 Firabelit tehdastyökulttuurin osana

Artikkelissani II esitän tehtaiden lattiatason käytäntöjen muodostumisen tehtaanomistajien määrittämien tehdassääntöjen pohjalta. Vaikka työnantajat määrittivät työpaikan säännöt ja pyrkivät hallitsemaan teollisen tilan ja ajan käyttöä, eivät työsäännöt kuitenkaan kuvaa vallinneita olosuhteita vaan työnantajien tavoittelemaa ihannetilaa.[226] Tehdastyön organisointi ja työläisten kontrolli on työnjohtajien tehtävä. Työnjohtajat vastaavat työn sujuvuudesta ja työsääntöjen noudattamisesta lattiatasolla.

Jos työntekijöiden tekemiä firabelitöitä peilataan ainoastaan työsääntöjä vasten, ne ovat helposti tulkittavissa vain työntekijöiden omapäisenä toimintana. Totuudenmukaisemman kuvan lattiatason toiminnasta saa, kun työntekijöiden toiminnan peilauspinnaksi asetetaan työnjohtajat ja heidän tulkintansa työsäännöistä.[227] Tuolloin ilmiö näyttäytyy osana työnjohtajien ja työntekijöiden päivittäisiä käytäntöjä ja yhteistoimintaa työnantajan määrittämässä työympäristössä.

Käytin artikkelissani II työntekijöiden toiminnan käsitteellisenä kehyksenä Alf Lüdtken *Eigensinn* käsitettä, ja työntekijöiden sekä työnjohtajien yhteistoiminnan kuvaamisessa nojasin Michel Antebyn organisaatiotutkimukseen soveltamaan harmaan vyöhykkeen toimintaan.[228] Nämä kaksi toiminnan kehystä eivät ole

226 Kettunen 2018, 56.

227 Pesonen 2018.

228 Pesonen 2018.

täysin kitkattomasti yhdistettävissä, sillä *Eigensinn* kuvaa työläisten oman tilan ja ajan hallintaan ottamista, kun taas harmaan vyöhykkeen yhteistoiminnalla tarkoitetaan kahden (vastakkaisen) ryhmän moraalisesti tuomittavaa yhteistoimintaa. *Eigensinn* kuvastaa työntekijöiden autonomiaa, joka on yksilöllistä vaikkakin kollektiivisesti todennettavissa. Marcel van der Lindenin mukaan Lüdtken tulkinta *Eigensinnistä* "tarkoittaa kaikkia käyttäytymistapoja, joita yksilöt osoittavat luodakseen jonkinlaista autonomiaa, etäisyyttä lyhytaikaisesti tai pidemmäksi ajaksi ihmisten välillä, itsensä ja ympäristönsä välillä, sekä auktoriteetteihin että omaan ympäristöönsä ja työtovereihinsa". Siihen sisältyy muun muassa työtovereiden kiusaaminen ja jäynän teko.[229] Näiltä osin firabelitöiden tekeminen ilmentää täsmällisesti työntekijöiden omapäisyyttä sekä autonomisuutta suhteessa työpaikan toimintaperiaatteisiin ja sääntöihin, mutta onnistuakseen työntekijät tarvitsevat kumppanin, joka on valmis katsomaan firabelitöiden tekoa läpi sormien. Haastatteluaineistossa korostuu firabelitöiden tekemisen yleisyys ja se, miten työnjohtajat ovat katsoneet ilmiötä läpi sormien. Siitä huolimatta haastateltavat korostavat usein, että *oikeita* firabeleja tehtiin salaa ja ilman lupaa.

Työntekijöiden omapäisyys korostuu haastateltavien kertomuksissa, joissa toistuu usein työnjohdon myönteinen suhtautuminen firabeleihin ja työnjohtajien myöntämät luvat niiden tekoon. Työntekijöiden muistelupuheelle on tyypillistä, että täysin luvallisten firabelien sijaan työläiset pyrkivät kiertämään tai ylittämään lupajärjestelmät omaksi edukseen.

> Ja joihikkii oli sitten ihan niinku, jotkut kysy työnantajalta luvan ni sai jopa tehäkki. – – Luvan sai tehä yhen, nii sitä tehtii sitten vähä usseempi kappale.[230]

Lupajärjestelmien kiertäminen tai niiden soveltaminen työntekijöiden omaksi eduksi on helppo tulkita työntekijöiden pyrkimyksenä suojella omaa autonomiaa: turvata vaikutusmahdol-

229 Linden 1995, 290.

230 TMT: 12633, TA.

lisuus arkipäivän politiikan kentällä.[231] Tutkimukseni laajentaa tätä näkökulmaa ottamalla huomioon myös työnjohdon osuuden arkipäivän politiikan kentällä. Työnjohdon ja työntekijöiden harmaan vyöhykkeen yhteispeli parantaa kyseisten ryhmien välistä solidaarisuutta. Yhteispeliä kuvatessa on syytä huomioida työnjohdon johtava rooli siinä.

Työnjohdon motiivina harmaan vyöhykkeen yhteispelille työntekijöiden kanssa on päivittäisen yhteistoiminnan sujuvoittaminen; työnjohdon ja työläisten, toisin sanoen valvojien ja valvottavien, yhteishengen luominen sekä työläisten luottamuksen voittaminen. Tämä ilmentää työnjohdon ymmärrystä tehdastyöntekijöiden keskinäisesti ylläpitämälle työpaikkakulttuurille, jonka sisäistä moraalista ja sosiaalista koodijärjestelmää noudattamalla oli mahdollista päästä osaksi työntekijäyhteisöä. Tehtaan lattiatason sosiaalinen ympäristö muodostui työntekijöiden keskinäisesti jakamasta ja ylläpitämästä kulttuurista, joka koostuu historiallisesti muodostuneesta ammatti- tai työntekijäryhmien keskinäisestä työpaikan sisäisestä sosiaalisesta verkostosta ja verkoston jäsenten jakamista tavoista, arvoista ja moraalista. Työväen työpaikkakulttuuria tutkineen Paul Willisin mukaan tehtaiden työpaikkakulttuurissa työntekijät pyrkivät palauttamaan oman työpanoksensa hallinnan ja epävirallisesti kontrolloimaan työprosessia. Tehdaskulttuurille on ominaista pyrkiä tavoitteen saavuttamiseen epävirallisten työporukoiden sosiaalisella voimalla.[232] Päästäkseen tekemään firabeleja työntekijän tuli tutustua työyhteisöön ja päästä osaksi sitä. Tehdastyön käytännöt ja tavat opittiin vanhemmilta työtovereilta sosialisaatioprosessin myötä. Australialaisen folkloristi Graham Sealin tulkinnan mukaan firabelit ovat yhtä aikaa eräänlainen initiaatio ammatin salaisuuksiin ja perehdytys työpaikan ja sen työntekijöiden tapoihin. Seal luonnehti ilmiötä konkreettiseksi tulokseksi työntekijöiden suhtautumisesta työhönsä, työpaikkaansa ja sitä valvoviin tahoihin, kun

231 Lupajärjestelmien kiertämisestä Pesonen 2018, 39–41; 2020, 153. Arkipäivän politiikasta ja omapäisyydestä ks. Teräs 2001, 87; Lüdtke 1986, 155–197; Lüdtke 1993, 39–84.

232 Willis 1979, 185–198.

firabeliesineet ovat puolestaan fyysisiä ilmentymiä enimmäkseen aineettomasta työkulttuurista.[233]

Kari Teräksen mukaan työntekijäkollektiivin perustana on voimakas kunniakäsitys, joka säätelee yhteisön sisäisiä sosiaalisia suhteita. Yhteisö sulki yhteisöllisten normien rikkojat yhteisön ulkopuolelle. Työnjohdon näkökulmasta merkittävää on, että työtovereiden pettäminen on pahinta mitä työväen moraaliopin mukaan voi tovereilleen tehdä.[234] Sallimalla työntekijöiden, tehdastyön suuressa kuvassa vähäpätöiset, vilppikeinot, firabelityöt, työnjohto pyrki osoittamaan olevansa työntekijöiden kanssa ”samalla puolella”. Asetelmaa voi myös tulkita kriittisemmin Jason Dittonin näkymättömien palkkajärjestelmien teorian tapaan. Dittonin teorian mukaan työntekijät ovat selvästi alisteisessa asemassa, sillä työnjohto voi milloin tahansa viheltää pelin poikki. Viheltämällä pelin poikki työnjohto siirtää yksipuolisesti ilmiön tulkinnan palkka-varkausrakenteeseen, jossa varastaminen on absoluuttisesti kielletty ja siitä seuraa aina sanktio.[235]

Näin kuvattuna työntekijöiden firabelit näyttäytyvät päivittäistä työn tekoa ja organisointia joustavoittavana ilmiönä, josta työnjohdon lisäksi koko organisaatio on hyötynyt. Muistitiedon perusteella työläiset ovat kuitenkin halunneet korostaa omaa autonomiaansa firabelitöiden tekemisessä. Tässä suhteessa luvallisten firabelitöiden tekeminen korostuu turhan paljon väitöskirja-artikkeleissa, sillä enemmistö kertojista kertoi kuitenkin luvattomista firabelitöistä.[236]

Lupakysymykset tulevat haastatteluissa esille erityisesti siinä, miten haastateltavat kertovat hankkineensa firabelitöihin tarvittavat materiaalit. Käytännössä firabelitöiden tekemiseen tarvittavia raaka-aineita tehtailta löytyy riittämiin, mutta niiden käyttö

233 Seal 2009, 38–39, 44–45.

234 Teräs 2001, 48–81, 312–315; Willis 1979, 192.

235 Ditton 1977, 39–71.

236 Selvä enemmistö kertojista ei ota yksiselitteistä kantaa firabelitöiden luvanvaraisuuteen, kun selkeästi luvattomista firabeleista kertoo 21 kertojaa ja luvallisista puolestaan 11 kertojaa. Luvuissa on limittäisyyttä, sillä sama kertoja saattaa kertoa sekä luvallisista että luvattomista firabeleista.

omiin firabeleihin on joko luvallista tai luvatonta. Raaka-aineina on käytetty sekä jätemateriaaleja että niin sanottua hyllytavaraa. Erona on vain, että luvallisten kohdalla hyllytavarasta on maksettu jokin nimellinen omakustannehinta, kun luvattomien kohdalla aineista ei ole maksettu tai niistä on maksettu liian vähän, jolloin on maksettu materiaalit yhteen firabeliin, vaikka firabeleja on tosiasiassa tehty useita.[237]

Perinteisen tehdastyön kontrollinäkökulman mukaan työläiset ovat tehtaan toimijapyramidin pohjimmainen ja levein kerros, johon ylempien ryhmien (kerrosten) kontrolli kohdistuu. Firabelitöiden luvallisuutta tutkittaessa työnantajien työsäännöissä määrittelemä kanta on jakautunut kahteen linjaan, ehdottomaan ja ehdolliseen kieltoon. Ehdottoman kiellon mukaan firabelitöiden tekeminen on yksiselitteisesti kielletty, kun taas ehdollisen kiellon mukaan firabelitöitä ei ole saanut tehdä ilman säännöissä määritellyn auktoriteetin lupaa.[238] Tehtaiden arkistoista löytyy merkintöjä firabelitöihin liittyvistä yksityiskohtaisista säätelyjärjestelmistä[239], joiden valvonnasta työnjohtajat ja insinöörit ovat vastanneet. Näin ollen firabelien tekoon on aina vaadittu lupa, mutta tutkimukseni perusteella työläiset ovat silti mieluummin tehneet firabelitöitä ilman lupaa tai työnjohdon lupajärjestelmiä kiertäen.

Haastateltavat korostivat usein kiertäneensä tai soveltaneensa työnjohdon firabelitöille määrittelemiä sääntöjä omaksi edukseen, sillä firabelitöitä koskevan sääntelyn kiertäminen ilmenee luvallisia firabelitöitä käsittelevässä muistelupuheessa sivulauseissa säännönmukaisesti. Näin toimittiin esimerkiksi tekemällä firabeleja enemmän kuin oli sovittu, ottamalla materiaaleja luvattomasti tai tekemällä firabeleja itse määrittämällään ajalla, toisin sanoen salaa työajalla. Tämän takia tulkitsen työntekijöiden pyr-

237 Pesonen 2016; 2018; 2019.

238 Pesonen 2018, 32–42.

239 ”Yhtenäisyyden ja kohtuuden vaatimusten tähden on työläisten ja virkailijoiden omien töiden (ns. firaabeli-töiden) – – ” Karhulan tehtaat, konepaja ja teräsvalimo, työnjohtajien toimintaohjeet, 3847: Säännöt, ohjeet, 1901–1975, Ahlström, Karhulan tehtaat, ELKA. Pesonen 2018.

kimyksen autonomisuuteen yhdeksi firabelien tekoon olennaisesti liittyväksi piirteeksi.

3.3 Yhteinen tekijyys haastatteluprosessissa

Firabelikeruun aineistojen avulla voi tarkastella haastattelijan merkitystä haastateltaville vertaamalla tekemiäni haastatteluja Eija-Leena Martikaisen tekemiin kuusankoskelaisten haastatteluihin. Artikkelissani IV tarkastelen syntyjään Kuusankoskelta olevan Martikaisen sisäpiiriläisyyden merkitystä hänen tekemiinsä kuusankoskelaisten haastatteluihin. Martikaisen paikallisuus ja tuttuus haastateltavien kanssa saattoi vaikuttaa siihen, että kuusankoskelaiset haastateltavat eivät kertoneet hänelle firabelitöinä tehdyistä pontikkapannuista.[240] Tässä suhteessa haastattelijan sisäpiiriläisyys poikkeaa folkloristi Niina Naarmisen kokemuksista, joiden mukaan ”(h)aastateltava tulee helposti kertoneeksi tuttavalle tai läheiselle yksityiselämästään, jota ei muuten paljastaisi ulkopuoliselle”.[241] Poikkeavuus saattaa johtua myös sisäpiirillisyyden risteävistä eroista, joita saattaa olla useitakin, paikallisesti samaan yhteisöön kuuluvien välillä. Esimerkiksi sukupuoli ja luokka-asema[242] ovat tässä tapauksessa ilmeisiä, sillä naispuolinen toimittajan työstä eläköitynyt Martikainen edustaa koulutettua, (ylempää) keskiluokkaa, kun taas hänen haastateltavansa ovat eläkkeelle jääneitä paperityöläisiä eli työväenluokkaa.

Vaikka pontikkapannut olivat näkyvästi esillä Kuusankoskella järjestetyssä Työnumero sataviis näyttelyssä, kuusankoskelaiset haastateltavat eivät maininneet niitä Eijaleena Martikaisen tekemissä haastatteluissa. Minun tekemissäni kuusankoskelaisten haastatteluissa pontikkapannut mainittiin, vaikkakin hieman ohimennen.[243] Pontikkapannut tulivat esille myös YHP-keruun

240 Pesonen 2023, 24.

241 Naarminen 2018, 143.

242 Luokkien kuolemasta ja paluusta ks. Haapala 2005, 20–23; Melin 2005, 197–200; Melin 2019.

243 Pesonen 2023, 24.

haastattelussa, jonka haastateltava oli kuusankoskelainen Kymiyhtiössäkin työskennellyt levyseppä.[244]

Työnumero sataviis -näyttely ja muistitietokeruun yhdistyminen aiheeseen innostivat kuusankoskelaisia teatterintekijöitä, ja paikallinen Jokivarren teatteri teki loppuvuodesta 2017 näytelmän tehtaalaisuudesta ja firabelitöistä.[245] Tutkimukseni kannalta on mielenkiintoista, että näytelmän ensiesityksen jälkeen Eija-Leena Martikainen palasi firabelihaastatteluiden pariin kahden vuoden tauon jälkeen. Martikainen sai kuulla, että näytelmän nähnyt Voikkaan tehtaan korjauspajan vanha mestari koki esityksen vääristelevän firabelitöitä ja niiden tekemisen motiiveja.[246] Martikainen ehdotti korjauspajan entisen mestarin haastattelua firabelikeruun täydennykseksi. Haastattelussa Martikainen kysyi vanhalta mestarilta:

> ELM: Ootko nähny näytelmän? Oot kuulemma nähny sen?
> Haastateltava: Olen käyny joo. Kävin näyttelyn katsomassa ja näytelmän katsomassa ja tuota. Mutta, mutta siitä niiden sadanviiden töissä, siinä on unohdettu sellainen tärkeä asia, että elettiin sodan jälkeisiä, todella pula-aikoja, jos mä menin neljäkytyhdeksän, se oli pula-aikaa, jos mikä, koska vielä viiskymmentäkolme, kun menin sotaväkeen minulla oli vielä yleisostokortti mukana sinne sotaväkeen. Niin se oli pula-aikaa, ei ollu juuri mitään, piti itse tehdä paljon, ei voinut mennä ja tilata k-raudasta taikka jostakin. – – Se, että nyt sitten on nää myöhemmät ihmiset värittäny niitä kertomuksia sillä tavalla puhuneet pontikkapannusta, niin se on saanut minusta ihan kohtuuttoman huomion siinä asiassa, se on ihan mitätön asia siihen mitä se muuten oli se tekeminen, siinä on niinku menty ihan väärään suuntaan, se ei.[247]

244 TMT: 13074, TA.

245 Jokivarren Teatterin näytelmä Työnumero 105. https://www.jokivarreneatteri.fi/Ohjelmisto/Ty%C3%B6numero_105 (Luettu 8.7.2022.)

246 Eijaleena Martikaisen sähköposti Pete Pesoselle 28.12.2017.

247 TMT: Luetteloimaton firabelikeruun haastattelu, TA.

Vuonna 1933 syntynyt haastateltava koki näytelmässä esitetyn kuvan firabelitöistä virheelliseksi, sillä hänen mukaansa pula-aika tuntui vielä hänen armeija-aikanaan vuonna 1953. Haastateltava jakaa keruun muiden haastateltavien tapaan näkemyksen pula-ajan jatkumisesta 1950-luvun puoliväliin, kuten artikkelissani I olen esittänyt.[248] Haastateltava koki näytelmän nostaneen pontikkapannut[249] kohtuuttoman suuren huomion kohteeksi suhteessa ilmiön todelliseen luonteeseen. Haastateltavan närkästyminen näytelmästä kohdistuu määrittelemättömiin ”myöhempiin ihmisiin”, jotka ovat hänen mukaansa värittäneet firabeleja koskevia kertomuksia. Haastattelusta jää epäselväksi, tarkoittaako haastateltava ”myöhemmillä ihmisillä” näytelmän kirjoittajia vai firabelikeruuseen osallistuneita haastateltavia, jotka kertoivat auliisti tekemistään pontikkapannuista.

Tulkitsen haastateltavan närkästymisen johtuvan pettymyksestä näytelmän antamaan kuvaan firabelitöistä. Näytelmän luoma kuva, tai toisin sanoen kehys, firabeleista oli ristiriidassa haastateltavan oman, hänen itsensä luoman, sisäisen kuvan kanssa. Tapaus sivuaa muistitietohistorian perimmäistä kysymystä siitä, kenen äänellä muistitieto puhuu ja mikä on aineiston käyttäjän vastuu. Se ilmentää muistitiedon moniäänisyyttä, joka saattaa näyttäytyä toisille aineiston sisäisenä ristiriitaisuutena. Toisaalta haastateltavan tuohtumus on myös tulkittavissa firabelitöitä käsittelevän muistitietoaineiston ajallisella kattavuuden avulla. Firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun kertomuksellinen aikajana alkaa toisen maailmansodan ajalta ja jatkuu aina 2010-luvulle asti. Keruun vanhimmat haastateltavat ovat syntyneet 1920-luvun lopulla, mutta yhtä haastateltavaa lukuun ottamatta kaikkien työurat teollisuudessa alkavat vasta sodan päättymisen jälkeen.[250]

248 Pesonen 2017a.

249 Tämä oli ainoa viittaus pontikkapannuihin Martikaisen tekemissä haastatteluissa, enkä huomioinut sitä aiemmin, sillä kyseinen haastattelu tehtiin ja lisättiin keruukokoelmaan jälkikäteen vasta pari vuotta varsinaisen keruun päättymisen jälkeen vuonna 2018.

250 Katso firabelityökeruun kertojien työurien ajoitukset.

Muistitiedon luonteeseen kuuluu omakohtaisten kokemusten lisäksi yhteisöllisen tiedon jakaminen.[251] Tämä ilmenee yhteisön jäsenien kokemuksien ja kertomusten jakamisena haastattelussa. Firabelikeruun aineistoissa useat haastateltavat kehystävät firabelitöiden motiiviksi sodan jälkeisen puutteen, vaikka kertojien enemmistön työura alkoi vasta säännöstelyn päättymisen vuonna 1956 jälkeen.[252] Firabelitöiden kehystäminen puutteella ja niiden tekeminen elämisen ja asumisen kannalta välttämättömien tarvikkeiden sekä esineiden saamiseksi on keruuaineiston perusteella yleistä, vaikkakin useimmat kertojat käyttävät kyseistä kehystä ennen omaa työuraansa liittyneisiin tai työuransa alun tapahtumien kuvaamiseen.[253]

Toisaalta firabelitöiden aiheet muuttuivat kertojien elämänvaiheiden mukaan. Eri elämänvaiheiden lisäksi firabelitöiden aiheisiin vaikuttivat myös yleiset yhteiskunnalliset muutokset, kuten vaurastuminen ja vapaa-ajan lisääntyminen vuosilomalain muutosten ja 40 tunnin viikkotyöaikaan siirtymisen myötä. Nämä vaikuttivat kesämökkikulttuurin yleistymiseen, mikä puolestaan tuotti uudenlaisia tarpeita firabelitöiden aiheille.[254]

Firabelitöiden tekeminen on helpompi oikeuttaa ulkopuolisille, kun ilmiön selittää tavarapulan aiheuttamaksi omatarvetuotannoksi, yhtä lailla kuin kertojat perustelivat firabelitöitä pienen

251 Portellin mukaan suullinen kerronta jakautuu kolmeen päälinjaan: institutionaaliseen, yhteisölliseen ja henkilökohtaiseen kerrontaan. Portelli 1997, 27–29.

252 Työuransa ennen 1960-lukua aloitti 22 haastateltavaa, kun 1960-luvun puolella uransa aloitti 32 haastateltavaa ja 1970-luvulla vielä 20 haastateltavaa.

253 Toisaalta epävirallisen talouden merkitystä 1900-luvun alun työläiskotitalouksille tutkineen Sakari Saaritsan mukaan suullisissa muistitietoaineistoissa korostuu yhteisöjen epävirallinen apu virallisten organisaatioiden myöntämien avustusten kustannuksella. Saaritsa 2019, 159–178. Saaritsa on myös kyseenalaistanut laadullisille tutkimuksille tyypillisen kehyksen kuvata kotitalouksien epävirallista apua naisvaltaisena ilmiönä. Saaritsa 2008a, 315–331. Ks. myös Saaritsa 2008b.

254 Pesonen 2017a, 27; Lehtonen 1982, 616, 620; Kuortti 2003, 52; Anttila 2005, 91–99.

palkan lisänä.[255] Pontikan keittovälineiden tekeminen firabelitöinä on selkeästi ristiriidassa näiden perusteluiden kanssa, mikä se ilmeni myös edellä lainatun Voikkaan tehtaan korjauspajan entisen mestarin haastattelussa. Silti jopa 24 firabelikeruun haastateltavaa mainitsee pontikankeittovälineet haastattelussaan tai muistelmassaan. Näistä haastatteluista 14 haastateltavaa kertoi itse tehneensä pontikankeittoon liittyviä välineitä firabelina.[256]

Ristiriitaisuus ilmenee varsinkin haastateltavien pontikkapannuihin liittyvissä kertomuksissa. Tämä ristiriitaisuus kuuluu luontaisesti firabelitöihin, sillä ilmiölle on ominaista työläisten autonomisuuden ja omapäisyyden ilmentäminen. Pontikkapannujen kohdalla yhdistyy firabelitöiden kiistanalaisuus suomalaiseen alkoholikulttuuriin, jossa työläisten alkoholinkäyttöä on usein kuvattu holhoavasta näkökulmasta liiallisena, vaikka se ei kokonaiskuvassa poikkea suuresti muiden yhteiskuntaluokkien alkoholin kulutuksesta.[257]

3.4 Firabelien ja niiden oikeuttamisen muutos

Firabelitöiden aiheet muuttuivat yhteiskunnallisen muutoksen mukana 1945–1990 välisenä aikana. Tarkastelujakso alkaa toisen maailmansodan päättymisestä ja päättyy Neuvostoliiton hajoamiseen 1990-luvun alussa. Suomalaisen tehdastyöntekijän näkökulmasta kyseinen kylmän sodan aikakausi näyttäytyy elintason nousun aikakautena, mikä puolestaan näkyi työntekijöiden suhtautumisessa firabelitöihin. Firabelitöiden aiheiden lisäksi myös

255 Pesonen 2020.

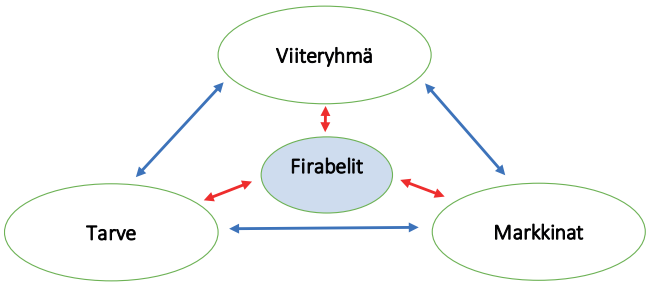
256 Pesonen 2017a, 31; Pesonen 2017b. Pontikan keittovälineitä valmistivat: TMT: 12612; 12616; 12627; 12628; 12632; 12633; 12634; 12644; 12651; 12656; 12658; 12664; 12685; 12689: TA. Myös YHP-keruun 71 haastattelusta, joissa haastateltavalta kysyttiin firabelitöistä, 16 haastateltavaa esittää oma-aloitteisesti pontikkapannut esimerkkinä firabelitöistä. TMT: YHP-keruu, TA.

257 Kuusi 2001, 8–11; Mäkelä et al. 2010, 251–261, 282–292.

niiden tekemisen oikeuttaminen muuttuu tarkastelujakson aikana.

Firabelitöiden aiheet juontuivat sota-ajan jälkeen tavaroiden ja raaka-aineiden säännöstelystä ja puutteesta. Firabelina tehtiin erilaisia kodin tarve-esineitä: erityisesti ruuanlaittovälineet, veitset ja perunamuusinuijat olivat suosittuja niiden käytännöllisyyden ja yksinkertaisen tekotavan vuoksi.[258] Oman kodin käyttöön tehdyt firabelit ovat tulkittavissa työntekijöiden perustarpeiden tyydyttämisenä. On syytä huomioida, että varsinkin tutkimusajanjakson alkupuolella tehdyt firabelit ovat olleet arvokkaita, haluttuja ja hankalasti saatavia kestokulutustavaroita, jotka konkreettisesti nostivat perheiden elintasoa (kuten esimerkiksi saunankiukaat). Perustarpeiden tyydyttämisen ja elintason nostamisen lisäksi firabelityöt kohottivat elämän laatua. Selkeämmin elämän laatua kohottavat firabelit tehtiin vapaa-ajan tarpeiden tyydyttämiseksi.

Aineiston perusteella työntekijöiden vapaa-ajan lisääntyminen vaikutti työpaikalla tehtyjen oheistöiden aiheisiin huomattavan paljon. Firabelitöiden aiheiden motiiveja voidaan kuvata kolmen eri muuttujan suhteena, kuten kuviossa 1. ilmenee.

Kuvio 3. Firabelitöiden aiheiden motiivit

258 Pesonen 2017a: Yleisyys kansainvälisessäkin vertailussa ks. veitsien tekeminen Nickerson 1974, 138; Haraszti 1978, 141.

Kuvion muuttujat ovat kertojien viiteryhmä, tarpeet ja markkinat. Viiteryhmällä tarkoitan kertojan lähipiiriä, joka koostuu perheestä, ystävistä ja työtovereista. Tarpeilla tarkoitan kertojien elämänlaadulle tarpeellisia asioita, jotka muiden muuttujien tapaan ovat dynaamisia ja sidoksissa aikaan. Kolmantena muuttujana on markkinat, jotka koostuvat kauppojen tarjonnasta. Muuttujat ovat dynaamisia ja sidoksissa aikaan, ne vaikuttavat toisiinsa, ja firabelitöiden aiheet pohjautuivat niihin.

Useat haastateltavat totesivat kulutusyhteiskunnan vakiintumisen, kauppojen tarjonnan kasvun ja työntekijöiden vaurastumisen vähentäneen työntekijöiden tarvetta tehdä firabeleja. Firabelitöiden aiheissa tämä näyttäytyi koriste- ja lahjaesineiden määrän kasvuna. Työntekijöiden motiivien muuttuminen heijastaa firabelitöiden merkitystä tehdastyökulttuurille laajemminkin.

Kulutusyhteiskunnan juurtuminen Suomeen näkyi firabelitöiden aiheissa. Vielä 1960-luvulla firabelitöitä tehtiin tarpeeseen, kun 1980-luvulle siirryttäessä firabelitöiden aiheista tuli enemmän henkilökohtaisia. Kauppojen tarjonnan laajentuminen ja tehdasvalmisteisten tavaroiden tulo kaikkien saataville näkyy kertojien firabelitöihin liittämissä arvoissa. Käytännöllisyyden ja tarpeellisuuden rinnalla näyttäytyy työn vaativuus ja tekijöiden ammattitaito. Firabelityöt yksilöllistyivät, ja niissä korostuu itse tekemisen arvostus entistä enemmän. Firabelitöiden luonteen muuttumisen myötä niiden tekeminen lahjoiksi on korostunut entisestään. Lahjoissa korostuu itse tekeminen, yksilöllisyys ja esineen kestävyys. Aikakauden muuttuminen ilmeni myös tehdastyön standardisoitumisena.

Paperitehtaan kunnossapidossa levyseppänä työuransa aloittanut kertoja muistelee työuransa alkua:

> Sitte ku ajatellaan, että tälläin tehdas jolla oli sillon ku mie menin sinne, niin oli piirrustuskonttori, suunnittelupuoli, siel oli rakennuspuoli, siel oli sit tälläin puusepänverstas, joka teki valumuotit, jossa Heinolas tehtiin sitte hammasrattaat muuten. – – Se on niin täydellinen integraatio, jos puhutaan osaamisen alueelta, että mie

uskon, että sellast ei oo koskaa ollu kun siihen aikaan elikä kaikki piti tehdä itte.[259]

Paperitehtaat toimivat omavaraisesti, ja kertojan mukaan kaikki tehtiin itse. Täydellisessä integraatiossa jokaisella työntekijällä oli oma selkeästi kokonaisuuden kannalta merkityksellinen tehtävänsä. Kunnossapidon työntekijät, metallipuolen moniosaajat, vastasivat paperikoneen huollosta ja käytännössä tehtaan toimivuudesta. Tästä syystä heidän arvostuksensa tehtaalaisten joukossa oli vielä suurempi kuin koneiden käynnistä vastaavien paperityöntekijöiden arvostus. Esimerkiksi Kuusankosken paperitehtaissa työskennelleistä haastateltavista useampi kertoi metallitöiden olleen aikaisemmin arvostetumpi ammatti, mikä näkyi Kymiyhtiön ammattikoulun metallilinjan suosiossa.[260]

Yksittäisten tehtaiden omavaraisuus ei enää kannattanut teollisuuden standardisoitumisen myötä. Omien varaosien tekemisen sijaan varaosat tilattiin ulkopuolelta, ja kunnossapidon tehtäväksi jäi osien asentaminen. Kunnossapidon työntekijöiden työnkuvan muutos limittyi myös paperityöntekijöiden arvostuksen nousuun, joka oli suurelta osin tulosta Paperiliiton onnistuneista työehtosopimusneuvotteluista.[261] Edellä kuvatut samanaikaiset muutokset vaikuttivat väistämättä myös kunnossapidossa työskennelleiden metallityöläisten omakuvaan ja ammatti-identiteettiin.

Ranskalaisen lentokonetehtaan firabelitöitä tutkinut Michel Anteby on tulkinnut vastaavanlaisen ammatti-identiteetin heikkenemisen vaikuttaneen firabelitöiden tekemiseen. Antebyn tulkinnan mukaan ammattitaidostaan tunnettujen metalli- ja korjauspajojen ammattityöntekijöiden asema ja arvostus kor-

259 TMT: 12636, TA. Katso myös Ahlströmin tehtaan koneiden osien standardisoitumisesta TMT: 12613, TA.

260 Metallilinjalle pääsi vain osa hakijoista, kun paperikoneen hoitajaksi oli helpompi päästä. TMT: Kuusankosken perinnepiirit ja Martikaisen haastattelut, TA.

261 Paperityöntekijöiden reaaliansiot suhteessa muiden työntekijöiden palkkoihin nousivat 125 prosentista 144 prosenttiin aikavälillä 1975–2004. Kujala 2006, 624.

vaamattomina työntekijöinä heikkeni standardisoitumisen ja alihankinnan lisääntymisen myötä. Antebyn mukaan työntekijät kompensoivat heikentynyttä statustaan tekemällä valikoidusti firabeleja muille työntekijäryhmille, ja näin he kokivat arvonsa sekä asemansa palautuksen työyhteisönsä korvaamattomiksi jäseniksi. Antebyn teorian mukaan työnjohto käytti työsääntöjen kieltämien firabelitöiden sallimista työntekijöille näkymättömänä palkitsemismuotona, joka jätti työntekijät kiitollisuudenvelkaan työnjohdolle. [262]

Antebyn tulkinnan mukaan työntekijät tekivät firabelina erityisesti eläkelahjoja, sillä niihin liittyvä arvostus on kaksinkertaista: firabelin tekijöiden ja lahjan saajien eli muiden työntekijäryhmien viiteryhmien osalta. Tekijät osoittivat lahjallaan (ammattitaidollaan) arvostusta lahjan saajaa kohtaan, ja lahjan saajat puolestaan kokivat firabelityönä tehdyn lahjan saamisen erityisenä kunnianosoituksena.[263] Näin esineet edustavat tekijöiden ja saajien ammattitaitoa, ja samalla niihin kiinnittyi muistoja[264] raaka-aineista ja työstä, jota lahjojen saajat olivat uransa aikana tehneet.

Eläkelahjat olivat myös osa suomalaista tehdaskulttuuria, mutta aineistossani vain yksi kertoja nostaa aiheen esiin.[265] Työntekijöiden keskinäinen toiminta ei rajoittunut pelkästään työympäristöön vaan ulottui usein myös vapaa-ajan puolelle.[266] Firabelitöitä tehtiin myös yrityksen johdon toiveesta liikelahjoiksi.

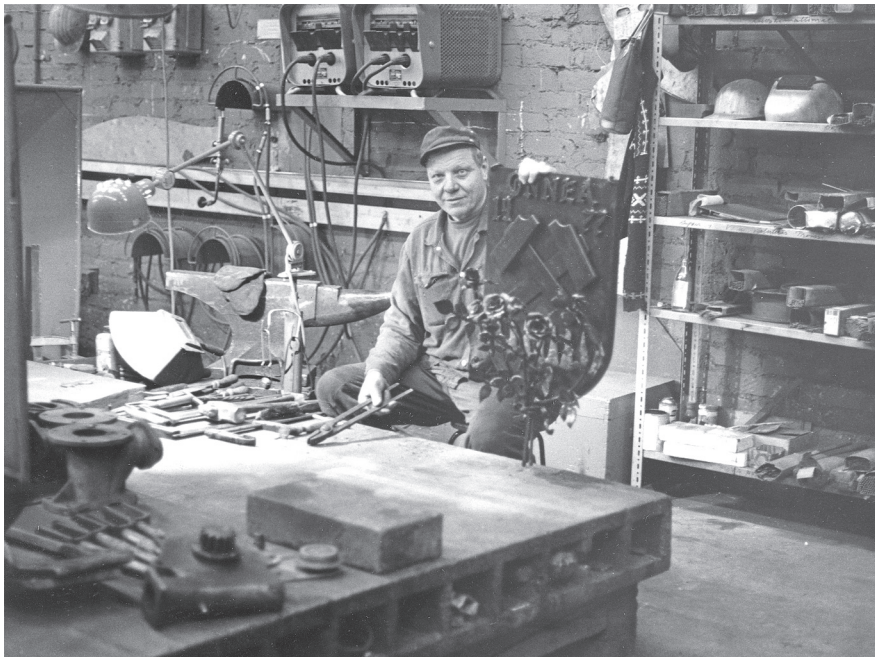
262 Anteby 2008a; 2008b.

263 Anteby 2008a, 66–72.

264 Toisin sanoen firabelityöt ovat tehdastyön muistin paikkoja. Ks. Häkkinen 2022, 327–354.

265 Löysin Antebyn tutkimuksen vasta muistitietokeruun päättymisen jälkeen, minkä vuoksi en kysynyt keruussa erikseen eläkkeellelähtölahjoista. Keruuaineistossa telakalla työskennellyt sorvari kertoo, että telakan pronssivalimossa tehtiin laivakellosta pienempi versio, joita annettiin muun muassa eläkeläislahjaksi. Mies, s.1949 TMT: 12665: TA. Lisäksi firabelitöinä tehtyjen eläkeläislahjojen yleisyydestä litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT: 12693, TA.

266 Ryhmähaastattelu, nainen, s.1941 TMT: 12683; mies, s.? TMT: 12692; litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT: 12693, TA.

Kuvassa Kauko Öhman viimeisenä työpäivänään vuonna 1977 Högforsin valimon keskuskorjaamossa yhdessä teräksestä valmistamansa ”Onnitteluvaakunan” kanssa. Esinettä valmistettiin kaksi kappaletta, joista toinen oli valimon työntekijöiden, ei siis tehtaan, lahja kaupunkioikeudet saaneelle Karkkilalle. Kuvassa oleva kappale tuli siis ns. omaan käyttöön. Kuva: Karkkilan ruukkimuseo Senkan kokoelma.

Haastateltavien tulkinnan mukaan johtavassa asemassa olleiden henkilöiden teettämät työt eivät lähtökohtaisesti olleet varsinaisia firabelitöitä, vaikka niiden alkuperäinen malli/prototyyppi oli firabeli. Sama ajatus toistuu myös Antebyn tutkimuksen kertojilla, jotka kokivat firabelitöiden muuttuvan ”tavalliseksi” työksi, kun niitä tehtiin johtavassa asemassa olevan henkilön tilauksesta.[267]

267 Anteby lainaa haastateltavaa: ”Teimme niitä, koska meidän piti, mutta ne eivät olleet oikeita firabeleja enää; ne olivat vain yksi työ muiden joukossa.” (Käännös ja kursivointi, Pete Pesonen.) Anteby 2008a, 96–97.

Silti firabelitöiden teettäminen liikelahjoiksi osoittaa myös työnantajan arvostaneen firabeleja työntekijöiden käsityötaidon korkeimpana huippuna, jossa heidän ammattitaitonsa tiivistyi niin, että ne nostettiin organisaation käyntikortiksi.

Näin kertojien esittämä narratiivi firabelitöistä korkeatasoisimpana työnä saa vahvistuksen.[268] Tässä ilmeneekin olennainen firabelitöihin liittyvä ristiriita: osa firabeleista on juuri työntekijöiden ”mestaritöitä”, joista koko yritys, työporukka tai ammattiosasto on valmis ottamaan kunnian itselleen, kuten yritys-, työporukka- ja ammattiyhdistyslahjojen ollessa kyseessä. Siitä huolimatta kertojat korostavat firabelitöiden tekemisen omapäisyyttä vastakohtana varsinaiselle työlle.

Tutkimusaineistoni tukee Antebyn teoriaa monelta osin, mutta firabelitöiden selittäminen ainoastaan ammattikunnian näkökulmasta yksinkertaistaa ilmiötä. Niiden tekeminen antoi lahjakkaille työntekijöille mahdollisuuden toteuttaa kykyjään ja oli näin tehdastyön suola, kuten unkarilainen tutkija ja aktivisti Miklos Haraszti esitti.[269] Firabelityöt voidaankin tulkita tekijöidensä sisäisen motivaation lähteenä, joka mahdollisti työntekijän taitojen ja kekseliäisyyden esittämisen sekä vahvisti työntekijän autonomisuuden tunnetta. Toisin kuin reaktiivinen palkkioihin ja rangaistuksiin perustuva ulkoinen motivaatio, sisäinen motivaatio on toimintaa välittömän tarpeen tyydyttämiseksi. Sitä arvostetaan sen itsensä vuoksi, eikä se koostu ulkoisista palkkioista.[270]

Motiivi firabelitöiden tekemiseen on lähtökohtaisesti perusteltu niiden tarpeellisuudella.[271] Tarpeellisuus on suhteellista ja sidoksissa aikaan. Markkinoiden valikoiman laajennuttua ja suhteellisten hintojen alennuttua firabelitöitä perusteltiin yhä enemmän laadulla ja kestävyydellä.

268 Pesonen 2017a, 35.

269 Haraszti 1978, 142.

270 Osterloh & Frey 2000, 539.

271 Vrt. Australialainen kulttuuriperinnön tutkija Jennifer Harris on listannut kuusi syytä firabeleille: työvälineiden teko, tarve (-esineiden teko), tylsyys/vaihtelu, toveruus, itsensä toteuttaminen ja vastarinta. Harris 2009, 70–71.

4. Ylpeys, autonomia ja yhteisöllisyys

Tutkimukseni yhtenä tavoitteena oli tuottaa muistitietoa firabelitöistä tutkimukseni aineistoksi ja myös arkistoitavaksi muiden tutkijoiden käyttöön. Muistitietokeruun järjestäminen ja kymmenien haastatteluiden tekeminen oli merkittävä osa tutkimusprosessia, jonka seurauksena hahmotin muistitietotutkimuksen käytännöt uudella tavalla sekä opin hahmottamaan tehdastyön arjen nykytilaa ja menneisyyttä työntekijöiden näkökulmasta. Prosessin aikana oivalsin muistitietohaastatteluiden merkityksen kokonaisvaltaisuuden tutkimukselleni, sillä se osoitti minulle kertojien vaikutuksen tutkimuksen syntyyn, vaikka kannankin tutkijana vastuun tutkimukseni näkökulmista ja valinnoista.

Tärkeimmät havaintoni muistitietohistorian muodostumisesta ja sen ominaispiirteistä tein vasta analysoidessani keruuprosessia tutkimukseni loppuvaiheessa. Keruuprosessin auki kirjoittaminen helpotti sen analysoimista, tutkimuksen kannalta olennaisten metodologisten löytöjen havainnoimista ja niiden muuntamista kirjalliseen muotoon. Historiantutkimukselle, ja humanistiselle tutkimukselle ylipäätään, ominaiseen tapaan tutkimuksen kirjoittaminen oli osa tutkimusprosessia. Haastatteluiden sekä keruuprosessin auki kirjoittaminen auttoi minua ymmärtämään haastatteluiden merkityksen tutkimusprosessille ymmärrettyäni kertojien suuren vaikutuksen aineiston ja myös tutkimuksen syntymisessä. Muistitiedon yhteinen tekijyys konkretisoitui tutkimusprosessin analyysia tehdessäni. Kertojien vaikutus näkyi niin haastatteluissa kuin myös tutkijaminäni kehityksessä ja vaikutti sen myötä tutkimukseeni kokonaisuudessaan. Muistitietohistorian yhteinen tekijyys limittyy historiantutkimuksen perimmäisiin kysymyksiin historiantutkijoiden, tutkimuksen kohteiden ja

tutkimusyleisön välisistä suhteista; Toisin sanoen kenen historiaa tutkitaan, kenelle historiaa kirjoitetaan ja kenen ehdoilla.

Haastatteluaineiston ja aikaisemman tutkimuksen perusteella firabelitöille on ominaista, että ne ovat työntekijöiden omaksi hyödykseen – erotuksena normaalista työstä – työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleista tekemiä esineitä ja asioita. Niitä on tehty yleensä työajalla oman ja lähipiirin käytön lisäksi myös työtovereille ja erinäisille yhdistyksille, kuten urheiluseuroille tai ammattiyhdistysosastoille. Lähtökohtaisesti niiden tekeminen on ollut työsäännöissä kiellettyä, mutta työnjohto on usein hiljaa hyväksynyt niiden valmistamisen. Tutkimuksessa firabelityöt toimivat myös kurkistusaukkona tehtaiden lattiatason arkitodellisuuteen, jonka toimijoiden – työnantajan, työnjohdon ja työläisten – väliset suhteet ovat tuolloin varsinainen tutkimuskohde. Työnantajan tavoitteena on tehtaan tuottavuuden maksimoiminen, ja tavoitteen saavuttamiseksi työnantaja pyrkii kontrolloimaan työntekijöiden ajan ja tilan hallintaa. Tehtaan toiminen edellyttää työn organisointia, joka on työnjohdon tehtävä. Työsäännöt heijastavat työnantajien pyrkimystä rajata työntekijöiden ajan ja tilan käyttöä. Työsääntöjen lisäksi palkkausjärjestelmät ohjaavat työntekijöitä työnantajan toivomaan ajan ja tilan käyttöön. Työnjohtoporras valvoo työn laatua ja työnantajan määrittelemien standardien noudattamista, kun työntekijöiden tehtäväksi jää varsinainen suorittava työ.

Firabelit ilmiönä on historiallisesti muotoutunut käytänne, jonka työnantaja pyrki lopettamaan 1900-luvun alkupuolella kategorisesti kieltämällä omien töiden tekemisen työ- ja verstassäännöissä. Firabelitöiden tekeminen yleistyi sotien jälkeisinä, pulan ja puutteen, vuosina ja muotoutui työntekijöiden epävirralliseksi henkireiäksi, omiksi hetkiksi, jolloin he pystyivät omapäisesti väistämään teollista kuria, toteuttamaan vapaasti omaa ammattitaitoaan. Toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen jatkuneena puutteen ja säännöstelyn aikana tehtaanomistajat turvautuivat uudelleen paternaalisen kontrollin piiriin kuuluneisiin luontaisetuihin, joihin firabelityötkin lukeutuivat. Näin ollen firabelityöt yleistyivät ja niistä muodostui luontaisetuihin

vertautuva palkanlisä. Työnantajat tunnistivat ilmiön ja pyrkivät säännöstelemään sitä luomalla erillisiä lupajärjestelmiä firabelitöiden tekemiselle. Lupajärjestelmissä määriteltiin luvanantajat sekä firabelitöissä sallittu ajan ja materiaalien käyttö, minkä lisäksi työnjohtajat valvoivat sääntöjen noudattamista.

Firabelitöitä tehtiin pääasiassa miesvaltaisilla teollisuusaloilla, mikä näkyy haastateltavien sukupuolijakaumassa naispuolisten kertojien vähäisenä määränä. Ilmiön tarkasteleminen sukupuolinäkökulmasta on väitöskirjan jälkeisen jatkotutkimuksen tehtävä.

Firabelitöiden aiheet muuntuivat 1900-luvun aikana kodin tarve-esineistä koriste-esineisiin ja vapaa-ajan hyödykkeisiin. Sotienjälkeisen ajan puute näkyi firabelitöiden aiheissa säännöstelyn päättymisen jälkeenkin 1960-luvun lopulle asti. Kodin tarveesineiden tekemisen motivaationa toimi niin tuotteiden korkea hintataso kuin markkinoiden niukka valikoimakin. Toisaalta kehystämällä firabelit kotitarvetuotannoksi haastateltavat perustelevat myös toimintansa moraalista perustaa. Firabelitöiden aiheet muuttuivat 1960-luvulla yhteiskunnan vaurastumisen ja vapaaajan merkityksen kasvun myötä. Vaurastuminen näyttäytyy tässä mielessä tarpeiden kasvuna, kun kesämökkien ylläpitoon ja varustautumiseen liittyvät firabelit tulivat entistä suosituimmiksi. Keskiluokan jäljittelyn ohella työväen omapäisyys näyttäytyi vielä firabelina tehtyjen pontikkapannujen yleistymisenä. Haastatteluaineiston pontikkadiskurssissa korostuukin kertojien kaksinkertainen omapäisyys: ensinnäkin suhteessa omaan työhön ja sen määrittämiseen ja toisekseen suhteessa valtiovaltaan.

Kulutusyhteiskunnan vakiintumisen ja työntekijöiden vaurastumisen myötä työntekijöiden tarve tehdä firabeleja väheni. Tämä näkyi koriste- ja lahjaesineiden määrän kasvuna. Firabelien tekemisen motiivit muuttuivat niukkuudesta johtuvasta tarpeesta enemmänkin työntekijöiden ammattitaidon manifestaatioiksi – ylpeyden aiheiksi, niin tekijöiden henkilökohtaisella tasolla kuin myös organisaatioiden välillä. Työntekijöiden motiivien muuttuminen heijastaa firabelitöiden merkitystä tehdastyökulttuurille laajemminkin.

Firabelitöiden merkitys työntekijöille ei perustu ainoastaan materiaan, vaan se on luonteeltaan myös immateriaalista. Tämä konkretisoituu siinä, miten työntekijät kiersivät työnantajan lupajärjestelmiä aikana, jolloin firabelitöiden tekeminen olisi ollut myös mahdollista luvan kanssa. Työntekijöiden jakamaan tehdastyökulttuuriin kuului omapäisyys, joka ilmeni niin luvattomien kuin luvallistenkin firabelitöiden yhteydessä. Molemmissa tapauksissa työntekijät kollektiivina pyrkivät kiertämään teollista järjestystä ja toimimaan autonomisemmin kontrollin alaisuudessa. Työntekijät sääntelivät toimintaansa kollektiivisesti, ja työnjohto katsoi työntekijäkollektiivin omapäistä toimintaa läpi sormien niin kauan kuin kollektiivin ja työnjohdon yhteisiä kirjoittamattomia sääntöjä noudatettiin. Työnjohdon etuna oli, että kirjoittamattomat säännöt olivat epämääräisesti määritellyt, minkä vuoksi he pystyivät halutessaan viheltämään pelin poikki ja tuomitsemaan työntekijät tehtaan oikeiden (työnantajan määrittelemien ja kirjoitettujen) sääntöjen rikkomisesta.

Firabelityöt tutkimuskohteena ilmentävät, kuinka työntekijöiden omapäisyys ja/tai vastarinta saavat muodon heidän kollektiivisesti määrittelemissään ja historiallisesti muotoutuneissa rajoissa. Rajojen ylittäminen tulkitaan ja tuomitaan työntekijäkollektiivin johdolla sekä työnantajan/työnjohdon puolesta selkeästi ja armottomasti sanktioin. Näin työntekijöiden yksilölliseksi aktiivisuudeksi usein tulkittavat teot ovat kuitenkin kollektiivin hyväksymää (kurinalaista) omapäisyyttä. Toisin sanoen yksilöiden näennäinen kurittomuus onkin käännettävissä kollektiivin kurinalaiseksi toiminnaksi; yksilön omapäisyys sallitaan vain kollektiivin asettamissa rajoissa.

Työntekijäkollektiivin itsesääntely ja sääntöjen venyttäminen työntekijöiden omaksi eduksi vaatii työntekijöiltä tehdastyökulttuurin ja sen ylläpitämän moraalisen koodiston tuntemista sekä itsekuria. Haastatteluaineiston perusteella työntekijät kokivat pienimuotoiset, ylijäämämateriaaleista luppoaikana omaan käyttöön tehdyt firabelit työnjohdon sallimiksi. Työnjohdossa työskennelleet haastateltavat tukevat näkemystä edellä mainittujen firabelien katsomisesta läpi sormien. Näin toimimalla työnjohto

mahdollisti myös firabelien teettämisen itselleen. Firabelitöiden tekeminen myyntiin oli työnjohdon mukaan ehdottomasti kiellettyä, ja siitä rankaistiin ankarimman mukaan. Haastatteluiden perusteella työntekijät kunnioittivat myyntikieltoa yhtäläisesti ja siihen syyllistyneet tuomittiin kollektiivisesti ehdottomasti.

Firabelitöiden kollektiivinen luonne ilmenee niiden yhteisöllisen säätelyn lisäksi yhteistyöhön perustuvassa tekotavassa. Eri esineiden tekoon tarvittiin eri ammattiryhmien ammattitaitoa. Haastateltavien mukaan firabeleja tehtiin yhteistyössä ja eri henkilöiden pyynnöstä. Firabelien myynnin sijaan niiden vaihto tapahtui epävirallisesti ilman rahaa. Rahan sijaan vaihdon välineenä käytettiin palveluksia tai rahankorvikkeita, kuten alkoholia tai ”kahvien tarjoamista”. Vaihdot ovat suurpiirteisiä, enemmänkin vaihdossa mukana olevia henkilöitä sitouttavia kuin tarkkoja. Firabelitöiden tekemisen näkökulmasta epävirallinen vaihto sitoi siihen osallistuneet voimakkaammin ilmiön piiriin, koska epävirallisen vaihdon osapuolet jäivät epämääräiseen velkasuhteeseen toisiinsa. Työnjohto osallistui firabelitöiden epäviralliseen vaihtoon kahtalaisesti teettämällä firabeleja itselleen sekä – ilmiön olemassaolon kannalta ratkaisevasti – hyväksymällä salaa työntekijöiden omapäisyyden ja ostaen tällä hyväksynnällä työntekijäkollektiivin suopeammaksi itseään kohtaan. Tällä vaihdolla työnjohto osti työntekijäkollektiivin suopeuden sallimalla työntekijöiden omapäisyydet ja paransi asemaansa työntekijöiden näkökulmasta, jolloin työntekijät saattoivat suostua helpommin työnjohdon muihin ehdotuksiin, kuten vaikka ylitöihin jäämiseen tai muuhun vastaavaan. Tehtaan johdon näkökulmasta työnjohtajien ja työntekijöiden toimiva yhteistyö vaikuttaa positiivisesti tuotantoketjun tehokkuuteen, ja sen ansiosta tehtaan johdolla ei ollut syytä puuttua työnjohtajien toimintaan.

Firabelitöiden tekeminen oli pääasiallisesti kiellettyä ilman lupaa, mutta niiden tekemisen yleistyttyä sotien jälkeisenä aikana työantajat pyrkivät kontrolloimaan niitä strukturoimalla sääntöjä niiden tekemiselle. Työnantajan lupajärjestelmissä määriteltiin usein luvan myöntäjä, firabelit määrättiin tehtäväksi työajan ulkopuolella ja käytetyistä materiaaleista maksettiin nimellinen

korvaus. Keräämäni tutkimusaineiston perusteella työntekijät kiersivät moninaisilla tavoilla työnantajan määrittelemiä lupajärjestelmiä omaksi hyödykseen. Työnjohtajat, joiden tehtävänä oli lattiatason työntekijöiden valvonta työnantajien määrittelemillä ehdoilla, eivät välittäneet firabelitöitä kontrolloivien sääntöjen noudattamisesta, kunhan työntekijät eivät rikkoneet tehdaskulttuurin kirjoittamattomia sääntöjä. Näiden sääntöjen mukaan työntekijän tuli pitäytyä kohtuullisuudessa firabelien tekemisessä. Firabeleja sai tehdä vain itselleen tai lähipiirille, joka saattoi tapauskohtaisesti olla hyvinkin laaja. Niitä sai tehdä työajallakin, kunhan varsinaiset työt oli hoidettu. Koko työyhteisö valvoi kirjoittamattomien sääntöjen noudattamista. Vaikka firabelit olivatkin kiellettyjä ilman työnjohdon lupaa, niitä silti tehtiin pääosin ilman lupaa, työnjohdon katsoessa ilmiötä läpi sormien. Ilmiölle on tyypillistä työntekijöiden omapäisyys, joka näyttäytyy teollisen kurin – tilan ja ajanhallinnan – kiertämisenä.

Klassisen määritelmän mukaan muistitieto on ensikäden lähde kertojan antamista merkityksistä muistoilleen. Kun firabelitöiden muistitietohistoriaa lähestyy tästä näkökulmasta, nousee niiden merkitys työntekijöille väitöskirjani keskeiseksi teemaksi. Firabelitöitä käsittelevän muistelukerronnan merkityksen kertojille voi tiivistää kolmeen ominaisuuteen: ylpeyteen, autonomiaan ja yhteisöllisyyteen. Lähestulkoon jokaisen haastateltavan kerronnassa on tulkittavissa ylpeyttä omasta ja kollegoiden ammattitaidosta. Tällä tarkoitan työläisten kunnioitusta omiin ja kollegoiden ammattitaitoon sekä käsityöläisperinteeseen, jossa yhdistyvät työläisten omat kädentaidot ja työyhteisöltä omaksutut käsityöperinteen hienoudet. Ylpeys ja kunnioitus ilmenevät myös koko työyhteisön tavassa nostaa firabelityöt työntekijöiden ammattitaidon manifestaatioksi, jossa ilmenee oma osaaminen ja koko työyhteisön pitkät perinteet.

Firabelitöitä käsittelevä muistitieto korostaa ylpeyden lisäksi autonomiaa ja yhteisöllisyyttä. Äkkiseltään termit ovat jopa tulkittavissa keskenään ristiriitaisiksi ominaisuuksiksi, mutta lähemmin tarkasteltuna ne limittyvät toisiinsa. Autonomisuus näyttäytyy sekä työläisten subjektiivisena omapäisyytenä että

kollektiivisena toimintana. Autonomisuus ilmenee työläisten oman tilan ja ajan hallinnan määrittelemisenä, ja muistelukerronnassa se korostuu haastateltavien tavassa kertoa, kuinka työläiset kiersivät ja laajensivat työnjohdon firabelitöitä määrittäviä ehtoja omaksi edukseen. Kollektiivinen autonomisuus näyttäytyy tehdastyökulttuurin määrittämissä ehdottomissa rajoissa, joiden rikkominen johtaa kollektiivin ulkopuolelle sulkemiseen. Kollektiivin rajoja kunnioitetaan, eikä niiden rikkojia puolusteta.

Yhteisöllisyys ilmenee kahden edellä kuvatun ominaisuuden tapaan kollektiivia ylläpitävänä liimana. Yhteisöllisyys koostuu työntekijäkollektiivin merkityksellisyydestä, joka korostuu firabelitöitä käsittelevissä muistitietohaastatteluissa. Firabelitöitä tehtiin yleisesti useimmille työtovereille, perheenjäsenille ja ystäville. Niiden tekemiseen saattoi osallistua useita työyhteisön jäseniä, ja yhteisöllisyys ilmenee myös firabelitöihin liittyvässä auttamisverkostossa, jota aiemmin kuvasin.

Muistitietoaineiston perusteella firabelitöiden merkitys tehdastyökulttuurille on ollut moninainen. Ilmiö on tehdastyön piirissä toimineiden keskuudessa laajasti tunnettu ja yleisesti hyväksytty niin työntekijöiden kuin työnjohtajienkin keskuudessa. Ilmiöön on suhtauduttu positiivisesti, ja negatiiviset muistot ja tapahtumat ovat jääneet yksittäistapauksiksi. Firabelien merkitys niiden tekijöille on muuttunut 1900-luvun jälkimmäisellä puolella materiaalisesta hyödystä enemmän immateriaaliseen hyötyyn. Firabelitöiden immateriaalisuus ilmenee myös niiden tavassa ilmentää tutkimuskatseen ulkopuolelle helposti jääviä puolia tehdastyökulttuurissa, ja näin firabelit ovat kuvattavissa osana tehdastyön aineetonta kulttuuriperintöä. Tämä tehdastyön kulttuuriperintö ansaitsee tulla tunnetuksi myös tehtaan valon ulkopuoliselle yleisölle ja tallennetuksi haastatteluina arkistoihin ja esineinä museoihin. Tämän ymmärtäminen on väitöskirjani merkittävin oivallus.

Lähteet ja kirjallisuus

Lähteet

Elinkeinoelämän keskusarkisto ELKA (Mikkeli)

Kone Oy

Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat: Kone Oy:n sisäisiä asioita 1951–1954

Omat painotuotteet: muut julkaisut: Tervetuloa Koneeseen -julkaisu, 1949, 1952 ja Tervetuloa Koneeseen -julkaisu, v.1983 jälkeen painettu, (päiväämätön)

Ahlström Karhulan tehtaat

Pöytäkirjat

Pöytäkirja

Konseptit ja toisteet

Säännöt ja ohjeet

Väestönsuojelua koskevat asiakirjat

Tampella Oy

Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958

Stora Enso Oyj, Anjalankoskentehtaat (Tampella)

1067: henkilöstöosasto: Henkilöstöasiain käsikirja 1973

Työsäännöt 1923, 1949

Työväen Arkisto (TA, Helsinki)

Metallityöväen Liitto

Sisältökuvaus

Sääntökokoelma

Säännöt A-Ö

Teollisuusliitto

Sisältökuvaus

Työväen muistitietotoimikunta (TMT)

Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä: keräelmät 12611–12696.

Yhteen hitsattu porukka – muistitietokeruu: keräelmät

UPM:n keskusarkisto, UPM-Kymmene Oyj (Valkeakoski)

Kymi Oy

Voikkaan korjauspaja: Romumyyntikirja 1920–1934 Gb 1

Hallinto: tehtävänkuvauksia, toimenkuvia 1967, 1970, 1972 1/1 1076–1100

Hallinto: Työsuhdeasiat: Luontaisedut 1949–1981

Hallinto: Työsuhdeasiat: Varoitukset 1967–1999 Suulliset ja kirjalliset varoitukset sekä muistutukset, pääpaino kirjallisissa. Enimmäkseen luvaton poissaolo, luvaton poistuminen liian aikaisin, myöhästyminen, päihtyneenä työpaikalla, kuriositeetti ”Työpaikan ja ympäristön epäsiistiin kuntoon jättäminen, Suullinen muistutus, 16.1.1987” muutama varoitus huolimattomuudesta työssä kuten myös törkeästä huolimattomuudesta töissä, nukkuminen työpaikalla, kieltäytyminen annetusta työtehtävästä,

Viestintä: Ohjeet ja oppaat 1975–1985; Tervetuloa Kymiyhtiöön 1162–1168 Kiertokirjeet 1968–1972

kiertokirjeet/ tiedotuksia 1961–1967

Almänna avdelningen: cirkular: työnjohdon kiertokirjeet 1950–1957

Kymin ohjeet 1983–1986

Almänna avdelningen: socialavdelningens cirkular 1945, 47, 53–61, 67, 70, Ed 1

Yleinen osasto: Kymiyhtiön pysyväismääräykset 1974–1983, Eh 1

Voikkaa

Henkilöstöhallinto: viimeiset varoitukset 1960–1990:

Kirjallisuus

Aaltonen, Esko 1933: *Vanhan Forssan elämää (1846–1899)* Toinen osa. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistys.

Abrams, Lynn 2016: *Oral History Theory*. Second edition. Abingdon, Routledge.

Aho, Mikko 2019: *”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siittä voi olla kaikki ylpeitä” : raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/307779.

Ahvenisto, Inkeri 2008: *Tehdas yhdistää ja erottaa, Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki.

Alasuutari, Pertti 2011: *Laadullinen tutkimus 2.0.* 4. uud. p., Osuuskunta Vastapaino: Tampere.

Anteby, Michel. 2003: “The ‘Moralities’ of Poaching: Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor.” *Ethnography* 4 (2): 217–239.

Anteby, Michel. 2006: "Factory 'Homers': Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice." *Sociologie du Travail* 48 (S1): e22–e38.

Anteby, Michel 2008a: *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton University Press.

Anteby, Michel. 2008b: "Identity Incentives as an Engaging Form of Control: Revisiting Leniencies in an Aeronautic Plan." *Organization Science*. 19 (2): 202-220.

Anttila, Anu-Hanna 2005: *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisääntely Suomessa 1930 – ja 1960-luvuilla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Anttila, Anu-Hanna 2021: *Enemmän Kuin Numero Tilastoissa: Teollisuusliiton Jäsentutkimus 2020*. Teollisuusliitto ry.

Banville, Étienne de, 2001: *L'usine en douce. Le travail en "perruque"*. L'Harmattan, Paris.

Bergholm, Tapio *1988: Kovaa peliä kuljetusalalla: 1 : kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924. [1], Kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta vuoteen 1924*. Auto- ja kuljetusalan työntekijäliitto.

Bergholm, Tapio 2018: Järjestökuvauksista valtataisteluihin, työkulttuureihin, työehtoihin ja takaisin. Teoksessa Peltola, Jarmo ja Vasara, Erkki (toim.) *Tehtävänä työväenhistoria: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/240070.

Blee, Kathleen M. 1993: "Evidence, Empathy, and Ethics: Lessons from Oral Histories of the Klan." *The Journal of American History* 80, no. 2. 596–606.

Blee, Kathleen M. 1996: "Becoming a Racist: Women in Contemporary Ku Klux Klan and Neo-Nazi Groups." *Gender and Society* 10, no. 6, 680–702.

Cameron, Rondo 1995: *Maailman taloushistoria*. Porvoo, WSOY.

Certeau, Michel de 1980: *L›invention du quotidien, 1 : Arts de faire*. Union générale d'éditions.

Certeau, Michel de 1984: *The Practice of Everyday Life*. University of California Press, Berkeley.

Dalton, Melville 1959: *Men who manage*. John Wiley & Sons, Inc.

Danielsbacka, Mirkka 2018: Historiantutkimus ja evoluutioteorian "superpitkä" perspektiivi. Teoksessa Hannikainen, M O, Danielsbacka M & Tepora T (toim), *Menneisyyden rakentajat : teoriat historiantutkimuksessa*. Gaudeamus, Helsinki, Sivut 116–131.

Ditton, Jason 1977: Perks, Pilferage, and the fiddle. *Theory and Society*, n. 4, s. 39–71.

Emsley, Clive 1987: *Crime and Society in England 1750–1900*. Longman, Hong Kong.

Enbom, Leena 2014: *Työväentalolle vai seurahuoneelle? Työväen vapaa-ajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/135600.

Enbom, Leena; Pesonen, Pete & Suodenjoki, Sami 2020: Johdanto. Teoksessa Enbom, Leena; Pesonen, Pete & Suodenjoki, Sami (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/322060.

Estola, Eila; Uitto, Minna & Syrjälä, Leena 2017: Elämäkertahaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2006: Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa: Fingerroos, Outi et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Fingerroos, Outi 2010: Muisti, kertomus ja historia. Teoksessa Grönholm, Pertti & Sivula, Anna (toim.) *Medeiasta pronssisoturiin – Kuka tekee menneestä historiaa?* Turun Historiallinen Yhdistys ry. Historia Mirabilis, 6.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina 2012: "Fundamental Issues in Finnish Oral History Studies." *Oral History*, vol. 40, no. 2, pp. 81–92.

Frisch, Michael 1990: *A Shared Authority: Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. Albany (NY), State University of New York Press.

Frisch, Michael 2011: "From A Shared Authority to the Digital Kitchen, and Back". Teoksessa Adair, Bill; Filene Benjamin & Koloski, Laura (toim.) *Letting Go? Sharing Historical Authority in a User-Generated World*. Philadelphia: Pew Center for Arts and Heritage, 124–37.

Gérôme, Noëlle, 1984: Les rituels contemporains des travailleurs de l'aéronautique. *Ethnologie française* 14 (2), 177–196.

Gérôme, Noëlle, 1998: Récompenses et hommages dans l'usine. *Ethnologie francaise* 28 (4), 551–562.

Ginzburg, Carlo 1996: *Johtolankoja : kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista.* Gaudeamus, 1996.

Ginzburg, Carlo 2013: Our Words, and Theirs: A Reflection on the Historian's Craft, Today. *Cromohs - Cyber Review of Modern Historiography*, *18*, pp. 97-114.

Godfrey, Barry 1999: Law, Factory Discipline and 'theft'. The Impact of the Factory on Workplace Appropriation in Mid to Late Nineteenth-Century Yorkshire. *The British Journal of Criminology*, Vol 39, No. 1, Histories of Crime and Modernity, s.56–71.

Grönbacka, Rauno 2014. *Marakatteja ja kissanpäitä. Vaasalaisten moottoritehtaiden tarina.* Vaasan veteraaniautoseura, Oy Arkmedia Ab, Vaasa.

Hamilton, Carrie 2015: Sex, 'Silence' and Audiotape. Listening for female same-sex desire in Cuba. Teoksessa Perks; Robert & Thomson, Alistair (toim.) *Oral history reader*, Routledge, Lontoo.

Haapala, Pertti 1989: *Sosiaalihistoria : johdatus tutkimukseen.* Suomen Historiallinen seura.

Haapala, Pertti 2005: Suomalaisen työväestön pitkä ja lyhyt historia. Teoksessa Hannikainen, Matti (toim.) *Työväestön rajat*. Väki Voimakas 18, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/16505.

Haraszti, Miklós 1975: *Stücklohn*. Originaltitel: Darabbér. Berlin: Rotbuch-Verlag.

Haraszti, Miklós 1978: *A Worker in a Worker's state.* Universe Book, New York.

Harris, Jennifer 2009: Resistance? Foreigner Production in the midland Railway Workshops. Teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners: Secret Artefacts of Industrialism.* Black Swan Press.

Heikkinen, Sakari; Kortteinen, Timo; Soikkanen, Hannu ja Soininen, Arvo 1983: *Palkat, toimeentulo ja sosiaalinen rakenne Suomessa 1850–1913 : tulot Suomessa 1850-1913 : valtion yhteiskuntatieteellisen toimikunnan tutkimushanke vuosina 1980–1983* : loppuraportti. Helsinki, Helsingin yliopisto.

Heimo, Anne 2007: Kuka saa tutkia historiaa, *Ennen ja nyt*, Vol 7, Nro 1. https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108367 (Luettu 18.2.2022).

Heimo, Anne 2010: *Kapina Sammatissa: vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Heimo, Anne 2014: Esitelmä: Omaehtoista historiantuottamista. *Elore*, *21*(2). https://doi.org/10.30666/elore.79158 (luettu 3.5.2022).

Heimo, Anne; Juvonen, Tuula ja Kurvinen, Heidi 2021. *Opas muistitietohaastattelun*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/333970.

Hentilä, Marjaliisa & Kosunen, Mikko 2019: *Demokratian muisti. Työväen Arkisto 110 vuotta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki.

Hentilä, Seppo 1988: Vardagens historia - historieforskningens nya paradigm? Synpunkter på den "nya historierörelsen" i Förbundsrepubliken Tyskland, *Historisk tidskrift för Finland 2*, 163–193.

Hissard, M.J., Hissard, J.R., 1978: Henri H., perruquiste. *Autrement*, 16, 75–83.

Hytönen, Kirsi-Maria 2014: *Ei elämääni lomia mahtunut : naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikana.* Suomen kansantietouden tutkijain seura.

Hyvärinen, Matti 2017: Haastattelun maailma. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.). *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere.

Häkkinen, Antti 2022: Paikka, muisti ja elämä - Muistitiedon käyttö historiantutkimuksessa. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Ikonen, Hanna-Mari 2017: Puhelinhaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti, Nikander, Pirjo & Ruusuvuori, Johanna (toim.). *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere.

Jessee, Erin 2011. "The Limits of Oral History: Ethics and Methodology Amid Highly Politicized Research Settings." *The Oral History Review*, vol. 38, no. 2, 2011, pp. 287–307.

Jessee, Erin 2017. "Managing Danger in Oral Historical Fieldwork." *The Oral History Review* 44, no. 2, 322–47.

Johnson, Richard & al., 1982: "Popular Memory: Theory, Politics and Method." Teoksessa Johnson, Richard & al. (toim.) *Making Histories: Studies in History-Writing and Politics.* Hutchinson, London.

Jouhki, Essi 2020: *Teinikuntatoiminnan sukupolvet: muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla.* Oulun yliopisto.

Kaihovirta, Matias 2015: *Oroliga Inför Framtiden: En Studie Av Folkligt Politiskt Agerande Bland Bruksarbetarna I Billnäs Ca 1900–1920.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. https://urn.fi/URN:ISBN:978-952-5976-37-3.

Karonen, Petri 2002: Moninainen patriarkaalisuus – normien ja käytäntöjen solmukohdat. Teoksessa Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) *Arjen Valta. Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450—1860).* Hakapaino Oy, Helsinki.

Kalela, Jorma 1983: *Ihmiset kirjoittavat oman historiansa - Paperiliiton historiahanke*, Tiede & Edistys, 1983.

Kalela, Jorma 1984a: Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu.* 75:1, 4–5.

Kalela, Jorma 1984b: Mitä on kansanomainen historia? *Kotiseutu*. 75:4, 179–182.

Kalela, Jorma 1986: *Paperiliiton historia 1944–1986. Näkökulmia tulevaisuuteen.* Paperiliitto, Tampereen keskuspaino.

Kalela, Jorma 2000: *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus, Helsinki.

Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historiaan. Teoksessa: Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina & Heimo, Anne & Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 67–92.

Kalela, Jorma 2012: *Making History: The Historian and Uses of the Past.* Palgrave & McMillan.

Ketola, Eino 2007: *Suomen metallityöväen liitto 1961–1983.* Otava.

Kettunen, Pauli 2018: *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan: liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus - tapaus Partek.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/273465.

Kivilaakso, Katri & *Pesonen*, Pete & *Taavetti*, Riikka 2022: "Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus." Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka: Teoriat, käytännöt ja muutos.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 88–114.

Kleemola, Olli 2017: Sormuksista eräkämppiin – puhdetyöt asemasodan harrasteena. Teoksessa Kleemola, Olli ja Hannula, Antti (toim.) *Selviytymistarina : Suomi 1939-1945.* Suomen Sotaveteraaniliitto ry.

Kleemola, Olli, Kauhanen, Riku & Kinnunen, Aake 2019: *Käsin ja sydämin : sota-ajan puhdetyöt.* Karisto Oy.

Knuuttila, Seppo 1984: Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat - kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa Rannikko, Pertti. *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä.* Joensuun yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja no. 63.

Knuuttila, Seppo 1992: *Kansanhuumorin mieli : kaskut maailmankuvan aineksena / Seppo Knuuttila.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koivisto, Mauno 1956: *Sosiaaliset suhteet Turun satamassa: sosiologinen tutkimus*, Turun yliopisto.

Koivuniemi, Jussi 2000: *Tehtaan Pillin Tahdissa: Nokian Tehdasyhdyskunnan Sosiaalinen Järjestys 1870–1939.* Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Koskinen, Tarmo 1987: *Tehdasyhteisö: Tutkimus Tehtaan Ja Kylän Kutoutumisesta Tehdasyhteisöksi, Kudelman Säilymisestä Ja Purkautumisesta*. Vaasa, Vaasan korkeakoulu.

Koskinen, Tarmo 1993: *Elämää yhteisössä : muistijälkiä, ihmisääniä ja joukkosydämen lyöntejä tehdasyhteisön rakentumisen ja rapautumisen kausilta*. Vaasa: Vaasan yliopisto.

Kosmann, Robert 2018: *Sorti D'Usines. La "Perruque" Un Travail Détourné.* Éditions Syllepse, Paris.

Kujala, Antti 2006: *Paperiliiton historia 1906–2005 : paperiteollisuuden työmarkkinasuhteet ja suomalainen yhteiskunta.* Helsinki: Paperiliitto.

Kuortti, Jukka 2003: *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kurvinen Heidi 2022: Aikalaistekstiaineiston ja muistitiedon ristiinlukemisesta. Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kurvinen, Heidi ja Yoken, Hannah 2022: Konfliktit ja vaikeat tunteet muistitietohaastatteluissa. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.)

Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kuusi, Hanna 2001: Työmiehen lauantai, *Työväentutkimus vuosikirja*.

Laine, Kirsi 2020: *Maatalous, isojako ja talonpoikainen päätöksenteko Lounais-Suomessa 1750–1850*. Loimaa: Suomen maatalousmuseo Sarka.

Lehto, Anna-Maija ja Sutela, Hanna 2008: *Työolojen kolme vuosikymmentä : työolotutkimusten tuloksia 1977-2008.* Helsinki: Tilastokeskus.

Lehtola, Veli-Pekka ja Autti, Outi 2019: *Jurnutuksen Käsikirja*. Tampere University Press.

Lehtonen, Juhani E. 1982: Kaupungistuva kansankulttuuri. Teoksessa Tommila, Päiviö; Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (toim.) *Suomen kulttuurihistoria III. Itsenäisyyden aika*. WSOY, Porvoo.

Leminen, Pia 1999: *Näkymättömät kädet: Naiset Ja Sukupuolijärjestelmä Paperitehdasyhdyskunnassa.* Tampere.

Levi, Primo 2009: *Hukkuneet ja pelastuneet.* Artemizia edizioni.

Linden, Marcel van der 1995: Keeping Distance: Alf Lüdtke's "Decentred" Labour History, *International review of social history*, 40, s. 285-294.

Lindqvist, Sven 1978: *Gräv där du står : hur man utforskar ett jobb.* Bonniers.

Linebaugh, Peter 2003: *The London Hanged: Crime and Civil Society in the Eighteenth Century*. 2nd ed., Verso books, London.

Lockwood, Yvonne R. 1984: The Joy of Labor. *Western Folklore*, *43*(3), 202–191.

Lummis, Trevor 1987: *Listening to History. The Authenticity of Oral Evidence.*

Hutchinson. London

Lüdtke, Alf 1986: Cash, Coffee-Breaks, Horseplay: Eigensinn and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900, Teoksessa Hanagan, Michael ja Stephenson, Charles (toim.) *Confrontation, Class Consciousness, and the Labor Process*, Greenwood Press, Westport, Connecticut.

Lüdtke, Alf 1993: "Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life." *International Review of Social History*, vol. 38, pp. 39–84.

Lüdtke, Alf 1995: The "Fiery Red Glow", Teoksessa Lüdtke, Alf & Templer, William. *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Lyotard, Jean-François 1984: *The Postmodern Condition : A Report on Knowledge.* Manchester: Manchester University Press, 1984.

Makkonen, Elina 2009: *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopisto.

Marttila, Juuso 2014: *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana. Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/44507

McCracken, R 2006: Workplace cultures. Teoksessa Oliver, Bobbie & Bertola, Patrick (toim.) *The Workshops. A History of the Midland Government Railway Workshops.* University of Western Australia Press.

Melin, Harri 2005: Onko Suomessa vielä työväestöä? Teoksessa Hannikainen, Matti (toim.) *Työväestön rajat.* Väki Voimakas 18, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/16505.

Melin, Harri 2019: Suomi on edelleen luokkayhteiskunta. *Alusta. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verkkojulkaisu. https://www.tuni.fi/alustalehti/2019/02/26/suomi-on-edelleen-luokkayhteiskunta/* (Luettu 8.7.2022.)

Mikkola, Kato 2009: *Tulevaisuutta vastaan: Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Mäkelä, Pia; Tigerstedt, Christoffer & Mustonen, Heli 2010: Miten yhteiskunnallinen asema vaikuttaa juomiseen? Teoksessa Mustonen, Heli; Mäkelä, Pia, & Tigerstedt, Christoffer (toim.) *Suomi juo : suomalaisten alkoholin käyttö ja sen muutokset 1968-2008*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2010.

Naarminen, Niina 2018: *Naurun voima : muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. http://hdl.handle.net/10138/231260.

Nickerson, Bruce E. 1974: Is there a folk in the factory? *Journal of American Folklore*, 87, 134–139.

Niskanen, Vilma & Pietikäinen, Petteri 2021: Rikollisuus ja sosiaalisen disorganisaation teoria Chicagon sosiologisen koulukunnan tutkimuksissa 1918–1948. *Kriminologia*, *1*(1), 60–84.

Noronkoski, Erkki 1990: *Rautaa täällä tarvitaan eikä paperia…! Tapahtumia Karhulan konepajateollisuuden satavuotistaipaleelta*. Esan Kirjapaino Oy, Lahti.

Nurmi, Virpi 1989: *Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella.* Suomen muinaismuistoyhdistys.

Oliver, Bobbie 2009: "Making Foreigners at the Midlands Government Railway Workshops, 1904–1994." Teoksessa Harri Jennifer (toim.) *Foreigners. Secret Artefacts of Industrialism.* 26–37. Perth: Black Swan Press.

Osterloh, Margit, & Frey, Bruno S. 2000: Motivation, knowledge transfer, and organizational forms. *Organization Science, 11*(5), 538–550.

Passerini, Luisa 1988: *Fascism in Popular Memory : The Cultural Experience of the Turin Working Class.* Repr. Cambridge: Cambridge University Press.

Peltonen, Matti 1996: E. P. Thompson historiantutkijana. Teoksessa Thompson, E. P. *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri: valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa*. Helsinki: Gaudeamus.

Peltonen, Matti 2002: *Remua ja ryhtiä : alkoholiolot ja tapakasvatus 1950-luvun Suomessa / Matti Peltonen.* Gaudeamus.

Peltonen, Matti 2016: *Sosiaalihistorian klassikko Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelta* https://agricolaverkko.fi/review/sosiaalihistorian-klassikko-helsingin-pitkansillan-pohjoispuolelta/ (Luettu 29.4.2022.)

Peltonen, Ulla-Maija 1996: *Punakapinen muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Peltonen, Ulla-Maija; Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina ja Heimo, Anne 2022: Muistitietotutkimuksen muuttuvat kontekstit ja paradigmat. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Pesonen, Pete 2014: *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*, Pro gradu -tutkielma, Suomen historia, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, Turun yliopisto.

Pesonen, Pete 2016: Muistitietokeruu firabelitöistä, tehdasperinteen harmaasta alueesta. *Tekniikan Waiheita*, 2, s. 45–46.

Pesonen, Pete 2017a: Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut - Firabelityöt 1950–1990. *Tekniikan Waiheita,* Vol.3.

Pesonen, Pete 2017b: Satavitoset Kuusankoskella. *Vellikuppi:*16, Kuusankoskiseuran Kotiseutujulkaisu. Kuusankoski: Kuusankoski-seura.

Pesonen, Pete 2017c: Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus vuosikirja*, 102–103.

Pesonen, Pete 2018: Tehdastyön harmaa vyöhyke - Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvulta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus vuosikirja*.

Pesonen, Pete 2020: ”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä” Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa. Teoksessa Enbom, Leena; Pesonen, Pete & Suodenjoki, Sami (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/322060.

Pesonen, Pete 2023: Firabelityöt muistitietohistorian valossa –Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana muistitiedon keruussa. *Historiallinen aikakauskirja*, no:1.

Pesonen, Pete & Salmi-Niklander, Kirsti 2022: Studying Industrial Oral History during the Pandemic – Ethical and Methodological Questions. *Ethnologia Fennica*, 49(1), 73–90.

Pesonen, Pete 2019: Työväen muistitietotoimikunnan historia. Teoksessa: Hentilä, Marjaliisa & Kosunen, Mikko *Demokratian muisti. Työväen Arkisto 110 vuotta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki, 145–163.

Pike, Kenneth L. 1967: *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior*. 2. rev. ed. The Hague: Mouton.

Portelli, Alessandro 1991: *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories: Form and Meaning in Oral History*. Albany: State University of New York Press.

Portelli, Alessandro 1997: 'There's Gonna Always Be a Line: History-Telling as a Multi-Vocal Art', Teoksessa Portelli, Alessandro, *The Battle of Valle Giulia: Oral History and the Art of Dialogue*. Madison, Wisc., pp. 24–39.

Portelli, Alessandro 2013: 'Afterword', Teoksesssa Sheftel, Anna & Zembrzycki, Stacey (toim.) *Oral History Off the Record: Toward an Ethnography of Practice*, New York: Palgrave Macmillan.

Portelli, Alessandro 2015: What Makes Oral History Different. Teoksessa Perks, Robert & Thomson, Alistair (toim.). *The Oral History Reader*. Routledge. London.

Poulot, Denis, 1980: *Question sociale : le sublime ou le travailleur comme il est en 1870 et ce qu'il peut être*. Maspéro.

Pöysä, Jyrki 2015: *Lähiluvun tieto : näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Raiskio, Kaj Tapani 2012: *Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin aikakaudella 1924–1969*. Jyväskylän yliopisto.

Reuna, Risto 1984: *Puutyöläisten historia I. Puutyöläisten keskitetty järjestötoiminta teollistumisen sosiaalista taustaa vasten 1800-luvulta vuoteen 1930*. Puutyöväen liitto. Helsinki.

Reuna, Risto 1985: Puutyöläisten historia. 2, Puutyöläiset ja heidän liittonsa työmarkkinoilla 1931–1973. Puutyöväen liitto. Helsinki.

Reuter, Mikael 1996: *Firabel*, https://www.sprakinstitutet.fi/sv/publikationer/sprakspalter/reuters_rutor_1986_2013/2013/firabel (Luettu 2.6.2022).

Roos, J.P. 1996: Heikki Waris, suomalaisen sosiaalipolitiikan grand old man. Teoksessa Mäkinen, Anssi & Tiitta, Allan (toim.) *Kansallisgalleria: suuret suomalaiset. [4], Kehittyvä Suomi: (1945–1965)*. Weilin + Göös.

Ruotsala Helena 2021: Ilmar Talve ja moderni kansatiede. Teoksessa Hämäläinen Niina & Kauppi, Petja (toim.) *Paradigma: Näkökulmia tieteen periaatteisiin ja käsityksiin*. Helsinki: Finnish Literature Society. DOI: https://doi.org/10.21435/ksvk.100.

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa 2005: Tutkimushaastattelun historia yhteiskuntatieteissä. Teoksessa Ruusuvuori, Johanna; Tiittula, Liisa & Aaltonen, Tarja (toim.) *Haastattelu: Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus* (2. p.). Vastapaino.

Saaritsa, Sakari 2008a: Informal transfers, men, women and children: Family economy and informal social security in early 20th century Finnish households. *History of the Family*, 13(3), 315–331.

Saaritsa, Sakari 2008b: *Beneath Moral Economy : Informal Assistance in Early 20th Century Finland. Florence*: European University Institute, Department of History and Civilization.

Saaritsa, Sakari 2019: Deconstructing Oral Histories of Family Strategies through Record Linkage: Comparing Interview, Tax, Welfare, and Parish Sources from Early Twentieth-century Finland. *Journal of Family History*, 44(2), 159–180.

Sahari, Aaro 2018: *Valtio ja suurteollisuuden synty : laivanrakennusteollisuuden kehittyminen yhteiskunnallisissa teknopoliittisissa järjestelmissä Suomessa 1918-1954*. Helsingin yliopisto.

Sannikka, Minna 2016: *"Ilman yhtiöö meittii ei olis.": Näkökulmia Kymi-yhtiöläisyyteen*. Kansatieteen pro gradu -tutkielma, Helsingin yliopisto, Humanistinen tiedekunta, Filosofian, historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.

Savolainen, Ulla 2015: *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka : tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka 2022: Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Scott, James C. 1987: *Weapons of the Weak : Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press.

Seal, Graham 2009: Foreigners in Workplace Culture, Teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners: Secret Artefacts of Industrialism*. Black Swan Press.

Sheftel, Anna, & Zembrzycki, Stacey 2016: "Who's Afraid of Oral History? Fifty Years of Debates and Anxiety about Ethics." *The Oral History Review* 43, no. 2. pp. 338–366.

Shopes, Linda 2002: "Oral History and the Study of Communities: Problems, Paradoxes, and Possibilities." *The Journal of American History*, vol. 89, no. 2, pp. 588–98.

Shopes, Linda 2003: Commentary: Sharing Authority Source: *The Oral History Review*, Winter – Spring, Vol. 30, No. 1, pp. 103-110.

Shopes, Linda 2014: "'Insights and Oversights': Reflections on the Documentary Tradition and the Theoretical Turn in Oral History." *The Oral History Review*, vol. 41, no. 2, pp. 257–68.

Shuy, Roger 2002: In person versus telephone interviewing. Teoksessa Gubrium, Jaber F. & Holstein, James A, (toim.) *Handbook of Interview Research: Context and Method*. Lontoo, Sage.

Sillén, Gunnar 1977: *Stiga vi mot ljuset : om dokumentation av industri- och arbetarminnen*. Rabén & Sjögren.

Snow, Stephanie J. 2020: "'I Don't Know What I'd Have Done Without This Project': Oral History as a Social and Therapeutic Intervention During COVID-19." Teoksessa Kara, Helen & Khoo, Su-Ming (toim.) *Researching in the Age of COVID-19: Volume II: Care and Resilience*, Bristol University Press, 25–34.

Steffa, Liisa & Steffa, TIm 1981: Muisto Syväriltä : sota-ajan puhdetyöt. Otava.

Stein, Jesse A. 2015: Making 'Foreign Orders': Australian Print-workers and Clandestine Creative Production in the 1980s. *Journal of Design History*, 28(3):275-292.

Stenvall, Kirsti ja Holmalahti, Timo 1987: *Tutkimus ja työväenkulttuuri*. Tampere: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

Sturges, Judith E., & Hanrahan, Kathleen J. 2004: Comparing Telephone and Face-to-Face Qualitative Interviewing: a Research Note. *Qualitative Research*, 4(1), 107–118.

Summerfield, Penny 2004: Culture and Composure: Creating Narratives of the Gendered Self in Oral History Interviews. Cultural and Social History. *The Journal of Social History Society*. 1 (1), pp. 65–93.

Suodenjoki, Sami 2010: *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat : työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899-1909.* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. https://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-dor-000591.

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A-K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten Kielten Tutkimuskeskus, Helsinki 1992.

Sällfors, Tarras 1945: *Teollisuuden työntutkimukset ;* suomentanut B. Wuolle. Otava.

Svenska Akademiens Ordbok. https://www.saob.se/artikel/?seek=firabel&pz=1 (Luettu 2.6.2022).

Teräs, Kari 1995: *Turun työväenliikkeen historia. 1 osa, Paikallisten työmarkkinasuhteiden kausi : ammattiyhdistykset ja työsuhteiden säätely Turussa 1880-luvulta 1950-luvulle.* Turun maakuntamuseo.

Teräs, Kari 2001: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Helsinki.

Teräs, Kari 2017: From war reparations to luxury cruise liners : Production changes and labour relations at the Turku shipyard (Finland) between 1950 and 2010. Teoksessa Valera, Raquel, Murphy, Hugh & Linden, Marcel van der (toim.) *Shipbuilding and Ship Repair Workers around the world : Case Studies 1950-2010.* Work around the Globe : Historical Comparisons. Amsterdam, s. 193–219.

Teräs Kari 2018: Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta. *Alusta. Tampereen yliopiston yhteiskuntatieteiden tiedekunnan verk-*

kojulkaisu. https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/07/06/mita-on-muistitietoja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/ (Luettu 10.5.2022).

Teräs, Kari & Koivunen, Pia 2017: Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, Matti et al. (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino, Tampere.

Thompson, E. P. 1963: *The making of the English working class*. Harmondsworth: Penguin Books.

Thompson, E. P. 1974: Patrician Society, Plebeian Culture. *Journal of Social History*, Vol. 7, (summer) s. 382–405.

Thompson, E. P. 1996, *Herrojen valta ja rahvaan kulttuuri. Valta, kulttuuri ja perinnäistavat 1700- ja 1800-lukujen Englannissa*. Gaudeamus, Tampere.

Thompson, Paul 2000. *The voice of the past : oral history* (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press.

Thompson, Paul, and Bornat, Joanna 2017: *The Voice of the Past : Oral History.* Fourth edition., Oxford University Press.

Thomson, Alistair; Frisch, Michael & Hamilton, Paula. "The Memory and History Debates: Some International Perspectives." *Oral History*, vol. 22, no. 2, 1994, pp. 33–43.

Tutkimuseettinen neuvottelukunta (TENK) 2009: *Humanistisen, yhteiskuntatieteellisen ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen eettiset periaatteet ja ehdotus eettisen ennakkoarvioinnin järjestämiseksi.* Tutkimuseettisen neuvottelukunta.

Tutkimuseettisen neuvottelukunta (TENK) 2019: *Ihmiseen kohdistuvan tutkimuksen eettiset periaatteet ja ihmistieteiden eettinen ennakkoarviointi Suomessa*. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje. Tutkimuseettisen neuvottelukunnan julkaisuja 3.

Toivanen, Tero T. 2018: *Pohjoinen polku kapitalismin ympäristöhistoriaan: tervakapitalismi, yhteisvaraus ja sosioekologinen mullistus 1800-luvun Kainuussa*. Helsinki, Helsingin yliopisto, Valtiotieteellinen tiedekunta.

Tuomaala, Saara 2004: *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ukkonen Taina 2000: *Menneisyyden tulkinta kertomalla: muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Ukkonen, Taina 2005: *Metallinaiset työssä ja kotona : naisten arkea metallimiesten rinnalla 1900-luvun loppupuolen Turussa*. Turun metallityöväen ammattiosasto 49.

Ukkonen, Taina 2006: Yhteistyö, vuorovaikutus ja narratiivisuus muistitietotutkimuksessa. Teoksessa Fingerroos, Outi; Haanpää, Riina; Heimo, Anne ja

Peltonen, Ulla-Maija (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Varantola, Krista (Toim.) 2013: *Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa : tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012*. Tutkimuseettinen neuvottelukunta.

Vainio-Korhonen, Kirsi ja Korhonen, Mikael 2024: *Wäärentäjä Grandellin elämä ja lankeemukset*. Helsinki, Werner Söderström Osakeyhtiö.

Vanha-Similä, Maria 2017: *Yhtiöön, yhtiöön! : lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950-1970-luvuilla*. Suomen muinaismuistoyhdistys.

Waris, Heikki 1932: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle I*. Historiallisia Tutkimuksia XVI, 1. Helsinki 1932.

Waris, Heikki 1934: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle II*. Historiallisia Tutkimuksia XVI, 2. Helsinki.

Waris, Heikki 1973: *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkänsillan pohjoispuolelle* (2. tark. p.). Weilin + Göös.

Vehkalahti, Kaisa & Jouhki, Essi 2022: Lapsuuden ja nuoruuden historian näkökulmia muistitietotutkimukseen. Teoksessa Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Weber, Florence, 1989: *Le travail à-côté. Étude d'ethnographie ouvrière*. INRA–Éditions de l'EHESS, Paris.

Vilkuna, Kustaa H. J. 2002: Ruukinomistajan vallan ulottuvuudet. Teoksessa Einonen, Piia & Karonen, Petri (toim.) Arjen Valta. *Suomalaisen yhteiskunnan patriarkaalisesta järjestyksestä myöhäiskeskiajalta teollistumisen kynnykselle (v. 1450—1860)*. Hakapaino Oy, Helsinki.

Willis, Paul 1979: Shop floor culture, masculinity and the wage form. Teoksessa Clarke, John; Critcher, Chas & Johnson, Richard (toim.) *Working-Class Culture : Studies in History and Theory*. Hutchinson, Routledge.

Virtanen, Alvar 1996: *Verstaan miehet : metallin ammattiyhdistystoiminnan vuosikymmenet Jämsänkosken tehtaiden korjauspajalla*. Snellman-instituutti.

Vogl, Susanne. 2013: "Telephone Versus Face-To-Face Interviews: Mode Effect on Sem-istructured Interviews with Children." *Sociological Methodology* 43 (1): 133–177.

Voionmaa, Väinö 1905: *Tampereen kaupungin historia. 2, Tampereen historia Aleksanteri In ja Nikolai In aikana*. Tampereen kaupunki.

Voionmaa, Väinö 1910: *Tampereen kaupungin historia. 3, Tampereen historia viime vuosikymmeninä (1856–1905)*. Tampereen kaupunki.

Liitteet 1 - 3

Liite 1. Muistitietoaineistot tutkimuksen lähteenä työväenhistoriaa käsittelevissä väitöskirjoissa corpus. sivut 131−133.
Liite 2. Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruu sivut. Kysymysrunko. 134−135.
Liite 3. Muisteluohjeet firabelityö-muistitietokeruusivulla. Kysymysrunko. sivu 136.

Liite 1. Muistitietoaineistot tutkimuksen lähteenä työväenhistoriaa käsittelevissä väitöskirjoissa corpus

Tekijä ja teos	vuosi	Muistitieto	haastattelu	TMT	ei muistitiet
SOIKKANEN, H. K. Sosialismin tulo Suomeen : ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti.	1961		1		
KUOPPALA, J. Suomen papisto ja työväenkysymys 1863-1899. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia. Suomen k	1963				1
VIRRANKOSKI, P. K. Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809-noin 1865).	1963	1			
PAAVOLAINEN, J. K. Poliittiset väkivaltaisuudet Suomessa 1918. 1, 'Punainen terrori'. Tammi.	1966		1		
LARKIO, M. Kirkon ja työväenliikkeen kohtaaminen Helsingissä : suurlakosta ensimmäisen maailmansodan syttymiseen. S	1967			1	
MATTILA, A. K. Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa : tutkimus työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen mää	1969				1
6		1	2	1	2
SANTONEN, A. K. Pienviljelijäin järjestäytymiskysymys ja pienviljelijäjärjestöjen vakiintuminen Suomessa : tutkimus maat	1971		1		
MANNINEN, O. K. Kansannoususta armeijaksi : asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suor	1974			1	
LAULAJAINEN, P. K. Sosialidemokraatti vai kommunisti : vaaliekologinen tutkimus Suomen poliittisen työväenliikkeen jak	1979		1		
3		0	2	1	0
PIILONEN, J. K. Vallankumous kunnallishallinnossa. Punaisen Suomen historia 1918. Valtion painatuskeskus.	1982				1
SALKOLA, M.-L. K. Työväenkaartien synty ja kehitys punakaartiksi 1917-18 ennen kansalaissotaa. 1 ja 2. Punaisen Suome	1985	1		1	
KETTUNEN, P. Poliittinen liike ja sosiaalinen kollektiivisuus : tutkimus sosialidemokratiasta ja ammattiyhdistysliikkeestä Su	1986		1	1	
RAHIKAINEN, M. K. N.R. af Ursin : aatelismies Suomen työväenliikkeessä. Historiallisia tutkimuksia. Suomen historiallinen	1986		1		
RINTA-TASSI, O. K. Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Punaisen Suomen historia 1918. Opetusministeri	1986				1
SULKUNEN, I. K. Raittius kansalaisuskontona : raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin. Hi	1986				1
NURMI, V. Lasinvalmistajat ja lasinvalmistus Suomessa 1900-luvun alkupuolella. Kansatieteellinen arkisto. Suomen muina	1989	1	1		
7		2	3	2	3
EHRNROOTH, J. K. Sanan vallassa, vihan voimalla : sosialistiset vallankumousopit ja niiden vaikutus Suomen työväenliikke	1992	1		1	
HEIKKILÄ, J. K. Kansallista luokkapolitiikkaa : sosiaalidemokraatit ja Suomen autonomian puolustus 1905-1917. Historiallis	1993				1
NORRENA, L. Talonpoika, pohjalainen - ja punainen : tutkimus Etelä-Pohjanmaan Järviseudun työväenliikkeestä vuoteen	1993		1	1	
ROININEN, A. Kirja liikkeessä : kirjallisuus instituutiona vanhassa työväenliikkeessä (1895-1918). Suomalaisen Kirjallisuud	1993				1
MARKKOLA, P. K. Työläiskodin synty : tamperelaiset työläisperheet ja yhteiskunnallinen kysymys 1870-luvulta 1910-luvu	1994	1			
KYLLÖNEN, M. Pohjois-Suomen varhaissosialismi : sen leviäminen ja sosialistisen perinteen synty noin vuosina 1900-191	1995				1
KORKIAKANGAS, P. K. Muistoista rakentuva lapsuus : agraarinen perintö lapsuuden työnteon ja leikkien muistelussa = Th	1996	1	1		
SAARELA, T. Suomalaisen kommunismin synty 1918-1923. Kansan sivistystyön liitto.	1996	1			
SIHVONEN, J. Sivistystä kaikille vai valituille? : kansalaisopistotoiminnan kehitys vapaasta kansanvalistustyöstä maksupalv	1996		1		
SNELLMAN, H. Tukkilaisen tulo ja lähtö : kansatieteellinen tutkimus Kemijoen metsä- ja uittotyöstä. Scripta historica. Poh	1996	1			
BERGHOLM, T. Ammattiliiton nousu ja tuho : kuljetusalan ammattiyhdistystoiminta ja työmarkkinasuhteiden murros 194	1997			1	
LÄHTEENMÄKI, M. Mahdollisuuksien aika : työläisnaiset ja yhteiskunnan muutos 1910-30-luvun Suomessa. Bibliotheca h	1997	1		1	
SPOOF, S. K. Savikkojen valtias : Jokelan Tiilitehtaan sosiaalinen ja fyysinen miljöö. Kansatieteellinen arkisto. Suomen mu	1997	1	1		
VASARA, E. K. Valkoisen Suomen urheilevat soturit : suojeluskuntajärjestön urheilu- ja kasvatustoiminta vuosina 1918-19	1997		1		

NIINISTÖ, L. J. Paavo Susitaival 1896-1993 : aktivismi elämänasenteena. Bibliotheca historica. Suor	1998				
PIKKUSAARI, J. Vaikea vapaus : sosialidemokratian häviö kirkolle Suomen kulttuuritaistelussa. Biblic	1998				
HENTILÄ, M. K. Keikkavaaka ja kousikka : kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Liike	1999	1	1	1	
KÄMÄRÄINEN, M. Itsesuojelusta EY-direktiiveihin : työsuojelukoulutuksen muotoutuminen Suomes	1999				1
18		8	6	5	4
HUTTULA, T. K. Nauloilla laadittu laki : työväentalojen sulkemiset 1929-1932. Bibliotheca historica.	2000				1
KOIVUNIEMI, J. Tehtaan pillin tahdissa : Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870-193	2000		1		
SEPPÄNEN, A. Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä : Tampereen työväestön julkiset huvit 1860	2000	1			
SULKUNEN, O. Kansainväliset ammattiyhdistysoikeudet : tutkimus niiden synnystä, sisällöstä ja sys	2000				1
UKKONEN, T. K. Menneisyyden tulkinta kertomalla : muistelupuhe oman historian ja kokemuskerto	2000	1	1		
KASTARI, P.-L. K. Mao missä sä oot? : Kiinan kulttuurivallankumous Suomen 1960-luvun keskustelu	2001		1		
KINNUNEN, M. Luokiteltu sukupuoli. Vastapaino.	2001				1
SAPPINEN, E. Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla : tutkimus suomalaisen työväestön elämän	2001	1	1		
TERÄS, K. K. Arjessa ja liikkeessä : verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880-	2001	1		1	
JAUHIAINEN, A. Työväen lasten koulutie ja nuorisokasvatuksen yhteiskunnalliset merkitykset : kans	2002				1
AROLA, P. Tavoitteena kunnon kansalainen : koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan	2003				1
HANNIKAINEN, M. Rakentajat suhdanteissa : palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingi	2004				1
HANNULA, I. Rikosoikeudellinen järjestelmä kriisissä : tutkimus kansalaissodan ja 1930-luvun alun	2004				1
MAJANDER, M. Pohjoismaa vai kansandemokratia? : sosiaalidemokraatit, kommunistit ja Suomen	2004				1
MERTANEN, T. Kahdentoista markan kapina? : vuoden 1956 yleislakko Suomessa. Jyväskylä studie	2004		1	1	
SALMI-NIKLANDER, K. Itsekasvatusta ja kapinaa : tutkimus Karkkilan työläisnuorten kirjoittavasta k	2004	1		1	
TIKKA, M. K. Kenttäoikeudet : välittömät rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Bibliotheca	2004	1			
TUOMAALA, S. Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi : suomalaisen oppivelvollisuuskoulu	2004		1		
VESIKANSA, J. K. Salainen sisällissota : työnantajien ja porvarien taistelu kommunismia vastaan kyl	2004		1		
ANTTILA, A.-H. Loma tehtaan varjossa : teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisäätely Su	2005		1		
HOPPU, T. K. Historian unohtamat : suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. maailmansod	2005	1	1	1	
LIPPONEN, P. Kansakouluhanke valtion, kunnan ja kyläyhteisöjen vallanjaon haasteena : kansakoul	2006				1
RUUSKANEN, E. Viholliskuviin ja viranomaisiin vetoamalla vaiennetut työväentalot : kuinka Pohjois	2006		1		
SEPPÄLÄ, M.-O. Teatteri liikkeessä : työväenteatterit Suomen teatterikentällä ja työväenliikkeessä l	2007	1			
SOUKOLA, T. K. Järjestö jäänmurtajana : Suomen merimiesunioni työmarkkinaosapuolena ja suoma	2007		1	1	
AHVENISTO, I. Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle. Bibliotheca historica.	2008	1	1	1	
KORTELAINEN, K. Penttilän sahayhteisö ja työläisyys : muistitietotutkimus. Suomalaisen Kirjallisuu	2008		1		
PELTOLA, J. Lama, pula ja työttömyys : tamperelaisperheiden toimeentulo 1928-1938. 1930-luvun	2008	1		1	

SYRJÄLÄINEN, A. Miksi siksi loikkariksi? : huippu-urheilijoiden loikkaukset TUL:sta SVUL:oon 1919-	2008		1		
AATSINKI, U. K. Tukkiliikkeestä kommunismiin : Lapin työväenliikkeen radikalisoituminen ennen ja	2009		1		
KORPISAARI, H. Itsenäisen Suomen puolesta : Sotilaskomitea 1915-1918. Bibliotheca historica.	2009				1
SIRO, J. K. Tuomiovalta kansalle : vallankumousoikeudet sisällissodassa vuonna 1918. Suomalaisen	2009	1		1	
SUORANTA, A. Halvennettu työ : pätkätyö ja sukupuoli sopimusyhteiskuntaa edeltävissä työmarkk	2009	1			
33		12	15	8	10
HEIMO, A. Kapina Sammatissa : vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallise	2010	1		1	
SUODENJOKI, S. Kuriton suutari ja kiistämisen rajat : työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maal	2010	1		1	
ANNOLA, J. K. Äiti, emäntä, virkanainen, vartija : köyhäintalojen johtajattaret ja yhteiskunnallinen	2011		1		
KESKINEN, L. Seura tekee kaltaisekseen : poliittinen sosialisaatio varsinaissuomalaisissa työväenurh	2011			1	
SIIRONEN, M. Vapaussodan perintö : valkoisuus paikallisyhteisössä : sisältö, ylläpitäjät ja rapautum	2011	1	1	1	
TEPORA, T. K. Sinun puolestas elää ja kuolla : Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917-1945. WS	2011				
NEVALA-NURMI, S.-L. Perhe maanpuolustajana : sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskun	2012	1	1		
RAISKIO, K. T. Henkilöstön johtaminen Valkeakosken tehdasyhteisössä Rudolf ja Juuso Waldenin ai	2012				1
ULJAS, P. K. Hyvinvointivaltion läpimurto. Into-Kustannus Oy.	2012		1		
KATAINEN, E. K. Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus : perheen, kotitalouden ja avioliiton politisc	2013				1
Kaihovirta Matias: Oroliga inför framtiden	2015	1	1	1	
NURMINEN, P. Aatteesta ammatiksi - puoluetyötä ja punapääomaa : Julius Nurmisen ja Anna Have	2015	1		1	
NYSTRÖM, S. Poikkeusajan kaupunkielämäkerta : Helsinki ja helsinkiläiset maailmansodassa 1914-	2013	1	1	1	
MARTTILA, J. K. Työ teollistumisen ja arjen rajapintana : Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteis	2014	1	1		
UUSITALO, T. K. Elämä työläisnaisten hyväksi : Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900-1	2014			1	
BERGHOLM, T. K. Kaksoissidoksen synty : Suomen työmarkkinasuhteiden toimintatavan muotoutu	2015				1
JUSSILA, P. K. Tilastomies torpparien asialla : Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toim	2015				1
LINTUNEN, T. K. Punaisten naisten tiet. Kustannusosakeyhtiö Otava.	2015	1	1	1	
FRIGREN, P. K. Kotisatamassa : merimiesten vaimot, naisten toimijuus ja perheiden toimeentuloeh	2016				1
KANNISTO, N. K. Vaaleanpunainen tasavalta? : SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysym	2016				1
MARTTILA, J. K. Hillitty markkinatalous : Kokoomuksen ja SDP:n talouspoliittinen lähentyminen ja	2016		1		
AJO, M. K. Punainen eskatologia : Jumalan valtakunta ja työväenliike Sigfrid Sireniuksen teologis-aa	2017	1			
ILMOLAHTI, O. K. Eheys ja ennakkoluulo : työväenyhteisön ja kansakoulunopettajiston jännitteinen	2017	1	1	1	
MCKEOUGH, A. K. Kirjoittaen kerrottu sota : tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittely	2017	1		1	
SELIN, S. K. Mikä sinusta tulee isona? : koulutus- ja ammattisuunnitelmat 1950-60-luvun Helsingiss	2017				1
LIUKKONEN, M. K. Hennalan naismurhat 1918. Vastapaino.	2018	1	1	1	
NAARMINEN, N. K. Naurun voima : muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehta	2018	1	1		
REUNA, R. K. "Ei tullutkaan vallankumousta": sotasukupolvi, joka esti kansandemokratian : äärivase	2018	1	1	1	
AURA, O. K. Työvelvollisia, toipilaita ja sotavankeja : työvoiman sotilaallinen käyttö Suomessa toise	2019	1			
29		16	13	13	7

Liite 2.

Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruu. Kysymysrunko

Perhetausta

- kotipaikka, syntymävuosi
- lapsuus, koulutus

Työhistoria

- ensimmäinen työpaikka, teknologia siellä
- eteneminen: missä töissä, milloin, työnimike, mitä työtä tehtiin -> teknologisen kehityksen näkökulma

Automatisaation lisääntyminen ja teknologian kehitys:

- lähtötilanne ja muutos? ensikokemukset? käy läpi työhistorian yhteydessä
- vaikutukset:
  työntekoon ja työnjohtamiseen (ulkoistamiset, alihankinta jne.), työmäärään
  henkilöstörakenteisiin/ hierarkiaan
- laitteet: robotit, tietokoneet, kännykät ja tabletit
- iän vaikutus omaksumiseen
- koulutus, tiedonkulku

Työporukat:

- työpaikalla ja työajan ulkopuolella
- millainen työyhteisö, ryhmät, liikkuvuus eri ryhmien välillä
- mitä eri ammattilaisia
- työilmapiiri, hierarkia, ristiriidat, kilpailu -> teknologian vaikutus?

(Ay-toiminta:)

- ensikosketus: mikä sai liittymään, mikä liitto (silloin/ nyt) ja osasto
- missä asioissa liiton puoleen kääntymistä/ luottamusmiestä tarvittiin
- toimitko luottamustehtävissä, kerro siitä
- luottamusmiehen asema ja rooli työntekijöiden keskuudessa
- liiton ja työnantajan välinen yhteistyö

- työtaistelut, lakot
  kuinka yleisiä? mistä syistä? vaikutukset?
  Metallin lakko 1971: osallistuitko, miten, muistikuvat; sen välittömät vaikutukset sinulle, työporukalle (työväenliikkeelle?)
- ay-toiminnalla saavutetut edut ja hyöty tai vastoinkäymiset ja haitat?
- yritysdemokratia, yhteistoiminta, ”yyteet”
- työsuojelu
- ay-toiminnan muutos?
- liiton tai työpaikan järjestämä vapaa-ajan toiminta ja koulutus

Palkkakehitys, palkkatasa-arvo ja erilaiset palkkausjärjestelmät
- yhdenvertaisuus tai sen puute: mm. sukupuolierot? teknologisen kehityksen näkyminen tässä?
- tuottavuuden parantumisesta palkitseminen, ts. oliko palkan perusteeksi määritelty yrityksen/ yksikön osatavoite/ tulos/ voitto? teknologiset uudistukset ja palkka?
- palkitsemisjärjestelmien vaikutus

Vitsit, kaskut ja perinne
- Muistatko kuulleesi työelämään liittyviä hauskoja juttuja, tapahtumia tai ilmaisuja yms. joita voisit kertoa?

Lopetus
- Tuleeko mieleen joku aihe tai teema, joka jäi käsittelemättä? Jäikö jotain vielä kysymättä, mitä?
- firabelityöt
- Aineiston litterointi, kertojan tarkastusoikeus jne.

Liite 3
Muisteluohjeet firabelityö-muistitietokeruusivulla. Kysymysrunko.

Kuinka muistella firabelitöitä

Tässä olevien kysymysten tarkoituksena on virittää Sinua aiheen pariin ja olla apuna kirjoitusta tehdessäsi.

Syntymävuosi ja paikka?

1.Työhistoria
- -Missä olette työskennellyt ja milloin?
- -Tehtäväkuvat, mitä töitä olette tehneet?

2. Firabelityöt
- -Missä ja milloin ensimmäisen kerran kohtasitte firabelitöitä?
- -Milloin ja missä firabelitöitä tehtiin?
- -Ketkä kaikki tekivät firabelitöitä?
- -Miksi firabelitöitä tehtiin?
- -Mitä tehtiin? Mistä tehtiin?
- -Miten firabelityöt kuljetettiin pois tehtaalta?
- -Kenelle tehtiin? Itselle, muille, myyntiin?

3.Miten firabelitöihin suhtautuivat
- -työnjohtajat, toimistohenkilöstö, johtajat
- -ammattiyhdistysaktiivit, työhuonekunnat, osastot, liitto
- -tehtaan ulkopuoliset

4. Minkälaisia tarinoita on kuullut ilmiöstä? Miten aikaisempi sukupolvi teki firabeleja?

Tiivistelmä

Väitöskirja tarkastelee tehdastyöläisten tekemien firabelitöiden muistitietohistoriaa ja merkitystä suomalaisessa teollisuustyössä vuosina 1945–1990. Firabelitöillä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla sekä usein työajalla omaksi hyödykseen tekemiä töitä. Tutkimuksessa määritellään mitä firabelityöt olivat, ketkä niitä tekivät, minkä takia niitä tehtiin, ja miten ilmiö linkittyy osaksi tehdastyön lattiatason paikallisia suhteita ja työpaikkakulttuuria sekä niiden epävirallisia käytäntöjä. Tutkimus avaa uusia näkökulmia työväen historiaan, teollisuuden sosiaaliseen kulttuuriin ja muistitietotutkimukseen.

Tutkimus koostuu johdanto- ja yhteenveto-osasta sekä neljästä artikkelista. Artikkeleissa käsitellään firabelitöiden aiheiden muuttumista yhteiskunnallisen rakennemuutoksen näkökulmasta; työntekijöiden, työnjohtajien ja työnantajan erilaisia suhtautumistapoja firabelitöihin sekä työntekijöiden ja heitä valvoneiden työnjohtajien yhteistyötä työnantajan määrittämässä työympäristössä; teollista järjestystä ja kuria firabeleja tehneiden työntekijöiden kokemusten näkökulmasta ja organisaation virallisten sääntöjen ja työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin välistä suhdetta; sekä viimeisenä yhteisen tekijyyden (shared authority) vaikutusta haastattelemalla tuotetun muistitiedon muodostumisprosessissa muistitietotutkimuksen näkökulmasta.

Tutkimuksen tärkein lähde on firabelitöitä käsittelevät muistitietoaineistot, jotka koostuvat tutkimusta varten tuotetuista haastatteluista ja itsekirjoitetuista muistelmista. Tutkimusta varten koottu muistitietokokoelma on myös tutkimustulos, joka on tallennettu muiden tutkijoiden käyttöön Työväen Arkiston kokoelmiin. Haastattelut muodostavat tutkimusaineiston perustan, jota täydentävät merkittävimpien teollisuusyritysten henkilöstöhallintoa ja varsinkin työntekijöiden kontrollia käsittelevät arkistoaineistot.

Firabelit ovat tärkeä osa teollista kulttuuriperintöä, jossa yhdistyvät aineellinen ja aineeton kulttuuri. Historiallisesti firabelit ovat ilmentäneet työntekijöiden ammattitaitoa ja tarvetta ottaa

teollisen kurin hallitsemaa ajan- ja tilankäyttöä omaan hallintaansa. Vaikka työnantajat ovat yrittäneet rajoittaa firabeleja säännöillä ja lupajärjestelmillä, työnjohtajat ovat usein epävirallisesti sallineet ne, mikä on parantanut työntekijöiden luottamusta työnjohtoon. Työntekijät ovat kuitenkin kiertäneet omapäisesti sääntöjä hyödykseen. Firabelien tuottaman taloudellisen hyödyn lisäksi ne ovat myös symboli tekijöidensä ammattiylpeydestä ja autonomiasta. Firabelit edustavat kollektiivista ilmiötä, johon kuuluvat keskinäinen apu ja palvelusten vaihto. Firabelitöiden merkitys on muuttunut yhteiskunnallisen rakennemuutoksen myötä: sotien jälkeen niitä tehtiin kodin tarvikkeiksi, mutta myöhemmin vapaa-ajan tuotteiksi ja lahjoiksi.

Asiasanat: Muistitieto, haastattelut, metodologia, teollisuustyöntekijät, teollisuusperintö, omaehtoisuus, työelämän suhteet, kontrolli, työpaikkakulttuuri.

Abstract

The oral history research on factory workers' "homer" phenomenon

The dissertation examines the oral history and significance of firabeli in Finnish industrial labour from 1945 to 1990. Firabeli (homer in English) is an artefact made for one's own benefit by a worker using his or her employer's factory's equipment and materials, and often during working hours. The study introduces homers as a phenomenon into Finnish historical research. It defines the concept of homer-production, and how it is connected to factorys' shop-floor relationships and workplace culture, as well as to informal practices within these settings. The study sheds new light on the everyday practices of factory life, the workplace culture of workers, and the practice of oral history research.

The research consists of an introductory and summary section, as well as four research articles. The articles examine how societal structural change influenced on homer production and items; the differing perspectives of workers, supervisors, and employers toward the phenomenon, and the co-operation on the moral gray zone between workers and their supervisors in the employer-defined workspace; the workers' experiencies on the industrial order and control, and the relation between the organizations' official rules and workers collective practices. Additionally, the topic is examined from the viewpoint of the oral history research, focusing on the shared authority in the process of forming and researching oral histories.

The primary source of the research is the oral history interviews conducted for the research, and the collection of self-written memoirs. The collection of memory-based sources is also a research result, which is stored in the Finnish Labour Archives' for research use. The interviews form the foundation of the research material, supplemented by archival sources of major industrial companies, especially those related to personnel management and employee control.

Homers are an important part of industrial heritage, combining tangible and intangible culture. Historically, homers have embodied the professionalism of workers and the need to control the use of time and space, which is governed by industrial discipline. Although employers have tried to limit homer production through rules and approval systems, supervisors have often allowed it informally, which has improved workers' trust in management. However, workers have persistently circumvented the rules to their advantage. In addition to the financial benefits of homer products, they are also a symbol of the professional pride and autonomy of their creators. Homers reflect the collective moral code of factory culture, where workers' independence and sense of community were intertwined. Homer production is a collective phenomenon involving mutual assistance and the exchange of favours. The meaning of objects has changed with the social restructuring in Finland: after the first part of the 20th century, a period marked by a shortage of goods caused by the economic depression and war-time rationing, the typical homers changed from utensils, tools and home supplies to leisure time supplies and ornaments.

Keywords: Oral history, Interviews, Methodology, Industrial workers, Industrial heritage, Autonomy, Workplace relations, Control, Workplace culture.

Artikkelit I - IV

I

Pete Pesonen

Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut – Firabelityöt 1950 –1990

Tekniikan Waiheita 3/17. 25–44.

Pete Pesonen

Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut

Firabelityöt 1950 – 1990

Työntekijöiden omaksi hyödykseen työpaikallaan, työnantajan välineillä ja materiaaleista tekemät firabelityöt ovat olleet osa metalli- ja konepajatyöntekijöiden arkea koko 1900-luvun ajan. Firabelitöitä tehtiin 1900-luvun alkupuolella lähinnä kotitarpeisiin. Miten firabelitöiden aiheet muuttuivat 1900-luvun loppupuolella ja miten aiheet kuvastavat yhteiskunnan muutosta sodan jälkeisessä Suomessa?[1]

> No siellä verstaallahan se alako. Se oli sodanjälkeistä aikaa, kun kaikesta oli pula. Tehtiin mistä vähänkin sai pöllittyä. Piti tehtaan myydä, tehtaan myynnistä sai halvalla. Mistä vähenti materiaalia, ni niistä tehtiin. Esimerkiks niinku siihen aikaan ei saanu kaupasta soppakauhoja eikä näitä vesikauhoja, mitä käytettiin niiku saunassa ja vesiastioissa. Sorvattiin lestit ite ja pumpulla painettiin vaan.[2]

Näin muisteli eräällä paperitehtaalla koneistajana työskennellyt mies ensimmäistä kokemustaan firabelitöistä. Firabelityöllä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä.[3] Sitaatti kuvastaa hyvin firabelitöiden merkitystä sodan jälkeisessä säännöstelytaloudessa. Firabelitöiden tekemisellä on pitkät perinteet suomalaisessa teollisuudessa. Niiden tekeminen juontaa juurensa kartanotalouteen, jossa tehtaanomistaja takasi työväestölle

työn uusintamisen kannalta vähintään välttämättömät elinolot.[4] 1900-luvun alkupuoliskon aikana firabelitöiden tekemistä motivoi pitkälti työntekijöiden henkilökohtainen tarve ja niiden tekeminen voidaan tulkita osaksi kotitaloustuotantoa. Säännöstelystä ja pulasta johtuva tarve väheni säännöstelyn päättymisen jälkeen vähitellen, mutta firabelitöiden tekeminen jatkui tämänkin jälkeen.

Tämä artikkeli käsittelee firabelitöitä suomalaisessa konepajateollisuudessa ja paperiteollisuuden kunnossapidossa työskennelleiden keskuudessa 1950-luvun lopulta 1990-luvun alkuun.[5] Kysyn, mitä työntekijät tekivät firabelitöinä[6] ja miten firabelitöiden aiheet muuttuivat käsiteltävän ajanjakson aikana. Miten firabelien aiheet kuvastavat niiden tekijöiden aseman ja heitä ympäröivän yhteiskunnan muuttumista? Artikkelissa sivutaan myös modernin teollisuuden ja siihen liittyvän kulutusyhteiskunnan juurtumista Suomeen.

Artikkeli perustuu keräämääni muistitietoon firabelitöistä.[7] Muistitietokeruun tuottama aineisto[8], 68 haastattelua, kahdeksan muistelmaa ja viisi ryhmähaastattelua, keskittyy konepajateollisuudessa ja paperitehtaiden kunnossapidossa työskennelleisiin. Metodini on kontekstoida kertomuksia niiden tapahtuma-aikaan ja analysoida sitä, millä tavalla haastateltavien kertomukset kuvastavat aikaansa.[9]

Säännöstelyn päättyminen

Sota-ajan jälkeen firabelitöiden aiheet juontuivat tavaroiden ja raaka-aineiden säännöstelystä ja puutteesta. Sota-aikainen säännöstelytalous päättyi vuonna 1957.[10] Säännöstelyn päättyminen ei lopettanut tarve-esineiden tekoa, koska ne olivat kalliita tai niitä ei yksinkertaisesti ollut vielä saatavilla. Yksitoista eri kertojaa mainitsee tarpeen syyksi firabelitöiden tekemiseen.[11] Kotien tarve-esineet, kuten veitset ja perunamuusinuijat olivat suosittuja firabelitöiden aiheita säännöstelyn päätyttyäkin.

> Raha oli tiukassa siihen aikaan. Uuteen kotiin tarvittiin ruokailuvälineitä. Kaikki ruostumaton jätepelti oli siihen aikaan kysyttyä tavaraa, sitä haettiin ohutlevyverstaan jätejassikasta, niistä valmistin soppakauhan, kastikekauhan, jonka materiaalissa tuli virhe, se tummui. Leivän leikkuuveitsen tein konesahan terästä, kahvan tein mustasta eboniitistä. Perunan muusaukseen tehtiin survimet porukalla. Sorvarit sorvas kiekot ja varren sekä puukahvan, minä porasin reiät ja kasasin ne.[12]

Kertoja muistelee työuransa alkua telakalla vuonna 1957, jolloin hän meni naimisiin. Perheen perustaminen edellytti taloustarvikkeiden hankintaa firabelitöiden avulla. Veitset ja perunamuusinuijat toistuvat useiden kertojien muistelmissa.[13] Niiden suosio selittyi myös suhteellisen yksinkertaisesta tekotavasta. Useampi muistelee sitä, miten koneenterästä tehtiin keittiöveitsi.[14] Veitsien tekeminen käytetyistä teristä oli yleistä myös muualla. Esimerkiksi Yhdysvalloissa metallityöläiset sorvasivat viiloista veitsiä.[15]

Firabelityön tekemisestä oli kehkeytynyt luontaisetu, tietynlainen palkanlisä. Vaikka metalliteollisuus kasvoi nopeasti 1960-luvulla, työntekijöiden palkkatason kehitys oli hidasta suhteessa Ruotsin palkkatasoon.[16] Tarve-esineiden tekemistä perustellaan edellä mainitun rahan puutteen lisäksi kauppojen huonolla valikoimalla. Mutta edes rahalla ei saanut kaikkea:

> --tuntu vaan, että kaikki yritti jotain pientä aina nakertaa, kun kaikkea ei saanut kaupasta, noita tarvekalujakaan.[17]

Heikko valmistuotteiden valikoima monipuolisti metallista tehtyjen firabelitöiden tarvetta. Työkalujen tekoa perusteltiin huonolla saatavuudella ja kalliilla hinnalla.[18]

Paperi- ja konepajateollisuuden alan verstailla oli laajat varastot eikä materiaalista ollut pulaa 1960–1970-luvuilla. Materiaalien saatavuutta työpaikoilla kuvastaa firabelitöihin liittyvä eufemismi haponkestävästä teräksestä: sitä kutsuttiin vapaa-ajan metalliksi.[19] Materiaalien saatavuuden paraneminen käy ilmi myös Karhulan tehtaalla. Haponkestävää ja ruostumatonta levyä oli

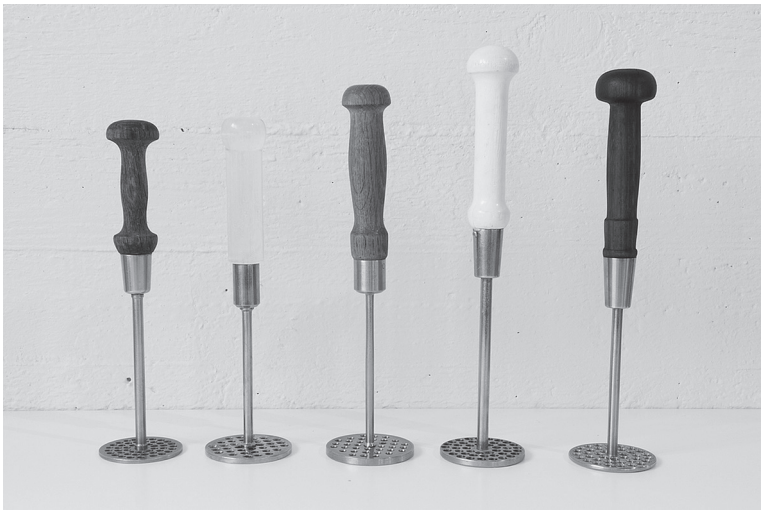
ollut jo 1930-luvulla saatavissa, mutta ne olivat olleet kalliita: ”Ei mitään ’vapaa-ajanmetallia’ niin kuin nykyään.”[20] Moottoritehtaalla 1970-luvulla työskennellyt insinööri perusteli myös omien töiden tekemistä raaka-aineiden hinnalla ja saatavuudella.[21]

Vapaa-ajan lisääntymisen vaikutukset

Omaan kotiin tehdyt firabelit ovat tulkittavissa työntekijöiden perustarpeiden tyydyttämisenä. Rajanveto tarpeeseen tehtyjen firabelien ja puhtaasti elämän laatua kohottavien firabelien välillä on hankalaa ja myös tarpeetonta. Perustarpeiden vertailukohtana pidän vapaa-ajan tarpeita. Aineiston perusteella työntekijöiden vapaa-ajan lisääntyminen vaikutti työpaikalla tehtyjen oheistöiden aiheisiin huomattavan paljon.

Vapaa-ajan käsitteen syntyminen juontuu 1800-luvun lopun kansankulttuurin murroskauteen. Työajan ja vapaa-ajan erottamista ei tunnettu vanhassa maaseutukulttuurissa. Työ, lepo, pyhät ja juhlat nivoutuivat yhteen vuorokauden ja vuoden kierron ympäri. Varhaisessa 1800-luvun teollisuudessa patruunat pyrkivät pitämään kiinni samankaltaisesta periaatteesta: töitä aamusta iltaan, välillä pitkiä lepotaukoja pitäen. Teollisuustyön piiriin siirtyminen johti kuitenkin työajan ja vapaa-ajan eriytymiseen. Työajan lyhentäminen oli työväenliikkeen yksi tärkeimmistä tavoitteista 1900-luvun ensimmäisinä vuosikymmeninä. Tavoitteen toteutuminen vaikutti työajan ja vapaa-ajan jyrkkään ja periaatteelliseen erottamiseen toisistaan.[22]

Vuosilomalain hyväksyminen vuonna 1939 antoi laillisen pohjan vapaa-ajan lisääntymiselle. Vuosilomalaista säädettiin vuonna 1960 uusi versio, joka merkitsi lomaoikeutta kaikille ammattiryhmille maatalous- ja kotitaloustyötä lukuun ottamatta. Vuonna 1965 työmarkkinajärjestöt sopivat siirtymisestä 40 tunnin viikkotyöaikaan. Käytännössä uusi työaikalaki merkitsi monelle työntekijälle siirtymistä viisipäiväiseen työviikkoon. Vapaa-ajan lisääntyminen ja lakisääteisen yhtäjaksoisen lomakauden olemassaolo mahdollistivat kesämökkikulttuurin syntymisen.[23] Vapaa-ajan

Kuva: Anni Kylmälä/Pato Klubi, 2015. Työnumero 105 -näyttelyssä1 Kuusankosken Taideruukissa 2015 kesällä oli esillä Kymi-yhtiöiden paperitehtailla tehtyjä firabelitöitä.

”Materiaali on haponkestävää terästä, kahva tammea. Tässäkin suurimman työn tekivät sorvarit. Ensin sorvari työsti kiekon, sitten varren 30 mm:n akselista ja lopuksi helan. Seuraavaksi porasin laipan reiät ja poistin purseet. (Huomaa reikien symmetrinen sijoittelu). Sen jälkeen niittasin varren kiinni laippaan ja porasin kahvan ja helan läpi reiän, johon niittasin pätkän haponkestävää hitsauspuikkoa. Hieman hiontaa, sitten kotiin ja lahjapakettiin.” Mies, s.1932, TMT: 12694: TA.

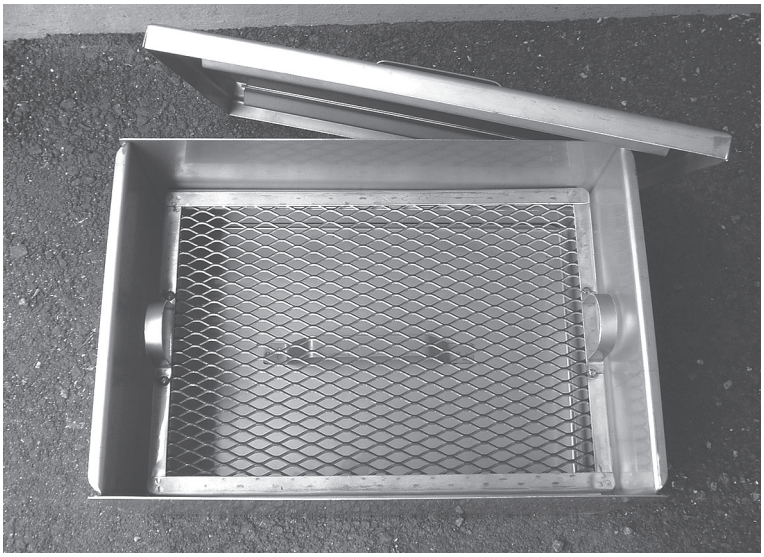
lisääntyminen ja kesämökkikulttuuri selittävät savustuslaitteiden aseman suosituimpana firabelitöinä.[24] Savustuslaitteita on tehty aineiston perusteella joka puolella Suomea eikä ainoastaan omaan käyttöön, vaan myös muille:

> Savustuspönttöjäkin, minusta tuntuu että miun tekemiä savustuspönttöjä on ympäri Suomee sukulaisilla ja tuttavilla. Että niitä tuli tehtyä ihan varmasti kymmenkunta.[25]

Kalan savustaminen on kansanomaisessa ruokataloudessa melko nuori ilmiö.[26] Kalan savustus eroaa lihan savustamisesta, sillä kalan savustaminen ei varsinaisesti ole ruuan säilöntämenetelmä, vaan pikemminkin ruuanlaittotapa.[27] Ilmar Talven mukaan savustaminen on yleistynyt rannikolla vasta 1920-luvulla. Sisämaahan se on levinnyt kesävieraiden ja huvila-asutuksen vaikutuksesta 1930–1940-luvuilla.[28] Aarne Limnell julkaisi jo 1923 ensimmäisen savustusoppaan.[29] Oppaassa on myös ohjeet kotitarvesavustamiseen.[30] Kotitarvesavustaminen oli 1940-luvun alussa yleistynyt sen verran, että Stockmannilla myytiin savustuslaatikoita välirauhan aikaan.[31] Rintamaolot sota-aikana saattoivat nopeuttaa uusien tapojen leviämistä eri puolille Suomea, koska rintamaoloissa sotilaat muodostivat huomattavasti suuremman verkoston kuin arkielämässään.[32]

Laajemmin kotitarvesavustaminen yleistyi vasta sotien jälkeen. Pienikokoisia savustuspönttöjä ja -tynnyreitä rakennettiin rannikkoseutujen omakotitalojen pihapiireihin 1950–1960-luvuilla.[33] Lehtimainonnan perusteella savustuslaitteiden suosio kasvoi 1960-luvun aikana.[34] Savustamisen yleistyminen limittyy ulkogrillauksen suosion kasvuun 1960-luvulla. Grillausmuodissa ei ollut kyse arkiruuan valmistuksesta, vaan se nähtiin vapaa-ajan vietteenä, seurallisena ja maskuliinisena puuhailuna.[35] Kaupallisten savustuslaatikoiden käyttäminen on luultavasti lähtöisin sosioekonomisesti ylemmiltä ryhmiltä. Kulutustutkimuksessa käytetyn valumateorian mukaan ylemmät sosiaaliset ryhmät toimivat edelläkävijöinä uusien kulutushyödykkeiden käyttöönotossa. Teorian mukaan uutuudet välittyivät edelläkävijöiltä alemmille ryhmille.[36] Savustuslaatikoiden kohdalla valumateorian kehystä tukee niiden korkea hintataso suhteessa metallityöntekijöiden palkkoihin 1960-luvulla.

Tarkkaa ajankohtaa sille, milloin savustuslaitteiden valmistaminen firabelitöinä alkoi, on hankala määrittää. Aineiston perusteella ajoitan savustuslaitteiden kansanomaisen valmistamisen alkaneeksi 1960-luvun loppupuolella. Tampellassa vuoteen 1963 asti työskennellyt haastateltava kertoi, että savustuspönttöjä ryhdyttiin valmistamaan vasta hänen Tampella-uransa päättymisen

Kuva: Liiteaineisto ryhmäkeskustelu, TMT: 12689: TA.
Kuvan savustuslaatikko on rakennettu viimeisenä firabelityönä ennen konepajan lakkauttamista paikkakunnalla.

jälkeen. Toinen haastateltava todisti rakentaneensa savupönttöjä työuransa alussa, ”vanhaan aikaan” ennen vuotta 1973, jolloin hän siirtyi koneistajaksi.[37] Mainittujen kertojien perusteella voi tulkita savustuslaitteiden tekemisen omina töinä alkaneen 1960-luvulla. Savustuslaitteista on ollut useita eri malleja, levyistä tehtyjä neliskanttisia tai putkesta tehtyjä pyöreitä malleja. Ne on valmistettu hitsaamalla. Erään kertojan mukaan toimiston puolella työskenteleville tehtiin hienomman näköisiä savustuspönttöjä. Niiden sisällä olevat ritilät olivat valkoisesta teräksestä, kun taas pönttöjen tekijät itse suosivat mustaa verkkoa.

> (S)yy oli ihan yksinkertanen, et siel vissiin oli tietokäytäntö vähän parempi siel verstaalla, ni musta ritilä ni rasvottus sen verran et niistä yleensä lähti kalat paremmin paremmin irti ja muut siel, et tota siit valkosest ritiläst ku se ei oikeastaan rasvottunu ni siit

jäi aina suomut ja kuoret siihe verkkoon kiinni. Sen verran tässä ehkä työkokemuski oli niinku opettanu maailmal et mist materiaalist niit tehdään.[38]

Haastateltava korostaa tekijöiden työkokemusta materiaalivalinnoissa, kun ”herrasväen” toiveissa korostettiin esteettisiä puolia. Savustuslaatikoiden lisäksi muutkin kalastamiseen liittyvät tarvikkeet olivat suosittuja omien töiden aiheita useilla muistitietokeruuseen osallistuneilla paikkakunnilla.[39]

Omaan kotiin ja mökille

(Y)leensähän ne oli kel oli kesämökkii ja sitte omakotitaloi, sielhän ne sitte vaati näitä matonpuistelutelineitä ja porttii ja saunankiukaita.[40]

Näin eteläsuomalaisessa rannikkokaupungissa työuransa tehnyt levyseppähitsaaja luonnehti firabelitöiden tekijöitä. Omakotitaloasuminen ja kesämökit loivat paljon tarpeita firabelitöiden tekijöille. Aineistossa saunankiukaat ovat toiseksi yleisin firabelitöiden aihe.[41] Kiukaiden valmistuksen kulta-aikaa oli vuosien 1950 ja 1980 välinen ajanjakso. Jatkuvalämmitteisten kiukaiden suosio oli huipussaan 1960-luvun alussa, jolloin Suomessa oli yli 300 teollista kiuasvalmistajaa niitä tekemässä.[42] Kiukaiden suosiota selittää urbanisoituminen ja saunomiskulttuurin kaupungistuminen 1900-luvun alkupuoliskolla. Tulipaloalttiit saunat piti jo 1734 määrätyn lain mukaan rakentaa muista rakennuksista erilleen.[43] Paloturvallisuus lisääntyi huomattavasti 1900-luvun alkupuoliskolla, jolloin kehitettiin uusia kiuastyyppejä. Pönttökiuas otettiin käyttöön 1910-luvulla ja niiden teollinen valmistus alkoi 1920-luvulla. Ratkaiseva askel saunakulttuurin kaupungistumiseen oli jatkuvalämmitteisen kiukaan kehittäminen 1934.[44]

Tampellan konepajalla 1950-luvulla työskennellyt haastateltava kertoi, kuinka Tampella osti Jussilasta tonttimaata työntekijöidensä asuinalueeksi. Haastateltavan mukaan:

> Ja siihen liitty sitten Tampellassa rakennusvaiheen aikana (--) se, joka oli sovittu tuolla luottamusmiesten kesken, että työluvalla sai tehä näitä tarvekaluja, työkaluja, kottikärryjä, saunankiukaita. (--) Mutta siinä vain sitte pilattiin jossakin vaiheessa 50-luvulla, kun osa porukkaa rupes tekemään niitä jatkuvasti ja pani vielä *Aamulehteen* ilmotuksen, että myytävänä Tampellassa tehtyjä saunan kiukaita. Kaikki ties, et ne hirveen hyviä, vahvasta levystä tehtyjä. Niin nehän meni heti kaupaks, mutta sitte tuo johto huomas, että tässä ei kilpailijoita tarvita.[45]

Kuten lainauksesta käy ilmi, kiukaita tehtiin itselle ja useassa tapauksessa myös muille, ja niitä valmistamalla on myös hankittu lisäansioita. Kiukaiden tekeminen on ollut niin suosittua, että työnantaja ryhtyi myymään työntekijöille tehtaan ammattikoululaisten tekemiä kiukaita vähentääkseen kiukaiden luvatonta tekemistä.[46] Mielenkiintoista kiukaiden teettämisessä ammattikoululaisilla on, että aineiston perusteella niin tapahtui kahdella eri paikkakunnalla. Ensimmäinen kertojista työskenteli työuransa 1944–1984 Ahlströmin Varkauden konepajalla, kun toinen puolestaan työskenteli osastonjohtajana Turun telakalla vuosina 1975–2004. Kiukaiden tekemistä Turun telakalla muistelee kolmaskin erillinen haastateltava, joka aloitti vuonna 1969 hitsaajana telakalla. Hitsaajan täytyi suorittaa telakan hitsauskurssi ennen varsinaisten töiden aloittamista ja hänen mukaan:

> (K)un mä olin siel kurssilla, ni tehtiin siellä nii sillon harjoteltiin hitsaamista ja muita, niin tehtii firaabelina kiukai ja tämmösii näin. Ihan niinku talon, niinku opiskelun yhteyres tehtiin.[47]

Kiukaiden lisäksi useissa muistelmissa mainitaan erilaiset kaiteet sekä tukirakenteet ja savupiipun suojat.

Kuten edellä todettiin, vapaa-ajan lisääntyminen mahdollisti kesämökkikulttuurin syntymisen. Kesämökkien määrä kasvoi huimasti sotien jälkeisessä Suomessa. Kesämökkien yleistyminen ajoittui 1950-luvulta 1970-luvulle, jolloin kesämökkien määrä lisääntyi 40 000 huvilasta 176 000 mökkiin.[48] Kesämökin vuonna 1970 omistaneista ruokakunnista 20,7 prosenttia sijoittui ryh-

mään, jossa ruokakunnan päämies luokiteltiin sosioekonomisesti luokkaan ammattitaitoiset tai erikoistuneet työntekijät. Koko maan 1 518 819 ruokakunnasta 12 prosenttia omisti kesämökin, kun ryhmään ammattitaitoiset tai erikoistuneet työntekijät kuuluneista 455 564 ruokakunnasta mökin omisti 8 prosenttia.[49]

Kesämökeille tehtiin firabelina omakotitaloista tuttujen kiukaiden ja piipunsuojien lisäksi myös erilaisia laitureiden osia. Koneasentajana tamperelaisella konepajalla työskennellyt mies kertoi:

> No kai se oli, ku jotkut tommoset laiturinportaatkin ku meni kaupasta ostaa, niin nehän makso hunajaa. Ja ku ne teki itte haponkestävästä, niin ne oli ikuiset.[50]

Haastateltavat ovat omatoimisesti maininneet laiturit tai laitureihin liittyvät varusteet lähes jokaisella haastattelupaikkakunnalla yhtenä esimerkkinä tekemistään firabelitöistä.[51] Firabelitöiden kestävyys ostettaviin tuotteisiin verrattuna on firabelitöiden tekemiselle tyypillinen perustelu, joka tulee esiin muissakin haastatteluissa.[52] Turkulaisella konepajalla työskennelleen levysepän värikkäässä mökkianekdootissa korostuu haastateltavan ammattiylpeys ja firabelitöiden laaja skaala mökkimaisemassa.

> --siellä oli sit ns. vapaa-ajan teräst käytettävis. Ni tonne merenrantamaisemiinki lähti sitä ruostumatonta ja haponkestävää ihan kätevästi. (…) ku mentii sin yhden kaverin mökille tonne Kemiöön ja suurin piirtein suunnistettiin, ja sit ei ollu ketään paikalla, ku mentii siel mäkee alas ni mä emännälle sanosin, et on tää Jaskan mökki. Ni kysy mistä sä sen tiedät. No mä sanoi sitte, kato tonne ensi laiturin päähä, siel on uimarappuset, sit on laiturin kaiteet, mökin kaiteet, kaivon kannet, ja kato tonne metän reunaan, et tuolla ku on toi paskahuussi ni kato tota paskahuusin hakaaki, et ku ne on kaikki haponkestäväst tehty, et normaalimökil ei kyl tämmösii oo, et kyl niit tehtii niinku käyttötavaraa, sanoskos näin.[53]

Kuva: Eijaleena Martikainen, 2017.
”Kiuas on mitä todennäköisimmin 105-tuotantoa. Se on tehty 5 mm:n paksuisesta pellistä ja asennettu v. 1953 rakennettuun mökkisaunaan Iitin Kalliojärvelle. Kiuas on kertalämmitteinen ja antaa maailman parhaat löylyt. Saunan ja mökin rakensi perheelleen Pentti Nieminen, nyt ne omistaa hänen tyttärensä.” Eijaleena Martikainen.

Rannikko- ja telakkapaikkakunnilla[54] korostuu veneiden merkitys firabelitöissä. Veneisiin on tehty erilaisten metallitarvikkeiden lisäksi myös monimutkaisempia asioita kuten dieselmoottoreita. Moottoreita ei yleensä valmistettu alusta lähtien firabelityönä, vaan esimerkiksi Vaasassa eräällä konepajalla työntekijät saivat rakentaa viallisista osista oman moottorin.[55] Kyseisellä konepajalla kunnostettiin keväisin myös työnjohtajien omia moottoreita.

> Ja niillä melkein kaikilla niillä työnjohtajillahan oli joku pieni XX:n moottori ja ainahan niihin liitty keväisin pientä näpertelyä ja sitä pidettiin aika yleisenä sit. Puuttu joku valuosakin, niin nehän anto valurille määräyksen tehdä yhden sarjan ylimääräsen, että ne sai sen niinku omaan käyttöön. Ja tällä tavalla se meni monta kertaa, että niit oli useita niitä työnjohtajia, että kyllä niitten kans sovittiin, että mitä ne tartti, niin niitä sitte tehtiin tommosina firabelihommina.[56]

Työnjohtajien veneiden moottoreiden lisäksi työntekijät ovat luonnollisesti korjanneet myös omien veneiden moottoreita. Viallisten osien lisäksi veneenmoottoreita on tehty muuntamalla autojen moottoreita.

> Ei kun mä ihan pikkupoikana, kun siitä meni putput tutun moottori ohi, niin isä sanoi, että toi on autonmoottori, mikä on katkaistu. Eihän moottoreita saanut mistään, mutta jostain voi löytyä joku autonromu, kuorma-auton moottori, niin siitä askartelemaan.[57]

Edellinen lapsuudenmuistelma ajoittuu 1940-luvulle, mutta siinä mainittu moottorityyppi eli sisämoottori on tyypillinen jokaiselle firabelityönä tehdyille tai korjatuille moottorille.[58]

Pontikankeittoa kerrostaloasunnossa

> Sit seittekytluvulla yks suurimpii artikkelei mitä väsättii oli nää pontikkapannut. Niitä tehtiin siis tai se oli yhteistyötä, -- Ja mä olen niit lauhdutusputkii ja niit tehny ja itte pannui, misä se on keitetty ja tää oli aika suurta touhuu seitteketluvulla se oli, mut sit tota se oli sellanen muotiasia(.)[59]

Telakalla levyseppänä työskennelleen kertojan mukaan pontikkapannut olivat yksi suosituimpia artikkeleita, joita firabelina tehtiin. Kertojan mukaan pannujen valmistaminen muistutti muoti-ilmiötä. Keruuaineiston perusteella kertoja ei liioittele, sillä pontikkapannut ovat kolmanneksi yleisin firabelityön aihe, kiukaiden ja savustuslaitteiden jälkeen. Keruuseen osallistuneesta 99 kertojasta 24 mainitsee pontikankeittovälineet haastattelussaan tai muistelmassaan.[60] Kotipolton maininneista kertojista vähän alle puolet kertovat itse tehneensä tai osallistuneensa pontikkapannujen valmistukseen.[61]

Maaseudulle keskittyneellä salapoltolla on Suomessa usean vuosisadan pituiset perinteet.[62] Kotipoltto lisääntyi maaseudulla huomattavasti sotien jälkeen ja vuonna 1947 ryhdyttiin Alkon aloitteesta valistustoimintaan salapolton vähentämiseksi. Kotipolton suosiota maaseudulla nosti alkoholin kalliin hinnan lisäksi laillisen alkoholikaupan keskittäminen kaupunkeihin ja kauppaloihin. Maaseudun salapoltto ei vähentynyt propagandan ansiosta, vaan alkoholipolitiikkaa muuttamalla ja helpottamalla ”maaseudulla laillisten väkijuomain saantia.”[63]

Pontikan keiton tekniikka muutti melkoisesti muotoaan 1930-luvulta 1960-luvulle tultaessa. Raskastekoinen ja kömpelö kalusto keventyi ja hitaasti kypsyvän viljan tilalla alettiin käyttää sokeria rankin raaka-aineena. Uusi tekniikka otettiin ensimmäisenä käyttöön perinteisillä pontikkapitäjillä.[64] Toisaalta sotien jälkeisen rakennemuutoksen seurauksena tuhannet suomalaiset muuttivat maalta kaupunkiin ja suuri muutto mahdollisti maaseudulle ominaisen pontikankeittämisen kaupungistumisen. Siitä kertoo myös tamperelainen koneistaja haastattelussaan. Kertojan mu-

kaan pontikan keittäminen kerrostaloasunnossa oli niin poikkeuksellista, että kertojan piti käydä omin silmin katsomassa sitä.

> Ja yks rakensi tosiaan pontikankeittovehkeet kerrostaloon Hervantaan ja eikä joutunu kiinni ees. Ja sen verran kävin kerran kattomassa niitä, niin hän pisti ilmanvaihtokanavasta pihalle käryt, että se oli aika vehkeet. Ja aika uhkarohkeeta hommaa oli keitellä, muuten viksu kaveri.[65]

Alkoholitutkija Klaus Mäkelän mukaan pontikan leviämisen yhtenä edellytyksenä on valmistustekniikan riittävä levinneisyys.[66] Edellinen anekdootti kuvaa myös keittotekniikan leviämistä kaupungissa. Useissa lähteissä kaupunkilaisen kotipolton suosion kasvun yhdeksi syyksi on esitetty Alkon viisiviikkoista lakkoa vuonna 1972.[67] Alkon lakon nimeäminen pontikankeiton yleistymisen syyksi toistuu keruuaineistoon kuuluvassa satamakaupunkilaisen äidin ja tyttären haastattelussa.[68] Keski-Suomen museon pontikkanäyttelyn pohjalta julkaistussa Suomalaisen pontikan tarinassa kerrotaan pontikan historiaa kuvien ja dokumenttien avulla. Julkaisussa mainitaan, että 1970-luvun muotiilmiönä oli pontikan valmistaminen kaupunkiasuntojen keittiöissä uudenaikaisilla laitteistoilla. Kaupunkilaispontikan teko oli muuttunut kuitenkin julkaisun ajankohtana 1984 harvinaiseksi.[69] Keruuaineiston perusteella pontikkapannujen valmistaminen jatkui aktiivisesti myös 1980-luvulla ja viimeiset maininnat aiheesta ajoittuvat 1990-luvulle.

Toisin kuin Ruotsissa ja Norjassa, Suomessa ei saanut myydä pontikankeittovälineitä.[70] Kieltoa kierrettiin tilaamalla välineet naapurimaista, joissa myytäviä keittovälineitä mainostettiin suomalaisissa lehdissä.[71] Telakalla putkimiehenä työskennelleen kertojan mukaan ulkomailta tilatut pannut eivät olleet yhtä laadukkaita kuin itse tehdyt.

> (L)asisii (pontikkapannuja) sai Norjasta tilata, et tota niitähän sai myydä niit vehkei, mut keittää ei saanu. Ja tota, mut se oli niin vaarallinen. (--) Mut sit ku ne ruvettii tekee ruostumattomasta, ne oli turvallisii. Ja niis oli tosi hienoi, oli aktiivihiilet ja mittarit

Kuva: Pete Pesonen, 2015. Pontikkapannuja kuvattuna työnumero 105 –näyttelyssä.

> ja lämpötila valvonnat ja just nää jäähdytykset. Ne oli melkee jo pienii tehtait, ku joku aina sit keksis ja otti ja tutkis et missäki lämpötilassa menee.[72]

Edellä lainatun kertojan mukaan Norjasta tilatut lasiset pannut saattoivat hajota keittotilanteessa, mikä aiheutti tulipaloriskin, kun ruostumattomasta teräksestä tehdyt pannut kestivät varmasti keittämisen.[73] Kertojan väite teräksestä tehtyjen pontikkapannujen turvallisuudesta on kyseenalainen, sillä niissäkin ylipaine saattoi johtaa onnettomuuksiin.[74]

Pontikankeittovälineiden valmistaminen on ollut erityistä tarkkuutta vaativaa työtä, minkä toteaa Tampellassa hitsaajana työskennellyt kertoja.

> No tämä pontikkapannu oli jo vähän tämmösien vaativampien ammattimiesten hommaa. Tampellassa kun oli tämmösiä kah-

desta kuuteen milliä plootuja, niin niistä ei oikein tämmösiä pikkuesineitä pystyny tekemään(…)[75]

Kertojan mukaan pontikkapannut olivat ammattimiesten hommia, joita ei edes voinut tehdä Tampellan paksuista levyistä. Pontikkapannujen tekemisen haasteellisuus tulee esiin myös muualla. Tekokuitutehtaalla vuoromestarina työskennellyt mies kertoi vain parhaiden työntekijöiden tehneen pontikkapannuja.[76]

Pontikankeittovälineitä tekivät lattiatason työntekijät, vaikka aikaisemmassa tutkimuksessa on viitteitä siihen, että pontikankeittäminen olisi ollut ylemmän sosiaaliryhmän harrastus.[77] Poikkeuksena on tamperelaisen metallisahaajan kertoma anekdootti insinööristä, joka pyysi kertojaa sahaamaan piirustusten mukaisia osia. Kertojan tiedusteltua insinööriltä osien käyttötarkoitusta, insinööri kertoi osien olevan pontikkapannun varaosia. Kertojan mukaan sana varaosista levisi nopeasti, jonka jälkeen kertoja sahasi, samaisella insinöörin luvalla, 20 pontikkapannun osat tehtaan työntekijöille. [78] Määrissä saattaa hyvinkin olla liioittelua, mutta huomionarvoista on, että haastateltava ei kertonut pontikkapannun tekemisestä kokonaisuudessaan, vaan ainoastaan varaosista. Keittovälineiden valmistaminen kokonaisuudessaan on vaatinut eri ammattiryhmien yhteistyötä telakalla työskennelleen levysepän mukaan.[79]

Pontikkapannuista ja niiden tekemisestä kerrotaan hämmästyttävän avoimesti ottaen huomioon, että pontikankeittäminen oli laitonta. Pontikkadiskurssi korostaa kertojien itsenäisyyttä ja omavaltaisuutta kahdella tapaa: Ensinnäkin suhteessa omaan työhönsä ja sen määrittelemiseen.[80] Tekemällä luvattomia omia töitä työntekijä rikkoi työnantajan määräysvaltaa. Toisekseen työntekijä toimi omavaltaisesti suhteessa valtiovaltaan, joka oli määritellyt pontikankeittämisen laittomaksi.

Lahjoja perheenjäsenille ja muille

> Oli kuulemma ollut tapana, että tehdään mortteleita äideille, tyttärille ja vaimoille lahjaksi. Minä tein itselleni ja kun niitä tuli 3 kerralla niin äidille ja veljelle menivät ne kaksi muuta.[81]

Firabelitöitä annettiin usein lahjoina eteenpäin, kuten naispuolisen[82] työntekijän muistelmassa todetaan. Itse tehtyjä lahjoja tehtiin yleensä perheenjäsenille.

> Mulle on lapsuudest niinko jäänny muisto, että rupes jostain syystä niinko varmaan alko olleen sit markkinoil vauvojen hoitopöytiä ja isä on tehny mulle nukenhoitopöyän viraabelityönä, se on mun mielest, muistan sen niinko aina. Ja rattikelkka, velipoika muistelee rattikelkkaa, mikä on meijän perhees ollu.[83]

Näin muisteli vuonna 1949 syntynyt viilaajan tytär lapsuuttaan. Firabelina tehty nukenhoitopöytä on kuriositeetti, toisin kuin omina töinä tehdyt rattikelkat, jotka mainitaan kolmessa muussakin muistelmassa.[84] Rattikelkkojen lisäksi aineistossa kerrotaan mahakelkoista. Firabelina tehdyistä kelkoista kertovat muistelmat eroavat muista muistelmista siinä, että useimmiten niistä kertoneet eivät ole itse tehneet niitä, vaan he ovat saaneet kelkan lahjaksi lapsena. Kaikki miespuoliset muistelijat, jotka saivat kelkan lapsena, ovat myös omalla työurallaan tehneet tai kohdanneet firabelitöitä.[85] Firabelitöiden merkitys on selventynyt lahjojen saajille vasta myöhemmin, kuten kaksi eri kertojaa toteavat. Työuransa suuren konepajan mallipuusepänverstaalla tehnyt haastateltava[86] kertoo kelkastaan:

> Voi sanoo iha, et minunkin kohallani ihan lapsuudesta, että jälkeenpäin vasta ajatellu, että tuota mistähän se tuokin tuli ja ku se ei näytä oikein tehastekoselta niinku esimerkiks tota, sen muistan, että tommone mahakelkka, kun sanottiin ennen aikaan, tommonen ei mikään ronkeli, vaan semmonen missä ei oo muuta ku se, niin tuota seki oli sen näkönen, et tuskin sitä kaupasta oli ostettu.[87]

Haastateltava epäili lapsuudessa saamaansa kelkkaa firabelina tehdyksi, koska kelkka oli sen näköinen, että se ei muistuttanut kaupasta ostettua. Lapset eivät ymmärrettävästi ole osanneet erottaa firabelityön ja oikean työn välistä rajaa. Tämä tulee esille Kone Oy:llä työskennelleen haastateltavan anekdootista, jossa hän kertoo Koneen henkilökunnan lehdessä kirjoitetusta jutusta, jossa haastateltiin työntekijöiden lapsia. Lapsilta kysyttiin, mitä heidän vanhempansa tekevät työkseen. Lapset vastasivat, että heidän vanhempansa rakentavat kiukaita, kottikärryjä ja peräkärryjä.[88] Ei ole tietoa, miten vanhemmat tai työnantaja tähän reagoivat.

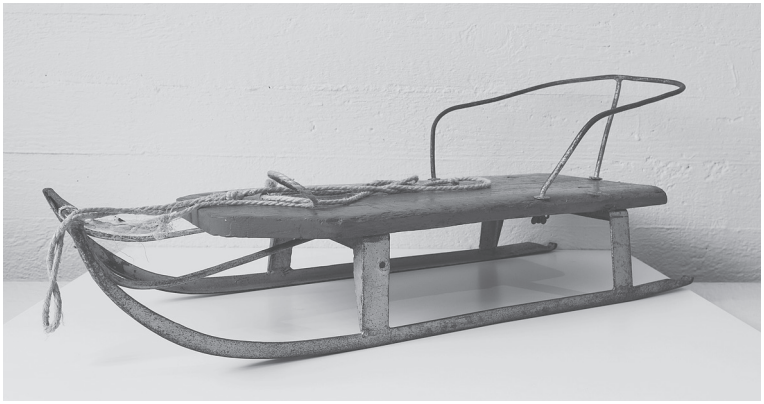
Edellä mainitut esimerkit lapsille tehdyistä firabelitöistä sijoittuvat ajallisesti sotien jälkeiseen aikaan 1945−1960. Firabelina tehtyjen leikkikalujen voidaan olettaa vähentyneen 1960-luvun jälkeen teollisten leikkikalujen saatavuuden myötä. Kaupan kasvuun vaikutti säännöstelyn päättymisen ja tuonnin vapautumisen lisäksi leluteollisuuden markkinoinnin paradigman muutos. Yhdysvaltalaisten lelujen ja lapsuuden muutosta tutkineen Gary Crossin mukaan leluja markkinoitiin ensisijaisesti aikuisille 1950-luvulle saakka. Järjestelmällisen suoraan lapsille suunnatun lelumarkkinoinnin aloitti Mickey Mouse Club -niminen televisio-ohjelma vuonna 1955.[89] Markkinoinnin muutos kiihdytti lelujen kaupallistumista. Käyttämästäni aineistosta löytyy hajanaisia mainintoja vielä 1980-luvultakin lapsille tehdyistä firabelitöistä, mutta maininnat ovat sen verran hajanaisia, että niistä ei voi tehdä yleistyksiä.[90]

Lapsille, sukulaisille sekä ystäville annettujen lahjojen lisäksi firabelityöt ovat olleet useassa työpaikassa työntekijöiden ja organisatoristen ryhmien keskinäisen muistamisen muoto. Ammattiyhdistystoiminta on yksi tärkeimmistä työntekijöitä yhdistävistä (organisoivista) tekijöistä. Jopa yli puolet luottamusmiehenä työuransa aikana toimineista kertojista mainitsivat tehneensä lahjaksi tai saaneensa itse lahjaksi firabelitöitä.[91] Esimerkiksi paperitehtaalla metallityöntekijöiden pääluottamusmiehenä työskennellyt kertoo saaneensa merkkipäivänään toisen tehtaan pääluottamusmieheltä firabelina tehdyn lahjan.

> (S)itte 50-vuotta ku mie täytin, niin täs on ton Inkeroisten pääluottamusmiehen lahja ja erikoistahan, siin kelloshan ei oo mitään erikoist, mut se on siellä tehtaalla tehty.[92]

Keruuseen vastanneista luottamusmiehistä kaksi muutakin saivat firabelitöinä tehdyt 50-vuotislahjat.[93] Edellisessä lainauksessa tulee myös esille, että lahjan arvostusta viiteryhmän sisällä nostaa tieto siitä, että lahja on tehty firabelina. Michel Antebyn ranskalaisen lentokonetehtaan työntekijöitä käsittelevän tutkimuksen mukaan firabelitöinä tehdyillä eläkkeellelähtölahjoilla oli suuri merkitys niitä tekevien työntekijöiden viiteryhmässä.[94] Firabelitöinä tehtyihin lahjoihin liittyvä arvostus tekijöiden viiteryhmän sisällä on kaksinkertaista Antebyn mukaan. Lahjojen tekijät osoittivat lahjallaan (ammattitaidollaan) arvostusta lahjan saajaa kohtaan ja lahjan saajat puolestaan kokivat firabelityönä tehdyn lahjan saamisen erityisenä kunnianosoituksena.[95] Esineet symboloivat tekijöiden ja saajien ammattitaitoa, ja samalla ne olivat muisto raaka-aineista ja työstä, jota lahjojen saajat olivat uransa aikana tehneet. Myös Suomessa tehtiin lahjoja eläkkeelle siirtyville työtovereille. Keruuaineistossa vain yksi kertoja nostaa aiheen esiin, mutta keruun jälkeen käymissäni keskusteluissa olen saanut vahvistusta olettamukselleni, että eläkkeellejäämislahjojen tekeminen on ollut yleistä myös suomalaisessa teollisuudessa.[96] Työntekijöiden keskinäinen toiminta ei rajoittunut pelkästään työympäristöön, vaan usein myös vapaa-ajan puolelle. Työntekijöiden puulaakisarjoihin ja pilkkikisoihin on myös tehty palkintoja firabelitöinä.[97]

Aineiston perusteella luottamusmiehet tekivät lahjoja muiden työ- ja ammattiyhdistystovereiden lisäksi myös työnjohtoon kuuluville henkilöille.[98] Tehtaanjohtajille tehdyistä lahjoista kerrotaan kahdessa eri haastattelussa[99] ja muun muassa edellä mainittu metallin pääluottamusmies kertoi diplomi-insinöörille tehdystä 50-vuotislahjasta.[100] Myös työnjohto teetti luottamusmiehillä erinäisiä lahjoja. Luottamusmiehet olivat tehtäviensä ja verkostojensa puolesta oivallinen väylä firabelitöiden teettämiseen, kuten ilmenee paperitehtaan korjauspajalla työskennelleen sepän muistelmasta.

Kuva: Anni Kylmälä/ Pato Klubi, 2015. ”Tääl joku sano että oli tehty mahakelkka. Mul oli kans sellain pieni, se on vielki autotallissa, se on puol metrii pitkä ja siin on lukee Veikko ja toinen oli Toivo.” Kuusankoskelainen kertoi näyttelyn yhteydessä pidetyssä muistelutilaisuudessa. Mies, s.?, TMT: 12657: TA

> Omalla kohdallani tapahtui muutos v. 1973 jolloin siirryin pääluottamusmieheksi lähes päätoimisesti. 16 viimeisen vuoden aikana olin pajassa harvoin. Tein lähinnä herrojen syntymäpäivä lahjoja tai muihin firmoihin vietäviä lahjaesineitä. Niitä kyllä tein useita vuosittain. - Olivatko ne firabelia? - eivät ne ainakaan tehtaan käyntiin vaikuttaneet.[101]

Kertojan mukaan hän teki lahjoja niin johtavassa asemassa oleville kuin muihin yrityksiin vietäväksi. Johtajat ovat selvästi olleet ylpeitä työntekijöidensä korkeasta ammattitaidosta, koska he teettivät lahjoja työntekijöillään. Liikelahjoiksi tehdyt firabelityöt nousevat esiin aineistossa kolmessa muussakin haastattelussa. Niiden mukaan liikelahjoina annettiin työntekijöiden tekemiä vellikelloja, savustuslaatikoita ja betonista valettuja tauluja.[102] Edellinen sitaatti päättyy pohdintaan, oliko työ, jonka johtavassa asemassa oleva henkilö teetti eteenpäin annettavaksi, firabelia laisinkaan. Toinen liikelahjoista kertova haastateltava ottaa asiaan selkeän kannan.

> Ne oli kaikista erikoisempia, mut nehän ei oikeestaan ollu firaabelejä, niit lähetettiin jopa pääpaikalle Ruotsiin, ne oli niin komeita.[103]

Vastakkaisesta mielipiteestä huolimatta tulkitsen liikelahjatkin firabelitöiksi. Työntekijöiden kanta, joka kiistää johtavassa asemassa olevien henkilöiden teettämät työt firabelitöiksi, toistuu myös Antebyn tutkimuksen informanteilla. Antebyn mukaan työntekijät kokivat firabelitöiden muuttuvan ”tavalliseksi” työksi, kun niitä tehtiin johtavassa asemassa olevan henkilön tilauksesta.[104] Työntekijöiden tekemien firabelitöiden käyttäminen liikelahjoina osoittaa työnantajan firabelitöille osoittamaa arvostusta käsityötaidolle. Työntekijöiden tekemät firabelit nähtiin tältä osin organisaation käyntikortiksi, joka kuvastaa työntekijöiden osaamista. Kertojat luovat narratiivin työnantajan osoittamasta arvostuksesta firabelitöitä kohtaan. Kertojien mielestä firabelityöt ovat korkeatasoisinta työtä, jota he ovat työssään kohdanneet.

Firabelitöiden tekeminen lahjoiksi korostaa niiden tekemisessä tapahtunutta muutosta vuosien varrella. Eläkkeelle 1990-luvun lopulla jäänyt mallipuuseppä pohti firabelitöiden tekemisen muuttumista vuosien saatossa:

> --(A)jatellaan nyt vaikka sitä 1960-luvun alkua, niin sillohan sitä tehtiin ihan siihen tarpeeseen ja sillä lailla se on tietenkin muuttunu, että mä luulen, että se on sitte tämmöstä, tämmöstä jotain henkilökohtasta (…) sillä tavaralla tai sillä tuotteella minkä sää siellä teet käsines, että tuota sillä on niin paljo sellasta arvoo, että sitä tehtäs sen takia, että kun niitä saat tehastekosena (...)[105]

Kertojan mukaan 1960-luvulla tehtiin tarpeeseen, kun taas kertojan työuran loppuvaiheessa firabelitöistä on tullut enemmän henkilökohtaisia. Tehdasvalmisteiset tavarat ovat tulleet kaikkien saataville, minkä vuoksi firabelitöille annetaan uudenlaisia arvoja. Firabelitöiden tekemisen vähentymisen syynä todetaan kauppojen tarjonnan kasvu.[106] Firabelityöt ovat yksilöllistyneet ja niissä korostuu itsetekemisen arvostus entistä enemmän. Firabelitöiden luonteen muuttumisen myötä niiden tekeminen lahjoiksi

on korostunut entisestään. Lahjoissa korostuu itsetekeminen, yksilöllisyys ja esineen kestävyys.

Firabelityöt työntekijän itsensä toteuttamisen muotona

> Se vähän niiku kehitty, joillakin kehitty semmoseks, ne on vähän niinku taiteilijasieluja, ne vähän niinku taiteenlajikseen. Miten tota, ja ite suunnittelivat, että aika päteviä esinehin tekijät. Joku teki puustakin, pillillä poltti kato erilaisia muotoja. -- Ni se pillillä puhalteli puusta, kato poltti sillai sopivasti. -- Että väärissä hommissa, sehän menis taiteilijana.[107]

Suurella konepajalla hitsaajana työskennellyt mies kertoi työtoveristaan, jolla oli mainetta erityisen taitavana firabelityön tekijänä. Kyseisen kertojan mukaan joillekin oli tärkeätä saada osoittaa, että kykenee itse suunnittelemaan ja muotoilemaan ”ihan omasta päästä” kauniita esineitä. Firabelitöiden tekeminen antoi työntekijöille mahdollisuuden toteuttaa itseään monipuolisemmin kuin tavanomainen työ yleensä.

Viisi eri kertojaa kertoi puusorvin tekemisestä firabelityönä.[108] Itse tehty sorvi mahdollisti kädentaitojen harrastamisen myös kotioloissa.

> Itselleni tein tämmösen puusorvin ja näitä, minä en ollut ainoa, joka teki näitä puusorveja, niitä tehtiin siellä minun laskelmieni mukaan noin 30 kappaletta, että tää oli aika yleistä tää puusorvien tekeminen sitten loppuaikana. Jokainen halus tehdä puusorvin itelleen. Kyllä se oli tosiaan aika villiä touhua ja kun siinä tehtiin ihan insinöörikuntaa myöten ja jokainen, se oli kaikilla tiedossa.[109]

Sitaatissa haastateltava kertoo tuotantolaitoksen lopettamisesta 1980-luvun lopulla. Tehtaan lopettaminen innoitti työntekijöitä tekemään erityisen aktiivisesti firabelitöitä.[110] Kertojan mukaan sorveja tehtiin työntekijöille insinöörikuntaa myöten. Kertojalle firabelitöiden tekeminen ei päättynyt eläkkeelle siirtyessä,

vaan hän liittyi paikkakuntansa käsityöläisyhdistykseen ja sorvaa kotiverstaassaan muun muassa ruokailuvälineitä. Kertoja koki tarvetta tehdä jotakin eläkkeelle jäämisensä jälkeen.[111] Edellisen kertojan lisäksi keruuaineistossa on toinen kertoja, joka kertoo käsityötaitojen harrastamisesta eläkkeelle siirtymisen jälkeen. Kyseinen kertoja harrastaa segmentoitujen kulhojen tekemistä.[112] Firabelityöt mahdollistivat työntekijöille luovan työskentelyn, jota osa työntekijöistä on jatkanut harrastusmielessä työuran päättymisen jälkeen.

Levyseppänä työskennellyt haastateltava kiteyttää hyvin firabelitöinä tehtyjen esineiden muuttumisen vuosien saatossa.

> (S)illo vanhempaa aikaan olevinas huusholleis enempi tommost käyttötavaran tarvet, et se meni mun mielest enempi tämmöseks niinkun koristenäpertelyks.[113]

Johtopäätökset

Firabelitöiden aiheet ja niiden muutokset vuosina 1950-1990 kuvastavat suomalaisen yhteiskunnan muutosta moderniksi kulutusyhteiskunnaksi.[114] Aikaisempi kotitaloustuotantoon perustunut järjestelmä ei murtunut hetkessä, vaan murrosaika on ollut pitkäkestoinen ja siirtymä piti sisällään useita eriaikaisia prosesseja.[115] Muutos firabelitöiden aiheissa tutkimusajan kuluessa voidaan pelkistää niiden muuttumiseksi tarve-esineistä vapaa-ajan tarvikkeiksi ja koriste-esineiksi.

Firabelitöiden aiheet juontuivat arjen tarpeista, joita 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla muokkasivat pula-aika sekä sota-ajasta alkanut säännöstely. Tarve-esineitä tehtiin vielä pitkään säännöstelyn päättymisen jälkeen. Syitä niiden tekemiseen löytyi niin tuotteiden korkeasta hintatasosta kuin kauppojen heikoista valikoimista. Itse tehdyt esineet voidaan tulkita työntekijöiden palkanlisäksi. Suomessa työntekijät eivät juurikaan tehneet työkaluja firabelityönä toisin kuin esimerkiksi Ranskassa.

Vapaa-ajan merkityksen kasvaminen ja vaurastuminen loivat uudenlaisia tarpeita ja aiheita omien töiden tekijöille. Savustuslaitteet, jotka olivat kaikkein suosituin omien töiden aihe, kuvastavat vapaa-ajan lisääntymistä ja moderneja tarpeita hyvin. Kalansavustaminen on suhteellisen moderni ilmiö suomalaisessa ruokataloudessa. Toisin kuin lihanpalvaaminen, kalansavustus ei ole ruuan säilöntämenetelmä vaan ruuan laittotapa ja se on levinnyt osaksi kansan grillikulttuuria 1960-luvulla.

Kesämökkien ylläpito tuotti omakotitalojen tapaan työntekijöille erinäisiä rakennus- ja korjaustarpeita, joita työntekijät tekivät työpaikoillaan. Toiseksi suosituin firabelitöiden aihe työntekijöiden keskuudessa oli saunankiukaat. Saunoja kehitettiin 1900-luvun alkupuoliskolla paloturvallisempaan suuntaan ja vastaamaan tiiviimpää asutusta. Kiukaita alettiin valmistaa teollisesti 1920-luvulla ja niiden teollisen tuotannon huippukausi oli 1960-luvulla. Se ajoittuu samaan aikaan, jolloin työntekijät valmistivat kiukaita myös omaan käyttöön eniten. Kiukaiden valmistaminen omana työnä oli niin suosittua, että kahden eri paikkakunnan tehdaslaitokset teettivät kiukaita oppilastöinä myytäväksi työntekijöille. Kiukaiden runsaslukuisuus aineistossa yhdistyy firabelitöiden aiheiden muutokseen tarve-esineistä vapaa-ajan esineiksi. Yhtä lailla saunan merkitys on muuttunut 1900-luvun aikana peseytymistilasta rentoutumispaikaksi.

Kolmanneksi suosituin omien töiden aihe on ollut pontikankeittovälineet. Maaseudulle keskittynyt salapoltto siirtyi maaseudulta kaupunkiin työn perässä muuttaneiden mukana 1970-luvulla. Merkille pantavaa on, kuinka avoimesti pontikankeittämisestä kerrotaan. Pontikkadiskurssissa korostuukin kertojien kaksinkertainen omavaltaisuus: ensinnäkin omavaltaisuus suhteessa omaan työhön ja sen määrittämiseen ja toisekseen omavaltaisuus suhteessa valtiovaltaan.

Oheistöitä on tehty lahjoiksi koko tutkimusajan läpi. Kertojat, jotka lapsuudessaan olivat saaneet firabelityönä tehdyn leikkivälineen, ovat myöhemmin omilla työurillaan tehneet myös firabeleja. Lelujen tekeminen on vähentynyt 1970-luvulle tultaessa, mutta omien töiden tekeminen lahjaksi ei loppunut. Omia töitä

on käytetty työpaikan sisäisinä ja ulkoisina lahjoina. Henkilökohtaisten lahjojen lisäksi niitä on annettu suhdetoimintalahjoina sekä työtekijöille että yrityksille.

Kauppojen valikoimien laajentuminen ja hintojen laskeminen yhdessä työkoneiden automatisoitumisen[16] kanssa ovat vähentäneet omien töiden tekemisen tarvetta ja mahdollisuuksia. Firabelitöiden tekeminen on supistunut lähinnä työntekijöiden itsensä toteuttamisen muodoksi.

Luettelo firabelina valmistetuista esineistä[117]

Koriste-esineet (mm. kynttilänjalat, maljakot, korulippaat, jalkalamput)	39
Savustusvälineet ja grillit	48
Keittiötarvikkeet (mm. veitset, pannut, kattilat, morttelit)	36
Saunankiukaat	32
Talonrakennus (mm. tikkaat, piipunsuojat, kaiteet, öljysäiliöt)	31
Pihatarvikkeet (mm. keinut, lumikolat, lapiot, kottikärryt, portit)	27
Pontikkavälineet	24
Huonekalut (mm. sängyt, pöydät, kirjahyllyt)	22
Leikkivälineet (mm. kelkat, nukenhoitopöytä, autot, nukkekodit)	22
Lahjat	17
Veneily (veneet ja veneilyyn liittyvät tarvikkeet)	16
Peräkärryt	15
Työkalut (mm. sorvit, puukot, muuraustarvikkeet, sirkkelit)	15
Kalastus (mm. uistimet, pilkit, kairat)	14
Takkatarvikkeet (mm. takkapellit, takanhoitovälineet, hiilihangot)	13
Kuusenjalat	12
Sekalaiset (mm. akkulaturit, postilaatikot, painot, arinat)	56
Yhteensä	439

Kirjoittaja on Työväen muistitietotoimikunnan sihteeri ja tohtorikoulutettava Turun yliopistossa.

Viitteet

1 Tämä artikkeli on kirjoitettu Koneen säätiön myöntämän apurahan turvin.
2 Haastateltava: Mies, s.1929, Työväen muistitietotoimikunta (TMT): 12635: Työväen Arkisto (TA).
3 Aikaisemmassa tutkimuksessa ilmiötä on tulkittu muun muassa työntekijän vastarintana suhteessa työnantajaan, omaehtoisena taitojen hallintana tai osana epävirallista taloutta. Firabelitermillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työntuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä Pesonen 2014, 1; Pesonen 2015, 231; Certeau 1984, 24–28; Anteby 2003, 218-220. Anteby 2006, 24–25; Anteby 2008, 29–31; Haraszti 1978, 138–146; Teräs 2001, 78. Firabelitöitä on tehty työajalla ja työajan ulkopuolella. Firabelitöitä tehtiin joissain tapauksissa työnjohtajien luvalla ja joissain ilman lupaa. Tässä artikkelissa ei analysoida firabelityön käsitettä tämän tarkemmin.
4 Pesonen 2014, 3, 69.
5 Artikkelin ajallinen rajaus perustuu keruuaineistoon. Informanttien työurat ajoittuvat 1939–2000. 1900-luvun ensimmäisen puolen aikana tehdyistä firabeleista enemmän: Pesonen 2014; Pesonen 2015.
6 Katso liite 1. Luettelo firabelina tehdyistä asioista.
7 Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä järjestettiin vuonna 2016. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA.
8 Kertojia yhteensä 99 henkilöä (12.05.2017). Henkilöhaastatteluja 63, kahden hengen yhteishaastatteluja 3, ryhmähaastatteluja 5 (joissa yhteensä 23 osallistujaa) ja kirjoitettuja muistelmia 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolmea haastateltiin myös henkilökohtaisesti, kuten myös yhtä muistelman lähettänyttä henkilöä. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA
9 Muistitietoaineistojen luonteeseen kuuluu aikakerrostumien moninaisuus. Tutkimukseni kannalta olennaisin on tutkimuskohteena oleva muistettu aika 1950–1990, muita aikakerrostumia on muun muassa aineiston syntyajankohta ja tulkintojen aika. Lisää muistitietotutkimuksen eri aikatasoista: Hytönen 2014, 73–76. Männistö-Funk 2014, 23.
10 Kansanhuoltoministeriö perustettiin syksyllä 1939, ja sillä oli valtuudet hankkia ja jakaa armeijalle ja väestölle tavaroita ja palveluksia, säännöstellä hintoja sekä takavarikoida omaisuutta säännöstelyyn. Elintarvikesäännöstely päättyi vuonna 1954, mutta palkkasäännöstely päättyi vasta 1956, ja kaupan vapauttaminen alkoi devalvaation jälkeen vuonna 1957. Pihkala 1982, 323. Mansner 1992, 200–201. Tuontiautojen säännöstely jatkui aina vuoteen 1962 asti. Kuortti 2003, 60–61.
11 Tarpeella tarkoitan tässä yhteydessä elämisen ja asumisen kannalta kohtuullisten olosuhteiden tyydyttämistä. Mies, s.1944, TMT: 12611; mies, s.1952, TMT: 12612; mies, s.1952, TMT: 12613; mies, s.1944, TMT: 12624; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.1941, TMT: 12636; mies, s.1941, TMT:

12640; mies, s.? TMT: 12648; mies, s.1934, TMT: 12661; mies, s.1950, TMT: 12672; mies, s.1946, TMT: 12685: TA. 12 Mies, s.? TMT: 12648: TA.

13 Veitset: Mies, s. 1940, TMT: 12618; mies, s.1929, TMT: 12635; mies, s.1941, TMT: 12640; mies, s.? TMT: 12648; mies, s.1950, TMT: 12651: mies, s.?, TMT: 12688:TA. Perunamuusinuijat: mies, s.1944, TMT: 12611; mies, s.1929, TMT: 12620; mies, s.1936, TMT: 12621; nainen, s.1928, TMT: 12623; mies, s.1946, TMT: 12639; mies, s.1941, TMT: 12640; mies, s.? TMT: 12648: TA.

14 Sahanterästä tehty veitsi: Mies, s.1929, TMT: 12635; mies, s.? TMT: 12648; mies, s.1950, TMT: 12651: mies, s.?, TMT: 12688: TA.

15 Nickerson 1974, 138. Nickerson mainitsee viiloista tehdyt veitset esimerkkinä firabelitöistä (goverment jobs). Myös Miklós Haraszti mainitsee veitset firabelitöiden aiheena kirjassaan, jossa hän kuvaa unkarilaisen traktoritehtaan työntekijöiden arkea. Haraszti 1978, 141.

16 Bergholm 2011, 15–16.

17 Mies, s.1948, TMT: 12666: TA.

18 Moottoritehtaalla osastonjohtajana toiminut muisteli työkalujen kallista hintaa ja niiden lainausjärjestelmää: ”Työkalut olivat ruotsalaisia tai saksalaisia laatutakeita ja ne olivat hyvin kalliita työpalkkoihin verrattuna. Jo 1960-luvun alussa oli saatu aikaan työkalujen lainausjärjestelmä. Lupalapun työkalun lainaukseen sai osastopäälliköltä. Lapun kanssa sai työkalun portinvartijan ohitse.” mies, s.? TMT: 12662: TA. Firabelitöinä tehdyistä työkaluista kertoivat: mies, s. 1929, TMT: 12650; mies, s.1929, TMT: 12675: TA.

19 Vapaa-ajan metallista puhuivat: mies, s.1949, TMT: 12616; mies, s.1945, TMT: 12663; mies, s.1948, TMT: 12664; ryhmähaastattelu mies, s. 1946, TMT: 12689: TA.

20 Noronkoski 1990, 88.

21 ”Tarve firabelityöhön syntyi siitä, että vielä 1970-luvulla metalliraaka-aineet olivat kalliita ja hankalasti saatavia. Tarvitsijoina olivat ennen kaikkea veneilijät, omakotitalon rakentajat ja kesämökkiläiset.” Mies, s.? , TMT: 12662: TA.

22 Lehtonen 1982, 616.

23 Lehtonen 1982, 620; Kuortti 2003, 52; Anttila 2005, 91–99.

24 Savustuslaitteilla tarkoitan savustuslaatikoita, -pönttöjä, -tynnyreitä ja muita kotitarvesavustamiseen käytettyjä laitteita. Mies, s. 1952, TMT: 12613; mies, s.1943, TMT: 12615; mies, s. 1949, TMT: 12616; mies, s.1941, TMT: 12619; mies, s.1929, TMT: 12620; mies, s.1952, TMT: 12622; mies, s.1944, TMT: 12624; mies, s.1930, TMT: 12629; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.1948, TMT: 12634; mies, s.1941, TMT: 12636; nainen, s.1941, TMT: 12637; mies, s.? TMT: 12649; mies, s.1929, TMT: 12650; mies, s.1950, TMT: 12651; mies, s.1940, TMT: 12654; mies, s.1940, TMT: 12655; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT: 12657, mies, s.1951, TMT: 12658; mies, s.1946, TMT: 12659; mies, s.? TMT: 12662; mies, s.1948, TMT: 12664; mies, s.1948, TMT: 12666; mies, s.1943, TMT: 12669; ryhmähaastattelu,

mies, s.? TMT: 12670; ryhmähaastattelu, mies, s.1951, TMT: 12670 ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT: 12674; mies, s.? TMT: 12676; mies, s.1947, TMT: 12679; mies, s.1946, TMT: 12680; mies, s.1955, TMT: 12681; mies, s.1945, TMT: 12682; ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT: 12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1950, TMT: 12683; mies, s.1946, TMT: 12685; ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT: 12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1947, TMT: 12689; mies, s.1960, TMT: 12690: TA.

25 Mies, s.1948, TMT: 12634: TA.

26 Savustaminen yhdistettynä kuivaamiseen on säilöntätapa, jolla sen sijaan on todennäköisesti esihistorialliset perinteet. Talve 1973, 36.

27 Vuorela 1975, 240.

28 Talve 1973, 36.

29 Limnellin mukaan Vaasan maatalousnäyttelyyn 1894 kutsuttiin saksalainen erikoisasiantuntija opastamaan silakan savustusta ns. Kielin-mallisella savustusuunilla. Toinen savustamisen pioneeri oli Rauman seudulle kotiutunut merikapteeni Gröndahl, joka toi mukanaan ”käytännöllisen savustamomallin Amerikasta”. Limnell 1923, 16–17.

30 Oppaassa neuvotaan muun muassa ”tukholmalaisen rouva Erikssonin” käyttämän mallin valmistus. Rouva Erikssonin yksinkertainen savustuslaatikko on kolmesta rautapellistä uunin nurkkaan muodostettu savukammio. Toisessa Limnellin kotitarveohjeessa neuvotaan kuinka tynnyristä saa rakennettua savustusuunin. Limnell 1923, 18–23.

31 Stockmannin mainos, *Helsingin Sanomat* (HS) 9.6.1940.

32 *Helsingin Sanomissa* julkaistiin 2.11.1941 propagandistinen juttu ”Suomalaisten aikaansaannokset sodassa,” joka on lyhennelmä saksalaisen toimittajan artikkelista *Volk und Reich* -lehdessä. Jutussa kerrotaan, kuinka suomalaisen sotilaan on osattava käyttää hyväkseen metsän antimia ja kyettävä rakentamaan ”savustuslaatikko kalojen savustamista varten.” *HS* 2.11.1941.

33 Heljala 1990, 69. Sappinen 2000, 210. *Helsingin Sanomissa* 28.2.1958 julkaistun sillireseptin yhteydessä neuvottiin savustuslaatikon valmistusohjeet, jos ei halunnut ”uhrata rahaa sen ostamiseen kaupasta.” *HS* 28.2.1958.

34 Mainokset *Helsingin Sanomissa*: vuonna 1960 kaksi mainosta, 1961 yksi, 1962 kaksi, 1964 viisi ja 1965 viisi. *HS*: 4.6.1960, 14.6.1960, 9.12.1961, 8.6.1962, 9.12.1962, 5.6.1964, 8.6.1964, 29.6.1964, 11.12.1964, 18.12.1964, 12.5.1965, 15.5.1965, 18.5.1965, 9.7.1965 ja 5.8.1965.

35 Lehtonen 1982, 620.

36 Valumateoria (trickle down theory) on kulutustutkimuksen piirissä kehitetty teoria muotien leviämisestä yhteisöjen sisällä. McCracken 1988, 93–104.

37 Molemmat kertojat haarukoivat savustuslaitteiden tekemisen alkamisajankohdan työhistoriansa siirtymän avulla. Ensimmäisellä haastateltavalla säilyi kosketus metalliteollisuuteen myös hänen lopetettua työnsä Tampellassa, sillä hän työskenteli sen jälkeen useamman vuosikymmenen ajan Metallityöväen liiton toimitsijana. Mies, s.1929, TMT: 12650: TA. Toinen haastateltava aloitti työuransa vuonna 1969 ja siirtyi koneistajaksi vuonna

1973. Haastattelussa kertoja puhuu ajasta ennen, kuin hänestä tuli koneistaja, vanhana aikana. Mies, s.1951, TMT: 12658: TA.

38 Mies, s.1948, TMT: 12664: TA.

39 Kalastus ja pilkki -viitteet: mies, s.1946, TMT: 12614; mies, s.1943, TMT: 12615; mies, s. 1929, TMT: 12620; mies, s.1944, TMT: 12624; mies, s.1942, TMT: 12628; mies, s.1930, TMT: 12631; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.1929, TMT: 12635; mies, s.1941, TMT: 12636; mies, s.1946, TMT: 12639; mies, s.1946, TMT: 12642; mies, s.1955, TMT: 12681; mies, s.1945, TMT: 12682: TA.

40 Mies s.1952, TMT: 12622, TA.

41 Kiuasviitteet: mies, s.1946, TMT: 12614; mies, s.1943, TMT: 12615; mies, s.1940, TMT: 12618; mies, s.1929, TMT: 12620; mies, s.1943, TMT: 12632; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.1948, TMT: 12634; mies, s.1929, TMT: 12635; mies, s.1942, TMT: 12644; mies, .1927, TMT: 12645; mies, s.1948, TMT: 12646; mies, s.1935, TMT: 12647; mies, s.? TMT: 12648; mies, s.1929, TMT: 12650; mies, s.1951, TMT: 12658; mies, s.1946, TMT: 12659; mies, s.1934, TMT: 12661; mies, s.? TMT: 12662; mies, s.1939, TMT: 12667; mies, s.1940, TMT: 12668; mies, s.1947, TMT: 12671; mies, s.1950, TMT: 12672; mies, s.1944, TMT: 12677; mies, s.1945, TMT: 12682; ryhmähaastattelu, mies, s.1945, TMT: 12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1948, TMT: 12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1950, TMT: 12683; mies, s.1946, TMT: 12685; ryhmähaastattelu, mies, s.1946/1, TMT: 12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1946/2, TMT: 12689; ryhmähaastattelu, mies, s.1947, TMT: 12689; mies, s.1960, TMT: 12690: TA.

42 Helamaa 1999, 21.

43 Ennen 1900-lukua kiukaat olivat ulossavuavia ja ensimmäinen suuri muutos oli savupiipun rakentaminen uloslämpiävään kiukaaseen oletettavasti 1700-luvun lopulla. Helamaa 1999, 15.

44 Jatkuvalämmitteisessä saunassa tulipesä ja kivipesä ovat erilliset, mikä mahdollistaa puiden polttamisen saunomisen aikana. Helamaa 1999, 16–20.

45 Mies, s.1929, TMT: 12650.

46 Toinen kertoja työskenteli osastonjohtajana moottoritehtaalla (mies, s.? TMT: 12662: TA) ja toinen puolestaan sorvaajana paperitehtaan konepajalla (mies, s.1929, TMT: 12635: TA).

47 Ryhmäkeskustelu, mies, s.1946, TMT: 12689: TA.

48 Alasuutari 2010, 11. Kesämökkien määrä lisääntyi 1980-luvulle tultaessa, jolloin mökkejä oli jo 251 700. Tilastokeskuksen internetsivut, luettu 24.3.2017.

49 Tilastokeskus 1975, 19. Antti Kasvion tutkimuksen mukaan ammattitaitoisten työntekijöiden yleisin (38 prosenttia) lomanviettotapa vuonna 1980 oli maalla, kesämökillä tai sukulaisissa. Kasvion tutkimuksen kohteena oli kahden suuren teollisuuslaitoksen Valkeakosken paperitehtaan ja Valmetin Tampereen tehtaan työntekijöiden elämäntapa vuonna 1980. Kasvio 1982, 517.

50 Mies, s.1949, TMT: 12616: TA.
51 Laiturinrunko: mies, s.1952, TMT: 12612; laiturin kannatteet: mies, s.1940, TMT: 12618; laiturin rakenteet: mies, s.1951, TMT:12658; metallilaituri: mies, s.1945, TMT: 12663; laiturinkiinnitteet: mies, s.1946, TMT:12680; laiturin uimarappuset: mies, s.1945, TMT: 12682; uimalaiturin tikkaat: mies, s.1960, TMT: 12691: TA.
52 Kestävyyttä perusteltiin ensiluokkaisilla raaka-aineilla. mies, s.1949, TMT: 12616; mies, s.1950, TMT: 12651; mies, s.1951, TMT: 12660; mies, s.1946, TMT: 12674; mies, s.? TMT: 12688:TA.
53 Mies s.1948, TMT: 12664, TA.
54 Muistitietoaineistossa Helsinki, Kokkola, Turku ja Vaasa.
55 Mies, s.1927, TMT: 12645: TA. Kyseinen valmistustapa esitellään myös Vaasan moottoritehtaiden historiaa käsittelevässä teoksessa. Grönbacka 2014, 137. Teoksessa arvioidaan vaasalaisten firabelimoottoreiden määrää: ”Luku voi olla useista kymmenistä jopa satoihin erilaisiin moottoreihin.” Grönbacka 2014, 139.
56 Mies, s.1927, TMT: 12645: TA.
57 Mies. s.? TMT: 12688: TA. Autonmoottoreiden marinointi merikäyttöön. Grönbacka 2014, 139.
58 ”Vielä runsas puolivuosisataa sitten pieni venemoottori oli rakenteeltaan niin yksinkertainen, että ammattimiehet saattoivat työpaikan koneilla sellaisen helposti valmistaa.” Grönbacka 2014, 138.
59 Ryhmähaastattelu: mies, s.1947, TMT: 12689: TA.
60 Pontikkamaininnat: Mies, s.1952, TMT: 12612; mies, s. 1946, TMT: 12614; mies, s.1949, TMT: 12616; mies, s. 1940, TMT: 12618; mies, s.1952, TMT: 12622; nainen, s.1928, TMT: 12623; mies, s.1944, TMT: 12627; mies, s. 1942, TMT: 12628; mies, s.1943, TMT: 12632; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s. 1948, TMT: 12634; mies, s.1929, TMT: 12650; mies, s.1950, TMT: 12651; mies, s.1940, TMT: 12652; mies, s.1943, TMT: 12653; mies, s.1939, TMT: 12656; Ryhmähaastattelu mies, s.? , TMT: 12657; mies, s.1951, TMT: 12658; mies, s. 1948, TMT: 12664; mies, s. 1949, TMT: 12665; mies, s. 1948, TMT: 12666; ryhmähaastattelu, mies, s. 1946, TMT: 12674; mies, s.1946, TMT: 12685; ryhmäkeskustelu, mies, s.1947, TMT: 12689:TA.
61 Valmistukseen osallistuneet: Mies, s.1952, TMT: 12612; mies, s.1949, TMT: 12616; mies, s.1944, TMT: 12627; mies, s. 1942, TMT: 12628; mies, s.1943, TMT: 12632; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.1950, TMT: 12651; mies, s.1951, TMT: 12658; mies, s. 1948, TMT: 12664; mies, s.1946, TMT: 12685; ryhmäkeskustelu, mies, s.1947, TMT: 12689: TA.
62 Lisää pontikankeiton historiaa ks. Pöysä, et al 1982.
63 Pöysä et al. 1982, 221–225. Simpura 1982, 231–234.
64 Mäkelä 1974, 174–175.
65 Mies, s.1946, TMT: 12614: TA.
66 Pontikan keiton leviämisen ensimmäisenä ehtona on taloudellinen kannattavuus. Lisäedellytyksenä on tislauslaitteiden helppo saatavuus ja valmistustekniikan levinneisyys. Mäkelä 1974, 175.

67 Ylen internetsivut, Raportti pontikankeitosta 1970-luvulla. Luettu 21.02.2017. Häikiö 2007, 220–221.

68 ”Tytär: Muistatsiä sit syytä, et minkä takii siit tuli hitti, et minkä takii niit ruvettii tekemää. Äiti: Niit pontikkapönttöi? En miä oikee muista. Tytär: Voisko se olla nii, et Alkon ensimmäinen lakko oli sillon? (--) Mut se on ollu seitketluvun alus kuitenkii, miä muistan.” Nainen, s.1928 ja nainen, s.1949, TMT: 12623: TA.

69 Fredrikson 1984, 52.

70 Vuoden 1968 alkoholilain 91 § 1 momentin mukaan tislauslaitteiden maahantuominen, valmistaminen tai kauppaaminen väkiviinan luvattomaan valmistukseen on tuomittava alkoholipitoisen aineen luvattoman valmistamisen edistämisestä sakkoon tai vankeuteen enintään yhdeksi vuodeksi. Finlex internetsivut, Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta. Luettu 10.07.2017.

71 Pontikkaa keitettiin postimyyntipannuissa. *Ilta-Sanomien* jutussa kerrotaan Töölössä kiinnijääneestä pontikankeittäjästä, jonka keittolaitteet ovat vuonna 1974 postimyynnistä tilatut. Jutun mukaan poliisi on takavarikoinut satoja postimyynnistä tilattuja keittovälineitä vuosien varrella. *Ilta-Sanomat* 3.6.1981.

72 Ryhmähaastattelu, mies. 1946, TMT: 12689: TA.

73 Ryhmähaastattelu, mies. 1946, TMT: 12689: TA.

74 Pontikankeittäminen oli vaarallista, sillä mies kuoli Oulussa teräksisen pontikkapannun sinkouduttua seinän kautta miehen päähän. Sinkoutuminen johtui ylipaineesta. *Helsingin Sanomat* 30.9.1969.

75 Mies, s. 1929, TMT: 12650: TA.

76 Vuoromestarin mukaan: ”--savustuspönttöjä pojat teki siellä, joulukuusenjalkoja ne teki siellä. Parhaat teki sitten tuota pontikkapannuja ja muita vastaavia.” Ryhmähaastattelu, mies, s.1946, TMT: 12674: TA.

77 Esimerkiksi: ”Romantiikka jäi hyvin kauas, kun nämä kojeet pulputtelivat *eliittiperheen* keittiön nurkassa.” Pöysä et al.1982, 285. ”(M)utta ’pontikankeitto’ siirtyi sitten kaupunkilaisperheiden *’insinööripoikien*’ pyhäharrasteeksi.” Simpura 1984, 234. Kursivoinnit Pete Pesonen.

78 Mies, s. 1944, TMT: 12627: TA. Myös toinen kertoja toiselta paikkakunnalta mainitsee pontikkapannuista olleen piirustukset: mies, s.1949, TMT: 12665: TA.

79 Levysepän mukaan pontikkapannujen valmistamiseen tarvittiin myös putkimiehiä. Itselleen kertoi tehneensä kahteen kertaan tislaavan pontikkapannun Nykyposti-lehdessä olleen mallin mukaan Ryhmähaastattelu: mies, s.1947, TMT: 12689: TA.

80 Työntekijän omavaltaisuutta työpaikalla voidaan tulkita Alf Lüdtken kehittämän *Eigensinn* -käsitteen avulla. Käsite on suomennettu omapäisyydeksi. Omapäisyys käsitetään vastarinnan tai yhteistyöhaluttomuuden alalajina, työntekijöiden pyrkimyksenä olla ”itsekseen” ja ”työtoverien kanssa” tehtaan järjestyksen sisällä. Kari Teräksen tulkitsemana omapäisyydellä tar-

koitetaan työntekijän luovaa ajattelua, toimintaa ja kykyä antaa omia merkityksiä työelämän valtasuhteille. Lüdtke 1993, 51–57; Teräs 2001, 25–28.

81 Nainen, s.? TMT: 12625: TA.

82 Keruuseen osallistui yhteensä 6 naista, joista vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabelitöitä Nainen, s.? TMT: 12625 ja Ryhmähaastattelu: nainen, s.1941, TMT: 12683: TA.

83 Nainen, s. 1949, TMT: 12623: TA.

84 Ensimmäinen on Valkeakoskella vuonna 1940 syntynyt mies, joka sai paperitehtaalla työskennelleen isänsä tekemän rattikelkan lahjaksi. Toinen rattikelkan saanut haastateltava on vuonna 1942 syntynyt mies, joka asui myös Valkeakoskella ja jonka isä myös työskenteli paperitehtaalla. Kolmas maininta rattikelkoista poikkeaa edellisistä, sillä kyseinen muistelija ei saanut lapsena rattikelkkaa vaan hän teki niitä lapsille. Muistelija on vuonna 1930 syntynyt seppä, joka työskenteli Uudellamaalla sijainneen paperitehtaan korjauspajalla ja kirjoittaa muistelmassaan tehneensä erään joulun alla rattikelkkoja kymmenen kappaletta johtajien lapsille. mies, s. 1940, TMT: 12618; mies, s.1942, TMT: 12674; mies, s.1930, TMT: 12631: TA.

85 Kelkan lapsena saaneet ja myöhemmin firabelitöitä kohdanneet kertojat: mies, s. 1940, TMT: 12618; mies, s.1942, TMT: 12674; mies, s.1947, TMT: 12633; mies, s.? TMT: 12689; mies, s.1941, TMT: 12640; Ryhmähaastattelu mies, s.? TMT: 12657; Ryhmähaastattelu mies, s. 1940, TMT: 12657: TA.

86 Vuonna 1940 syntynyt haastateltava oli toisen polven tehtaalainen, sillä hänen isänsä teki työuransa samassa tehtaassa, mies, s.1941, TMT: 12640: TA

87 Mies, s.1941, TMT: 12640: TA. Edellistä vastaava anekdootti kelkasta, jonka saaja on päätellyt vasta aikuisiällään firabelina tehdyksi: Ryhmähaastattelu mies, s. 1940, TMT: 12657: TA.

88 Mies, s.1940, TMT: 12668: TA. Sama anekdootti pienin muutoksin kerrotaan myös Hyvinkään metallin ao 58 ryhmähaastattelussa. Kaikki ryhmäkeskusteluun osallistuneet olivat tehneet työuransa Kone Oy:n Hyvinkään tehtaalla. Ryhmähaastattelu, mies. s.? TMT: 12683: TA.

89 Cross 1997, 145–165.

90 Suurella konepajalla hitsaajana työskennellyt haastateltava kertoi tehneensä 1980-luvun alussa nukenvaunun ja ambulanssin. Mies, s.1946, TMT: 12685: TA. Paperitehtaan korjaamolla v.1977–1989 työskennellyt muisteli tehneensä lasten kaivinkoneen. Mies, s.1960, TMT: 12690: TA.

91 Keruuseen vastasi 11 luottamusmiehenä työuransa aikana toiminutta kertojaa, joista kuusi mainitsi lahjan firabelitöiden yhteydessä: Mies, s.1941, TMT: 12636; mies, s.1941, TMT: 12640; mies, s.1946, TMT: 12646; mies, s.1949, TMT: 12665; mies, s.1930, TMT: 12631; mies, s.1960, TMT: 12691: TA.

92 Mies, s. 1941, TMT: 12636: TA.

93 Kertojat viettivät 50-vuotisjuhliaan vuosina 1991 (kaksi kertojaa) ja 1996. Mies, s.1941, TMT: 12636; mies, s.1941, TMT: 12640; mies, s.1946, TMT: 12646: TA.

94 Organisaatiokäyttäytymiseen erikoistuneen sosiologin, Antebyn tapaustutkimuksessa firabelitöinä tehtiin lahjoja eläkkeelle jääville työntekijöille. Firabeleja tekivät koneistajat, hitsaajat ja sepät. Vertaisryhmään kuuluville ja tehtaan hierarkiassa alempiin ryhmiin kuuluville firabelityönä tehty eläkeläislahja oli suuri kunnianosoitus, kun taas tehtaan hierarkiassa korkeammille työntekijäryhmille, kuten insinööreille ja suunnittelijoille, ei firabelityönä tehdyllä lahjalla ollut vastaavanlaista lisäarvoa. Anteby 2008, 66–77.

95 Anteby 2008, 66–72.

96 Löysin Antebyn tutkimuksen vasta muistitietokeruun päättymisen jälkeen, mistä johtuen en ymmärtänyt kysyä keruussa erikseen eläkkeellelähtölahjoista. Keruuaineistossa telakalla työskennellyt sorvari kertoo, että telakan pronssivalimossa tehtiin laivakellosta pienempi versio, joita annettiin muun muassa eläkeläislahjaksi. Mies, s.1949 TMT: 12665: TA. Lisäksi firabelitöinä tehtyjen eläkeläislahjojen yleisyydestä litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT: 12693: TA.

97 Ryhmähaastattelu, nainen, s.1941 TMT: 12683; mies, s.? TMT: 12692; litteroimaton puhelinhaastattelu, mies, s.1957 TMT: 12693: TA.

98 Kuten myös eläkeläislahjoja tehtiin Antebyn mukaan. Anteby 2008, 72–77.

99 Tehtaanjohtajalle 50-vuotislahjaksi sähköinen grilli. Mies, s.1960, TMT: 12691: TA. Tehtaanjohtajan läksiäislahja ammoniakkipallon pienoismalli. Mies, s.1951, TMT: 12658: TA.

100 Mies, s.1941, TMT: 12636: TA.

101 Mies, s.1930, TMT: 12631: TA.

102 Betonitaulut: mies, s.1949, TMT: 12646; vellikellot: mies, s.1943, TMT: 12653; savustuslaatikot: mies, s.1949, TMT: 12616: TA.

103 Mies, s.1949, TMT: 12646: TA.

104 Anteby lainaa haastateltavaa: ”Teimme niitä, koska meidän piti, mutta ne eivät olleet *oikeita* firabeleja *enää*; ne olivat vain yksi työ muiden joukossa.” (Käännös ja kursivointi, Pete Pesonen.) Anteby 2008, 96–97.

105 Mies, s.1941, TMT: 12640: TA.

106 Kauppojen tarjonnan kasvu mainitaan firabelitöiden tekemisen vähentymisen syynä myös yhdeksässä muussakin haastattelussa. Mies, s.1946, TMT: 12642; mies, s.1939, TMT: 12656; mies, s.1934, TMT: 12661; mies, s.1949, TMT: 12665; mies, s.1950, TMT: 12672; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT: 12683; ryhmähaastattelu, mies, s.1941, TMT: 12683; ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT: 12684, ryhmähaastattelu, mies, s.? TMT: 12689: TA.

107 Mies, s.1945, TMT: 12663: TA.

108 Mies, s.1927, TMT: 12645; mies, s.1935, TMT: 12647; mies, s.1951, TMT: 12658; mies, s.1939, TMT: 12667; mies, s. 1940 TMT: 12668: TA.

109 Mies, s.1935, TMT: 12647: TA.

110 Samalla tehtaalla työskenteli myös kaksi muutakin keruuseen osallistunutta henkilöä, joista molemmat tekivät myös sorvin itselleen. mies, s.1939, TMT: 12667; mies, s. 1940 TMT: 12668: TA.

111 Mies, s.1935, TMT: 12647: TA.

112 Mies, s. 1942, TMT: 12643: TA.
113 Mies, s.1948, TMT: 12664: TA.
114 Visa Heinosen tulkinnan mukaan ”1950- ja 1960-luvulla tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset merkitsivät modernin massakulutusyhteiskunnan läpimurtoa Suomessa.” Heinonen 1998, 256. Jukka Kuortti tulkitsee modernin Suomen rakentuneen 1960-1975 välisenä aikana. Kuortti 2003, 56–57.
115 Hall 1992, 48, 53–54.
116 NC-työstökoneet ovat tietokoneohjelmoitavia. Tampereen Valmetilla otettiin käyttöön NC-kone 1962 ja vuonna 1980 Suomessa oli n. 450 NC-työstökonetta. Kauppinen 2009, 84–85.
117 Luettelo perustuu Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä -aineistoon. TMT: 12611–12693: TA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistolähteet

Työväen muistitietotoimikunta (Työväen Arkisto):

Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä: TMT: keräelmät 12611–12693. Kertojien syntymävuodet vaihtelevat vuosien 1927–1960 välillä.

Internet-lähteet

Huvilaomistuksesta koko kansan mökkeilyyn http://www.stat.fi/tup/suomi90/kesakuu.html Tilastokeskuksen internetsivut. Sivut päivitetty 18.06.2007. Luettu 24.03.2017.

Hallituksen esitys Eduskunnalle alkoholirikoksia koskevien säännösten uudistamisesta http://www.finlex.fi/fi/esitykset/he/2008/20080084#idp431040992 Finlexin internetsivut. Luettu 10.07.2017.

Raportti pontikankeitosta 1970-luvulla, Julkaistu: 1.12.1973. Ohjelmasta: Länsisuomen vartti: Kiteeltä ja Kihniöstä kaupunkiin http://yle. fi/aihe/artikkeli/2015/10/02/pontikkaa-kotipoltettiin-1970-luvulla-kerrostaloissa Ylen internetsivut. Julkaistu 02.10.2015 - 08:44. Päivitetty 21.01.2016 - 8:30. Luettu 21.02.2017.

Sanomalehdet

Helsingin sanomat 9.6.1940, 2.11.1941, 28.2.1958, 4.6.1960, 14.6.1960, 9.12.1961, 8.6.1962, 9.12.1962, 5.6.1964, 8.6.1964, 29.6.1964, 11.12.1964, 18.12.1964, 12.5.1965, 15.5.1965, 18.5.1965, 9.7.1965 ja 5.8.1965.

Ilta-Sanomat 3.6.1981.

Opinnäytteet

Pesonen, Pete. *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle.* Pro Gradu -tutkielma, Turun yliopisto, Suomen historia, 2014.

Julkaisut

FREDRIKSON, Erkki. *Suomalaisen pontikan tarina.* Keski-Suomen museo, Oy Sisäsuomi, Jyväskylä 1984.

TILASTOKESKUS. *Väestölaskenta 1970: Kesämökit.* Suomen virallinen tilasto VI C:104. Arvi A. Karisto Osakeyhtiön kirjapaino, Hämeenlinna 1975.

Tutkimuskirjallisuus

ALASUUTARI, Pertti ja Maarit. *Mökkihulluus. Vapaaajan asumisen taika ja aito.* Juvenes Print, Tampere 2010.

ANTEBY, Michel. Moral Gray Zones. *Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant.* Princeton University Press, 2008.

ANTEBY, Michel. Factory "Homers": *Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice.* Sociologie du travail 48, 2006.

ANTEBY, Michel. *The `Moralities' of Poaching. Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor.* Ethnography Vol4(2), 2003.

ANTTILA, Anu-Hanna. *Loma tehtaan varjossa. Teollisuustyöväestön loma- ja vapaa-ajan moraalisääntely Suomessa 1930- ja 1960-luvuilla.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.

BERGHOLM, Tapio. Työmarkkinanäkökulma vuoden 1971 metallilakkoon. *Työväentutkimus, vuosikirja 2011*. Vammalan kirjapaino Oy, Sastamala 2011.

CERTEAU, Michel de. *The Practice of Everyday Life.* University of California Press, Berkeley 1984.

CROSS, Gary. *Kids' Stuff. Toys and the Changing World of American Childhood.* Harvard University Press, Cambridge 1997.

GRÖNBACKA, Rauno. *Marakatteja ja kissanpäitä. Vaasalaisten moottoritehtaiden tarina.* Vaasan veteraaniautoseura, Oy Arkmedia Ab, Vaasa 2014.

HALL, Stuart. Uusi uljas maailma. Teoksessa Hall, Stuart: Koivisto, Juha. Lehtonen, Timo ja Grossberg, Lawrence (Toim.) *Kulttuurin ja politiikan murroksia*. Vastapaino, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1992.

HARASZTI, Miklós. *A Worker in a Worker's State.* Universe Books, New York 1978.

HEINONEN, Visa. *Talonpoikainen etiikka ja kulutuksen henki. Kotitalousneuvonnasta kuluttajapolitiikkaan 1900-luvun Suomessa.* Suomen historiallinen seura, Helsinki 1998.

HELAMAA, Erkki. *Kiuas. Talon sydän.* Kustantaja Rakennustieto Oy, Kirjapaino Karisto Oy, Hämeenlinna 1999.

HELJALA, Minna. *Saaristolaiselämää. Rauman pohjoisen saariston kalastustilat 1900–1960.* Oy Länsi-Suomi, Rauma 1990.

HÄIKIÖ, Martti. *Alkon historia. Valtion alkoholiliike kieltolain kumoamisesta Euroopan Unionin kilpailupolitiikkaan 1932–2006.* Otavan kirjapaino, Keuruu 2007.

HYTÖNEN, Kirsi-Maria. *Ei elämääni lomia mahtunut. Naisten muistelukerrontaa palkkatyöstä talvi- ja jatkosotien ja jälleenrakennuksen aikaan.* Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Vantaa 2014.

KASVIO, Antti. *Teollisuustyö ja elämäntapa. Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammattitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa.* Tampereen yliopisto, Tampere 1982.

KAUPPINEN, Veijo. *Konepajateknisiä pohdintoja. Suomalaisen konepajakulttuurin muutoksia 1960-luvulta 2000-luvulle.* Teknillinen korkeakoulu, koneenrakennustekniikan laitos, Espoo 2009.

KUORTTI, Jukka. *Modernisaatiomurroksen kaupalliset merkit. 60-luvun suomalainen televisiomainonta.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003.

LEHTONEN, Juhani E. Kaupungistuva kansankulttuuri. Teoksessa Tommila, Päiviö; Reitala, Aimo ja Kallio, Veikko (Toim.) *Suomen kulttuurihistoria III. Itsenäisyyden aika*. WSOY, Porvoo 1982.

LIMNELL, Aarne. *Kalansavustus.* Kustannusosakeyhtiö Otava, Helsinki 1923.

LÜDTKE, Alf. *Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life.* International Review of Social History Vol 38, Issue S1, 1993.

MANSNER, Markku. Säännöstelystä avoimeen talouteen. Teoksessa, Tarkka, Jukka (toim.) *Suomi 75. Itsenäisen Suomen historia 3*. Weilin + Göös, Vantaa 1992.

McCRACKEN, Grant. *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities.* Bloomington: Indiana University Press, 1988.

MÄKELÄ, Klaus. Pontikan ja kiljun käyttö Suomessa vuosina 1972, 1973 ja 1974. *Alkoholipolitiikka, Alkon aikakauskirja* 5/1974.

MÄNNISTÖ-FUNK, Tiina. *Itse tehty moderni. Gramofoni, polkupyörä ja valokuvaus suomalaisten elämässä 1880-luvulta 1940-luvulle.* Turun yliopisto, Turku 2014.

NICKERSON, Bruce E. Is There a Folk in the Factory. *The Journal of American Folklore*, Vol 87. No 344, American folklore Society, 1974.

NORONKOSKI, Erkki. *Rautaa täällä tarvitaan eikä paperia…! Tapahtumia Karhulan konepajateollisuuden satavuotistaipaleelta.* Esan Kirjapaino Oy, Lahti 1990.

PESONEN, Pete. Luvalla tai ilman. Firabelityöt 1900-luvun alusta 1960-luvulle. Teoksessa, Hytönen, Kirsi-Maria ja Laine-Fringen, Tuomas (toim.) *Työläisperhe arjessa ja kriiseissä*. Väki voimakas no 28. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Hansaprint, 2015.

PIHKALA, Erkki. Sotatalous 1939–1944. Teoksessa, Ahvenainen, Jorma, Pihkala, Erkki ja Viljo Rasila. *Suomen Taloushistoria: 2, Teollistuva Suomi*. Tammi, Helsinki 1982

PÖYSÄ, Toivo; Rannikko, Götha; Rannikko, Reima. *Pontikka. Viisi vuosisataa suomalaista paloviinaperinnettä.* Otava, Keuruu 1982.

SAPPINEN, Eero. *Arkielämän murros 1960- ja 1970-luvuilla. Tutkimus suomalaisen työväestön elämäntavoista ja niiden paikallisita raumalaisista piirteistä.* Vammalan kirjapaino Oy 2000.

SIMPURA, Jorma. *Vapaan viinan aika. 50 vuotta suomalaista alkoholipolitiikkaa.* Kirjayhtymä, Tampere 1982.

TALVE, Ilmar. *Suomen kansanomaisesta ruokataloudesta.* Turun yliopiston kansatieteen laitoksen toimituksia 2. Turku 1973.

TERÄS, Kari. *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920.* Bibliotheca Historica 66, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001.

II

Pete Pesonen

Tehdastyön harmaa vyöhyke – Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvulta 1990-luvun alkuun

Työväentutkimus Vuosikirja 2018, 33–43.

Pete Pesonen

Tehdastyön harmaa vyöhyke

Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun[1]

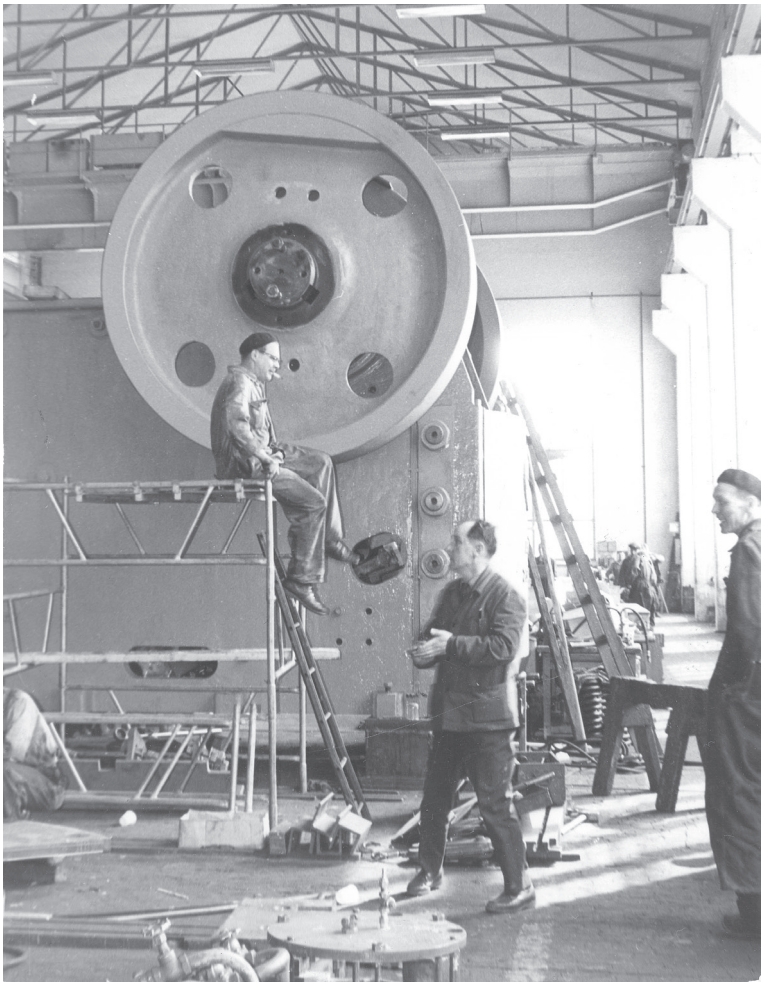
Artikkelini käsittelee työntekijöiden, työnjohdon ja työnantajien välisiä suhteita sotien jälkeisessä Suomessa. Tarkastelen aihetta työntekijöiden työpaikalla omaan käyttöön tekemien oheistöiden, firabelitöiden, näkökulmasta. Firabelilla tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä sekä materiaaleilla ja useimmiten työajalla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita on tehty pääsääntöisesti ilman lupaa.[2] Määrittelen, minkälaisilla säännöillä ja ohjeistuksilla työnantajat ovat pyrkineet rajoittamaan työntekijöiden firabelitöitä sekä miten työntekijät ja heitä valvoneet työnjohtajat noudattivat tai kiersivät työnantajien määräyksiä. Firabelityöt nähdään tässä artikkelissa teollisuustyöpaikkojen epämuodollisena kulttuurisena ilmiönä, jota työnantajat ovat pyrkineet säätelemään erinäisillä säännöillä ja ohjeistuksilla.

Tutkimusaineistoni koostuu teollisuusyritysten työsäännöistä sekä henkilöstöhallintoa koskevista arkistoaineistoista ja vuosina 2016–2017 keräämästäni muistitiedosta.[3] Käyttämäni lähdeaineistot täydentävät toisiaan, sillä yritysten arkistoimat asiakirjat valottavat työnantajien pyrkimyksiä säädellä firabelitöiden tekemistä, kun taas haastatteluaineistot keskittyvät työntekijöiden kokemuksiin ja muistikuviin firabelitöistä. Työnantajien määräämien sääntöjen noudattaminen jää käytännössä työnantajan katseen ulkopuolelle valvonta- ja rangaistusaineistoja lukuun ottamatta. Haastatteluaineistot valottavat asiakirjalähteiden tavoittamattomia alueita.[4] Eri lähdetyyppien ristiin tulkitseminen

täydentää lähteiden kriittistä luentaa ja sen myötä parantaa kuvaa menneestä.[5]

Firabelityön tutkimuksen teoreettisena viitekehyksenä on historiantutkija Alf Lüdtken analysoimat käsitteet *arkipäivän politiikka* ja siihen läheisesti kytkeytyvä *Eigensinn* sekä Primo Levin määrittelemä *harmaa vyöhyke*. Lüdtken mukaan politiikka käsitetään perinteisesti kollektiivisen kiinnostuksen muotoiluna, saavuttamisena ja pitkäaikaisena organisointina. Kaikki tavanomaisen tulkinnan ulkopuolelle jääneet ilmaisut on nähty yksityisen piirin kuuluviksi. Lüdtke tutkii *arkipäivän politiikka* -käsitteen avulla työelämän suhteita ja niiden uudelleen määrittelemistä toimijoiden tekojen ja ilmaisujen avulla. Käsite kohdistaa huomion erilaisiin strategioihin, joiden avulla työntekijät ovat onnistuneet saamaan itselleen tilaa ja aikaa tehtaan säädellyssä ympäristössä.[6] Kari Teräksen mukaan arkipäivän politiikka kyseenalaistaa auktoriteetin täydellisen vallan ohjata ihmisten elämää työssä ja vapaa-ajalla teollisissa palkkatyösuhteissa.[7]

Omapäisyydeksi käännetyllä *Eigensinn*-käsitteellä[8] Lüdtke kuvaa työntekijöiden toimintastrategioita, joilla he kiertävät työnantajien määrittelemää teollista järjestystä. Yleisen tulkinnan mukaan työntekijät ja työnantajat nähdään toistensa vastapooleina, jolloin työntekijöiden vaikutusmahdollisuudet rajoittuvat alistumiseen ja vastarintaan. Aikaisemmassa tutkimuksessa omapäisyys on tulkittu vastarinnan alakategoriaksi. Lüdtke sitä vastoin pyrkii ylittämään mustavalkoisen joko–tai-dikotomian omapäisyyden analyysissään.[9] Omapäisyyttä ilmaistiin oman tilan haltuun ottamisella, luvattomilla tauoilla, vitsailulla, työntekijöiden keskinäisillä fyysisillä kontakteilla ja jopa työtovereiden työkalujen varastamisella.[10] Omapäisyyden ilmaisemisen tarkoituksena ei ollut vastustaa auktoriteettia. Siinä oli ennemminkin kyse tilan ja ajan valtaamisesta itselle.[11] Arkipäivän politiikan ja työntekijöiden omapäisyyden käsitteet tarjoavat oivallisia näkökulmia työntekijöiden toimintatapojen tarkastelulle. Harmaa vyöhyke -käsite soveltuu puolestaan hyvin työnjohtajien ja työntekijöiden yhteistyön käsittelemiseen.

Ahlströmin Karhulan konepajalla asentaja Keijo Rossi ja työnjohtaja Eino Saario 1965. Kuva: Metallityöväen Liitto, Työväen Arkisto.

Lüdtken omapäisyys-käsitteen tapaan Primo Levin harmaa vyöhyke -käsite[12] laajentaa ihmisten luontaista tarvetta tehdä jako meihin ja heihin. Harmaa vyöhyke muodostaa rajoiltaan epäselvän moraalisen alueen, joka ”erottaa ja yhdistää isäntien leirin ja orjien leirin.”[13] Sosiologi Michel Anteby on soveltanut harmaan vyöhykkeen käsitettä organisaatiotutkimuksessa.[14] Antebyn mukaan työelämän vähemmän brutaalissa kontekstissa harmaa vyöhyke on alue, jossa työntekijät ja työnjohtajat toteuttavat yhdessä virallisesti kiellettyjä mutta organisaation sietämiä käytänteitä. Useille aloille ominaiselle organisaatioiden harmaalle vyöhykkeelle ovat tyypillisiä pienet, toistuvat ”pomon” myöntämät armeliaisuudet, epämuodolliset yrityksen sääntöjä rikkovat kollektiiviset järjestelyt ja useat johdon hyväksymät sääntörikkeet. Ulkopuoliselle harmaan vyöhykkeen tapaukset näyttäytyvät varkautena tai muuna laittomuutena.[15]

Firabelitöiden tekeminen yleistyi sotien jälkeisessä säännöstelytaloudessa.[16] Yleistyminen näkyi firabelitöitä koskeneiden sääntöjen ja ohjeistusten määrän kasvuna. Sota-aika vahvisti myös käsitystä yhteiskunnasta työnjaollisena kokonaisuutena. Pauli Kettusen mukaan työn, työntekijöiden ja työsuhteiden käsittelyssä konkretisoitui kolme muutosta sotien jälkeen. Ensiksi työtä alettiin rationalisoida määrätietoisemmin. Toiseksi työntekijöiden ominaisuudet otettiin aiempaa systemaattisemman tarkastelun kohteeksi. Kolmanneksi työsuhteita ryhdyttiin säätelemään kollektiivisin neuvotteluin ja sopimuksin. Edellä mainitut muutokset vauhdittivat järjestelmällistä työnjohtajakoulutusta, jota vuonna 1946 perustettu Teollisuuden työnjohto -opisto ryhtyi antamaan.[17] Työnjohtajien tehtävänä oli valvoa, että tehtaan sääntöjä ja ohjeita noudatettiin.

Työnantajien suhtautuminen firabelitöihin

Työnantajien suhtautuminen firabelitöihin ilmenee työntekijöille suunnatuista työohjeista ja järjestyssäännöistä. Työsäännöt heijastavat työnantajien pyrkimystä rajata työntekijöiden ajan

ja tilan käyttöä. Kari Teräksen mukaan ohjesäännöillä pyrittiin karsimaan työntekijöiden esiteollisia tapoja ja tuottamaan uutta tehdasjärjestystä.[18] Kirjallisia järjestyssääntöjä on ollut joissakin tehtaissa jo 1800-luvun alusta lähtien, mutta ne yleistyivät vasta 1800-luvun lopulla. Elinkeinonharjoittajille myönnettiin oikeus laatia työntekijöilleen järjestysohjeita vuoden 1879 elinkeinoasetuksessa. Työohjeiden laadintaa käsittelevät säännökset vaativat vain, etteivät ohjeet saaneet olla yleisen lain vastaisia. Työohjeilla oli työsopimuksen asema, ja niitä kutsuttiin tehtaiden järjestys- tai verstassäännöiksi. Vuoden 1922 työsääntölaki määräsi työsäännöt pakollisiksi kaikissa yli kymmenen hengen yrityksissä.[19] Työsääntölaki menetti vähitellen merkitystään työehtosopimusten yleistyttyä vuonna 1940 annetun tammikuun kihlauksen jälkeen. Työsääntölaki kumottiin vuonna 1979, jolloin sen korvasi laki yhteistoiminnasta yrityksissä.[20] Uusi laki määräsi, että työsäännöt ja niihin verrattavat säännöt tulevat voimaan vasta, kun niistä on sovittu yhteistoimintalain mukaisesti.[21] Kun työsääntöjä käytetään tutkimuksen lähteenä, on hyvä huomioida, että ne eivät kuvanneet vallinneita olosuhteita vaan työnantajan tavoittelemaa ihannetilaa.[22] Ei-toivotut olosuhteet ovat muokanneet ohjeiden ja kieltojen määrittämistä ja luoneet tarpeen säännöille ylipäätään. Koska säännöissä käsiteltiin firabelitöitä, voidaan olettaa työntekijöiden myös tehneen niitä.[23] Sitä, miten säännöstely tehosi töiden tekemiseen, ei voida päätellä säännöistä.

Työnantajien näkemykset firabelitöistä ovat jakautuneet välillä kahtia, mutta välillä he eivät ole ottaneet niihin ollenkaan kantaa. Kun he ovat ilmaisseet mielipiteensä niistä, he ovat kieltäneet joko eksplisiittisesti tai ehdollisesti sen, että työntekijöillä on oikeus tehdä omia töitä.[24] Esimerkiksi Karhulan tehtaiden työsäännöissä omien töiden tekeminen on ollut ehdottomasti kielletty 1900-luvun alussa. Vuosien 1902 ja 1904 säännöissä ”kaikki yksityinen työ työpaikalla kielletään” ja kiellon rikkoja menetti päiväpalkkansa.[25] Toisaalta omien töiden kielto muuttui vuonna 1918 ehdolliseksi. Tämän jälkeen työtä ei saanut tehdä ilman työnjohtajan lupaa omaan laskuun. Ehdollisuus oli vain tilapäistä, sillä

Karhulan tehtaiden sääntöjä kiristettiin jälleen 1920-luvulla, jolloin työsäännöissä palattiin ehdottomaan kieltoon.[26] Vasta sotien päättymisen jälkeen vuonna 1944 julkaistuissa työsäännöissä Karhulan tehtailla otettiin uudelleen käyttöön omien töiden ehdollinen kielto.[27]

Sotien jälkeisiä työsääntöjä laajemmin vertailemalla selviää, että lähtökohtaisesti työntekijöiden omat työt olivat kiellettyjä ilman työnantajan tai muun ylemmän tahon lupaa. Vertailtavista säännöistä 66 prosenttia kuuluu tähän kategoriaan. Noin kolmanneksessa sääntöjä omia töitä ei mainittu ollenkaan.[28] Jos sääntöjen vertailun kohdistaa vain aloihin, joilla firabelitöiden tekeminen oli yleistä, niin huomataan, että niiden säännöt käsittelevät omia töitä selvästi kaikkien alojen otantaa useammin. Metalli- ja konepajateollisuuden sekä paperiteollisuuden tuotantolaitosten työsäännöistä 93,1 prosentissa firabelitöiden tekeminen oli kielletty ilman työnantajan tai vaihtoehtoisesti muun ylemmän tahon myöntämää lupaa ja vain 6,9 prosentissa sääntöjä omia töitä ei mainittu ollenkaan.[29]

Luvalla tai ilman

Sota-ajan säännöstelytalous jatkui jatkosodan päättymisen jälkeen aina vuoden 1956 loppuun asti. Materiaalien ja tavaroiden niukkuus ja säännöstely loivat hedelmällisen pohjan firabelitöiden tekemiselle.[30] Pitkä sota-aika vaikutti myös eri henkilöstöryhmien välisiin suhteisiin.

> Siellä oli iso osa porukkaa oli sellaista mikä oli sodassa ollut ja ne kävi juttelemassa sitten. Niit oli pomoja, ja niit oli täällä muuallakin töissä. (– –) Niillä jotka oli sodassa ollut samoissa porukoissa, niillä oli niinku yks yhteen nimittäjä ja se sota. Ja ne oli tottunut luottamaan siellä määrättyihin kavereihin ja ne oli kovan koulun siinä käyny, et toi kaveri pärjää ja toi ei. Ja ne autto toisiaan, eli niillä oli niinku sellainen porukka siinä, et jos jotain oli niin ne kyllä jeesas toisiaan ja tavallaan, niinku ulkopuolelta sieltä sen organisaation saatto vaikuttaa vielä näihin asioihin. Ei sitä silloin

> heti ymmärtänyt, mut nyt vasta myöhemmin sen käsitti, kun on lukenut ja kuunnellut niiden äijien juttuja. Se oli yks semmoinen mitä käytiin ja täällä oli työnjohtajia ja täällä oli inssiä siinä ja noita virkailijoita, työntekijöitä oli paljon, (– –) Se oli niinku yks semmone porukka mikä siellä sisällä on, mitkä piti yhtä.[31]

Kymiyhtiön Kuusankosken tehtaalla vuonna 1963 työuran aloittanut haastateltava muisteli työuransa alkua. Kertojan mukaan osa työntekijöistä oli ollut samassa yksikössä jo talvisodan aikaan ja jatkosodan sytyttyä Voikkaalla perustettiin pataljoona kuusankoskelaisista. Rintamalla syntyneet miesten väliset luottamukselliset suhteet säilyivät siviilissäkin. Aseveljeys ylitti tehtaan organisatoriset rajat insinööreistä lattiatason työntekijöihin.[32] Makrotasolla sodan jälkeinen aika tulkitaan usein ”vaaran vuosiksi”, jolloin laillistetun puolueaseman saaneet kommunistit uhkasivat äänekkäästi maan yhteiskuntajärjestystä. Kommunistien asema sisäpolitiikassa ja ammattiyhdistysliikkeessä vahvistui, mutta julkisen kuohunnan taustalla moderni työmarkkinajärjestelmä alkoi vakiintua. Nokian paperitehdasyhdyskuntaa tutkineen Keijo Rantasen mukaan työntekijöiden ja työnantajien tavoitteet olivat 1940- ja 1950-luvuilla paikallisesta näkökulmasta katsottuna lähimpänä toisiaan kuin koskaan aiemmin itsenäisyyden aikana. Työnantajilla oli tarve pitää kiinni ammattitaitoisesta työvoimasta, ja työnantajan vetovoimatekijänä toimivat palkkasäännöstelystä johtuen työntekijöille tarjotut sosiaaliset etuudet.[33]

Työnantajan luvalliset firabelityöt voidaan samaistaa muihin sosiaalisiin etuihin.[34] Esimerkiksi Tampellan konepajan työnjohdolle jaetuissa kiertokirjeissä määrättiin vuonna 1948, että ”omat työt rajoitetaan mahdollisimman (– –) vähiin” firabelitöissä ilmaantuneiden väärinkäytösten vuoksi. Kiertokirjeen lopussa työnjohtajia kehotetaan valvomaan entistä tarkemmin, ettei luvattomia omia töitä tehdä. Työnjohtajien tehtävänä oli valvoa työntekijöitä, eivätkä he saaneet myöntää lupia firabelitöille. Kiertokirjeen ohjeistuksessa vaadittiin firabelitöiden luvan antajaa varmistamaan se, että esine ”tulee tilaajan omaan käyttöön”. Lisäksi ohjeistuksessa määrättiin, että ”varastotavaraa ei saa käyttää omiin töihin ilman konepajan johtajan suostumus-

ta, vaan tehtaan aineista voi tulla kysymykseen vain romuksi ja jäteaineeksi katsottava materiaali." Kiertokirjeessä määritelty lupajärjestelmä ei oletettavasti ollut ensimmäinen Tampellan tehtaalla, sillä kyseisen kiertokirjeen 72/1948 mainitaan korvanneen vuotta aiemmin lähetetyn kirjeen 38/1947, jota ei ole arkistoitu.[35] Kiertokirjeen ohjeen mukaan firabelitöistä ja niissä käytetyistä aineista tuli tehdä merkinnät ja firabelityöt tuli tarkastuttaa työluvan myöntäneellä osastoinsinöörillä. Tarkastettu työ vietiin varastokonttoriin hinnoiteltavaksi, jonka jälkeen työn sai viedä kotiin tehdasalueelta kassakuitilla. Firabelitöitä ei saanut tehdä työajalla.[36] Samana päivänä työnjohtajille lähetetyn kirjeen kanssa lähetettiin suppeampi kirje työntekijöiden nähtäväksi ilmoitustauluille. Tiedotteen muotoisessa kirjeessä kerrataan työntekijöille firabelitöiden tekemistä koskevat säännöt. Tiedotteessa painotettiin firabelitöiden olevan luvattomia, jos niiden tekijällä ei ollut osastoinsinöörin täyttämää kaavaketta.[37] Huomionarvoista on, että Tampellan konepajan työsäännöissä firabelityöt olivat kiellettyjä työ- ja vapaa-ajalla ilman tehtaan johdon lupaa.[38]

Tampellan konepajan omien töiden lupajärjestelmä lopetettiin vuonna 1950, ja siitä kerrottiin samana vuonna julkaistussa kiertokirjeessä. Lopettamismääräys ei kuitenkaan ollut täysin ehdoton, sillä "erikoistapauksissa, kun on kyseessä henkilökunnan pienet työt, voidaan ne teettää kutakin tapausta varten erikseen otettavalla työnumerolla, jolloin työ tehdään samoin kuin muutkin konepajalla suoritettavat tilaustyöt."[39] Poikkeuksen salliminen jätti työntekijöitä valvoville työnjohtajille henkilökohtaista tulkintavaraa kiellon valvonnassa. Kolme vuotta myöhemmin työnjohtajilta evättiin mahdollisuus poikkeuslupien myöntämiseen. Työnjohdolle tiedotettiin "omista töistä", että "ainoastaan pienempiä ja kiireellisiä huolto- ja korjaustöitä saa suorittaa osaston johtajan, konepajainsinöörin tai mestarin käskystä."[40]

A. Ahlströmin Karhulan tehtailla firabelitöiden tekemiselle oli määritelty ohjeistus Tampellan konepajan tapaan. Karhulan tehtaiden työnjohtajien toimintaohjeissa määriteltiin, kenellä oli oikeus myöntää lupia firabelitöiden tekoon. Lupien suhteen ohje on yksiselitteinen: työnjohtajat eivät saaneet myöntää lupia fira-

belitöihin, vaan luvan ”työläisten omiin töihin” sai myöntää vain nimeltä mainitut insinöörit. Luvan työnjohtajien ”pieniin huoltotöihin antaa yli-insinööri Branders.”[41] Päiväämättömät toimintaohjeet on otettu käyttöön vuosien 1948–1950[42] välisenä aikana.

Toisin kuin edellä kuvatuissa konepajoissa työnjohtajat saivat myöntää Kone Oy:ssä lupia omien töiden teettämiseen työntekijän laskuun. Työnjohtajien luottamuksellinen rooli omien töiden lupien myöntäjänä oli poikkeuksellinen.[43] Koneen työntekijöillä oli oikeus teettää tietyin rajoituksin töitä omaan laskuunsa ja tehdä ostoja omaa käyttöänsä varten. Ansiotarkoituksessa tehdyt tilaukset olivat kiellettyjä. Töiden suorittamiseen oli pyydettävä työntilaus osaston työnjohtajalta tai suurempien töiden ollessa kyseessä työnsuunnittelukonttorista. Omien töiden tekeminen ja teettäminen omaan laskuun oli mahdollista vuodesta 1952 alkaen, ja järjestelmä oli voimassa teettämisen osalta vielä 1980-luvun puolivälissä.[44] Järjestelyn mukaan työntekijöiden kuului maksaa materiaalikulut Koneelle, mutta Koneelta eläkkeelle jääneiden työntekijöiden haastatteluissa muistellaan, että firabelitöiden materiaaleista maksettiin ”ei ihan sata prosenttisesti (– –), mutta kyllä se suurin osa.”[45]

> No Kone Osakeyhtiöllä oli toisenlainen kulttuuri sillon, kun minä sinne siirryin. Siellä myös tehtiin firabeliä, mutta siellä oli semmonen systeemi, että ne firabelit saatiin tehdä yhtiön johdon luvalla. Siellä linjapäällikkö antoi, kirjoitti semmosen lupalapun, joka vietiin osaston työnjohtajalle ja siinä lapussa luki sitten mitä firabelia tämä työntekijä saa tehdä. Ja se tehtiin tietysti pääasiassa ruokatunnilla, mutta totta kai siinä lipsahti vähä muulloinkin, koska meillä oli silloin 100 prosenttisesti urakoitu työt, niin sillon kun sattu olemaan löysä urakka, niin siinä nyt meni sitte vähän näitä firabelihommia siinä sivussa.[46]

Vuodet 1956–1987 Koneella työskennelleen kertojan mukaan firabelin tekeminen ”lipsahti” työajan puolelle, vaikka niiden tekeminen oli sallittu vain työajan ulkopuolella. Samainen kertoja muisteli aikaa, jolloin luvallisten firabelitöiden tekeminen päättyi ja ”alkoi ne luvattomat.” Hän lisäsi: ”Kyllähän niitä silloinkin

jatkettiin niitä firabelia, mut silloin se tapahtui niin sanotusti luvattomasti, salaa."[47] Oman tilan ja ajan ottaminen autonomisesti on olennainen osa omapäisyyttä.[48] Anekdootit kuvastavat myös hyvin omapäisen toiminnan hetkittäistä, mutta usein toistuvaa luonnetta.[49]

Tampellan konepajan, Ahlströmin Karhulan tehtaiden ja Kone Oy:n firabelitöitä säännöstelleet lupajärjestelmät luotiin 1940- ja 1950-lukujen vaihteessa. Tutkimassani arkistoaineistossa ei esiinny 1950-luvun jälkeen luotuja lupajärjestelmiä. Haastatteluaineistoissa niihin viitataan usein. Lahden Rautateollisuus Oy:n tuotantopäällikkönä 1970-luvun alkupuoliskolla toiminut professori Veijo Kauppinen[50] kertoi konepajalle tekemästään ohjeistuksesta, jolla säädeltiin firabelitöiden tekemistä.

> Omana tuotantopäällikköaikanani julkistin firaabeliohjeiston, joka oli pääpiirteissään: Mitään kaupasta helposti saatavaa, tyyppiä savustuslaatikot, portit ja saunankiukaat ei sallittu tehtäväksi. Hankalammin hankittavia tavaroita oli mahdollisuus valmistaa työnjohtajan kanssa sopimalla. Oli avattu firaabelityönumerokin, jota sallittiin käytettäväksi töissä joita tekijä ei itse hallinnut. Esim. jos levyseppä teki jotain ja tarvitsi sorvattavan osan, se teetettiin firaabelityönumerolle työaikana sorvarilla. Levyseppää ei päästetty sorville. Niiltä osin, kun tekijä osasi tehdä, hän sai tehdä, mutta työaikansa ulkopuolella. Jos materiaali löytyi selkeästi jätteistä, sai ottaa kunhan ilmoitti ottavansa. Jos otettiin jotain kuranttia, siitä maksettiin varastokortiston käypä hinta eri lapulla kassalle. Parista ruuvista ei tietenkään välitetty.[51]

Kauppisen mukaan motiivi ohjeistuksen tekemiselle tuli hänen omista tiedoistaan ja kokemuksistaan firabelitöistä. Vuonna 1941 syntynyt Kauppinen oli törmännyt jo lapsuudessaan firabelitöinä tehtyihin venemoottoreihin, ja hänen ollessaan harjoittelijana Lahden Rautateollisuus Oy:llä 1960-luvun alussa "kaverit puhuivat firabeleista ja joku niitä tekikin". Tuotantopäällikkönä Kauppinen päätti omavaltaisen toiminnan rajoista, sillä "niihin täytyi sitten saada joku järjestys, koska firabelihan on salassa tehtynä rikos, jota ei pidä tietenkään firman sallia." Firabelitöinä ei

Kauppisen mukaan saanut tehdä tai teettää sellaisia asioita, joita oli hyvin saatavilla kaupoissa. Kauppisen näkemys firabelitöistä edusti tehtaan johdon näkemystä. Haastattelussaan hän arveli firabelitöiden tekemistä säätelevien järjestelmien olleen yleisiä myös muissa yrityksissä tuohon aikaan.[52]

Kauppisen lisäksi kahdeksan muuta kertojaa muistelivat työurillaan kohtaamiaan firabelitöiden tekemistä sääntteleviä lupajärjestelmiä. Kyseiset kahdeksan kertojaa työskentelivät kolmessa eri tuotantolaitoksessa: Strömbergin Vaasan tuotantolaitoksella ja kahdella eri telakalla.[53]

> Ylimestari kirjoitti työkortin, joka oli keltainen, siinä samalla kun lupaa pyydettiin ylimestarilta, hän tarkasti ostotositteen, ja onko tälläinen firaapeli mahrollista valmistaa, yleensä oli. Firaapelia sai jäärä töitten jälkeen 16–20. Sitten pois lähdettäessä piti viedä se keltainen kortti portti vahdille joka leimasi ulosmeno ajan.[54]

Näin kirjoitti särmäyspuristimella vuonna 1963 työuransa aloittanut kertoja Strömbergin Vaasan tehtaan omien töiden lupajärjestelmästä. Kertojan kuvaus lupajärjestelmästä vastaa kyseisen tehtaan työsääntöjä. Vuoden 1950 työsäännöissä kiellettiin työn tekeminen omaan laskuun ilman työnantajan lupaa. Poikkeuksellisesti säännöissä kuvattiin tarkasti myös omien töiden lupajärjestelmää:

> Työntekijöiden tulee hankkia tehtaan johdon hyväksyntä sellaiselle työlle, jonka hän haluaa tehdä tehtaalla omaan laskuunsa työ- tai vapaa-aikana. Jokaisesta tällaisesta työstä on kirjoitettava lupa ja työkortti, jotka asianomainen käyttöinsinööri tai esimies allekirjoittaa. Työntekijän on pyynnöstä esitettävä työkortti todisteena siitä, että hänellä on oikeus tehdä omaa työtä. Edellä mainittu työ koskee omaan talouteen tehtyjä pieniä käyttöesineitä (toisin sanoen ei tuttaville)."[55]

Strömbergin Pitäjänmäen tehtaan työsääntöjen muotoilu on identtinen.[56] Firabelitöiden luonnetta kuvaa hyvin, että osa

Strömbergin työntekijöistä teki firabelit salaa ja ilman lupaa, vaikka tehtaalla oli firabelityöt salliva lupajärjestelmä käytössä.[57]

Strömbergin tehtailla ollut lupajärjestelmä oli hyvin samankaltainen kuin eräällä telakalla käytössä ollut lupakäytäntö:

> Lupamenettely firabelityön tekemiseen muistini mukaan ja kuullun perään toimi seuraavasti. osastolla tehtäviin pienempiin töihin riitti pomon lupa, isompiin töihin tarvittiin osastopäällikön lupa ja edellä mainittu laivaprojekti jopa johdon siunaus. Ylijäämämateriaalin myynnistä sai ostaa tavaraa, tai osastolla olevasta materiaalista tuli olla pomolta lappu, että tavara oli jätetavaraa. Koneiden käytössä tuli olla sellainen henkilö joka hallitsee ko. laitteen käyttöä. Valmiin tuotteen tai materiaalin ulosvientiin portilla tuli olla työlupa, jos materiaaliin liittyi työtä ja materiaalista kuitti. Sähköstä ja hitsausmateriaalista ei peritty korvausta.[58]

Työuransa 1953–2001 telakalla eri tehtävissä tehnyt kertoja kuvasi 1970-luvulla käyttöön tullutta lupakäytäntöä.[59] Vastaavanlainen lupakäytäntö otettiin myös käyttöön toisella telakkapaikkakunnalla 1980-luvulla.

> Firabelien tekeminen tunnustettiin molemmin puolin ja 1980-luvulla saatiin aikaan myyntilappujärjestelmä. Työnjohtaja kirjoitti lappuun ”Romurautaa” tai ”Muotoiltua romurautaa” kysyi tekijältä kappaleen painon. Tekijä vei lapun kiinteistöyksikön päällikölle, joka määritteli hinnan ja otti käteismaksun. Maksut siirrettiin kiinteistöyksikön tilille ja rahat tehtaan kassaan. Lapun avulla sai firabelin viedä rehellisesti portista ja antaa lappu porttivahdille. Järjestelmä oli hyvä: Enää ei kenenkään tarvinnut varastaa.[60]

Muistelman kirjoittaja toimi telakan osastopäällikkönä 1200 konepajatyöntekijälle vuosina 1975–1985. Konepajan työntekijöiden mukaan vain isompiin firabelitöihin piti hankkia osastoinsinöörin lupa. Edellä mainitulla konepajalla alun perin sorvarina työskennellyt, mutta 1980-luvun puolivälissä pääluottamusmieheksi valittu kertoja muistaa, kuinka firabeleja

> reilusti tehdään luvalla ja hinnoitellaan siihen jonkunlainen nimellinen raaka-ainehinta ja sitten siihen pistettiin joku tuntimäärä, mikä ei laisinkaan tietenkään paikkaansa pitäny, mutta joku, että sen saatiin sitten rehellisesti portist ulos ja ei tarvinnu sitte sen takia riskeerata, että vie.[61]

Kyseisellä kertojalla korostuu myös nimelliset hinnat ja firabelin tekemiseen käytetyn ajan merkitseminen alakanttiin työntekijän eduksi.

Lupajärjestelmien kiertäminen

Haastatteluaineistojen perusteella työnantajan pyrkimys strukturoida firabelien tekemistä säännöillä ei aina onnistunut toivotulla tavalla. Esimerkiksi Kymiyhtiön Kuusankosken tehtaan korjauspajoilla firabelitöiden tekeminen kiellettiin vuonna 1957. Kielto johtui liikevaihtoverontarkastuksessa ilmi tulleista ylimääräisistä puusepäntuotteista tehtaan verstailla. Tuotteita oli valmistettu ”siinä määrin, ettei verstaita viranomaisten mukaan voitu pitää eiverovelvollisina korjaamoina, vaan puusepäntehtaina.” Kymen läänin verotoimisto uhkasi muuttaa tehtaan puusepänverstaat liikevaihtoverotuksellisesti erillisiksi liikkeiksi, mikäli asiaan ei tule muutosta. Tästä johtuen ”ei korjausosastoilla voida enää sallia palveluksessa olevien suorittavan edes itselleen yksityistöitä.”[62] Kymiyhtiön puusepänverstaiden tapauksessa firabelitöiden tekeminen karkasi poikkeuksellisesti käsistä. Yksittäisten työntekijöiden ylilyöntejä lukuun ottamatta vastaavia tapauksia ei löydy aineistosta, mistä voidaan päätellä työntekijöiden pääsääntöisesti tunnistaneen firabelin tekemiseen liittyneet näkymättömät rajat. Toisaalta Antebyn mukaan harmaalla vyöhykkeellä työskentely vaatii kokeiluja ja virheitä, koska sitä, millaista käytöstä työntekijöiltä odotetaan harmaalla vyöhykkeellä, ei ole selkeästi artikuloitu.[63]

Omien töiden kieltämisellä Kuusankosken tehtaan korjauspajoilla ei ollut merkittävää vaikutusta työntekijöihin. Haastatteluaineistojen perusteella omia töitä tehtiin runsaasti.[64] Eräs

haastateltava, joka työskenteli Kymiyhtiön kuljetuspuolella ennen ryhtymistään yksityiseksi kuljetusyrittäjäksi, kertoi, kuinka firabelitöiden tekemisen kieltoa kierrettiin ja miten tehdyt esineet saatiin kuljetettua pois tehtaan alueelta.

> (J)os joku oli tehnyt jonkun, sitten huomas, että en mie uskalla viiä ja tollaviisteen. Sitten piti mestarilta mennä kysymään, että mie löysin tollasen saunankiukaan tai vastaavan tuolta romukasasta, että se on varmaan poistotavaraa. Niin, että eikö se vois mennä tonne susitarhalle sanottiin, että romutarhaa, jonneka ne vietiin ensteen. Ja sit siel oli joka tiistai, joka toinen tiistai sellainen, että siellä oli se myyntiaika, että siinä pääs ostaa, sitten ne mitä siellä sitten oli. Ettei se joutuis tonne sustarhalle mie ostaisin sen nyt. No joo, se on sen kaks markkaa. Sit sai maksaa sen kaks markkaa konttoriin ja sit sai sen lapun, jota voi näyttää porttivahdille, niin sitten se oli laillista. Oli ne ihme löytöjä(--), että se oli sinne insinööriin asti, se oli niin kuin nää ylimestarit, mutta insinööriltä ei uskaltanut mennä mitään lappuja kyselee. Siinä olis käynyt hyvin, että. Käyttöinsinöörit ja korjauspajan insinöörit ja ne vastaavat, niin niiltä ei uskaltanut, mutta ylimestarille asti voi mennä reilusti kysymään.[65]

Kertojan mukaan firabelityöt merkittiin poistotavaraksi, joka kuljetettiin romutarhalle. Romutarha puolestaan myi poistotavarat halvalla eteenpäin. Haastateltavan kertomukselle löytyy tukea Kymiyhtiön aineistoista. Romuvaraston vuoden 1953 sääntöjen mukaan varastot ovat konepajan johtajan alaisia ja johtajalla oli oikeus ”ratkaista kaikki romun varastointia, käyttöä ja myyntiä koskevat kysymykset.”[66] Vielä vuonna 1975 romutavaran myynti tapahtui ”romutarhan kautta siten, että poistettava tavara toimitetaan romutarhalle, josta se myydään vakiintuneen käytännön mukaan.”[67] Omaehtoisen lupajärjestelmän luominen kiellettyjen firabelitöiden tekemistä varten on mielenkiintoinen esimerkki työntekijöiden ja työnjohtajien harmaan vyöhykkeen yhteistyöstä. Se kuvastaa myös Lüdtken keskeisintä argumenttia, sitä, etteivät ihmiset koskaan alistu täydellisesti vallanpitäjien järjestel-

mään, olkoon siinä sitten kyse yritysjohtajien, työväenjohtajien tai valtiovallan edustajien järjestelmästä.[68]

Strömbergin Vaasan tehtaalla 1960-luvulla urakkamiehenä työskennelleen henkilön mukaan luvalliset firabelit sai tuotua helposti pois tehtaalta, mutta luvattomat piti viedä salaa vahdin ohitse.

> (V)ahtihan siel oli, mut ei ne tarkastanu, mua ainakaan koskaan tarkastettu. En mä tiedä olisko siitä, se oli kuitenkin tälläistä niinkun, se ei ollu sanotaan ny varsinaista varastamista. Onhan sieltä toki viety sähkömoottoreita ja muita näitä. Se oli näitä omia töitä, että kyllä ne kuskattiin niinkun jenkkikassissa sitten niin pois. Se oli näin, että pienimuotoista.[69]

Lainaus kuvastaa työntekijöiden itsekurin merkitystä, sitä, ettei sääntöjen omapäinen venyttäminen menisi liian pitkälle ja koituisi haitaksi koko työyhteisölle.[70] Kertojan mukaan pienimuotoiset firabelit eivät olleet varastamista, koska ”kyllähän se työnjohto hyvin tiesi, että me tehdään.”[71] Työnjohtajien asema työntekijöiden lähiesimiehinä ja työn valvojina mahdollisti työntekijöiden ja työnjohtajien välisen yhteistyön. Useat haastateltavat kertoivat työnjohtajien katsoneen firabelitöiden tekemistä läpi sormien. Työnjohtajien myönteistä suhtautumista firabelitöihin kuvastaa hyvin se, että muistitietoaineiston perusteella ketään ei irtisanottu firabelitöiden takia.[72] Arkistolähteet tukevat muistitietoaineistojen sanomaa. Esimerkiksi Kymiyhtiön työnjohtajat eivät myöntäneet vuosina 1967–1999 yhtään suullista tai kirjallista varoitusta omista töistä.[73] Voikkaan tehtaalla puolestaan annettiin vuosina 1960–1990 vain kahdelle henkilölle varoitus koneiden luvattomasta käytöstä.[74] Karhulan tehdasalueen valvontaa hoitaneet järjestysmiehet puuttuivat vuosina 1944–1970 firabelitöihin vain kolme kertaa.[75]

Haastateltujen työntekijöiden mukaan työnjohtajat sallivat luvattomat firabelit, ”koska tehtiinhän niille työnjohtajille kans näitä firabelia siinä, että heki oli tavallaan hiukan siinä jengissä mukana.”[76] Työnjohtajille tehdyistä firabelitöistä kertoivat useat muistelijat. Työnjohtajien suhtautuminen firabelitöihin vaihteli.

Tämä tulee esiin seuraavasta telakalla hitsarina vuosina 1967–2005 työskennelleen haastateltavan kertomuksesta:

> (T)oiset ei hyväksyny, se oli ihan henkilöstä kiinni. (– –) Ku jotkut työnjohtajat oli, että sillai, että jos mies saa tehä itelleen jonku mitä se sattuu tarviimaan(– –), ni se on paljon tyytyväisempi työntekijä. Joo sitten tehdään talonkin työt kunnolla, reippaasti. Että sehän vaikuttaa semmoseen niinku henkeen, yhteishenkeen talossa. Että semmonen niin sanottu reiluus, et jos työnjohtaja oli reilu semmosissa asioissa, niin sille oltiin sitte reiluja työtä tehdessä kans, että semmoselle joustetaan.[77]

Haastateltavan mukaan työntekijät työskentelivät reippaammin reilujen työnjohtajien alaisuudessa. Sen sijaan työnjohtajan, jolla oli ”pilkuntarkka” maine, oli hankalampaa saada työntekijöitä jäämään ylitöihin.[78] Haastatteluaineistossa useat työntekijät korostavat työnjohtajien joustavuuden merkitystä tehtaan yhteishengelle.[79] Esimiesasemassa työskennellyt haastateltava tulkitsi ilmiön vielä suoraviivaisemmin työnjohdon näkökulmasta pelatuksi nollasummapeliksi.

> Et tavallaan se esimies käytti hyödyksi siellä sen. Sillä on ollut suurempi hyöty, (– –) että se pysty saamaan sen kaverin tavallaan omaan porukkaan (– –). Kuin se, et se ois polttanut ja käräyttänyt, siinäkin oli omat lait taas työntekijäpuolella. Tehdasmiljöössä oli omat lait siitä mikä oli oikein ja mikä oli väärää. Mikä oli hyväksyttävää. Kyl ne oli aika lähellä samoja asioita mitä oli työntekijäpuolella ku oli työnantajapuolellakin. (– –) Ja tää on niinku selkee aspekti siinä, että viksut kaverit, viksut työnjohtajat, ne käytti tätä hyväkseen. Ja katottiin näin, ja sitten tiiettiin et joo, ja se kaveri ties. Hän oli tehnyt ja toi tietää.[80]

Näin pohti paperitehtaan kuljetusosastolla työnjohtajana vuonna 1966 työuransa aloittanut ja kuljetusosaston eri työnjohtotehtävissä vuoteen 2007 asti työskennellyt haastateltava. Lainaus kuvastaa erinomaisesti tehdasmiljöön moraalin harmaata vyöhykettä, jossa työntekijä- ja työnantajapuoli määrittelevät

sääntöjen tulkitsemista päivittäisessä toiminnassaan. Kyseinen haastateltava näki pitkäaikaiset henkilösuhteet ratkaisevana tekijänä työnjohdon ja työntekijöiden välisessä kanssakäymisessä.

> Pitkäaikaisia työsuhteita, niin kaverit on joutunut joka päivä elämään toistensa kanssa. Ja sellainen joka, olkoon sitten työntekijä tai työnantajan edustaja, jos se on ruvennut lyömään kapuloita rattaaseen, niin se ei oo pärjännyt sen porukan kanssa. Se on koko ajan pitänyt olla sellanen tuntuma siihen, että mitä se, mitä ne ajattelee ne kaverit ja mikä täs on se päätarkoitus. Päätarkoitus on tehdä paperia ja tehdä näitä töitä, niin miten sitä sitten tehdään. Nää tavallaan on ollut sivussa olevaa asiaa, nää sotevantyöt ja ne on liittynyt siihen kokonaan isoon työntekoon.[81]

Päivittäisessä kanssakäymisessä työntekijät ovat venyttäneet työpaikan sääntöjen rajaa tekemällä firabelitöitä, joita työnjohtajat ovat katsoneet läpi sormien. Työnjohtajien on puolestaan ollut helpompi toimia tyytyväisten työntekijöiden kanssa. Antebyn mukaan työntekijöiden työnjohtajilta saama vapaus tehdä firabelitöitä pitää sisällään odotuksen vastalahjasta. Vastalahjana työntekijät ”sitoutuivat voimakkaammin viralliseen tuotantoon tai lojaalimmin työnjohtoon.”[82] Näin firabelitöiden salliminen vahvisti työnjohtajien auktoriteettia suhteessa työntekijöihin.

Antebyn tapaan on oletettava, että työnjohtajien osallistuminen harmaan vyöhykkeen yhteistyöhön työntekijöiden kanssa on hyödyttänyt työnjohtajia vähintään yhtä paljon kuin työntekijöitä.[83]

Päätelmät

Työnantajan määrittelemien sääntöjen mukaan firabelitöiden tekeminen oli kielletty 1900-luvun alusta alkaen. Sota- ja säännöstelytalous muutti käytännön, ja useimmissa tehtaissa firabelitöiden tekeminen sallittiin työnantajan luvalla jatkosodan päätyttyä. Työnantajan määrittelemät säännöt eivät tuo esiin tehdasympäristön todellista tilannetta vaan työnantajan ihannekuvan. Luval-

listen firabelitöiden salliminen ei vähentänyt luvattomien töiden tekemistä. Asiakirjalähteiden tukemisssa muistitietoaineistoissa firabelitöiden tekeminen näyttäytyy työntekijöiden ja heitä valvoneiden työnjohtajien yhteispelinä työnantajan määrittämässä työympäristössä.

Työntekijät ja työnjohtajat toimivat yhdessä Levin määrittelemällä harmaalla vyöhykkeellä. Työnantajat tunnistivat ilmiön, ja he pyrkivät säännöstelemään firabelien tekemistä luomalla lupajärjestelmiä niiden tekemisen sallimiseksi työajan ulkopuolella ja työpaikalta ostetuista materiaaleista. Työntekijät kiersivät työnantajan lupajärjestelmiä ja venyttivät sääntöjä omaksi edukseen tekemällä firabeleja työajalla ja maksamalla materiaaleista alihintaa. Työntekijöiden strategiat työnantajien määräyksien kiertämiseksi kuvastavat arkipäivän politiikkaa, joka jää usein pimentoon työelämän valtasuhteita kuvattaessa. Useat esimerkit osoittavat, että Lüdtken omapäisyyden käsite soveltuu hyvin firabelitöiden kuvaamiseen. Firabelityön tekijä otti autonomisesti teollisen tilan ja ajan haltuunsa ja käytti työnantajan laitteita ja useimmissa tapauksissa materiaalejakin. Sääntöjen venyttäminen vaati työntekijöiltä tehdasmoraalin tuntemista ja itsekuria, jotta firabelitöiden tekeminen ei karannut käsistä ja tullut kielletyksi.

Työntekijöitä valvovat työnjohtajat katsoivat firabelitöiden tekemistä läpi sormien. Myös silloin, kun firabelityöt olivat kiellettyjä, niiden tekemisestä ei rangaistu yhtäkään työntekijää. Työnjohdon näkökulmasta oli kannattavampaa venyttää sääntöjä työntekijöiden eduksi taloudellisesti vähäpätöisessä mutta työntekijöiden autonomisuudelle tärkeässä asiassa. Omapäisen toiminnan salliminen paransi työnjohtajien suhteita työntekijöihin tehdasympäristön tiiviissä jokapäiväisessä kanssakäymisessä. Työnjohtajien ja työntekijöiden toimiva yhteistyö vaikutti positiivisesti tehtaan yhteishenkeen, mikä puolestaan näkyi tuotantoketjun tehokkuutena. Sen tehtaan johtokin ymmärsi, mikä vaikutti siihen, että se hyväksyi työnjohtajien toiminnan.

Pete Pesonen
tohtorikoulutettava, Turun yliopisto; Työväenmuistitietotoimikunnan sihteeri.

Viitteet

1. Tämä artikkeli on kirjoitettu Emil Aaltosen säätiön Teollisen kulttuurin tutkimusrahaston myöntämän apurahan turvin.
2. Termillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työntuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä lisää Pesonen, Pete 2017: Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut - Firabelityöt 1950 – 1990. *Tekniikan Waiheita*, 3, 25; Pesonen, Pete 2014: *Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle*. Pro gradu -tutkielma. Turku, Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos, 1–2; Certeau, Michel de 1984: *The Practice of Everyday Life*. Berkeley, University of California Press, 24–28; Anteby, Michel 2003: The `Moralities' of Poaching, Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor. *Ethnography*, 4 (2), 218–220; Anteby, Michel 2006: Factory "Homers": Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice. *Sociologie du travail*, 48, 24–25; Anteby, Michel 2008: *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton, Princeton University Press, 29–31; Haraszti, Miklós 1978*: A Worker in a Worker's State*, New York. Universe Books, 138–146; Teräs, Kari 2001: *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 78.
3. Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä järjestettiin vuonna 2016. Se oli ensimmäinen firabelitöihin keskittynyt muistitietokeruu Suomessa. Kertojia oli yhteensä 101 henkilöä (12.05.2017). Henkilöhaastatteluja oli 65, kahden hengen yhteishaastatteluja 3 ja ryhmähaastatteluja 5 (joissa oli yhteensä 23 osallistujaa). Lisäksi kirjoitettuja muistelmia oli 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolmea haastateltiin myös henkilökohtaisesti. Myös yhtä muistelman lähettänyttä henkilöä haastateltiin henkilökohtaisesti. Kertojille tarjottiin haastatteluiden anonymisointia keruun yhteydessä, mutta vain kolme kertojaa pyysi sitä. Siitä huolimatta viittaan haastateltaviin vain arkistotunnisteilla ja haastateltavan syntymävuodella aiheen sensitiivisyyden vuoksi. Haastateltavien anonymisointi on perusteltua, sillä kertojien henkilöllisyyden paljastaminen ei tuo merkittävää lisäarvoa tutkimukselle. Toteutin keruun yhteistyössä Työväen muistitietotoimikunnan kanssa, jonne aineisto on myös arkistoitu. Firabelikeruun liiteaineistot, Työväen muistitietotoimikunta (TMT), Työväen Arkisto (TA). Aineiston keruusta: Pesonen, Pete 2017: Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus 2017*, 102–103.
4. Muistitiedon "faktuaalisen" käytön oikeutuksesta muiden lähteiden puuttuessa tai niiden ollessa vajavaisia sekä muistitiedon luonteesta yleensä: Teräs, Kari 2018: Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? http://alusta.uta.fi/artikkelit/2018/07/06/mitae-on-

muistitieto-ja-miten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta.html. Viitattu 14.8.2018.

5. Jorma Kalelan mukaan lähdekritiikki on käsitteenä harhaanjohtava ja se tulisi korvata lähteiden lukemisella. Kalela, Jorma 2006: Muistitiedon näkökulma historian. Teoksessa Fingerroos, Outi et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 76.
6. Lüdtke, Alf 1986: Cash, Coffee-Breaks, Horseplay: Eigensinn and Politics among Factory Workers in Germany circa 1900. Teoksessa Hanagan, Michael & Stephenson, Charles (toim.) *Confrontation, Class Consciousness, and the Labor Process*. Westport, Greenwood Press, 82–89; Lüdtke, Alf 1993: Polymorphous Synchrony: German Industrial Workers and the Politics of Everyday Life. *International Review of Social History*, 8 (S1), 67–73.
7. Teräs 2001, 26.
8. Käytän jatkossa omapäisyys-sanaa tarkoittaessani Lüdtken Eigensinn-käsitettä.
9. Lüdtke 1993, 55–57; Teräs 2001, 25–28; Ahvenisto, Inkeri 2008: *Tehdas yhdistää ja erottaa. Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Bibliotheca Historica 118. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 260–262.
10. Lüdtke 1986, 78–82; van der Linden, Marcel 1995: Keeping Distance: Alf Lüdtke's "Decentred" Labour History, *International Review of Social History*, 40, 290–292.
11. Lüdtke, Alf 1995: What Happened to the "Fiery Red Glow"? Workers´ Experiences and German Fascism. Teoksessa Lüdtke, Alf (toim.) *The History of Everyday Life: Reconstructing Historical Experiences and Ways of Life*. Käänt. Templer, William. Princeton, Princeton University Press, 227.
12. Primo Levi määritteli harmaan vyöhykkeen käsitteen keskitysleirikontekstissa esseessään *Harmaa vyöhyke*. Levi, Primo 2009: *Hukkuneet ja pelastuneet*. Helsinki, Artemizia edizioni, 34–68.
13. Levi 2009, 34–40.
14. Anteby lanseerasi käsitteen ranskalaisen ilmailualan tehtaan työntekijöiden firabelitöitä käsittelevässä tutkimuksessaan. Anteby 2008.
15. Anteby 2008, 1–4.
16. Pesonen 2017, 25–27.
17. Kettunen, Pauli 1999: Työsuojelun tieto ja valta. Teoksessa Parikka, Raimo (toim.) *Suomalaisen työn historia. Korvesta konttoriin*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 249–250.
18. Teräs 2001, 84.
19. Ala-Kapee, Pirjo ja Valkonen, Marjaana 1982: *Yhdessä Elämä Turvalliseksi: SAK. 1, SAK:laisen Ammattiyhdistysliikkeen Kehitys Vuoteen 1930*. Helsinki, Suomen Ammattiliittojen Keskusjärjestö, 46–49; Teräs 2001, 83; Kettunen, Pauli 2002: Työväenhuollosta henkilöstöpolitiikkaan. Teoksessa Kuusterä, Antti (toim.) *Suuryritys ja sen muodonmuutos. Partekin satavuotinen historia*. Helsinki, Partek, 285.
20. Ala-Kapee ja Valkonen 1982, 578–579.

21. Mansner, Markku 1990*: Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa, Suomen Työnantajain Keskusliitto 1956–1982*. Helsinki, Teollisuuden kustannus, 447.
22. Kettunen 2002, 286–287.
23. Antebyn mukaan työsäännöt ovat ”negatiivinen” todiste firabelityöstä. Anteby 2008, 37.
24. Ehdolliseksi kielloksi luokittelen säännöissä esiintyvät kiellot: ”Omien töiden tekeminen kielletty ilman x:n lupaa” ja sen eri variaatiot.
25. Järjestyssäännöt Karhula, Osakeyhtiön tehtaille, 1902, Säännöt, Konseptit ja toisteet, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, ELKA; Järjestyssäännöt Karhula, Osakeyhtiön tehtaille, 1904, Väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, Ahlström. A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, ELKA.
26. Karhulan tehtaiden työ- ja järjestyssäännöt ja Karhulan Osakeyhtiön työsäännöt 1924, Säännöt Ja Ohjeet, konseptit ja toisteet, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, ELKA.
27. ”30§ Ilman tehtaan tai osaston johtajan lupaa ei työntekijä saa ottaa tehdäkseen muuta työtä, joka vähentää hänen kykyään”. Sama muoto sekä vuoden 1944 että vuoden 1960 työsäännöissä. A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, työsäännöt, 1944, Väestönsuojelua koskevat asiakirjat, Työ-, järjestys-, työturvallisuussäännöt, Konseptit ja toisteet, Ahlström. A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, ELKA; työsäännöt 1960, Säännöt ja ohjeet, konseptit ja toisteet, Ahlström. A. Ahlström Osakeyhtiö Karhulan tehtaat, ELKA.
28. Vertailtavat 100 työsääntöä ovat eri tuotantolaitoksilta vuosilta 1942–1982. Firabelit olivat kiellettyjä ilman työnantajan lupaa 46 prosentissa, ilman johdon lupaa 18 prosentissa ja ilman asianmukaista lupaa 2 prosentissa säännöistä. 34 prosentissa säännöistä ei firabeleja mainittu ollenkaan. Säännöt A–Ö, H 1–8, Säännöt, Sääntökokoelma, TA.
29. Metalli- ja konepajateollisuuden sekä paperiteollisuuden sääntöjä otoksessa oli 29 eri tuotantolaitokselta. Firabelit olivat kiellettyjä ilman työnantajan lupaa 51,7 prosentissa ja ilman johdon lupaa 41,4 prosentissa säännöistä. 6,9 prosentissa säännöistä ei firabeleja mainittu ollenkaan. Säännöt A–Ö, H 1–8, Säännöt, Sääntökokoelma, TA.
30. Pesonen 2017, 25–26.
31. Mies, s.1944, TMT: 12624, TA.
32. Ibid.
33. Rantanen, Keijo 2015: Pitkä murros. Ammattiyhdistysliike ja kommunistit Nokian tehdasyhdyskunnassa. Teoksessa Kivimäki, Ville ja Hytönen, Kirsi-Maria (toim.) *Rauhaton rauha. Suomalaiset ja sodan päättyminen 1944–1950*. Tampere, Vastapaino, 253–255.
34. Pesonen 2014, 24–26, 66–67.
35. ”Koska on ilmaantunut vajavaisuutta ja väärinkäytöksiä työntekijöiden omien töiden (firabelitöiden) suhteen.” Kiertokirje 72/48, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA.

36. Ibid.
37. Kiertokirje 82/48 ”Koskee: Firabelitöitä”, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA.
38. Tiedotus 86/48, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA.
39. Kiertokirje 2/50, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA.
40. Kiertokirje 37/53, 9196: Kiertokirjeet ja tiedotteet 1948–1958, Tampella Oy, ELKA.
41. ”Yhtenäisyyden ja kohtuuden vaatimusten tähden on työläisten ja virkailijoiden omien töiden (ns. firaabelitöiden)_ _” Karhulan tehtaat, konepaja ja teräsvalimo, työnjohtajien toimintaohjeet, 3847: Säännöt, ohjeet, 1901–1975, Ahlström, Karhulan tehtaat, ELKA; Pesonen 2014, 46–47.
42. Ohjeet ajoittuvat niissä mainitun aloitetoiminnan alkamiseen tehtailla v. 1948 ja yli-insinööri Hans Brandersin siirtymiseen v. 1950 Karhulasta Varkauden konepajalle teknilliseksi johtajaksi. Noronkoski, Erkki 1990: *Rautaa täällä tarvitaan eikä paperia.! Tapahtumia Karhulan konepajateollisuuden satavuotistaipaleelta*. A. Ahlström Oy, 253.
43. 100:n eri työsäännön aineistosta vain 4 tuotantolaitoksen säännöissä luvan omille töille myönsi työnjohtaja. Säännöt A–Ö, H 1–8, Säännöt, Sääntökokoelma, TA.
44. Omien töiden tekeminen oli Koneella mahdollista työajan jälkeen vuonna 1952, ja niiden tekijän piti vain merkitä tavalliseen ylityölappuun ”oma työ”. Maanantaikokouksen pöytäkirja N:o 41/17.11.52, Kone Oy:n sisäisiä asioita 1951–1954, Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat, Kone Oyj, Elka. Omien töiden teettäminen omaan laskuun oli mahdollista vuodesta 1952, jolloin siitä kerrottiin työntekijöiden Tervetuloa Koneeseen -oppaassa. Vuoden 1949 Tervetuloa Koneeseen -oppaassa ei mainintaa vielä ollut. Tervetuloa Koneeseen -julkaisu, 1949, 1952 ja Tervetuloa Koneeseen -julkaisu, v.1983 jälkeen painettu, (päiväämätön), Muut julkaisut, Omat painotuotteet, Kone Oyj, Elka.
45. Ryhmähaastattelu, mies, s.?, TMT: 12683, TA.
46. Mies, s.1935, TMT: 12647, TA.
47. Ibid.
48. Lüdtke 1993, 48–49.
49. Lüdtke 1995, 227.
50. Poikkeuksellisesti kertoja esiintyy tutkimuksessa omalla nimellään. Perustelen nimen käyttöä kertojan asiantuntija-asemalla (viittaan myös hänen julkaisuunsa).
51. Veijo Kauppisen sähköposti Pete Pesoselle, Liiteaineisto 12688, TMT, TA.
52. Veijo Kauppisen haastattelu, TMT: 12688, TA. Veijo Kauppinen mainitsee firabelityöt ja Lahden Rautateollisuus Oy:n firabeliohjeistuksen kirjassaan Kauppinen, Veijo 2009: *Konepajateknisiä pohdintoja: Suomalaisen konepajakulttuurin muutoksia 1960-luvulta 2000-luvulle*. Espoo, Teknillinen korkeakoulu, 94.

53. Strömbergillä: Mies, s.1945, TMT: 12630; telakka A: mies, s.? TMT: 12648; mies, s.1944, TMT: 12677; mies, s.1947, TMT: 12679 ja mies, s.1946, TMT: 12685; telakka B: mies, s.1945, TMT: 12663; mies, s.1948, TMT: 12664 ja mies, s.1949, TMT: 12665, TA.
54. Mies, s.1945, TMT: 12630, TA.
55. (Alkuperäislähde ruotsinkielinen, käännös PP). Arbetsreglemente – Oy Strömberg Ab, Vasa fabriken, 1950. Säännöt S-T, Säännöt, Sääntökokoelma, TA.
56. Arbetsreglemente - Oy Strömberg Ab, Sockenbackafabriken, 1950. Säännöt S-T, Säännöt, Sääntökokoelma, TA. Valitettavasti Strömbergin nykyinen omistaja ABB ei myöntänyt lupaa Strömbergin historiallisen arkiston tutkimiseen.
57. ”No vähän salaa pöydän alla mä ainakin tein. Nii jottei työnjohto nähny eikä korkeempikaan johto, katottiin sen verran ettei ne näe. _ _ PP: Niin se että salaa tehtiin, mutta oliko sitten myös näitä luvanvarasia, että sai? Kertoja: No minä en oo ikänä tehny sellasia.” Mies, s.1947, TMT: 12671, TA.
58. Mies, s.? TMT: 12649, TA.
59. Lupakäytännön ajoitus: mies, s.1947, TMT: 12679, TA.
60. Mies, s.? TMT: 12662, TA.
61. Mies s.1949, TMT: 12665; lupajärjestelmästä myös mies, s.1945, TMT: 12663 ja mies, s.1948, TMT: 12664, TA.
62. Tehtaiden korjausosastoihin lukeutuivat: ”korjauspajat, sähkökorjaamot, mittarikorjaamot, puusepänverstaat, maalariverstaat, satulaseppäverstaat, autokorjaamot, yms.” Yleinen kiertokirje 1/1957, Kiertokirjeet 1968–1972 (sic), KYMI Oy, UPM-Kymmene Oyj.
63. Antebyn mukaan kokeneet työntekijät osallistuivat aktiivisimmin harmaan vyöhykkeen toimiin. Anteby 2008, 150.
64. Pesonen, Pete 2017: Satavitoset Kuusankoskella. *Vellikuppi,* 16; Pesonen, Pete 2017, Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus 2017*, 102–103.
65. Mies, s.1945, TMT: 12682, TA.
66. Työnjohdon kiertokirje 6/1953, Almänna avdelningen: cirkular, Kymi Oy, UPM-Kymmene Oyj.
67. Pysyväismääräys PE/f 1-0, Perustuotantoryhmä 18.8.1975, Kymiyhtiön pysyväismääräykset 1974–1983, Eh1 Yleinen osasto, Kymi Kymmene.
68. van der Linden 1995, 290.
69. Mies, s, 1942, TMT: 12643, TA.
70. Lüdtke, 1993, 57–58.
71. Mies, s. 1942, TMT: 12643, TA.
72. Paperikonetehtaalla luottamusmiehenä toimineen kertojan mukaan ”koskaan niitä ei niinku virallisesti viety siihen tilaan, että olis kirjotettu varotuksia taikka sitten jopa työsuhteen purkuja.” Mies, s.1943, TMT: 12653, TA. Telakalla v. 1967–2004 työskennelleen mukaan ”ei mun ainakaan tarvinnu kertaakaan, vaik mä olin yhtä perää luottamusmiehenä 28 vuotta, ni

ei virabeleist kukaan saanu lopputilii, mutta varastamisest kyl sai, että kyl siel joku yritti jotain varastaa." mies, s.1949, TMT: 12665, TA.

73. Varoituksia annettiin pääasiassa luvattomasta poissaolosta, poistumisesta liian aikaisin, myöhästymisestä ja työpaikalla päihtyneenä olemisesta. Varoitukset 1967-1999, Työsuhdeasiat, Hallinto, Kymi Oy, UPM-Kymmene Oyj.
74. Toisessa tapauksessa peltileikkuri oli vaurioitunut luvattomassa käytössä. 27.11.1972. Viimeiset varoitukset 1960–1990, henkilöstöhallinto, Voikkaa, UPM-Kymmene Oyj.
75. Tehtaan valvonnan kuulustelupöytäkirjat käsittelevät 77:ää näpistys- ja varkaustapausta vuosien 1944–1970 aikana. Näistä tapauksista vain seuraavat kolme käsittelevät luvattomia firabelitöitä: 8.5.1947: "Puuseppä XX (– –) tavattiin vaatenaulakko, jonka hän itse oli valmistanut yhtiön tarpeista. (– –) Kirvesmies ZZ (– –) tavattiin pienen ikkun(an) kehyslistoja, jotka hän oli työmaalla valmistanut tarkoituksella käyttää ne sikopahnansa ikkunaan." 12.2.1953: Koneistusosastolla työskentelevä sorvaaja "on huomattu suorittavan usein luvatonta firapelityötä, jollaiseen hänellä oli aikomus ryhtyä 10/2-53 iltavuorolla ollessaan". Kyseisissä pöytäkirjoissa ei ole mainintaa varoituksista tai muista jatkotoimenpiteistä. Kuulustelupöytäkirjat 1944–1951, 1952–1960, 1961–1970, 2123, 2124, 2125, Pöytäkirjat, pöytäkirjat, Ahlström A. Osakeyhtiö, Karhulan tehtaat, ELKA.
76. Mies, s.1935, TMT: 12647, TA. Työnjohtajille tehdyistä firabeleista: Mies, s.1944, TMT: 12624; mies, s. 1941, TMT: 12636; mies, s. 1946, TMT: 12639; mies, s.1950, TMT: 12651; mies, s. 1940, TMT: 12654; mies, s.TMT: 12662; mies, s.1949, TMT: 12665; mies, s.1946, TMT: 12685; mies, s.1946, TMT: 12689, TA.
77. Mies, s.1945, TMT: 12663, TA.
78. Ibid.
79. "Ku niit omii hommii nyt tehtiin niinkun niin, niin niin, sit vähän nöyremmin tul tehtyy aina niitä talon hommiaki." mies, s.1955, TMT: 12681, TA. Lisää aiheesta: mies, s.TMT: 12689; mies, s. 1944, TMT: 12624, mies, s. 1947, TMT: 12633; mies, s. 1941, TMT: 12636; mies, s. 1940, TMT: 12654; mies, s. TMT: 12662, TA.
80. Mies, s.1944, TMT: 12624, TA.
81. Ibid. Sotevantyö on yksi firabelityön synonyymeistä.
82. Anteby 2008,123–127.
83. Anteby 2008, 9.

III

Pete Pesonen

"Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä": Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa

Väki Voimakas -vuosikirja 33: Valvottu ja kuritettu työläinen. Toimittaneet Leena Enbom, Pete Pesonen, Sami Suodenjoki. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2020. 131—170.
http://hdl.handle.net/10138/322060.

Pete Pesonen

”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä”

Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa

> No näitä firabelitöitä oikeastaan, niitähän tehtiin jo sillon, kun minä olin *X*:n Teräslevyssä ja salaa tehtiin sillon. Muistan kyllä, se oli aika yleistä siellä työntekijöitten keskuudessa. Ja se artikkeli, jota me pääasiassa tehtiin, oli soppakauha, ruostumaton soppa- kauha, niitä tehtiin. Mutta niitä tehtiin niin kauan, kunnes yhtiön johdolle paljastu tää meidän firabelityö ja se loppu siihen sitten.[1]

Vuonna 1956 pienellä metallipajalla työuransa aloittanut kertoja muisteli tutustumistaan firabelitöiden maailmaan. Firabelitöillä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä sekä materiaaleilla ja useimmiten työajalla omaksi hyödykseen tekemiä esineitä, joita tehtiin pääsääntöisesti ilman lupaa.[2] Pääsääntöisesti firabelityöt on tulkittu työpaikalta näpistämiseksi, mutta lattiatason todellisuus ja työntekijöiden kokemukset ovat saattaneet poiketa virallisista säännöksistä.

Artikkeli keskittyy keräämäni muistitietoaineiston kertojien esittämiin perusteluihin, joilla he oikeuttivat firabelitöiden tekemisen. Erittelen heidän firabelitöitä käsittelevässä muistelmapuheessaan esittämiään rajanvetoja: Mikä on kertojien tulkinta varastamisen, näpistämisen ja sallitun eroista? Miten kertojat kokivat ja määrittelivät rajat? Analysoin rajanvedon suhdetta työntekijäyhteisön sisäiseen kontrolliin ja työnantajan määrittelemään ulkoiseen kontrolliin. Aineiston tulkintakehyksenä käytän kriminologiaan erikoistuneen sosiologin Jason Dittonin

tulkintaa näkymättömien palkkojen historiallisesta rakenteesta ja muuta firabelitöiden tekemiseen sekä työpaikkavarkauksiin liittyvää tutkimusta.

Artikkelin metodologia pohjautuu *oral history*[3] -suuntauksen käytäntöihin ja teoriaan. Kansainvälinen muistitietohistoria keskittyy ihmisten omakohtaisiin haastattelemalla kerättyihin äänitettyihin muistoihin. Tutkijan omakohtainen panos lähteiden luomisessa erottaa Lynn Abramsin mukaan muistitietohistorian perinteisestä historiantutkimuksesta. Tutkija luo omat lähteensä haastattelemalla ja litteroimalla.[4] Suomalainen muistitietotutkimus ja -historia käyttää haastatteluaineistojen lisäksi myös kirjoitettuja aineistoja, kuten omaelämäkertoja.[5] Muistitietohistoriassa tutkimus, käytäntö ja teoria limittyvät toisiinsa. Muistitietohistorian käytännönläheisyys näkyy siinä, että haastattelut ovat ensisijaisia, ja ne johtavat mahdollisiin teoreettisiin päätelmiin. Haastattelemalla tuotetaan uutta tietoa menneisyydestä. Muistitiedossa on olennaista muistellun tiedon (eli mitä kerrotaan) lisäksi se, miten kerrotaan, miksi kerrotaan ja mitä kertomuksella tarkoitetaan.[6] Tutkimusaiheeni paikallistuu työväenhistorian harmaalle vyöhykkeelle, sillä firabelitöitä on vaikea tutkia vain asiakirjalähteiden avulla. Tämän vuoksi muistitieto on hyvä lähde aiheen tutkimukseen.[7]

Tutkimusaineisto koostuu vuosina 2016–2017 keräämästäni muistitiedosta. Keruuidea syntyi väitöskirjani aiheesta ja aineiston tarpeesta. Aineistoa kerättiin haastatteluilla ja itsekirjoitettujen muistelmien keruulla. Kertojia osallistui keruuseen yhteensä 102 henkilöä.[8] Keruun onnistumisen kannalta olennaista oli aktiivisen keruutoiminnan kohdistaminen Metallityöväen Liiton ammattiosastojen veteraaneihin. Kiersin esittelemässä keruuta seitsemän eri osaston veteraanijaoston tapaamisessa ja lisäksi kolmen eri tehtaan entisten työntekijöiden yhdistyksen kokoontumisessa.[9] Työelämästä eläköityneet kertojat tekivät työuransa konepajoilla, paperitehtailla ja telakoilla. Kertojien työurat painottuvat 1900-luvun jälkimmäiseen puoliskoon, ja enemmistö kertojista aloitti työuransa 1960-luvulla.[10] Levyseppähitsaaja, koneistaja ja sorvaaja olivat yleisimmät ammattinimikkeet kerto-

jien joukossa.[11] Kertojien sukupuolijakauma on erittäin miesvaltainen, sillä vain kuusi kertojista on naisia. Naisvastaajien vähäisyys johtuu ammattien miesvaltaisuudesta.

Enemmistö aineistosta kertyi haastatteluina. Haastatteluäänitteet litteroitiin ja litteraatiot lähetettiin haastateltaville hyväksyttäväksi ennen arkistointia.[12] Vain kolme kertojaa pyysi haastatteluiden anonymisointia, vaikka sitä tarjottiin jokaiselle kertojalle. Siitä huolimatta viittaan haastateltaviin vain arkistotunnisteilla ja haastateltavan syntymävuodella aiheen sensitiivisyyden[13] vuoksi. Haastateltavien anonymisointi on perusteltua, sillä kertojien henkilöllisyyden paljastaminen ei toisi merkittävää lisäarvoa tutkimukselle.

Firabelitöitä on käsitelty julkisessa keskustelussa yksipuolisesti, ja käsittely on keskittynyt pääasiassa työntekijöiden syyllistämiseen.[14] Toisaalta aihe on erityisen mielenkiintoinen paljastaessaan yleisesti tunnetun, mutta vähän tutkitun ”maan tavan”. Se johtaa muistitietotutkimukselle tyypilliseen tutkimuseettiseen kysymykseen: onko tieteellistä muistitietotutkimusta mahdollista tehdä tuottamatta pettymystä aineiston kertojille tai muille henkilöille, joita tutkimus koskettaa? Tutkimusta tehdessä huoli kertojien luottamuksen pettämisestä tuli väistämättä tutuksi.[15] Esitin tutkimukselliset intressini kertojille mahdollisimman avoimesti keruuvaiheessa. Tutkimukseni tavoitteena on tuoda firabelit tieteellisen tutkimuksen piiriin ja tarkastella niitä monipuolisesti. Firabelityö on merkittävä osa tehdastyöläisten omaa ja aikaisemmin vaiettua harmaan alueen historiaa. Lähtökohtani historiantutkijana on tutkia menneisyyttä oikeudenmukaisesti ja eettisesti. Kunnioitan menneisyyden toimijoita ja pyrin lisäämään ymmärrystä heitä kohtaan tutkimuksellani. Eettisyyteen kuuluu molemminpuolinen kunnioitus ja luottamus haastattelijan ja haastateltavan välillä.

Artikkelini tulkintakehyksenä käytän Jason Dittonin määrittelemää näkymättömien palkkojen järjestelmää, jonka historiallista luonnetta Ditton kuvaa artikkelissaan *Perks, Pilferage, and the Fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages*.[16] Se keskittyy näkymättömien palkkajärjestelmien historialliseen muotoutumi-

seen ja siihen, kuinka ne ovat mukautuneet ja muuttuneet historiallisen tilanteen muuttuessa. Ditton jäljittää näkymättömien palkkajärjestelmien muodostumisen osaksi Englannin maanhallintaa käsittelevää hallinnonuudistusta 1600- ja 1700-luvuilla. ”Aitaamisena” (engl. enclosure) tunnetussa maareformissa luovuttiin keskiaikaisista avoimista vainioista ja kylien maat jaettiin uudelleen.[17] Reformiin kuului myös yhteismaiden myyminen yksityisomistukseen. Tämä johti feodaalisen ajan kaikille yleisten nautintaoikeuksien purkamiseen ja muuntamiseen sopimuspohjaisiksi. Toisin sanoen vanhat tavat ja oikeudet, kuten polttopuiden kerääminen yhteismetsistä tai karjan laiduntaminen yhteismailla, tulivat yksityisomistuksen alaisiksi ja käytännössä ainoastaan maanomistajan sekä hänen palkollistensa oikeuksiksi. Laajojen nautintaoikeuksien järjestelmästä siirryttiin riisuttuun palkkajärjestelmään, jossa vanhan tapaoikeuden (customary rights) piiriin kuuluneita luontaisia oikeuksia muunnettiin vähitellen yksityiseksi omaisuudeksi.[18]

Vanhoja etuja ei silti kielletty täydellisesti, vaan ne pikemminkin muokattiin luontaiseduiksi. Uudistus vaikutti voimakkaasti niihin kyläläisiin, jotka eivät omistaneet maata tai olleet palvelussuhteessa maanomistajaan. Dittonin tulkinnan mukaan vanhat ”oikeudet” muunnettiin kahdella prosessilla kolmeen erilliseen luontaismaksun (kind-payment) kategoriaan. Ensinnäkin aikaisemmin epämääräisesti määritetyt luontaiset oikeudet määriteltiin kirjallisesti uuteen järjestelmään. Toisekseen aikaisemmin universaaleina pidetyille oikeuksille asetettiin rajoituksia: kun kaikille yleiset oikeudet muunnettiin taloudellisiksi määreiksi, edunsaajien määrä rajoitettiin vain aktiivisesti tuotantoon osallistuviin. Käytännössä näissä prosesseissa tuotettiin kolme luokkaa etujen ”saajia”, joista lopulta muodostui synonyymit kolmelle luontaismaksun kategorialle: ”luontaisedut” työnantajille ja valkokaulustyöntekijöille, ”näpistys” duunareille ja yksiselitteinen ”varkaus” ei-työllistetyille köyhille.[19] Luontaispalkan kolme kategoriaa ovat jo nimitystensä perusteella asetettavissa laillinen–laiton-janalle, jossa luontaisedut ovat täysin laillisia, näpistys puolestaan sijoittuu janan keskiväliin harmaalle vyöhykkeelle,

kun varkaus on selkeästi laittomassa päässä.[20] Firabelityöt Ditton samastaa työpaikalta näpistämiseen. Hän toteaakin Englannin teollistumisen ajan tehtaanomistajien suurimpia ärtymyksen aiheuttajia olleen entisten maalaistyöläisten ”taipumus tehdä työpaikan osista tai työnsä hedelmistä palkanlisää itselleen”.[21]

Maankäytön uudistuksesta alkanut kehitys johti Dittonin mukaan näkymättömien palkkajärjestelmien muotoutumiseen. Ditton jakaa näkymättömät palkkajärjestelmät kolmeen kategoriaan: palkka ja edut -järjestelmään, palkka–näpistys-järjestelmään ja palkka–varkaus-rakenteeseen.[22] Palkka ja edut -järjestelmä on vallitseva järjestelmä, jossa työntekijät saattavat saada näkyvän palkkansa lisäksi erilaisia lisiä ja etuja. Se on Dittonin mukaan palkka–näpistys-järjestelmän pitkän legitimoinnin lopputulos, erityisesti tapauksissa, joissa ”vilungin” kontrollointi muilla tavoin on hankalaa. Palkka–näpistys-järjestelmässä työntekijät ottavat ilman lupaa etuja itselleen. Järjestelmässä toimii eräänlainen kaksoispuhe, jossa kirjallisella tasolla esitetään ensisijainen negatiivinen määräys (”älä varasta” – älä ota työpaikalta etuja), kun puolestaan toisella abstraktimmalla tasolla esitetään toissijainen ja vastakohtainen määräys (”tee itse palkkasi” – ota etuja töistä). Toisin kuin palkka ja edut -järjestelmässä, työnjohto pysäyttää näpistämisen havaitessaan sen, vaikka näpistämisestä ei välttämättä koidu muita seuraamuksia. Työntekijät ovat selvästi alisteisessa asemassa, sillä työnjohto voi milloin tahansa viheltää pelin poikki. Silloin siirrytään puolestaan palkka–varkaus-rakenteeseen. Siinä varastaminen on yksiselitteisesti kielletty ja siitä seuraa aina sanktio.[23]

Seuraavaksi esitän, miltä osin Dittonin teoria on sovellettavissa suomalaisten tehdastyöntekijöiden kokemuksiin.

Kertojien ensikosketus firabeleihin liittyvään työkulttuuriin

Firabelityöt kuuluivat työntekijöiden keskinäisesti jakamaan ja ylläpitämään tehdaskulttuuriin. Tehdaskulttuurilla tarkoitan am-

matti- tai työntekijäryhmän keskinäistä työpaikan sisäistä sosiaalista verkostoa ja verkoston jäsenten jakamia tapoja, arvoja ja moraalia. Työväenkulttuuria tutkineen sosiologin Paul Willisin mukaan tehdastyöntekijöiden työpaikkakulttuurille oli ominaista pyrkiä palauttamaan oman työpanoksensa hallinta ja epävirallisesti kontrolloida työprosessia. Näiden saavuttamiseen pyritään epävirallisten työporukoiden sosiaalisella voimalla.[24] Kari Teräs tutki väitöskirjassaan työntekijöiden keskinäisiä ja ammattiyhdistysverkostoja sekä niiden välisiä suhteita. Teräksen mukaan 1900-luvun vaihteen työntekijäyhteisöt rajasivat oman sosiaalisen turvallisuuden piirinsä ja normijärjestelmiensä pätevyysalueen. Liittyäkseen työntekijäkollektiiviin työläisten tuli sitoutua työntekijäin keskinäisiin moraalisiin ja sosiaalisiin koodijärjestelmiin sekä hyväksyä niihin liittyvät kontrollikäytännöt. Työväenyhteisö rakentui voimakkaan kunniakäsityksen varaan, jolla säänneltiin sen sisäisiä sosiaalisia suhteita. Käsitys koostui kunniallisesta käyttäytymisestä, joka liitti työyhteisön sosiaalisesti yhteen. Työyhteisö sulki työväen yhteisöllisten normien rikkojat yhteisön ulkopuolelle. Työväen moraaliopin kantava normi oli, että hyvä ja kunnollinen työntekijä ei sorru tovereidensa pettäjäksi.[25] Tehdasyhteisön luottamuksen rikkominen johti rikkojan rankaisuun.

Teräksen kuvaama työyhteisön moraalioppi oli voimissaan vielä 1900-luvun jälkimmäisellä puoliskolla, kuten paperitehtaan logistiikasta 1965–2007 vastanneena insinöörinä työskennelleen kertojan muistelusta ilmenee:

> Se ei liity näihin sotevantöihin[26], niinkään vaan ihan tällaiseen sanotaan työkuriin. Ja tuota siihen valvomiseen, et miten sitä valvotaan. Ne oli vähän veteen piirrettyjä viivoja ja niissä piti aina laskea sitä, että jos teet näin niin mitä tapahtuu ja, jos teet näin, mitä tapahtuu. Ja tuota taas jotkut oli ihan suoria asioita siinä, että jos tiiettiin, että toi joukko on sitä mieltä, se työkaverit, että nyt on rapattava, niin silloin piti rapata. Ja aina sen rankemman jälkeen mitä oli niinku itellään. Että jos se ei niinku istunut siihen hommaan, niin silloin piti miettiä hyvin tarkkaan, että miten siinä menetellään. Käydäänkö vaan juttelemassa kaverin kanssa.[--]

> Oikeustaju isossa porukassa, niin se on suomalaisilla aika korkea, mitä voidaan tehdä ja mitä ei.[27]

Tehdaskulttuurin normit omaksuttiin työn ohessa, ja työyhteisö sosiaalisti uudet työntekijät hiljalleen työyhteisön täysivaltaisiksi jäseniksi. Teräksen mukaan työpaikoilla syntyneiden verkostojen muodostumisesta saa parhaan käsityksen kiinnittämällä aluksi huomion initiaatioprosessiin.[28] Keskityn kertojien ensikohtaamiseen firabelitöiden kanssa.

> No joo sillonhan ku mä oon tuolta mailta, tukkimetästä tulin tänne, niin siellä ei viraabelia tehty, niin se oli vähän outoa ja eikä sitä sillon... en minä huomannu, sanotaan ensimmäinen viis-kymmenen vuottani... ehkä ne ei mulle nöösipojalle kaikkea puhuneet, mutta tuota sitten jo huomasin mitä se on ja osallistuinkin siihen sitte.[29]

Vuonna 1960 suurella konepajalla työnsä aloittanut kertoja muisteli ensikosketustaan firabelitöihin.[30] Kertojan mukaan hänellä meni useampi vuosi aloittelijana, ”nöösipoikana”, ennen kuin hän pääsi mukaan firabelintekoon. Muihin kertojiin verrattuna 5–10 vuotta vaikuttaa erityisen pitkältä aloittelijajaksolta.

Telakalla työnsä vuonna 1967 aloittaneen sorvaajan mukaan:

> Kun sorvariksi tulin ni ei siinä varmaan kauan menny kun huomas sen, että siellä monet teki pieniä kappaleita tai jotain muttereita tai pultteja itselleen kun tarvii johonkin. Et kyl se, kyl sen heti huomas, että ei siinä kauan tarvinnu olla ko. Se että itse ei, tietysti kun tuli taloon, ni uskaltanu sillä lailla ja ku ei ollu työkokemustakaan vielä paljon ni, se niin. Niin se meni sitten jonkun aikaa, mut ei siinä kauan talos tarvinnu olla, kun se huomas, että itsellekin sitä voi tehdä.[31]

Kertoja seurasi vanhempia työntekijöitä ja huomasi heidän tekevän firabelia. Uuden tulokkaan tuli alkuun tutustua työyhteisön tapoihin ja sääntöihin osatakseen noudattaa niitä. Teräksen mukaan tulokkaan oppiajalla vanhemmat työntekijät tekivät

selväksi ”missä kulkivat kielletyn ja sallitun rajat”. Oppiminen tapahtui demonstraation avulla, jolloin oppilas vähitellen omaksui ammattitaitoon kuuluvan hiljaisen tiedon.[32] Sosialisaatioprosessissa työntekijä omaksuu myös työyhteisön kollektiivisen hiljaisen tiedon, johon lukeutuvat yhteisön jakamat käytännöt, normit ja arvot.[33] Aikaisemmassa tutkimuksessa on korostettu vanhempien työntekijöiden asemaa nuorien työntekijöiden käytöstapojen, työkurin ja moraalin valvojana. Vanhemmat työntekijät ylläpitivät ja välittivät työyhteisön sisäistä kuria ja sääntöjä, mutta heidän välittämänsä moraali saattoi olla ristiriidassa työnantajan tai ammattiyhdistysliikkeen normien kanssa.[34]

> Tietysti työjohto varoitti että varastaminen on rikollista mutta niin varoitettiin viinan juomisestakin työpaikalla ja sitä tapahtui varsin usein.[35]

Näin kirjoitti vuoden työharjoittelun paperitehtaalla tehnyt ja myöhemmin konerakennustekniikkaa opiskellut naispuolinen kertoja.[36] Nuoria työntekijöitä varoiteltiin firabelien tekemisestä, ja alkuun nuoret saattoivat ihmetellä ja kyseenalaistaa vanhempien työntekijöiden tapoja. Työyhteisön malli oli silti vahvempi kuin varoitukset ja kiellot. Paperitehtaalla 1966 työuransa aloittanut kertoja:

> Oisko ollu joskus 1960-luvun loppupuolella, ihmettelin kun vanhat, vanhemmat kaverit siellä, jotka oli pitkään ollu firmassa töissä ni tekivät tämmösiä jotaki virabelia. [--] Että tämmösiä ne, tekivät sillein, mä olin ensin nuorena poikana ihmeissäni, että tämmösiä tekevät. Kyllähän ne oli varottanu että ei saa tehä tämmösiä omia hommia siellä, mutta kyllä siellä tehtiin sitte.[37]

Toinen kertoja, joka aloitti työnsä mallipuuseppänä suurella konepajalla vuonna 1962 ja harrasti vapaa-ajallaan jääkiekkoa, kertoi huoltaneensa joukkueen varusteita työpaikallaan firabelina. Kertoja oppi tunnistamaan (”vähän pelaamaan”) työyhteisön sanattomasti sopimia firabelintekoon liittyviä rajoja firabeleja tekemällä. Tärkeimmäksi säännöksi kertoja nostaa muiden

Työntekijöitä keskustelemassa Scanmetin konepajalla 1982. Metallityöväen Liiton kuvakokoelma, Työväen Arkisto.

työntekijöiden työn kunnioittamisen. Omat firabelit eivät saaneet häiritä muiden työntekijöiden töitä tiiviissä tehdasympäristössä.

> Mä tein sitä välillä omalla ajalla ja sitten tein ruokatunnilla, sillä lailla laittelin ja koitin ja totta kai siinä täyty niin kun vähä vältellä sitä, että tuota ei häirinny toisten tekemisiä, kun ne on niitä mailoja ku välillä oli siellä nurkassa pystyssä ja ku niihin niitä vinkoja pyöriteltiin liimauksen ajaks, niin tuota ne täyty kattoo, että... joskus tullu sanomistaki, että no ne on tuossa nyt taas levällä toisten, että se häiritti muitten töitä, että eihän sitä täysin pystyny estään. Mutta se opetti vähän niinkun pelaamaan sen mukaan sitte, että se, että sitä sai yleensä tehä, ettei sitä tullu tarpeeks taikka tullu liikaa niinku muille häiriötä.[38]

Edellä lainattu kertoja oli toisen polven tehtaalainen, sillä hänen isänsä oli työskennellyt samalla tehtaalla kertojan syntymän aikaan 1940-luvun alussa. Haastateltavissa on joitakin hänen kaltaisiaan toisen polven tehdastyöntekijöitä. Toisen polven tehtaalaisille firabelit olivat tuttuja jo lapsuudesta.[39] Henkilöt, jotka tunsivat työmaakulttuurin perhetaustansa ansiosta, tunsivat ryhmän normit ja kulttuuriset mallit entuudestaan, jolloin siirtymä työyhteisön jäseneksi tapahtui ”ikään kuin huomaamatta”. Tikkakosken tehdasyhteisöä tutkineen Niina Naarmisen mukaan tehdasyhteisön lapsiin ei kohdistunut tulokastapoihin kuuluvaa juoksuttamista, mutta heidän edellytettiin omaksuvan työtehtävätkin turhia kyselemättä.[40]

> Firabelityöt olivat tuttuja koko työurani ajan ja niistä olin tietoinen jo ennen oman työsuhteeni alkua. Tietämys oli ns. hiljaista tietoa, joka siirtyi isältä pojalle, koska isäkin työskenteli teollisuuden palveluksessa Säteri Oyllä. Oli tieto siitä, että niitä tehtiin kun kotiin tuli esim. teräksinen soppakauha tai velipoika sai puusepänverstaalla tehdyn ison puukuorma-auton ja minä isän tekemän ison rattikelkan. Lapsetkin tiesivät missä ne oli tehty. Luvalla tai luvatta siitä ei lapsille juurikaan kerrottu.[41]

Paperitehtaalla 1960-luvulla levyseppänä työuransa aloittanut kertoja kirjoitti hiljaisesta tiedosta, joka välittyi vanhemmalta lapselle.

Työntekijöiden sosiaalistuminen hiljalleen tiiviiseen työyhteisöön ja sen sääntöihin vertautuu työpaikkavarkauksia kulttuuriteorian näkökulmasta tutkineen Gerald Marsin tulkintaan. Kulttuuriteorian mukaan ihmisten arvot ja asenteet ovat suorassa suhteessa siihen tapaan, jolla heidän sosiaaliset suhteensa järjestetään. Tämän pohjalta Mars jakaa ammatti- ja työkulttuurit nelikenttään[42] ja määrittelee niille tyypillisten työpaikkavarkauksien ominaispiirteet. Muun muassa kunnossapitotyöntekijät lukeutuvat Marsin nelikentässä ”susilaumaan”, jolle on ominaista tiukkojen sääntöjen luominen työpaikoilla ja työntekijöiden voimakas ryhmäosallistuminen. Marsin mukaan ryhmälle on tyypillistä, että työpaikkakäytänteiden poikkeavuudet, kuten varkaudet,

”toimitetaan sovittujen sääntöjen mukaisesti, sovittujen rajojen sisällä ja tarkasti määritellyn työnjaon kautta”. Tämän takia työntekijäyhteisö joutui opettamaan poikkeavuuksien tekniikat ja käytänteet uusille työntekijöille.[43]

Firabelien ja työpaikalta varastamisen moraaliset rajat

> Se on äärimmäisen hämärä, se on kyllä, se on mahdoton vetää sitä rajaa siihen, että. Tai sanotaan niin, et mitä omassa moraalikäsityksessä, että mitä, et ku se menee omaan käyttöön ja tota, se on kyllä vähä vaikee määritellä sitä mittakaavaa, että mikä olis niinkun kohtuuttoman arvokasta. Mut kyl se ehkä on se raja, et se on niinkun omaan käyttöön ja se on sit, se arvo on semmonen kohtuullinen, että se ei oo mikään älytön.[44]

Yli kolmekymmentä vuotta teollisuudessa työskennellyt kertoja pohti varastamisen ja firabelityön välistä rajaa. Firabelitöiden tekemiseen liittyvien moraalisten rajojen määrittely ja rajanveto varastamiseen oli kertojille tyypillistä. Elämäkertoihin keskittyneet tutkijat ovatkin huomioineet elämäkertamuistelulle ominaiseksi kertojien tavan kehittää ja esittää valinnoilleen psykologisia, sosiaalisia tai moraalisia oikeutuksia.[45] Haastatteluni kysymysrungossa ei aluksi ollut kysymystä aiheesta. Ensimmäisten parinkymmenen haastattelun jälkeen panin merkille useiden haastateltavien pohtineen firabelitöiden ja näpistämisen välisiä yhtäläisyyksiä tai eroja. Tämän huomattuani lisäsin haastattelurungon loppuun kysymyksen firabelitöiden ja näpistämisen välisestä erosta. Kysymyksen muoto oli: ”Miten näet firabelitöiden ja näpistämisen (tai varastamisen) välisen eron?”[46] Kysymys esitettiin 11 eri haastattelussa, viidessä haastateltava koki niiden eroavan toisistaan ja 6 haastateltavaa puolestaan samaisti firabelit näpistämiseen.[47] Dittonin mukaan määrittelemällä varkauden näpistämiseksi työntekijä pyrkii psykologisella tasolla ratkaisemaan epävarmuuden siitä, miten menetyksen kokenut työnantaja suhtautuu työntekijän toimintaan. Siitä huolimatta työnantaja ei välttämättä hyväksy työntekijän tekoa. Dittonin mukaan

laki ei tunnista näpistämistä, mistä seuraa, että työpaikkavarkaus on varkaus tai vaihtoehtoisesti se määritellään työsuhde-eduksi.[48] Dittonin käsittelemästä brittiläisestä oikeusjärjestelmästä poiketen Suomen rikoslakiin näpistys on määritelty varkautta lievempänä rikoksena jo autonomian ajalla.[49]

Useille kertojille tyypilliseen tapaan edellä lainattu kertoja koki rajanvedon varastamisen ja firabelityön välillä hankalaksi, mutta kertoja erotti omaan käyttöön tehdyt ja kohtuullisen arvoiset firabelit varastamisesta. Kertoja tiedostaa määritelmänsä subjektiivisuuden, ja samainen kertoja toteaa kohdanneensa firabelityöt ensimmäisen kerran ollessaan tehtaan ammattikoulussa 1976–1979. Oppilastyöpajalla oppilaat tekivät pakoputkia ja tislauslaitteita. Opiskelijoiden firabelitöitä ei sallittu:

> Ja siitähän nousi aikamoinen meteli sitten ja siellä nimenomaan teroitettiin, että se on yhtiöltä varastamista ja ei ole missään tapauksessa sallittua.[50]

Huomionarvoista on kertojan henkilökohtaisen näkemyksen päinvastaisuus yrityksen ammattikoulussa esitettyyn näkemykseen nähden. Edellä mainitussa esimerkissä korostuu muistitiedon moniäänisyys ja ajallinen kerroksellisuus menneisyyden kuvan luomisessa. Muistitietotutkimuksessa limittyvät menneisyyden ja nykyisyyden lisäksi kerronnan ja todellisuuden tasot.[51] Yksittäiset kertojat esittävät tulkintojaan useista eri näkökulmista, ja haastattelutilanteessa haastattelijalla on mahdollisuus tehdä täsmentäviä lisäkysymyksiä, kenen näkökulmasta on kyse.

> En mä tiedä olisko siitä, se oli kuitenkin tälläistä niinkun, se ei ollu sanotaan ny varsinaista varastamista. Onhan sieltä toki viety sähkömoottoreita ja muita näitä. Se oli näitä omia töitä, että kyllä ne kuskattiin niinkun jenkkikassissa sitten niin pois. Se oli näin, että pienimuotoista.[52]

Usean kertojan rajanvedoissa korostuvat tulkinnanvaraiset termit, kuten kohtuus tai pienimuotoisuus.[53] Dittonin mukaan näpistämisen ja varastamisen käsitteiden erojen määrittely osoit-

taa, että niiden välillä ei varsinaisesti ole eroa. Vaikka näpistäminen pyritään määrittelemään spesifisti, käsite on silti erittäin tulkinnanvarainen ja sen määritelmä koostuu monitulkintaisista termeistä, kuten esimerkiksi (näpistettävien esineiden tai määrien) pienuudesta. Ainoastaan kohteen ollessa rahateko tulkitaan kiistatta varastamiseksi.[54]

Kertojien moraalikäsityksen mukaan tehtaan työt tulivat aina ensin ja, mikäli varsinaisten töiden jälkeen jäi aikaa, niin silloin sai tehdä firabeleja.

> Ei, ei sellast ei kyl o, kylhän siin niinku varmaan jokainen haki niit rajojaan, että kylhän siel varmaan saatto olla, et joillekin sanottiin, sanottiin sitte työnjohdon toimesta, mut miä ei ikinä tör- männy sellasee että, enkä oo ainakaa kuullu että mun isällekään olis sanottu. Varmaan se oli se sukupolvi jollonka miä siel verstaal olin, ni ne oli kuitenkii aika tiukkoi sen työmoraalin suhteen, et hoidettii sit ne oikeat työt.[55]

Työsuojelupäällikkönä ja projekti-insinöörinä 1977–2005 paperitehtaalla työskennellyt kertoja vastasi kysymykseen oliko hän keskustellut kollegojen kanssa firabelitöiden rajoista. Kyseinen paperitehtaan keskuskorjaamolla vuonna 1971 työuransa aloittanut kertoja tulkitsi työntekijöiden priorisoineen ”oikeat” tehtaan työt tärkeimmiksi. Paperikoneen toimiessa moitteettomasti huollosta vastanneet koneistajat kunnostivat erinäisiä viallisia koneita korjauspajalla. Työmoraalin mukaan vähemmän kiireellisten korjaustöiden ohessa saattoi tehdä firabeleja, mutta paperikoneen hajottua firabelit laitettiin syrjään ja koneistajat keskittyivät paperikoneen korjaamiseen.[56] Luppoaika onkin yleisin aineistossa esitetty perustelu firabelien tekemiselle.[57] Työnantajat pyrkivät minimoimaan luppoajan määrää erilaisilla palkkausjärjestelmillä. Esimerkiksi urakkapalkkausjärjestelmä[58] vaati työryhmältä kovaa työtahtia hyvien ansioiden turvaamiseksi. Ammattiyhdistysliikkeen näkökulmasta urakkapalkkaus koettiin turmiollisena jo 1900-luvun alussa, sillä urakkajärjestelmän pelättiin sokaisevan työntekijät rahanhimolla ja sen koettiin hajottavan työnteki-

jäkollektiivia sisältäpäin.[59] Työntekijät silti löysivät omat konstit joutoajan ottamiseen.[60]

> No se otettiin. Urakkatöitä tehtiin, ni tehtiin niitä töitä sen verran ku sitä jäi, sitä sitten niin sanottua joutoaikaa. Urakoissa pärjättiin normaalisti ja sitten loppuaikana, ku se oli se suoritus. Kun taas sanotaan niin sanottu aikapalkka oli niin tota, sillohan se piti tehä joko työajan ulkopuolella tai sitten siinä työn lomassa. Että siinä ol monta eri käytäntöö.[61]

Urakkapalkkauksen rinnalle työnantajat ottivat käyttöön ensimmäisen maailmansodan aikoihin Suomeen rantautuneen yhdysvaltalaisen insinöörin Frederick Winslow Taylorin kehittämän tieteellisen liikkeenjohdon oppeja. Taylorismina tunnettu *scientific management* pyrki tehostamaan työprosessia suunnittelemalla ja muotoilemalla sen ennakkoon asiantuntijatiedon varaan. Taylor kehitti urakkapalkkaukseen yksilöllisen bonusjärjestelmän, jonka tavoitteena oli estää kollektiivinen työtehon sääntely, joka voidaan tulkita vaihtoehtoisesti työntekijöiden omaehtoisena käytänteenä kontrolloida työprosessia tai pinnaamisena.[62]

> Ja sit… rupes sillo aikoinaan ku tehtiin urakalla töitä, että tuli semmoset urakat meille, kaks, kolme miestä oli samassa urakassa, niin tuota jossiinä yks rupes tekee jatkuvasti virapelia ni siinähän rupes ansiotaso ja muu kärsimään. Siinä kyllä sit sovittiin, että nyt tehään nää hommat poikkeen ja sit jos jääp aikaa, ni sit voiaan tehä jotain virapelia.[63]

Tästä näkökulmasta urakkajärjestelmä näyttäytyy työnantajalle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin tuottajana. Enemmistö urakkapalkalla työskennelleistä kertojista ei siltikään kokenut palkkajärjestelmää firabelitöiden esteenä vaan enemmänkin eräänlaisena pelinä, jossa työntekijän tavoitteena on huiputtaa järjestelmää.[64] Matti Kortteinen tulkitsi *Kunnian kenttä* -tutkimuksessaan koneistajien kertomuksia työsuhteistaan osuvasti. Kortteisen mukaan näissä kertomuksissa on pohjimmiltaan

kyse erilaisista tavoista, joiden avulla työntekijät voittavat itselleen epävirallista ja salaista kontrollia työntekoonsa ja käyttävät tätä kontrollia hyödykseen muuttamalla itsensä ja työnantajan välistä vaihtosuhdetta itselleen edullisemmaksi. Kansanomaisemmin ilmaistuna: ”Vakiintunut nimitys tälle on ’kusettaminen’. ’…kellotus, se on sellanen tilanne, jossa kaks jätkää kusettaa kilpaa toisiaan’ (pääluottamusmies, 42 v.)” Toisaalta edellä kuvattu taistelu kontrollista voidaan tulkita myös sosiaalisena näytelmänä tai pelinä, jossa Kortteisen kertojan mukaisesti, toinen osapuoli on käskevinään ja toinen osapuoli tottelevinaan ja tekevinään.[65] Tässä pelissä haastattelemani kertojat kokivat olleensa johdossa:

> Mut en mä usko, et yksikään viraabeli jäi sen takia tekemät, ettei siihen aikaa ois löytyny. Et ei se sillä lailla. Kyl se osattiin hoitaa ja kyl se voi sanoo, että koneistuksessakin. Sit oli huonosti jos, ku töihin tuli, et jollei päivä ollu jo tehty, eli urakois oltiin edessä. Et kyl se niin oli, että urakoissa oltiin sen verta edessä, et jos sattus jotain olemaan.[66]

Myös unkarilainen Miklós Haraszti esitti firabelityöt urakkapalkkausjärjestelmän suolana.

> Se tuo meille voimakasta iloa, tarpeeksi unohtamaan jatkuvan kilpailun: autonomisen, hallitsemattoman toiminnan ilon, työvoiman ilon ilman urakanlaskijoita, tarkastajia ja esimiehiä.[67]

Yhdysvaltalainen folkloristi Yvonne Lockwood tulkitsi Harasztin tapaan firabelityöt kysymykseksi inhimillisen pääoman omistuksesta ja vapaa-ajan hallinnasta. Harasztille ja Lockwoodille firabelit näyttäytyivät työntekijää piristävänä tekijänä ja vapautuksena urakkatyön vaikutuksesta. Lockwoodin mukaan firabelit eivät olleet riippuvaisia tuotantovälineiden omistuksesta – niitähän tehtiin niin neuvostoblokkiin kuuluneessa Unkarissa kuin Yhdysvalloissakin – vaan työn organisoinnista ja tuotantomenetelmien tuloksesta.[68]

Palkkausjärjestelmät vaihtelivat ammattiryhmien ja maiden mukaan. Esimerkiksi ranskalaisen metallityöntekijän kunniakä-

sitykseen ja omakuvaan kuului hyödyllisen työn tekeminen. Suomalaisesta käytännöistä poiketen ranskalaisella lentokonetehtaalla jopa työnantajan edustajat tulkitsivat firabelitöistä narahtaneen ammattityöntekijän puolustukseksi työntekijän tylsistymisen liian yksinkertaiseen työhön. Työnjohto nähtiin osasyyllisenä työntekijän heikkoon sitoutumiseen, koska työ tarjosi liian vähän virikkeitä.[69]

Firabelit oikeudenmukaisuutena

Silloin tällöin työntekijät ylittivät firabelitöiden tekemiseen liitetyt rajat.

> No tämmönen firabelin teko, ni puhuttiin että pienen palkan lisää on tämmönen joku firabelin tekeminen. Mut en mä tuommosta, ei sitä varastamista suoranaisesti jos sitä sieltä jotain, ois varmasti jotain vieny ni tuota sitä ei varmaan olis hyväksytty. Joskus oli tämmösiä, tuli tämmöset niin sanotut avohyllyt tuli, elikkä kaapit tai hyllyt minne tuotiin rukkaset ja kaikki tämmöset pultit ja kaikki muut ihan vapaasti käytettäväks. Sitä ei hyväksytty, jos sieltä rupes joku niitä viemään ja muuta, ni se kyllä sanottiin ihan työntekijöitten puolesta, että nyt loppu poika tää homma. Että kyllä siinä silleen katottiin vähän toisiamme, että jos meni överiksi tai muuta.[70]

Levyseppähitsaajana vuodesta 1966 työskennellyt kertoja erotti firabelityöt suoranaisesta varastamisesta. Varastamista ei työntekijöiden keskuudessa hyväksytty ja varkauksiin puututtiin. Työntekijäkollektiivi valvoi jäseniään, jotta he eivät ylittäneet kollektiivin luomia rajoja. Gerald Marsin mukaan tämä oli tyypillistä juuri hänen ”susilaumaksi” luonnehtimissaan ammattiryhmissä. Niille oli ominaista käyttää ryhmän sisäistä organisaatiota rankaisemaan niitä jäseniä, jotka ylittivät ryhmän asettamat rajat.[71]

Edellisen kertojan mukaan työntekijät puhuivat firabeleista pienen palkan lisänä, joka kuitenkin erosi varastamisesta. Pal-

kanlisädiskurssi on tyypillinen perustelu firabelitöiden tekemiselle, sillä 12 muutakin kertojaa käytti sitä.

> Mut sillon kun me oltiin nuoria ja tälläsiä, niin ei tahtonu olla, eikä ne palkatkaan tietyst niin huimia ollu, että piti sillä tavalla ittellensä saada vähä jotaki aina tehtyä.[72]

> [O]malta kohdalla oli se, että sen minkä ite teit ja mistä ei pitänyt rahoja paljon pyöritellä, niin se oli kaikki kotiapäin.[73]

Palkanlisädiskurssissa firabelitöiden tekemistä perustellaan pienellä palkalla, jota työntekijät omavaltaisesti kompensoivat tekemillään firabeleilla.[74]

Muista kertojista poikkeavalla tavalla varastamiseen suhtautui eräs 45 vuotta asentajana suurella konepajalla toiminut muistelija.

> Jos nyt suoraan sanotaan rehellisesti, niin kysymyksessähän on varkaus. Eihän siitä mihinkään pääse, sehän on varastamista jos, mehän varastettiin siltä työnantajalta aikaa ja värkit. Jos puhutaan, niinku asia on. Sehän on julma totuus siitä, eihän sitä voi mitenkään muuhun lokeroon pistää. Vaikka niinku mä sanon, että kyllä työnantajalla oli hyvin tuommonen mun mielestä aika lojaali asenne siihen. Kai ne niinku ymmärti sen, että me oltiin köyhiä, tavaraa ei ollu, se piti itte koittaa tehdä.[75]

Kertojan mukaan firabelit olivat työnantajan ajan ja ”värkkien” varastamista, vaikkakin työnantajan asenne varkauteen ei ollut tuomitseva. Edellisessä lainauksessa korostuu työnantajan lojaalin asenteen merkitys firabelitöiden hiljaisessa hyväksynnässä. Kertoja olettaa työnjohdon ymmärtäneen tilanteen ja siitä johtuen työnjohto tulkitsi sen työntekijöiden eduksi. Dittonin mukaan palkka–näpistys-järjestelmä eroaa vallitsevasta palkkajärjestelmästä siinä, että työnjohto pysäyttää näpistämisen, vaikka keskeyttäminen ei välttämättä johdakaan rangaistustoimenpiteisiin. Dittonin tulkinnan mukaan näpistäminen on itsessään paradoksaalinen tila, sillä ”sen välittömät seuraukset ovat arvaamattomat”.[76] Palkka–näpistys-järjestelmän epäsuotuisuus

työntekijöille johtuu juuri sen arvaamattomuudesta, joka johtaa työntekijän ”ei-voi-voittaa” -tilanteeseen. Näpistelijän täytyy itse selviytyä työpaikkavarkauden mahdollisista ongelmista tiedostaen, että hänen jäädessään kiinni teostaan työnantajan reaktiosiihen on epävarma.[77] Vaikka Dittonin kuvaaman rakenteen tehtävänä on tuottaa valtaa työnantajalle, Anteby tulkitsee sen myös työntekijää voimaannuttavaksi; sallimalla harmaan vyöhykkeen toiminnan työnjohto antaa materiaalisten palkkioiden lisäksi symbolisia palkkioita.[78] Aineiston perusteella kertojat tiedostivat työnantajan suhtautumistavan firabeleihin; kertojat tunnistivat työnantajan sallimat rajat ja pyrkivät myös vaikuttamaan niihin.[79]

Paperitehtaalla työskennellyt kertoja muisti useampia firabeleista narahtamisia.

> Kyllä niitä oli, mutta mä en muista, että sinä aikana minkä mä oon ollut tota esimerkiks tuolla paperitehtaalla töissä, siihen, että tämmöiseen omatarve tekemiseen, jos siitä narahti, että siitä olis saanut lopputiliä. Nuhteita siitä tietysti saattoi tulla joltain taholta. Mutta sitten yhden tapauksen muistan, jossa oli ihan sellaista hamstrausta ja pisneksentekoo sillä, niin siinä työsuhde purettiin kyllä. Mutta se on ainoo tapaus minkä mä muistan.[80]

Muistelma on tyypillinen esimerkki kertojien kokemuksista työnantajan firabelitöistä määräämistä sanktioista. Keruuaineistossa 16 kertojaa mainitsi työnantajan määräämät sanktiot. Maininnoista viisi käsitteli sanktioiden puutetta. Firabeleista annetuista huomautuksista kertoi kolme ja varoituksista kolme kertojaa. Työnantajan ankarimman sanktion, työsuhteen purkamisen, mainitsi viisi kertojaa.[81] Edellä lainatun kertojan mukaisesti työsuhteen purkuun johtaneet tapahtumat johtuivat firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen rikkomisesta tai työpaikalla hetkellisesti tehostetusta valvonnasta. Norminmukaiset firabelit ilmeisesti suvaittiin, sillä niiden tehtaiden arkistoista, joilla kerto- jat työskentelivät, ei löytynyt merkintöjä työntekijöiden irtisano- misista firabelien takia. Ranskassa työnjohdon seula oli tiukempi, sillä Antebyn mukaan hänen tutkimansa lentokonetehtaan arkistosta löytyi 1970–1980 väliseltä ajalta seitsemän

sanktioitua firabelintekijää, joista osa irtisanottiin ja osa sai päivän – parin työkiellon.[82] Työntekijän näkökulmasta ratkaisevaa kaikissa epävirallisis- sa palkka–näpistys-järjestelmissä on niiden epävarmuus, jonka vuoksi työnjohdon suvaitsema näpistely voidaan milloin tahansa tulkita varkaudeksi. Dittonin mukaan syy työnjohdon tulkinnan muuttumiseen voi olla työnjohdon epävirallisesti ja epämää- räisesti määrittelemien metasääntöjen rikkominen esimerkiksi ottamalla liian suuria määriä tai liian avoimesti. Työntekijöiden rikkomus johtaa työnjohdon muuntamaan epävirallisesti *salli- mansa* näpistäminen ehdottomasti tuomittavaksi varkaudeksi, jolloin palkka–näpistys-järjestelmä muuttuu palkka–varkaus-rakenteeksi.[83]

Tyypillisesti kertojat leimasivat rajojen rikkomisen ahneudesta johtuvaksi vauhtisokeudeksi, johon työntekijät tai työnjohtajat puuttuivat.

> Että ei se kaikki ollu pahaa…Tietysti jos se niinku kertovat, siitä valimolta, se meni vähän niinku myynnin puolelle ja sitten tiiät hyvin, että vauhtisokeus tulee monellekkin, melkein meille kaikille ihmisille ahneuksissaan, niin sitten ne narahti ja…[--]Mutta tää oli sellasta kohtuullista, ku me saatiin palkkaa työstä ni olihan se liikaa vaatia, että…[84]

Suuren konepajan valimolla esivalmistelijana työskennellyt kertoja muisteli rajojen rikkomista. Valimon työntekijät tekivät firabeleja myyntiin ja narahtivat siitä. Kertoja jättää epäselväksi, narauttivatko muut työntekijät rajojen ylittäjät vai jäivätkö nämä kiinni itse teossa. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi, jossa firabelitöiden tekeminen ylittää sanattomasti sovitut rajat. Vauhtisokeusnarratiivissa kanssatyöntekijä rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti. Narratiivi toistuu usealla eri kertojalla eri variaatioina. Tyypillinen vastakertomus[85] vauhtisokeuskertomuksille on niiden vertaaminen johtavassa asemassa olevien henkilöiden tekemiin varkauksiin. Peilaamalla työntekijöiden taloudellisessa mielessä vähäpätöisiä firabeleja

johtotason suuriin väärinkäytöksiin kertojat esittävät firabelien teon helpommin sallittavaksi tai tasavertaisuuden nimissä ainakin vähemmän tuomittavaksi. Kertojien oikeudenmukaisuuskäsitystä kuvaa hyvin Yhtyneiden Paperitehtaiden patruunan Juuso Waldenin kommentti tehdasalueen piikkilankojen poistattamisesta:"Jos työmies vie kassissaan, niin vieköön. Herrat vievät kuitenkin monin verroin enemmän autoillaan."[86] Waldenin lausahdus on vuosien mittaan muuntunut osaksi työväen folklorea, sillä kaksi eri kertojaa viittasi siihen suoraan. Lisäksi lausahdukseen viitattiin usein keruun yhteydessä käydyissä tallentamattomissa esi- ja jälkipuheissa.[87]

Käytännön hyöty firabelien perusteena

Firabelien ja varastamisen välistä eroa perusteltiin myös käytännöllisillä motiiveilla. Firabelitöiden pienimuotoisuuteen haastattelussa aiemmin viitannut kertoja vastasi kysymykseen, miten hän näki firabelitöiden ja varastamisen välisen eron:

> No joo, no siin on se, että kyllähän se työnjohto hyvin tiesi, että me tehdään. Mutta ku ei me ny varsinaisesti tehty niistä, siitä tavarasta joka menee tuotantoon esimerkiksi, vaan ne oli näitä, kerättiin näitä, sanotaan ei se nyt jätteitä varsinaisesti ollu, mutta niillä ei ollu käyttöä justiin näillä, ku tuli jotakin jalavaa ja saarnia. Niin se punapyökki oli ainut jota anastettiin, mutta se oli aika pientä määrää, että niin sen, koska kun nämä lankut esimerkiks oli tälläsiä niinkun sanottiin tuppeen sahattuja niinku särmäämättömiä, niin niistä jouduttiin ottamaan pois sitä kaarnaosaa, niin yleensä se on parasta siellä kaarnan alla, että jota ei käytetty niinku mihkään, niin niitä sitte otettiin ittelle. Ja toisethan oli varastanu niitä jo vuosia, että niitä sit saatiin toisiltaan esimerkiksi. Että firmanhan ne oli, mutta ei niillä varsinaisesti mitään käyttöä ollu oikeastaan.[88]

Kertoja teki eron tuotantoon kelpaamattoman ja kelpaavan tavaran käytön välille. Tuotantoon kelvollista punapyökkiä anas-

tettiin pieniä määriä. Ditton esittää yhteenvedon kriteereistä, joilla näpistelyä ja varastamista on eroteltu eri yrityksissä. Sen mukaan *sallitun* näpistelyn määritelmälle on tyypillistä yksi tai useampi seuraavista ominaisuuksista – esineet tai määrät ovat pieniä, ne otetaan työntekijän omaan käyttöön ja teot ovat spontaaneja.[89] Kertojat käyttävät firabelien tekemisen perusteluina kaikkia edellä mainittuja näpistämisen kriteereitä lukuun ottamatta teon spontaanisuutta.

Pienuuden tai kohtuullisuuden lisäksi omaan käyttöön ja tarpeeseen tekeminen[90] ovat tyypillisiä motiiveja, joilla kertojat erottivat firabelit näpistämisestä.

> No mä sanoisin näin, että jos omaan käyttöön tekee jotaki tämmöstä, en mä pitäs sitä oikein niinku varkautena. Ja sitte ku tää tavara mitä siellä oli, niin se oli semmosta niinku sanotaan pois tuotannosta, että ja sitte oli tosiaan tää mahdollisuus aina, että talo myi.[91]

Suurella konepajalla putkimiehenä ja asentajana 1965–2009 työskennellyt kertoja ei pitänyt omaan käyttöön tehtyjä firabeleja varkautena. Kertoja perusteli kantaansa firabeleissa käytetyillä materiaaleilla: ne olivat konepajan tuotannon näkökulmasta romua, jota myytiin 30 pennin kilohintaan. Kantaansa vahvistaakseen kertoja toisti kantansa lainauksen jatkossa:

> Että emmä pitäny sitä mitenkään niinku että se ois ollu niinku varkautta kerran se oli pois heitettyä tavaraa. Ja siis tuotannosta pois heitettyä. Ja siel oli ulkona semmonen jassikka mihkä ne keräs niitä. Monet katteli niitä tavaroita ja siellähän oli koko se hitsausosasto missä leikattiin levyjä.[92]

Kuusi muutakin kertojaa perustelee firabelitöiden tekoa romuja hukkamateriaalien käytöllä.[93] Firabeleihin käytetyt materiaalit mainitaan jopa 49 haastattelussa.[94] Näistä maininnoista hieman yli puolet (27) käsittelee hukka- ja ylijäämämateriaaleja. Epäselvyys materiaalien laadussa, määrässä tai luokassa ovat omiaan peittämään varkaudet ja myös innoittamaan niihin.[95] Hukkama-

teriaalien käyttö firabeleissa oli tyypillistä myös Ranskassa, sillä Antebyn tutkimuskohteena olleen lentokonetehtaan työntekijät perustelivat firabelitöiden eroa varastamiseen romu- ja kierrätysmateriaalien käytöllä.[96]

Paperitehtaan konepajalla työskennelleen kertojan mukaan:

> No se tuota yleensäkki, että sanotaan näistä jätepelleistä. Et siellä joskus ku meni. Minä en ainakaan käyttänä milloinkaan, että oisin ottanu jostakii täydestä levystä palan ja siitä ruvennu tekemään, vaan mää etin sieltä jätepeltiä, joutu hitsailemaan sitte yhteen ja muuta suunnittelemaan niitä uudestaan. Sillein että mikä muutenkii ois niinku romua ollu. Et minä oisin valmis ollu vaikka maksamaan sen romun hinnan siitä, et oisin saanu ne pellit sieltä. Jotkuthan siel teki, että leikkas ihan täydestä pellistä. Ja se oli ankarasti kiellettyä.[97]

Hukkamateriaalien käyttöä voi tulkita työläisten oikeustajun näkökulmasta. He siis kierrättivät materiaaleja, tekivät mielestään palveluksen työnantajalle. Työläisten oikeustajuun on perinteisesti kuulunut kohtuullinen käyttö- ja nautintaoikeus tehtaan omaisuuteen.[98] Dittonin mukaan näpistämisen käsitteen (pilferage) historiallinen ja rakenteellinen merkitys on paradoksaalinen, koska näpistäminen liitettiin historiallisesti vain omistajuudeltaan määrittelemättömien tai tulkinnanvaraisten kohteiden varastamiseen. Yvonne Lockwoodin mukaan tehdasympäristössä työntekijät käyttävät samoja laitteita, koneita ja materiaaleja päivästä toiseen, jolloin teon toisteisuus hämärtää omistussuhteita. Työntekijät luokittelevat esineet ja tavarat kolmeen vaihtoehtoiseen omistamisen kategoriaan: tehtaan omaisuudeksi, henkilökohtaiseksi omaisuudeksi tai epävarman omistuksen alaisiksi.[99] Työntekijöiden näkökulmasta näpisteltävien kohteiden omistaja ei ollut yksiselitteisesti määriteltävissä. Dittonin esittämän esimerkin mukaan kyseenalainen omistajuus oli joillakin esineillä, kuten rikkoutuneen tynnyrin osilla, jotka ovat verrattavissa firabelien raaka-aineina käytettyihin jätepelteihin. Useimmiten näillä esineillä oli selkeä omistaja, vaikka ne olivat joutuneet työnteki- jöiden katseessa epävarman omistajuuden limboon.[100]

Jätepelleistä firabelinsa tehnyt kertoja mainitsi joidenkin työtovereidensa leikanneen ihan täydestä pellistäkin. Keruuaineistossa 22 haastateltavaa mainitsi käyttäneensä uutta ”hyllytavaraa” firabeleihinsa. Kertojien mukaan uutta materiaalia sai ostaa omakustannehintaan tehtaalta tai vaihtoehtoisesti sitä otettiin ”omalla” tai työnjohtajan luvalla.[101]

> No, tässäkin on se asia, että niitä piti, niitä piti ettiä sieltä ja joskus niitä ostettiin romuhintaan ja tietysti sitte pihistettiin niiku tämäki juttu oli nii…[102]

Uuden materiaalin käyttö sijoittuu kertojien muistelmapuheessa selkeästi harmaalle alueelle. Toisaalta kertojat korostavat sosiaalista oikeutusta kertomalla materiaalien olleen ostettavissa alle markkinahinnan, toisaalta he samanaikaisesti myöntävät jättäneensä maksamatta tai maksaneensa vähän sinnepäin.

> No ne, sanotaan sulkeismerkeissä, ostettiin. Elikkä eihän niistä veloitettu koko hintaa tai sanotaan markkinahintaa. Vaan että se nyt oli se, mikä se pomo tai ylimestari. Se kahteli niitä, että pannaan tuolle tuo hinta ja tuolle tuo, ja se oli siinä.[103]

Kertoja korosti esimiehen aktiivisuutta materiaalin myynnissä. Kertomus antaa suurpiirteisen kuvan materiaalien hinnoittelemisesta. Suomesta poiketen ranskalaisessa firabelityökulttuurissa työntekijät eivät saaneet ostaa materiaalia tehtaalta. Antebyn haastattelemat työntekijät korostivat hukkapalojen käyttöä suomalaisia kertojia enemmän, ja Antebyn mukaan vain ”alemman tason” työntekijät saattoivat ”toisinaan käyttää materiaalista termiä ’varastettu’ ’romun’ sijaan.”[104]

Työntekijöiden keskinäisen avun verkosto

Firabelityökulttuurin esittäminen työntekijöiden keskinäisen avun verkostona on aineiston perusteella yleistä. Yhdeksäntoista eri kertojaa rakentaa firabelitöiden tekemisestä kertovaa narratii-

via samastamalla ne talkootoimintaan tai keskinäiseen epämuodolliseen vaihdantaan.[105] Kutsun edellä kuvaamaani merkityksenantokehystä talkoo- ja vaihtokauppakehykseksi.[106] Kyseiselle kehykselle on tyypillistä firabelien tekemisen tai niiden teossa auttamisen vastavuoroisuus:

> Et siin saatto tulla just, et sielt saattoo joku sähköosaston sähköasentajakii tulla sanomaa et hän tarvis tälläst, mut eihän se sähköasentaja voi tulla siihen keskuskorjaamolle tekemään vaikka se itse osaiskii, ni sit sen teki joku muu siinä, mutta tota, sit se jollai sähköasennustyöllä tai tälläsel kodinkoneen korjaamisella kuitattii, elikkä se oli tälläst vastavuorost sillee se ainakii sillon, ku miä siel olin.[107]

Toisekseen vaihdantapiirit koostuivat toisilleen ennalta tutuista henkilöistä: työntekijäyhteisön jäsenistä ja heidän lähipiireistään.[108] Kolmas tyypillinen piirre talkoo- ja vaihtokauppakehykselle on se, että vaihdon välineenä ei käytetty rahaa.

> [--] ja apua sai kyllä, ne teki niinku ilman korvausta, että niisä ei niinku käytetty korvausta. Käytännössä jotakin, kyllähän monetkin, joku ku autto ni sille kahvit tarjottiin tai jottain. Ja on niitä, jotku jotka isompaa työtä teki, ni semmonen leikillään sanottiin, että sitte palkkioks punakorkkinen eli tarkottivat viinapulloa.[109]

Yhteisöllisyyden korostaminen on olennainen osa talkoo- ja vaihtokauppakehystä, sillä sitä korostettiin kolmessa eri haastattelussa kysyttäessä, kenelle kaikille firabelitöitä tehtiin.[110] Lisäksi kahdessa haastattelussa kehys esitetään vastauksena kysymykseen, onko kertoja keskustellut firabelitöistä aiemmin, ja jos on, niin kenen kanssa.[111]

Talkoo- ja vaihtokauppakehystä voi tulkita Seppo Knuuttilan esittämän kansanomaisen historian talkookäsityksen näkökulmasta. Knuuttila kritisoi Kustaa Vilkunan sota- ja jälleenrakennusajalla luotua idealisoitunutta talkookuvausta yksipuoliseksi. Knuuttilan mukaan kansanomaisessa historiassa talkooperinne on edustanut Lombardi-Satrianin kiistämisen kulttuuria, ”jossa

yhteistyö on käytännöllisellä tavalla ymmärretty myös keinoksi taistella joukolla sortoa ja epäoikeudenmukaisuutta vastaan.”[112] Teräs on tulkinnut 1900-luvun vaihteen työntekijöiden epämuodollisen keskinäisen avun täydentäneen apukassojen riittämätöntä turvaa, ja toisaalta sen avulla työntekijäkollektiivi ylläpiti työnantajien ja työväenjärjestöjen kontrollista riippumatonta verkostoa. Epävirallinen mutualismi alisti puolestaan avunsaajan yhteisöllisen kontrollin kohteeksi.[113]

Ranskalaisen lentokonetehtaan harmaan vyöhykkeen toimintaa tutkineen Antebyn mukaan firabelikulttuuriin kuului vaihdanta. Vaihdon välineenä ei juurikaan toiminut raha vaan erilaiset palvelukset tai hyödykkeet.[114] Firabelitöiden vaihtojärjestelmää voi tulkita myös talousantropologi Marcel Maussin käsitteellistämän lahjanvaihdon avulla. Maussin mukaan esimodernit yhteiskunnat rakentuivat markkinavaihdon sijasta lahjanvaihdon periaatteille. Lahja tulkitaan totaalisena suoritteena, joka velvoittaa saajansa vastavuoroisuuteen.[115]

> Ja siinä joko suoritettiin, no se kossupullo oli aika yleinen, jos teki jonkun, kossupullo tai sit se jäi niinku vastapalvelukseksi.Ja kiitollisuudenvelka on siitä inhottava velka, et sehän ei kokonaan maksetuksi erääntynyt koskaan.[116]

Toinen vertailukohta firabelien vaihtojärjestelmälle on laiton amatöörivaihdanta.[117] Firabelien vaihtokaupan tapaan laiton amatöörivaihdanta toimii ainakin osittain ei-monetaarisilla vaihdon välineillä tai palveluksilla ja luotolla. Maksun koostuminen ainakin osittain luontaishyödykkeistä tai muista vaihtolahjoista korostaa amatöörivaihdannan eroa kaupalliseen markkinavaihtoon. Tämän lisäksi sillä hankaloitetaan vaihdannan kohteen alkuperäisen arvon määrittelemistä. Maksun suorittaminen epämääräisellä ”luotolla” edistää tilien tasaamisen lykkäämistä ja jatkaa samalla hämärää velkasuhdetta loputtomiin.[118]

Huomionarvoista on, että juuri työnjohtajat ja muut johtavassa asemassa työskennelleet määrittivät suvaittavien firabelien ja varkauksien rajan omaan käyttöön tulevan ja myyntiin menevän välille. Jopa 20 eri kertojaa mainitsi haastattelussa firabelien myy-

misen, mutta yksikään kertoja ei myöntänyt itse tehneensä firabeleja myyntiin.[119] Myyntiin näpistäminen on lähtökohtaisesti tabu työntekijöiden keskuudessa.[120] Kertojille oli ominaista samastaa myyntitarkoituksella tehdyt firabelit varastamiseen.[121]

> Mut se oli tarkotettu kyllä, että tekee nii kuomaa ittelle tai sittejos jollekin tutulle teki jonkun, mutta ammattimainen virabelinteko niin, jos se haiskahti sille, ni siihe ne kyllä puuttu. Että myyntiin ihan. Ku niitähän, oli jotka saattoi tehdä vaikka myyntiin.[122]

Edellinen kertoja samasti myyntitarkoituksessa tehdyt firabelit ammattimaiseksi, johon ”ne” kyllä puuttuivat. Kertojan ”ne” viittaa työntekijöitä valvoneisiin työnjohtajiin ja insinööreihin. Kertojille on tyypillistä esittää myyntiin tehtyjen firabelien samastaminen varastamiseen työnjohtajien ja muiden johtavassa asemassa olleiden tekemäksi rajanvedoksi. Suurin osa kyseistä rajanvetoa pohtineista kertojista näki määritelmän tulleen nimenomaan työnjohtajilta. Työnjohtajana paperitehtaan kuljetuspuolella toiminut haastateltava esitti rajanvedon vielä selkeämmin työnjohdon tekemäksi.

> Et niin kauan, ku se tekeminen ei ollut vaikuttanut siihen oman työn suoritukseen, niin jossain siinä se meni, se on vähän ku veteen piirretty se raja, mut jossain siinä meni se sotevantyön tekemisen laillisuus noin sitaateissa. Et sitten, jos se rupes vaikuttamaan siihen omaan työhön, niin sit siihen puututtiin tai siihen puuttu sit esimiehet. Tai sitten jos kaveri rupes tekemään siitä, ottamaan siitä rahaa, niin se on niinku etiikan, työntekijöiden etiikanvastaista.[123]

Päätelmät

Työntekijöiden keskinäisesti jakama ja ylläpitämä tehdastyökulttuuri koostui työpaikan sisäisestä sosiaalisesta verkostosta ja verkoston jakamista tavoista, arvoista ja moraalista. Tämä tehdastyökulttuuri ja sen sisäinen moraalinen ja sosiaalinen koodijär-

jestelmä määritteli työntekijöiden firabelitöihin liittämät normit. Uudet työntekijät tulivat osaksi työntekijäyhteisöä sekä työkulttuuria seuraamalla ja vastaanottamalla oppia vanhemmilta työntekijöiltä.

Kertojien esittämät perustelut firabelitöille ovat työntekijäyhteisön yhdessä tuottamia ja jakamia. Muistelupuheessa on erotettavissa työntekijöiden ja työnantajien näkökulmat firabelien tekemiseen. Firabelitöiden tekemistä perusteltiin oikeudenmukaisuudella. Firabelityöt olivat palkanlisää, jolla työntekijät kompensoivat heikkoja palkkojaan. Firabelien tekoa perusteltiin myös käytännöllisillä ja työntekijöiden hyötyä korostavilla motiiveilla. Firabelitöiden tekemiseen liittyvien rajojen määrittely ja rajanveto varastamiseen oli kertojille tyypillistä. Jason Dittonin näkymättömien palkkajärjestelmien teorian mukaisesti työyhteisön sisäinen säätely salli firabelitöiden tekemisen, vaikka järjestelmä olikin työntekijöille epäsuotuisa työnantajan reaktion epävarmuuden takia. Työnjohtajat sallivat firabelityöt epävirallisesti, vaikka ne saattoivat olla virallisesti kiellettyjä. Työntekijät joutuivat ottamaan riskin firabeleja tehdessään, sillä työnantaja saattoi tuomita työntekijän toimet milloin tahansa, koska firabelien tekeminen sijoittui työpaikkakontrollin epävirallisille alueelle. Kertojien perustelut firabelien hyväksyttävyydelle pohjautuivat työyhteisön sisäiseen sääntelyyn, joka perustui työntekijöiden tekemiin tulkintoihin työnjohtajien ja johtavassa asemassa olleiden sallimista rajoista.

Muistitietoaineiston perusteella työntekijöitä, jotka noudattivat firabelitöiden tekemiseen liittyvää itsesääntelyä, ei rangaistu niiden tekemisestä. Rangaistukset kohdistuivat työpaikan sisäistä normistoa rikkovien firabelien tekoon. Kun firabelitöiden tekeminen ylitti epävirallisesti sovitut rajat, ne tulkittiin varastamiseksi, jolloin Dittonin teorian mukainen epävirallisesti sallittu palkka–näpistys-järjestelmä muuttui yksiselitteiseksi palkka–varkausrakenteeksi. Aineistosta on erotettavissa vauhtisokeusnarratiivi, joka koostuu firabelitöiden tekemiseen liittyvän työpaikkakulttuurin kuvauksesta ja sen määrittelemien rajojen rikkomuksesta. Järjestelmä perustui työpaikkakulttuurin tuntemiseen. Työpaik-

kakohtainen kulttuuri pitää sisällään sanattomia sopimuksia ja veteen piirrettyjä rajoja, joita työntekijät noudattavat. Vauhtisokeusnarratiivissa työtoveri rikkoo firabelien tekemiseen liittyviä rajoja ja työnjohto tai muut työntekijät huomaavat rikkomuksen. Rikkomusta seuraa rangaistus, ja narratiivin lopuksi kertoja tuomitsee teon moraalisesti.

Firabelien ja varastamisen välisiä eroja kertojat perustelivat usein työnantajan tekemillä erotteluilla, jolloin esimerkiksi myyntiin tehdyt firabelit samastettiin lähtökohtaisesti varastamiseen. Vaikka firabelien teko myyntiin oli ehdottomasti kielletty, niiden tekemiseen kuului olennaisesti vaihdanta. Firabelien vaihdantaa voi kuvata talkoo- ja vaihtokauppakehyksellä, jolle oli tyypillistä firabelien tekemisen vastavuoroisuus, vaihtoverkoston koostuminen toisilleen ennalta tutuista henkilöistä ja rahan sijaan hyödykkeiden tai palvelusten käyttäminen vaihdon välineenä. Firabeleihin liittyvän vaihdannan voi tulkita työnantajan kontrollin kiertämisenä, ja kyseisessä talkoo- ja vaihtokauppakehyksessä on useita yhteneväisyyksiä laittoman amatöörivaihdannan kanssa.

Omaan käyttöön tehdyt pienimuotoiset firabelityöt tulkittiin sallituiksi ja työntekijöille hyödyllisiksi. Dittonin teorian mukaisesti epävirallisesti sallittujen firabelitöiden määrittelyssä korostuivat epämääräiset ja tulkinnanvaraiset termit kuten kohtuus, pienimuotoisuus, hukkamateriaalien käyttö ja tehtaan töiden ensisijaisuus. Aktiivinen työaika piti sisällään työntekijöiden tiedostaen tai tiedostamatta tuottamia luppohetkiä, jolloin firabelien tekeminen oli mahdollista. Työnantajat pyrkivät erilaisilla palkkausjärjestelmillä murtamaan työntekijäkollektiivin valtaa säädellä työtahtia kollektiivisesti. Vaikka urakkajärjestelmä näyttäytyy työnantajalle suotuisana työntekijäyhteisön sisäisen kontrollin välineenä, työntekijät kokivat järjestelmän kiertämisen haasteena ja kunnia-asiana.*

*Tämä artikkeli on kirjoitettu Emil Aaltosen säätiön Teollisen kulttuurin tutkimusrahaston ja Suomen Kulttuurirahaston myöntämien apurahojen turvin.

Viitteet

1 Kertojan ensimmäisen työpaikan nimi on muutettu litteraatiossa X:ksi. Työväen muistitietotoimikunta (TMT), keräelmä 12647, Työväen Arkisto (TA).

2 Termillä voidaan viitata sekä firabelin tekemiseen että työn tuloksena syntyneeseen esineeseen. Firabelitermistä lisää Pesonen 2018, 32; Pesonen 2017b, 3, 25; Pesonen 2014, 1–2; Certeau 1984, 24–28; Anteby, Michel 2003, 218–220; Anteby 2006, 24–25; Anteby 2008, 29–31; Haraszti 1978, 138–146; Teräs 2001, 78.

3 Oral history käännetään suulliseksi historiaksi tai laajemmin käsitettynä muistitietohistoriaksi. Artikkelissani käytän oral historysta termiä muisti- tietohistoria ja määrittelen sen historiantutkimukseksi, joka pohjautuu tut- kijan itsensä keräämiin suullisiin ja kirjoitettuihin muistoihin. Fingerroos & Haanpää 2006, 26–30.

4 Abrams 2010, 15.

5 Heimo 2014.

6 Abrams 2010, 1–17.

7 Thompson 2000, 7–8.

8 Henkilöhaastatteluja tehtiin 66, kahden hengen yhteishaastatteluja 3, ryhmähaastatteluja 6 (joissa yhteensä 23 osallistujaa) ja kirjoitettuja muistelmia saatiin 11 henkilöltä. Ryhmähaastatteluihin osallistuneista henkilöistä kolmea sekä yhtä muistelman lähettänyttä henkilöä haastateltiin henkilökohtaisesti. Keruu toteutettiin Koneen säätiön myöntämän kaksivuotisen hankeapurahan turvin. Aineisto on tallennettu Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmiin: TMT: 12591, 12611–12696, TA. Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA. Aineiston keruusta: Pesonen 2017a, 102–103.

9 Näiden tilaisuuksien osallistujista 68 henkilöä osallistui myös keruuseen.

10 Kertojien työurat sijoittuvat 1938–2016 väliseen haarukkaan. Niistä kertojista, joiden työelämän ajoittaminen oli mahdollista, kuusi aloitti 1940-luvulla tai aiemmin, 14 aloitti 1950-luvulla, 40 aloitti 1960-luvulla ja 22 aloitti 1970-luvulla.

11 Kertojista 33 työskenteli konepajassa, 28 paperitehtaassa ja 16 telakalla. Paperitehtaalla työskennelleistä kertojista enemmistö työskenteli kunnossapidossa.Kertojat edustivat yhteensä 26 eri ammattinimikettä.

12 Haastatellut allekirjoittivat aineiston luovutussopimuksen, jossa määriteltiin aineiston käyttöön liittyvät rajoitukset. Aineiston keruussa noudatin Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ihmistieteille määrittelemiä eettisen ennakkoarvioinnin periaatteita. https://www.tenk.fi/fi/eettinen-ennakkoarviointi-ihmistieteissa.

13 Yleisessä keskustelussa epäselvyydet tuomitaan usein varkautena. *Helsingin Sanomat* 23.8.2013 ”Työpajan väkeä epäillään väärinkäytöksistä”; *Helsingin*

Sanomat 1.6.2014 ”Varkaita keskuudessamme”; *Metro* 27.1.2015 ”Potkut ja tuomio. Mies vei romua töistä kotiin”.

14 Syyllistyin tahattomasti työntekijöiden syyllistämiseen itsekin antaessani Ylelle haastattelun firabelitöistä muistitietokeruun alkaessa. Toimittaja nosti otsikkoon yksittäisen vastaukseni kysymykseen, onko töistä ilman lupaa ottaminen varastamista? ”Otitko taas töistä ilman lupaa? Tutkija linjaa: Olet varas”, https://yle.fi/uutiset/3-8087824 luettu 5.4.2019. Ylen verkkouutinen:”Paperimiesten salaisuudet julki – kaikki touhut tehtaassa eivät kestä vieläkään päivänvaloa”, 4.6.2015, https://yle.fi/uutiset/3-8041533, luettu 2015. Suomen ensimmäinen firabelitöitä (sotevaesineistöä) esittelevä näyttely järjestettiin Jämsänkosken työväenopistolla syksyllä 1994. Virtanen 1996, 110.

15 Kortelainen 2008, 53.

16 Artikkeli julkaistiin alun perin vuonna 1977 *Theory and Society* -julkaisussa. Artikkeli julkaistiin uudelleen Gerald Marsin 2001 toimittamassa kirjassa *Occupational Crime*.

17 Cameron 1995, 190–193.

18 Artikkelin historiallisessa osuudessa Ditton nojaa E. P. Thompsonin tulkintoihin varhaismodernista Englannista. ”Jopa teollisuuden monipuoliset luontaisedut, jotka yhä useammin määriteltiin uudelleen ’varkauksiksi’, säi- lyivät todennäköisemmin siellä, missä työntekijät hyväksyivät ne suosion- osoituksina ja nöyrtyivät niistä riippuvaisiksi.” Thompson 1974, 382–405.

19 Ditton 1977, 43.

20 Ditton 1977, 39–71.

21 Ditton1977, 40–43. Sitaattis. 43 (käännös kirjoittajan.)

22 Dittonilla palkka ja etu -järjestelmä: “Wage-Perk Payment”, palkka–näpistys-järjestelmä “Wage-Pilferage System” ja palkka–varkaus-rakenne ”Wage-Theft Structure”. Ditton 1977, 39–71.

23 Ditton 1977, 39–71.

24 Sosiologi Paul Willis analysoi brittiläistä tehdastyökulttuuria (shop floor culture) osana työväenkulttuuria artikkelissaan *Shopfloor culture, masculinity and the wage form*. Willis 1979, 185–198.

25 Teräs 2001, 43–81, 312–315; Willis 1979, 192.

26 Sotevantyö on firabelityön synonyymi. Termi viittaa Sotevaan sotakorvausteollisuuden valtuuskuntaan, joka vastasi sotakorvaustöiden teettämisestä.

27 TMT: 12624, TA.

28 Teräs 2001, 44. Uuden työntekijän initaatiosta Ahvenisto 2008, 224–225.

29 TMT: 12654, TA.

30 Ensikohtaamisesta firabelitöiden kanssa kysyttiin 42 kertojalta.

31 TMT: 12665, TA.

32 Teräs 2001, 55–59. Polanyin määrittelemästä hiljaisen tiedon käsitteestä ks. Pohjalainen 2016, 36–38. Noudettu osoitteesta https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1.

33 Sosialisaatiolla tässä yhteydessä tarkoitetaan tiedon omaksumista työsken- telemällä yhdessä ja sen kautta oppimista. Pohjalainen 2014, 7. Noudettu osoitteesta https://journal.fi/inf/article/view/48135. Inkeri Ahveniston mukaan ”’Hiljaisen tiedon’ välittäminen ja välittyminen olivat osa ammat- tiylpeyden ylläpitoa, joka näin siirrettiin myös uusiin työntekijöihin.” Ahvenisto 2008, 226.

34 Ahvenisto 2008, 228. 1900-luvun alkupuolella joillain aloilla oli perinteenä ns. sarviviinojen tai tuloviinojen tarjoaminen. Uudet työntekijät tarjosivat vanhoille työntekijöille viinaa tullakseen työporukan tasavertaisiksi jäse- niksi. Teräs 2001, 50–55, 115–116.

35 TMT: 12625, TA.

36 Keruuseen osallistuneista kuudesta naiskertojasta vain kaksi muisteli henkilökohtaisesti tekemiään firabeleja. TMT: 12625 ja Ryhmähaastattelu: nai- nen, s.1941, TMT: 12683, TA.

37 TMT: 12633, TA.

38 TMT: 12640, TA.

39 Esimerkiksi 7 kertojaa, jotka saivat lapsena vanhemmaltaan lahjaksi firabe- lina tehdyn lelun, tekivät myöhemmin omilla työurillaan firabeleja. Pesonen 2017, 33.

40 Teräs 2001, 46; Naarminen 2018, 245.

41 TMT: 12618, TA.

42 Mars jakaa ammatti- ja työkulttuurit neljään ryhmään, jotka hän nimesi aaseiksi, susilaumoiksi, haukoiksi ja korppikotkiksi. Mars 2001, 59.

43 ”(T)hey act according to agreed rules, within agreed limits and through well-defined divisions of labour.” Mars 2001, 61; Mars 1982, 89–107.

44 TMT: 12691, TA.

45 Korkiakangas 2006, 133.

46 Kysymyksen muodon voi tulkita tukevan ennakko-oletusta erojen olemassaolosta. Jälkikäteen mietittynä olisi voinut olla parempi kysyä firabelitöiden ja näpistämisen välisestä suhteesta.

47 Kertojat, jotka samaistivat firabelit ja näpistämisen: TMT: 12632; 12635; 12666; 12671; 12672, TA. Kertojat, jotka puolestaan erottivat firabelit näpistämisestä: TMT: 12633; 12642; 12643; 12652; 12691, TA.

48 Ditton 1977, 45–57.

49 Jo vuonna 1889 säädetyssä rikoslaissa näpistäminen on määritelty varkauden lievempänä muotona. Suomen kontekstissa *luvaton* luontaisetu on kuvaavampi vertailukohta firabelitöille näpistämisen sijaan. https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/1889/18890039001 (Viitattu 4.6.2020.) Keruuaineistossa neljä kertojaa samaistivat firabelien tekemisen työntekijöiden luontaiseduksi. TMT: 12663; 12665; 12683; 12696, TA.

50 TMT: 12691, TA.

51 Muistitiedon elämäkertanarratiivit operoivat ajallisesti kolmessa tasossa: menneessä, nykyisyydessä ja tulevaisuudessa. Koskinen-Koivisto 2013, 179–80; Kortelainen 2008, 30.

52 TMT: 12643, TA.

53 Kohtuus tai pienimuotoisuus: TMT: 12613; 12624; 12640; 12643; 12652 12662; 1266; 12683; 12691, TA.
54 Ditton 1977, 51.
55 TMT: 12613, TA.
56 Ibid.
57 Luppoaika esitetään firabelitöiden perusteena 35 kertojalla: TMT: 12613; 12614; 12616; 12619; 12623; 12627; 12632; 12633; 12634; 12639; 12640; 12642; 12643; 12644; 12651; 12657; 12658; 12661; 12662; 12663; 12664; 12665; 12666; 12667; 12668; 12670; 12674; 12683; 12685; 12686; 12689; 12691; 12692; 12695; 12696, TA. Anteby 2008, *79*, 83.
58 Firabelit tulivat tunnetuiksi runoilija-aktivistin Miklós Harasztin kirjasta, jonka alkuperäisnimi on suomeksi urakkapalkka. (Unkarilaisen käsikirjoi- tuksen alkuperäisnimi *Darabbér*.)
59 Teräs 2001, 122–130. Urakkapalkkauksen yleistymisestä Mattila 1969, 113–118,239–242.
60 Australialaisen Stephen Smithin mukaan Yhdysvaltalaisesta junateollisuudesta poiketen Australiassa ei ollut käytössä urakkapalkkaus, vaan palkka maksettiin tuntien mukaan, ”mikä työpajakokemukseni mukaan tuotti vain runsaasti mahdollisuuksia löytää aikaa firabeleille ilman taloudellisen rangaistuksen vaaraa”. Smith 2009, 19. (Käännöskirjoittajan.)
61 TMT: 12634, TA. ”Löysästä urakasta” myös TMT: 12647, TA.
62 Teräs 2001, 148–152; Kettunen 2018, 48–53; Willis 1979, 192. ”[N]äistä ajankäytöstä, niin niistä oltiin kyllä tarkkoja. Että työaikana niitä ei tehty, et se oli niinku ehdoton homma. Että kyllä jätkä lähtee siitä porukasta helvet- tiin, jos se narahtaa siitä, että se on tehny niinku työaikana.” TMT: 12683, TA.
63 TMT: 12633, TA.
64 26 kertojaa otti urakkapalkkauksen esille, ja heistä kahdeksan esitti urakkapalkkauksen työntekijöiden firabeleja konkreettisesti rajoittavana tekijänä. Urakkapalkkamaininnat: TMT: 12625; 12634; 12647; 12650; 12652; 12660; 12662; 12664; 12665; 12666: 12669; 12670; 12672; 12679; 12685; 12689; 12695; 12696, TA. Urakkajärjestelmä firabeleja rajoittavana tekijänä: TMT: 12626; 12628; 12633; 12643; 12661; 12663; 12667; 12684, TA.
65 Kortteinen 1992, 134–135. Naarminen 2018, 114. Ks. myös Naarminen 2018, 301.
66 TMT: 12665, TA.
67 Haraszti 1977, 142. (Käännös kirjoittajan.) Englannin työväenluokkaa tutkineen sosiologin Dennis Marsdenin mukaan työläiset kokivat olevansa oikeutettuja urakkapalkan omavaltaiseen lisäpalkkaan, ja työnjohtajat tiesivät työläisten ”puhaltavan” etuja itselleen. Marsden 1968, 95–97.
68 Haraszti 1977, 138–146; Lockwood 1984, 207–210.
69 Anteby 2008, 88–89.
70 TMT: 12633, TA.
71 Mars 1982, 106–107; Mars 2001, 61.
72 TMT: 12642,TA.

73 TMT: 12661,TA.

74 Englantilaisen kriminologin Barry Godfreyn mukaan oikeudenmukaisuuteen vetoaminen työpaikkavarkauksissa juontaa tehdasjärjestelmän muodostumiseen 1700-luvulla. Tehdasjärjestelmään siirtyminen 1700-luvulla vaati työkäytäntöjen lisäksi myös työvoiman fyysistä muuttamista vanhoista tavoista ja kylistä tehdastapoihin ja urbaaneihin ympäristöihin. Ensimmäiset tehdassukupolvet saattoivat vielä uudelleen tulkita ja keksiä vanhat laajat luontaiset oikeudet, mutta 1800-luvun tekstiilityöntekijät eivät puolustaneet työpaikkavarkauksia vetoamalla työntekijöiden tavanomaiseen oikeuteen. Godfreyn mukaan työpaikkavarkauksien yleinen kehyskertomus maan tapana korvattiin 1800-luvulla uudella kehyksellä, jossa perinteiden sijaan korostettiin oikeudenmukaisuutta ja moraalia. Uusi kehys kuvasi työntekijän ja työnantajan muuttunutta suhdetta osuvammin yhteiskunnallisessa ja poliittisessa kontekstissa. Työläiset saattoivat perustella varkauksia itselleen tavoilla tai oikeudenmukaisuudella, tai molemmilla, mutta oikeudessa he vetosivat ainoastaan moraalisiin argumentteihin. Oikeudessa saatettiin vedota köyhyyteen ja puutteeseen, jotka nekin viittaavat enemmän tarpeeseen kuin tapoihin. Vaikka tavanomaisiin oikeuksiin ei vedottu työpaikkavarkauksien puolustuksena oikeudessa, niillä saattoi silti olla merkitystä työläisten mielessä.Godfrey 1999, 56–71.

75 TMT: 12672, TA.

76 “Its immediate consequences are unpredictable”. Ditton 1977, 47–48. Lainaus sivulta 48.

77 Ditton 1977, 45–57.

78 Anteby 2008, 161. Antebyn firabeleihin liittyvistä identiteettikannustimista: Anteby 2008, 122–173.

79 ”Ja kyl sit porukka myös varos sitä, ettei turhaa ärsyytetä, koska sit jokainen ties et se loppu. Et sen tähden siin oltiin kuitengi niinko semmosena määrätyl herkkyydellä, niin ettei pomoi ja insinöörei…et kylse niinko oli semmonen etsitä vähän niinko pimitettiin ja pehmennettii semmottii, ettei turhan röyhkesti, vaik se ties et siel nyt olis voinu tehdä, niin täytys siin olla niinku just semmonen tolkku.” TMT: 12689, TA. Rajojen venyttämisestä: Gerard Marsin ”susilaumoilla” saattoi olla jopa mahdollisuus vaikuttaa työnjohdon sallimiin rajoihin, sillä kurinalaisen työntekijäryhmän yhdis- tyminen teolliseen voimaan (so. tarpeeksi ammattitaitoa vaativa työ) saattoi mahdollistaa vaikuttamisen työnjohdon poikkeavuuksia salliviin rajoihin. Mars 2001, 61.

80 TMT: 12691, TA.

81 Ei sanktioita: TMT: 12622; 12653; 12662; 12665: 12678, TA. Huomautus: TMT: 12658; 12671; 12691,TA. Varoitus: TMT: 12628; 12663, 12686, TA. Työsuhteen purkaminen: TMT: 12672; 12682; 12683; 12684; 12689, TA.

82 Pesonen 2018, 40; Anteby 2008, 128. Australian junakonepajoilta löytyy vain yksi firabeleista johtunut rangaistustoimenpide. Siitä huolimatta useat työntekijät kertoivat kuulleensa firabeleista johtuneista potkuista. Oliver 2009, 33–34; Smith 2009, 20.

83 Ditton 1977, 45–57.
84 TMT: 12654, TA.
85 Hallitsevan kertomuksen ja vastakertomuksen käsitteistä ks. Savolainen 2015, 90–92.
86 Klemola 1970, 59.
87 TMT: 12691; 12636, TA.
88 TMT: 12643, TA.
89 Dittonin luokittelu perustu Martinin käsitteisiin. Ditton 1977, 50–51. Kolme kertojaa samaistaa firabelien tapaan luvallisiksi omaan käyttöön ja kohtuudella näpistetyt tarvikkeet kuten ruuvit ja kaapelit: ”*Anonymisoitu työnjohtaja* se oli, no nimiähän ei mainita sen enempää, ni sano, että eihän ne ollenkaa ihmettele, jos jotain ruuvia tarvii, et jos omii tarpeisii vie ni se ei oo varastamista. Se oli tehtaan päällikön sanonta, mutta tuota, sitten jos varastaa nii paljo, että myymään ni se o varkautta. Semmonen sääntö oli… Kirjottamaton sääntö.” TMT: 1 2652, TA. Lisäksi TMT: 12640; 12683, TA.
90 Pesonen 2017b, 25–27, 37–38.
91 TMT: 12642,TA.
92 TMT: 12642, TA.
93 Seitsemän eri kertojaa esittää firabelitöiden ja varastamisen eron perusteluna hukkamateriaalien käytön.
94 Aineistossa on yhteensä 85 haastattelu-ja muisteluyksikköä.
95 Mars 2001, 58.
96 Anteby 2008, 82–83. Antebyn mukaan lentokonetehtaan työntekijät perustelivat firabelien ja varastamisen eroa ensinnäkin sillä, että pelkän materiaalien ottamisen sijaan materiaaleja jalostettiin. Toisekseen firabelit tehtiin hukkapaloista, ei uusista materiaaleista ja, mikäli firabelilla tehtiin mahdollisesti voittoa tekijälle, oli sen tuomitseminen varkaudeksi todennäköisempää.
97 TMT: 12634, TA.
98 Teräs 2001, 80; Pesonen 2014, 37. Alessandro Portellin mukaan italialaisen Ternin terästehtaan työntekijät kuten myös yhdysvaltalaisen kaivospaikkakunnan työntekijät kokivat omistajien rakennuttamien jalkapallostadionin ja kirkkojen olevan moraalisesti työntekijöiden omia, koska ne oli rakennettu heidän rahoillansa ja työllä. Portelli 1991, 148–152, 208.
99 Ditton 1977, 50; Dorson 1981, 67–68, 79–80; Lockwood 1984, 208; Horning 2001, 111–116. Ditton 1977, 50. Varkauden problematisointi juontaa Karl Marxiin, joka käsitteli aihetta viidessä artikkelissa *Rheinische Zeitungissa.* Puuvarkauteen viitaten Marx erotti kolme varastettavan objektin kategoriaa: elävän puun varastaminen, hakatun tai kaadetun puun varastaminen ja viimeinen välitilainen ja epämääräinen kategoria, katkenneen ja kuolleen puun poimiminen. ”Kaikki köyhien tavanomaiset oikeudet (customary rights) perustuivat tosiasioihin, joiden mukaan tietyt omistamisen muodot olivat luonteeltaan määrittelemättömiä, ne eivät olleet ehdottomasti yksityisomaisuutta, mutta eivät myöskään ehdottomasti yleistä omaisuutta, olemalla sekoitus yksityistä ja yleistä oikeutta, mikä oli

tyypillistä kaikille keskiaikaisille instituutioille.” Marx, Karl 1842 *Debates on the Law on Thefts of Wood*. http://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm (Luettu 8.3.2019). (Käännös englanninkielisestä käännöksestä kirjoittajan). Marxin puuvarkaus-artikkeleiden merkityksestä Marxin myöhäisempään ajatteluun ja kriittiseen kriminologiaan 1970-luvulla: Linebaugh1976, 5–16.

101 11 kertojan mukaan tehtaat myivät materiaalia firabelitöihin. 5 kertojan mukaan työntekijät ottivat omalla luvalla ja 4 kertojan mukaan työnjohtajan luvalla. Firabelitöiden tekemiseen liittyvistä lupajärjestelmistä: Pesonen 2018, 32–41.

102 TMT: 12642,TA.

103 TMT: 12661,TA.

104 Anteby 2008, 82–84. Lainaus sivulta 84.

105 Vrt. Oliverin mukaan Australian rautatiekonepajoilla työntekijät pyrkivät oikeuttamaan firabeleja heikentääkseen niiden tekemiseen liittyvää laittomuuden stigmaa. Oliver 2009,31.

106 Talkoo- ja vaihtokauppakehys: TMT: 12611; 12612; 12613; 12616; 12624; 12633; 12639; 12640; 12642; 12644; 12650; 12652; 12656; 12657, 12663; 12686; 12689; 12691; 12695, TA.

107 TMT: 12613, TA.

108 Esimerkiksi: ”No joo, paperitehtaalla olikin se, että se kunnossapitoporukka oli hyvin. Meillähän oli mahdollisuus tehdä kaikkea, kun oli koneet ja paikat, mutta sitten siellä tuotannossa olevat henkilöt, siellä se olikin paljon vähäisempää. Kyllä nekin varmaan kävi siinä sitten kerjäämässä, että teetkö tämmöisen ja ehkä siinä oli sit joku vaihto johonkin.” TMT: 12691, TA.

109 TMT: 12663, TA.

110 TMT: 12625; 12691; 12695, TA.

111 TMT: 12633; 12652, TA.

112 Kiistämisen kulttuurin käsitteessä rahvaan kulttuurin tehtäväksi tulkitaan valtaapitävien hegemonisen kulttuurin vastustaminen. Lombardi-Satriani 1974, 103. Seppo Knuuttilan esitys 1985, *Kansanomainen yhteistyö ja avunanto – Kiittäen kriminalisoitu*, HA8, Sisällön mukaan järjestetty, Paperiliitto, TA. Knuuttila 1992, 71–77.

113 Teräs 2001, 72–75.

114 Anteby 2006, 98–126. Anteby mukaan firabeleihin liittyi myös ammattiidentiteettiin liittyviä immateriaalisia arvoja kuten ammattiylpeys.

115 Mauss 1999, 28–42.

116 TMT: 12624, TA.

117 Stuart Henry ja Gerald Mars ovat tutkineet amatööriomaisuusrikoksia ja erityisesti näpistämisiä ja puhalluksia työpaikalta sekä näpistettyjen tavaroiden jälleenmyyntiä. He erottivat laittomasta amatöörivaihdannasta seitsemän ominaisuutta, jotka poikkeavat tavanomaisesta kaupallisesta markkinavaihdosta. Henry & Mars 2001, 37–55.

118 Henry & Mars 2001, 38–40.

119 Muistelukerronnalle on tyypillistä, että kertojien kaikkia kokemukset ja kertomukset eivät välttämättä ole heidän omasta elämästään, kuten Ulla-Maija Peltonen on osoittanut erottamalla kerrotun ja eletyn kokemuksen toisistaan. Peltonen 1996, 38–47.
120 Horning 2001, 122.
121 Myyntiin tehdyt firabelit varastamisena. TMT: 12624; 12652; 12663; 12667; 12682; 12689; 12691, TA.
122 TMT: 12663, TA.
123 TMT: 12624, TA.

Lähteet ja kirjallisuus

Arkistot

Työväen Arkisto

Työväen muistitietotoimikunta

Tehdasperinne – Muistitietokeruu firabelitöistä:

TMT: keräelmät 12611-12696. Kertojien syntymävuodet vaihtelevat vuosien 1927-1960 välillä.

Paperiliiton Arkisto

Sisällön mukaan järjestetty: Historia-hankkeet, historiikit

Kirjallisuus

Abrams, Lynn (2010): *Oral History Theory*. Routledge, London.

Ahvenisto, Inkeri (2008): *Tehdas yhdistää ja erottaa Verlassa 1880-luvulta 1960-luvulle*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Anteby, Michel (2006): Factory “Homers”: Understanding a Highly Elusive, Marginal, and Illegal Practice. *Sociologie du travail*, 48, 22–38.

Anteby, Michel (2008): *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant.* Princeton, Princeton University Press.

Anteby, Michel (2003): The `Moralities' of Poaching, Manufacturing Personal Artifacts on the Factory Floor. *Ethnography*, 4 (2), 217–239.

Cameron, Rondo (1995): *Maailman taloushistoria*. Suomen Historiallinen Seura, WSOY.

Certeau, Michel de (1984):*The Practice of Everyday Life.* Berkeley, University of California Press.

Ditton, Jason (1977): Perks, Pilferage, and the Fiddle: The Historical Structure of Invisible Wages. *Theory and Society*, n. 4, 39–71.

Dorson, Richard M (1981): *Land of the millrats*. Harvard University Press.

Fingerroos, Outi & Haanpää, Riina, (2006): Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä*. Toim. Outi Fingerroos, Riina Haanpää, Anne Heimo ja Ulla-Maija Peltonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 25–48.

Godfrey, Barry (1999): Law, Factory Discipline and ‘theft’. The Impact of the Factory on Workplace Appropriation in Mid to Late Nineteenth-Century Yorkshire. *The British Journal of Criminology*, Vol 39, No. 1, 56–71.

Haraszti, Miklós (1978): *A Worker in a Worker's State,* New York, Universe Books.

Heimo, Anne (2014): *Yhteyksiä ja katkoksia: Omaehtoista historiantuottamista*, Elore, http://www.elore.fi/elore-2-2014/yhteyksia-ja-katkoksia-oma-ehtoista-historiantuottamista/.

Henry, Stuart ja Mars, Gerald (2001): Crime at Work: The Social Construction of Amateur Property Theft, teoksessa Mars, Gerald: *Occupational Crime,* Aldershot, Ashgate*,* 37–56.

Horning, Donald N. M.: Blue Collar Theft: Conceptions of Property, Attitudes Toward Pilfering, and Work Group Norms in a Modern Industrial Plant, teoksessa Mars, Gerald (2001): *Occupational Crime,* Aldershot, Ashgat*e,* 99–106.

Kettunen, Pauli (2018): *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan, Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus - tapaus Partek,* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/273465.

Korkiakangas, Pirjo (2006): Etnologisia näkökulmia muistiin ja muisteluun, teoksessa toim. Fingerroos, Outi, Haanpää, Riina, Heimo, Anne ja Peltonen, Ulla-Maija, *Muistitietotutkimus, Metodologisia kysymyksiä,* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 120–144.

Kortelainen, Kaisu (2008): *Penttilän sahayhteisö ja työläisyys*, *Muistitietotutkimus*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Kortteinen, Matti (1992): *Kunnian kenttä. Suomalainen palkkatyö kulttuurisena muotona.* Hanki ja jää Oy, Karisto Oy:n kirjapaino, Hämeenlinna.

Koskinen-Koivisto, Eerika (2013): *A greasy-skinned worker, gender, class and work in the 20th-century lifestory of a female labourer*, University of Jyväskylä.

Klemola, Pertti (1970): *Juuso Walden, Viimeinen patruuna*, Osakeyhtiö Tammi, Helsinki.

Knuuttila, Seppo (1992): *Kansanhuumorin mieli. Kaskut maailmankuvan aineksena.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 554. Jyväskylä.

Linebaugh, Peter (1976): Karl Marx, the Theft of Wood, and Working-Class Composition: A Contribution to the Current Debate, *Crime and Social Justice,* no. 6.

Lockwood, Yvonne (1984): The Joy of Labor, *Western Folklore*, Vol. 43, No. 3.

Lombardi-Satriani, Luigi (1974): Folklore as Culture of Contestation. *Journal of the Folklore Institute 11*, no. 1/2: 99-121. doi:10.2307/3813943.

Mars, Gerald (1982): *Cheats at Work. An Anthropology of Workplace Crime*. George Allen & Unwin, London.

Mars, Gerald (2001): Employee Deviance, teoksessa Mars, Gerald 2001: *Occupational Crime*. Aldershot, Ashgate*,* 57–64.

Marsden, Dennis (1968): In the Mill, teoksessa Jackson, Brian: *Working Class Community Some General Notions Raised by a Series of Studies in Northern England*. London: Routledge & K. Paul.

Marx, Karl (1842): *Debates on the Law on Thefts of Wood*. https://www.marxistsfr.org/archive/marx/works/1842/10/25.htm#n1.

Mattila, Aarne (1969): *Työmarkkinasuhteiden murros Suomessa: Tutkimus Työntekijäin pyrkimyksistä osallistua työehtojen määräämiseen 1880-luvulta vuoden 1905 suurlakkoon*. Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.

Mauss, Marcel 1999 (1950): *Lahja: Vaihdannan muodot ja periaatteet arkaaisissa yhteiskunnissa.* Kääntäneet Jouko Nurmiainen ja Jyrki Hakapää. Tutkijaliiton julkaisu 94, Helsinki, Tutkijaliitto, 1999.

Naarminen, Niina (2018): *Naurunvoima: Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura ry, Helsinki. http://hdl.handle.net/10138/231260.

Oliver, Bobbie (2009)*:* Making Foreigners at the Midland Government Railway Workshops, teoksessa Harris, Jennifer (toim.): *Foreigners: Secrect artefacts of industrialism*, Black Swan Press, Perth, 26–37.

Pesonen, Pete (2018): Tehdastyön harmaa vyöhyke, Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus 2018,* 32–43.

Pesonen, Pete (2017a): Erään keruun anatomia – Firabelitöihin liittyvän muistitiedon ja muun tehdasperinteen tallentaminen. *Työväentutkimus 2017*, 102–103.

Pesonen, Pete (2017b): Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut - Firabelityöt 1950 – 1990. *Tekniikan Waiheita,* 3, 25–44.

Pesonen, Pete (2014)*: Firabelityö ja suomalaisen työelämän murros 1900-luvun alusta 1960-luvulle.* Pro gradu -tutkielma. Turku, Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos.

Pohjalainen, Marjut (2016): *Hiljaisen tiedon tunnistaminen, jakaminen ja uuden tiedon luominen kirjastotyön kontekstissa,* Acta Universitatis Tamperensis 2167, Tampere University Press, Tampere https://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/99022/978-952-03-0120-0.pdf?sequence=1.

Pohjalainen, Marjut (2014)*:* Yleisen kirjaston aineistonvalintapalaveri tiedon jakamisen ja rakentamisen paikkana. *Informaatiotutkimus*, 33(3), 7. Noudettu osoitteesta https://journal.fi/inf/article/view/48135.

Portelli, Alessandro (1991): *The death of Luigi Trastulli, and other stories: Form and meaning in oral history*. Albany, N. Y. State University of New York Press.

Savolainen, Ulla (2015): *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka: Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Joensuu, Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Seal, Graham (2009): Foreigners in Workplace Culture, teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners. Secrect Artefacts of Industrialism*, Black Swan Press, Perth, 38–47.

Smith, Stephen (2009)*:* Foreigners: The Forbidden Artefact, teoksessa Harris, Jennifer (toim.) *Foreigners. Secrect Artefacts of Industrialism,* Black Swan Press, Perth, 14–25.

Thompson, E. P. (1974): Patrician Society, Plebeian Culture. *Journal of Social History*, vol. 7, no. 4, 382–405.

Thompson, Paul (2000): *The Voice of the Past*, Oral history, Third Edition, Oxford University Press.

Teräs, Kari (2001)*: Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämänsuhteisiin 1880–1920.* Bibliotheca Historica 66. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Virtanen, Alvar (1996): *Verstaan miehet, Metallin ammattiyhdistystoiminnan vuosikymmenet Jämsänkosken tehtaiden korjauspajalla,* Snellman-Instituutti, Kuopio.

Willis, Paul (1979): Shop floor culture, masculinity and the wage form, teoksessa Clarke, John, Critcher, Chas & Johnson, Richard (toim.) *Working Class Culture. Studies in history and theory,* Hutchinson & Co., London, 185–198.

IV

Pete Pesonen

Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana – Firabelityöt muisti-tietohistorian valossa

Historiallinen Aikakauskirja 121:1 (2023). 20–33.

Pete Pesonen

Yhteinen tekijyys tutkimusprosessin osana

Firabelityöt muistitietohistorian valossa

> Emmäkään ulkopuolisille oo sillai mitään jutellu, että tällättiä tehtiin ja näitä. Kyllä se, sanotaan nyt, kun meitäkin niin paljon, lähemmäs ykstoistatuhatta meit oli kokonaan Tampellas ympäri Suomea, mutta täälläkin lähemmäs neljätuhatta, niin näitten kesken justiin niin mitä on nähty. Niin tutut aina keskustelee, että muistakko sitä ja sitä ku tehtii...[1]

Näin Tampellassa 1970–1990 työskennellyt haastateltava vastasi kysymykseen, oliko hän aiemmin keskustellut firabelitöistä työkavereidensa kanssa. Firabelitöillä tarkoitetaan työntekijöiden työpaikalla, työnantajan välineillä ja materiaaleilla sekä usein myös työajan puitteissa omaksi hyödykseen tekemiä esineitä.[2] Sitaatti kuvastaa firabelitöihin liittyvää salaperäisyyden verhoa, joka on hämärtänyt ja rajoittanut tehdastyön ulkopuolisten käsityksiä firabelitöistä ja niihin liittyvästä kulttuurista. Tämän artikkelin tavoitteena on nostaa kyseistä verhoa ja valottaa työn-

1 Työväen muistitietotoimikunnan kokoelmat (TMT): Firabelikeruu 2016, keräelmänumero 12627, Työväen Arkisto (TA.)

2 Firabelitermistä lisää, Pete Pesonen, Tehdastyön harmaa vyöhyke. Firabelityöt työntekijöiden ja työnjohtajien näkökulmasta. 1940-luvun lopulta 1990-luvun alkuun. *Työväentutkimus Vuosikirja* (2018), 32–43, 32; Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*. University of California Press 1984, 24–28; Michel Anteby, *Moral Gray Zones. Side Productions, Identity, and Regulation in an Aeronautic Plant*. Princeton University Press 2008, 29–31; Kari Teräs, *Arjessa ja liikkeessä. Verkostonäkökulma modernisoituviin työelämän suhteisiin 1880–1920*. Bibliotheca Historica 66. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001, 78.

tekijöiden firabelitöihin liittyvän historiatiedon muodostumista haastattelijan sekä haastateltavan yhteistyönä yhteisen tekijyyden näkökulmasta. Artikkeli on osa firabelitöiden historiaa käsittelevää väitöskirjatutkimustani.[3]

Artikkelin aiheena on firabelitöitä käsittelevän muistitiedon kokoaminen ja haastatteluihin perustuvan muistitiedon muodostumisprosessi oral historyn[4] näkökulmasta. Käytän tutkimukses-

3 Artikkeliväitöskirjani aiheena ovat työelämän suhteet suomalaisessa teollisuudessa 1945–1990 työntekijöiden tekemien firabelitöiden näkökulmasta. Aiemmin julkaistuissa artikkeleissa liitän firabelit ilmiönä osaksi työntekijöiden jakamaa ja ylläpitämää tehdaskulttuuria, joka käsittää ammatti- tai työntekijäryhmän työpaikan sisäisen sosiaalisen verkoston ja verkoston jäsenten jakamat tavat, arvot ja moraalin. Tutkimukseni käsittelee firabelitöiden aiheiden muutosta yhteiskunnan rakennemuutoksen näkökulmasta (Pete Pesonen, Savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut. Firabelityöt 1950–1990. *Tekniikan Waiheita* 35:3 (2017a), 25–44), työntekijöiden, työnjohtajien ja työnantajien erilaisia näkökulmia firabeleihin ja niistä muodostuvaa synteesiä tehtaan arjessa (Pesonen 2018) ja työntekijöiden kokemuksia firabeleista osana tehdastyöläisten työpaikkakulttuuria (Pete Pesonen, ”Niistä ei sitten puhuta, koska se on näpistelyä” Firabelitöiden perustelut ja rajat muistelmapuheessa. Teoksessa Leena Enbom, Pete Pesonen & Sami Suodenjoki (toim.) *Valvottu ja kuritettu työläinen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2020).

4 Selkeyden vuoksi käytän oral history -nimitystä kansainväliseen *haastattelupohjaiseen* tutkimuskeskusteluun viitatessani. Suomalaisessa tutkimusperinteessä oral history on Jorma Kalelan aloitteesta käännetty muistitietotutkimukseksi, koska suora käännös – suullinen historia – ei tavoita tutkimussuuntauksen oleellista luonnetta muistiin perustuvana tietona. Haastatteluihin keskittyvästä kansainvälisestä suuntauksesta poiketen kirjoitetut muistelmat ovat lukeutuneet mukaan suomalaiseen tutkimusperinteeseen. Oral history -suuntaukselle on tyypillistä monitieteisyys ja sitä on luonnehdittukin eri tieteenalojen kohtauspaikkana. Historiantutkimukseen keskittyvää muistitietotutkimusta on kutsuttu suullisen historian lisäksi myös muistitietohistoriaksi, kun on haluttu korostaa muistamisen merkitystä menneisyyden tulkinnalle. Jorma Kalela, Muistitietotutkimus ja historialiike. *Kotiseutu* 75:1 (1984), 4–5; Taina Ukkonen, *Menneisyyden tulkinta kertomalla. Muistelupuhe oman historian ja kokemuskertomusten tuottamisprosessina*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000, 13–14; Ulla Savolainen & Riikka Taavetti, Muistitietotutkimus. Paikantumisia, eettisiä kysymyksiä ja tulevia suuntia. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suo-

sa muistitietoa kahdella tapaa, keruumetodina ja tutkimukseni tärkeimpänä lähdeaineistona. Muistitieto on myös tutkimukseni lähtökohta, sillä muodostin käsitykseni firabelitöistä aikaisemmin kerättyjen muistitietoaineistojen pohjalta.[5] Niiden täydentämiseksi oli tarpeellista koota lisää aineistoa tutkimusta varten. Oral historylle tyypilliseen tapaan luon tutkimusaineiston yhdessä haastateltavien kanssa. Tämä on oral historyn ydin, jossa se poikkeaa kirjallisiin lähteisiin perustuvasta historiantutkimuksesta.[6] Haastattelijan ja haastateltavan suhdetta on luonnehdittu dialogiseksi[7], kahden ihmisen vuorovaikutukseksi, jota historiantutkija Michael Frisch kuvaa ”yhteiseksi tekijyydeksi” (a shared authority)[8]. Frischin alkuperäinen idea yhteisestä tekijyydestä haastattelutilanteessa on laajentunut oral historyn piirissä käsittämään tutkimushankkeet kokonaisuudessaan: projektin suunnittelusta, haastatteluihin, tulkintaan ja julkaisuun. Tutkimuksessani yhteinen tekijyys määrittyy pitkälti Frischin alkuperäisen idean mukaisesti eli haastattelutilanteen tarkastelu yhteisen tekijyyden näkökulmasta tasoittaa haastattelijan ja haastateltavan vä-

malaisen Kirjallisuuden Seura 2022, 10–43; Heidi Kurvinen, Aikalaistekstiaineiston ja muistitiedon ristiinlukemisesta. Naisjournalismikeskustelu 1980-luvun lopun Suomessa. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2022, 358.

5 Ukkonen 2000, 15; Outi Fingerroos & Riina Haanpää, Muistitietotutkimuksen ydinkysymyksiä. Teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 29.

6 Lynn Abrams, *Oral History Theory*. Second edition. Routledge, 2016, 9–10; Kari Teräs & Pia Koivunen, Historiallinen muistitietohaastattelu. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. (toim.) *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino 2017, 200.

7 Lynn Abramsin mukaan oral historyssa olennaista on dialoginen prosessi, joka ilmenee keskusteluna sekä haastattelijan ja kertojan välillä että kertojan ja ulkoisten diskurssien tai kulttuurin välillä. Abrams 2016, 19.

8 Suomalaiset tutkijat ovat yleisesti käyttäneet Frischin shared authority:sta käännöstä yhteinen tekijyys. Se on myös käännetty jaetuksi tekijyydeksi. Michael Frisch, *A Shared Authority. Essays on the Craft and Meaning of Oral and Public History*. State University of New York Press 1990.

listä hierarkkista suhdetta haastatteluaineiston luomisprosessissa korostamalla molempien osapuolten aktiivisuutta ja osallisuutta historiallisen lähteen tuottamisessa.[9]

Artikkelissa erittelen ja reflektoin oral historyn metodeja sekä tarkastelen haastattelemalla tuotetun suullisen historian muodostumisprosessia yhteisen tekijyyden näkökulmasta. Tavoitteenani on tehdä näkyväksi haastattelutilanteen sekä siinä vaikuttavien toimijoiden, haastattelijan ja erityisesti haastateltavan, merkitys tutkimuksen lopputulokselle: miten haastattelijan ja haastateltavan suhde olennaisesti luo ja jäsentää aineistoa. Esitän firabelitöihin keskittyvän tapaustutkimukseni avulla, miten yhteinen tekijyys ilmenee suullisen historian muodostumisessa ja millaisia vaikutuksia yhteisellä tekijyydellä on oral history -suuntaukseen perustuvaan historiantutkimukseen. Artikkeli kiinnittyy 2000-luvun muistitietotutkimuksen piirissä käytyyn keskusteluun suullisen historian muodostumisen intersubjektiivisuudesta. Tutkija/haastattelijan ja haastateltavan välistä kommunikaatiota haastattelutilanteessa voidaan kuvata intersubjektiiviseksi neuvotteluksi, jossa käsitellään kerronnan sisällön lisäksi myös heidän erilaisia roolejaan ja asemiaan.[10]

Tutkimukseni asemoituu suomalaisen suullisen historian ja muistitietohistorian tutkimusperinteeseen. Muistitiedon keruun juuret ylettyvät suomalaisessa tutkimusperinteessä autonomian ajan alkuun, jolloin kansallisromanttisen nationalismin innoitta-

9 Frisch 1990, xv–xxiv; Linda Shopes, Commentary. Sharing Authority Source. *The Oral History Review*, Winter – Spring, 30:1 (2003), 103–110; Abrams 2016, 54–55; Teräs & Koivunen 2017, 199–201; Kari Teräs, Mitä on muistitieto, ja miten se poikkeaa muusta historiallisesta tiedosta? *Alustalehti* 2018. https://www.tuni.fi/alustalehti/2018/07/06/mita-on-muistitieto-jamiten-se-poikkeaa-muusta-historiallisesta-tiedosta/ (20.3.2023).

10 Abrams 2016, 54–77; Heidi Kurvinen & Hannah Yoken, Konfliktit ja vaikeat tunteet muistitietohaastatteluissa. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen kentät. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2022, 47. Tilannesidonnaisuuden merkityksestä haastattelulle ks. Carrie Hamilton, Sex, 'Silence' and Audiotape. Listening for female same-sex desire in Cuba. Teoksessa Robert Perks & Alistair Thomson (toim.) *Oral history reader*. Routledge 2015, 396–411.

mana ryhdyttiin keräämään kansanperinnettä yhtenäisen kansakunnan historian konstruoimiseksi. Yli sata vuotta myöhemmin – 1950-luvun lopulla – keruutoiminta laajeni työväenperinteeseen, kun työväenliike aktivoitui oman perinteensä tallentajana ja Työväen muistitietotoimikunta perustettiin vuonna 1960.[11] Varsinaiseen oral history -suuntaukseen pohjautuva muistitietotutkimus rantautui Suomeen 1980-luvulla, kun poliittisen historian tutkija Jorma Kalela ja folkloristi Seppo Knuuttila toivat brittiläisen *popular memory* -ryhmän ajatuksia suomalaiseen perinteentutkimuksen kenttään muistitietohankkeitaan kuvaavissa artikkeleissaan. Heidän mukaansa muistitieto mahdollisti yhteisöjen ylläpitämän kansanomaisen historiakäsityksen tutkimisen.[12]

Käsitteenä kansanomainen historia yleistyi 1980-luvun lopulla varsinkin folkloristisessa tutkimuksessa, jossa käsiteltiin ”tavallisen kansan” arjen historiaa ja historian tulkintoja. Kansanomainen historia määriteltiin arjen lähipiirissä ja tuttavilta omaksuttavana yhteisön ylläpitämänä ja valvomana käsityksenä historiasta. Yhteisö kontrolloi, mitä historianäkemykseen kelpuutetaan ja miten asiat ilmaistaan.[13] Folkloristiikan tutkijan Anne Heimon mukaan folkloristiikassa kansanomaisella historialla tarkoitetaan jonkin tietyn yhteisön omaa käsitystä menneisyydestään. Määritelmään sisältyy ajatus historian valtavirran ulkopuolelle jätettyjen, marginaaliryhmien tai hävinneiden historiasta. Heimon

11 Kati Mikkola, *Tulevaisuutta vastaan. Uutuuksien vastustus, kansantiedon keruu ja kansakunnan rakentaminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009, 65; Pete Pesonen, Työväen muistitietotoimikunnan historia. Teoksessa Marjaliisa Hentilä & Mikko Kosunen (toim.) *Demokratian muisti. Työväen Arkisto 110 vuotta*. Työväen Arkisto 2019, 145–149.

12 Jorma, Kalela, Ihmiset kirjoittavat oman historiansa. Paperiliiton historiahanke. *Tiede & Edistys* 8:3 (1983), 25–36; Kalela 1984, 4–5; Seppo Knuuttila, Mitä sivakkalaiset itsestään kertovat. Kansanomaisen historian tutkimuskoe. Teoksessa Pertti Rannikko (toim.) *Yhteiskunta kylässä. Tutkimuksia Sivakasta ja Rasimäestä*. Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 63. Joensuun yliopisto 1984; Anne Heimo, Kuka saa tutkia historiaa. *Ennen ja Nyt. Historian tietosanomat* 7 (2007), https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108367 (18.2.2022).

13 Jorma Kalela, *Historiantutkimus ja historia*. Gaudeamus 2000, 38.

mukaan käsitteen tekee ongelmalliseksi tietyn ryhmän erityislaatuisuuden korostaminen; Ikään kuin kansanomaisuus eroaisi essentiaalisella tavalla akateemisten tutkijoiden tuottamasta historiasta.[14] Myöhemmässä tutkimuksessaan Kalela korvasi kansanomaisen historian käsitteen sen erityislaatuisuuden vuoksi *yhteiset historiat* (shared histories) termillä. Yhteisissä historioissa yhteisöjen jakamat omat menneisyyskäsitykset limittyvät populaarien ja akateemisten historian esitysten kanssa vuorovaikutteisesti toisiinsa.[15]

Kalelan 1980-luvun ja 2000-luvun päätelmiä yhdistäen muistitietohistoria tutkii akateemisen tutkimusperinteen metodein yhteisiä historioita.[16] Itse koottuihin haastatteluaineistoihin pohjautuvat muistitietotutkimukset ovat yleistyneet folkloristiikassa ja etnografiassa Taina Ukkosen 2000-luvun alussa julkaistun väitöskirjan jälkeen. Kotimaisen historiantutkimuksen puolella Saara Tuomaalan haastattelu- ja kirjoitusaineistoihin pohjautuva agraarisen lapsuuden ja kansakoululaitoksen kohtaamista tarkasteleva väitöskirja oli ensimmäisiä muistitietohistorian edustajia.[17] Historiantutkijoiden kiinnostus on kohdistunut enemmänkin kirjoitettuihin muistelmiin ja haastatteluita päälähteinään käyttäviä akateemisia tutkimuksia on vähän.[18]

14 Anne Heimo, *Kapina Sammatissa. Vuoden 1918 paikalliset tulkinnat osana historian yhteiskunnallisen rakentamisen prosessia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2010, 47–52.

15 Kalela 2012, 9.

16 Jorma Kalela, *Näkökulmia tulevaisuuteen. Paperiliiton historia 1944–1986*. Paperiliitto 1986.

17 Ukkonen 2000; Saara Tuomaala, *Työtätekevistä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi. Suomalaisen oppivelvollisuuskoulun ja maalaislasten kohtaaminen 1921–1939*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.

18 Essi Jouhkin teinikuntien toimintaa tutkivan väitöskirjan lähteenä ovat haastattelut. Essi Jouhki, *Teinikuntatoiminnan sukupolvet. Muistitietohistoria oppikoulujen koululaisliikkeestä 1950–1970-luvuilla.* Oulun yliopisto 2020.

Yhteisestä historiasta akateemiseksi tutkimukseksi

Firabelityöt ilmiönä on ollut tehdastyöntekijöiden hyvin tuntema, mutta siitä ei ole juurikaan tehty akateemista tutkimusta.[19] Toisin sanoen firabelityöt voi tulkita osaksi teollisuustyöntekijöiden jakamaa yhteistä historiaa. Uuden muistitiedon tallentaminen oli tutkimukselle välttämätöntä, koska firabelitöitä käsittelevää muistitietoaineistoa oli niin vähän.

Aloittaessani keruuhankkeen[20] suunnittelemisen kesällä 2015 kuulin Kuusankoskella järjestetystä firabelitöiden näyttelystä nimeltä *Työnumero sataviis*. Näyttelyn nimi viittasi Voikkaan paperitehtailla käytettyyn ”tyhjään” työnumeroon, joka todellisuudessa merkitsi firabelityötä. Sovin tapaamisen näyttelyn järjestäjän, paikallisen galleristin, Vesa Parvisen kanssa. Tapaamisessa tutustuin myös Kuusankoski-seuran aktiiveihin. Tapaaminen johti yhteistyöhön ja muistitietokeruun aloittamisen varaslähtöön. Järjestimme näyttelyn yhteyteen kaksi ryhmäkeskustelutilaisuut-

19 Aihetta väitöskirjassaan sivunnut Kari Teräs sitoo ilmiön osaksi työntekijöiden työpaikkakulttuuria ja siihen sisältyviä sosiaalisia normeja sekä moraalikoodia. Teräs 2001, 77–78. Teräksen lisäksi Matias Kaihovirta on viitannut firabelitöihin Billnäsin ruukkiyhteisöä käsittelevässä väitöskirjassa. Matias Kaihovirta, *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2015, 176.

20 Kutsun väitöskirjani aineiston keruuhanketta muistitietokeruuksi, sillä nimitys on vakiintunut termi kirjoitetun perinteen tallentamisessa (ks. Katri Kivilaakso, Pete Pesonen & Riikka Taavetti, Muistitiedon keruut, kerääjät ja osallisuus. Teoksessa Ulla Savolainen & Riikka Taavetti (toim.) *Muistitietotutkimuksen kentät. Teoriat, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2022, 88–89) ja sitä on käytetty myös yleisnimityksenä (suullisen) perinteen tallennushankkeille. Hanketta mainostettiin muistitietokeruuna firabelitöistä (ks. Pete Pesonen, Muistitietokeruu firabelitöistä, tehdasperinteen harmaasta alueesta. *Tekniikan Waiheita* 34:2 (2016), 45–46). Nimityksellä en viittaa haastatteluaineiston tuottamiseen ”keräämisenä”, sillä käsitän haastattelun puheen lajina, jossa haastattelija ja haastateltava tuottavat tietoa vuorovaikutteisesti. Ks. lisää Elina Makkonen, *Muistitiedon etnografiaa tuottamassa*. Joensuun yliopisto 2009, 39.

Kuva 1: Pontikkapannuja Työnumero sataviisi -näyttelyssä Kuusankosken Patoklubilla 7.6.2015. Kuva: Eijaleena Martikainen, Työväen Arkisto.

ta, joiden teemana olivat paikallisten firabelitöihin liittyvät kokemukset ja muistot.[21]

Tapaamisten yhteydessä tutustuin Kuusankoski-seurassa toimineeseen Eijaleena Martikaiseen, josta tuli yhteistyökumppani Kuusankoskelle paikantuneessa haastatteluaineiston tuottamisessa. Toimittajan työstä eläköitynyt Martikainen innostui tutkimusaiheestani ja sovimme, että hän haastattelee kuusankoskelaisia firabelikeruuseen.[22] Näyttelyn herättämä keskustelu, jossa työntekijöiden omia puhdetöitä rinnastettiin jopa työpaikalta

21 21. TMT: 12621, TA. Työnumero sataviis -näyttelystä: http://blogi.arjenhistoria.fi/kuusankosken-taideruukissa-nayttelyfirabelitoista/ (18.2.2022).

22 Pete Pesonen, Erään keruun anatomia. *Työväentutkimus Vuosikirja* (2017b), 102–103.

varastamiseen, nosti kiinnostusta suunnitteilla olevaa keruuta kohtaan.[23]

Toteutin keruun yhteistyössä Työväen Arkistossa toimivan Työväen muistitietotoimikunnan kanssa. Hanke jakautui haastatteluihin ja kirjoitettujen muistelmien keruuseen. Keruu oli kaikille avoin, mutta aktiivinen keruu kohdennettiin aikaisemman tiedon perusteella firabelitöissä aktiivisimpaan ryhmään eli metallityöntekijöihin. Käytännön keruutyö kohdistui Metallityöväen Liiton ammattiosastojen veteraanijaostoihin. Esittelin hanketta seitsemän eri ammattiosaston veteraanijaoston tapaamisessa. Esittelyiden päätteeksi tilaisuuden osallistujat keskustelivat kokemuksistaan firabelitöistä, ja lopuksi vapaaehtoiset antoivat yhteystietonsa haastattelua varten.

Keruun tavoite ylitettiin ja aineistoa kertyi 102 kertojalta. Aineiston aikajänne ulottuu 1930-luvun lopusta vuoteen 2015. Kaikki haastatellut ja kirjoituskeruuseen osallistuneet kertojat ovat eläköityneet aktiivisesta työelämästä. Enemmistö kertojista on työläistaustaisia, mutta joukossa on muutamia insinöörejä ja työnjohtajia[24]. Keruun kaikki kuusi ryhmähaastattelua ovat tekemiäni, ja niiden lisäksi tein 52 yksilöhaastattelua. Edellä mainittu Martikainen haastatteli 10 kuusankoskelaista ja arkistotutkijat Hanna Jäntti ja Risto Reuna haastattelivat hankkeeseen yhteensä viittä eri henkilöä. Haastattelujen lisäksi vastaanotimme 11 eri kertojan kirjoittamat muistelmat.[25]

Firabelikeruun aineistoa täydentävät Työväen muistitietotoimikunnan ja Teollisuusliiton yhteistyönä vuonna 2020 järjestämän Yhteen hitsattu porukka -muistitietokeruun haastattelut. Keruun ideana oli tallentaa 1960–1970-luvuilla työuransa aloittaneiden Teollisuusliiton jäsenten kokemuksia työelämän muu-

23 Satu Krautsuk, Paperimiesten salaisuudet julki. Kaikki touhut tehtaassa eivät kestä vieläkään päivänvaloa, 4.6.2015, https://yle.fi/uutiset/3-8041533, (30.10.2022); Tiina Aho, Taivaan lahja firaabelitutkijalle. *Kouvolan Sanomat* 25.6.2015; Tiina Aho, Muistelijoita on jonoksi asti. *Kouvolan Sanomat* 10.12.2015.

24 Kaksi teknikkoa, viisi insinööriä ja 14 työnjohtoon kuulunutta kertojaa.

25 Firabelikeruun liiteaineistot, TMT, TA.

toksesta, uuden teknologian käyttöönotosta ja automatisaation lisääntymisestä. Haastatteluiden kysymysrunkoon kuului myös firabelityö-kysymys, joka kysyttiin 70 haastateltavalta 109 haastatellusta.[26]

Tutkijan paikantaminen suhteessa tutkimuskohteeseen

Perinteisestä kirjallisiin lähteisiin perustuvasta tutkimuksesta poiketen muistitietohistorian tutkija joutuu ottamaan huomioon myös oman asemansa ja habituksensa. Etnografisen tutkimuksen tapaan tutkijan roolilla ja asemalla suhteessa tutkittaviin ja tutkimuskohteeseen on merkittävä vaikutus. Historiantutkija Lynn Abramsin mukaan haastattelijan ja haastateltavan väliseen suhteeseen haastattelutilanteessa saattavat vaikuttaa eri tavoilla henkilöiden sukupuoli, rotu, murre, nimi, ulkonäkö ja ikä sekä asema ja uskomukset. Toisaalta haastattelijan ulkoinen habitus ja tapa ilmaista itseään saattaa viestittää haastateltavalle heidän samankaltaisuuksiaan ja erojaan, kuten Penny Summerfield muistuttaa.[27]

Haastattelijan ja haastateltavan subjektiivisuuden huomioon ottaminen luo edellytykset haastattelutilanteiden onnistuneelle intersubjektiivisuudelle, jolloin molempien osapuolten yhteistyöllä tuotetaan muistitiedon moniäänisyyttä.[28] Tutkimuksessani tämä näkyi keruun esittelytilaisuuksissa, joissa korostin osallisuuttani työväentutkijana tutkittavien yhteisöön. Taustani kiinnosti keruuseen osallistuneita. Kerroin omasta työväenluokkaisesta perhetaustastani ja identifioin itseni Työväen Arkiston

26 Yhteen hitsattu porukka -keruun aineistot, TMT, TA.

27 Penny Summerfield, Dis/Composing the Subject. Intersubjectivities in Oral History. Teoksessa Coslett, Tess, et al. (toim.) *Feminism and Autobiography. Texts, Theories, Methods*. Taylor & Francis Group 2000, 102; Heimo 2010, 85; Annamaria Marttila, Tutkijan positiot etnografisessa tutkimuksessa. Kentän ja kokemuksen dialoginen rakentuminen. Teoksessa Pilvi Hämeenaho & Eerika Koskinen-Koivisto (toim.) *Moniulotteinen etnografia.* Ethnos ry 2014, 362–392; Abrams 2016, 60; Kurvinen & Yoken 2022, 64–65.

28 Teräs & Koivunen 2017, 201

tutkijana osaksi järjestäytynyttä työväenliikettä. Tästä näkökulmasta voi hahmottaa kolme erilaista rooliani suhteessa tutkimukseeni. Nämä roolit limittyvät ja vaikuttavat toisiinsa, mutta myös haastateltavien suhtautumiseen minuun haastattelijana. Ensinnäkin toimin väitöskirjatutkijan roolissa. Toiseksi edustin työväen muistiorganisaatiota arkistotutkijana, ja kolmanneksi minulla oli yksityinen roolini työväenliikkeen jäsenenä. Kokemukseni perusteella näistä rooleista kahden jälkimmäisen, organisatorisen ja henkilökohtaisen taustan, avaaminen helpotti luottamuksen syntymistä haastateltavien kanssa.[29]

Taustani kiinnosti haastateltavia, koska firabelityöt sijoittuvat työntekijöiden omaan arkitodellisuuteen ja sen käsitteistöön. Ilmiötä voi kuvata antropologiasta tunnetuksi tulleella käsiteparilla etic ja emic, joita käytetään tutkijan ja tutkimuskohteiden näkökulmien ja käsitteistöjen erojen kuvaamiseen. Lingvisti Kenneth Pike kehitti termit kuvaamaan käyttäytymistä tietyn järjestelmän ulkopuolisesta (etic) tai sisäisestä (emic) näkökulmasta. Piken mukaan etic edustaa tutkijoiden *luomaa* alustavaa esitystä aiheesta, emic puolestaan tutkimuskohteesta *löydettyä* kokonaisvaltaista esitystä.[30] Historiantutkija Carlo Ginzburg käänsi Piken käsitteet historiantutkijoille tutumpaan muotoon vertaamalla niitä tutkijoiden alustaviin tutkimuskysymyksiin, jotka ovat väistämättä anakronistisia. Kysymykset muovautuvat tutkimusprosessin aikana uusien todisteiden ja vastausten pohjalta, jotka on muotoiltu menneisyyden toimijoiden kielellä ja liittyvät heidän yhteisöilleen ominaisiin kategorioihin. Tutkimusprosessissa emic synnyttää myös etic -kysymyksiä ja päinvastoin. Siitä huolimatta Ginzburgin mukaan tutkijoiden ja tutkittavien sanojen/kielen erot, toisin sanoen tutkijan kysymysten ja lähteiden vastausten erot, tulee taltioida huolella, jotta pystymme välttämään tutki-

29 Ks. Niina Naarminen, *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2018, 122–123.

30 Kenneth L. Pike, *Language in Relation to a Unified Theory of the Structure of Human Behavior.* 2. korjattu painos. De Gruyter Mouton 1967, 37–39.

muksessa anakronistisen vatsastapuhumisen ansan.[31] Viraapelit, sotevat ja satavitoset ovat emic-käsitteitä. Analysoin niitä tutkimuksessani firabeli-käsitteellä, joka on puolestaan etic.

Kysymys firabelitöiden sensitiivisyydestä tutkimusaiheena ilmentää tutkijan ja haastateltavien käyttämän kielen ja käsitteiden erilaisuutta. Vaikka tehtaan ulkopuolisessa keskustelussa firabeleihin liitetään sensitiivisiä piirteitä, useimmat tehdastyöntekijät eivät kokeneet aihetta arkaluontoiseksi. Suurimmalle osalle haastateltavista firabelien tekeminen oli normaali osa arkea, eivätkä he kokeneet niistä puhumista millään tavalla häpeälliseksi tai peittelyä vaativaksi. Haastatteluaineistoa analysoidessani huomasin, että keruun haastatteluissa ei kysytty suoraan aiheen arkaluontoisuudesta. Minulle avautui kuitenkin mahdollisuus kysyä asiasta haastatellessani viittä firabelikeruuseen osallistunutta kertojaa uudelleen vuonna 2020 Yhteen hitsattu porukka -keruussa:

> En mä tierä. Riippuu varmaan vähän työmaasta, mut ei se mun mielest oo millään taval arkaluontonen, ei henkilökohtasesti. Ja niinku mä sanoin, tuol [konepajan nimi] oli kaikennäköst romuu ja tavaraa, et siel tehtiin enempi ja vähempi firabelia. En mä tierä, en mä oo siin kokenu mittään arkaluontosta siin hommas, paitsi nyt henkilökohtasii hommii on, mut tota, en mä ossaa tohon sanoo, et mitä siin niin olis arkaluontosta. Onks se jollekin tullu arkaluontoseks, vai onk meikäläinen sit niin pinttyny muuten? [Naurahdus][32]

Tutkijana koin aiheen sensitiiviseksi, koska se oli epäselvästi määritelty ja heikosti tunnettu tehdaskontekstin ulkopuolella. Tämän takia aiheutuu helposti väärinkäsityksiä, joissa firabelitöiden tekijöitä voidaan jopa leimata varkaiksi. Olen myös pohtinut, syyllistynkö haastateltavien holhoamiseen korostaessani aiheen

31 Alessandro Portelli, *The Death of Luigi Trastulli, and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*. State University of New York Press 1991, 56; Carlo Ginzburg, Our Words, and Theirs. A Reflection on the Historian's Craft, Today. *Cromohs. Cyber Review of Modern Historiography*. 18 (2014), 97-114 https://doi.org/10.13128/Cromohs-14122; Naarminen 2018, 142.

32 TMT: 13112, TA.

sensitiivisyyttä. Osoituksena aiheen epäarkaluontoisuudesta haastateltaville on, että lähes kaikki haastateltavat osallistuivat keruuhankkeeseen omilla nimillään ja sallivat aineiston arkistoimisen nimitietojen kanssa.[33]

Emic ja etic -käsiteparin tapaan tutkijan sisä- tai ulkopiiriläisyyttä suhteessa kohdeyhteisöön on hedelmällisempää käsitellä enemmänkin limittäisenä kuin kaksijakoisena ilmiönä. Tutkimuksen ja keruun kohderyhmä koostui pääosin lattiatason tehdastyöntekijöistä, joiden lisäksi keruussa haastateltiin myös työnjohtajia ja päälliköitä. Enemmistö haastateltavista edusti kuitenkin teollisuudessa työskenteleviä ammatillisesti järjestäytyneitä työntekijöitä. Työntekijäyhteisön lisäksi kertojat jakautuvat asuinpaikkansa mukaisiin paikallisiin yhteisöihin, työpaikkatason yhteisöihin ja joissakin tapauksissa ammattiryhmän mukaisiin yhteisöihin.

Firabelikeruun aineistossa voi tarkastella haastattelijan merkitystä haastateltaville vertaamalla tekemiäni haastatteluja Martikaisen tekemiin haastatteluihin. Martikainen on syntyperäinen kuusankoskelainen, ja hänen isänsä työskenteli Kymi-yhtiöllä. Martikaisen tekemät haastattelut mukailivat keruun haastattelurunkoa, mutta hänen haastattelemansa henkilöt kertoivat muita haastateltavia huomattavasti monisanaisemmin työuristaan ja taustoistaan. Martikaisen paikallistuntemus auttoi jatkokysymysten esittämisessä, ja keskusteluyhteys entuudestaan tutun haastattelijan kanssa saattoi olla avoimempi. Martikaisen tekemille haastatteluille on tyypillistä, että varsinaiseen aiheeseen siirrytään vasta haastattelun lopussa.

Tekemissäni haastatteluissa puolestaan aloitettiin kertojan taustalla ja lyhyellä työhistorialla, joista siirryttiin kertojan ensikohtaamiseen firabelien kanssa. Haastatteluiden alkuun totesin nauhalle päivämäärän sekä haastateltavan ja haastattelijan keskustelevan firabelitöistä. Huomioin vasta aineistoa analysoidessani, että kehystin aloituspuheellani tapahtuman keskusteluksi

33 Suomalaisessa muistitietotutkimuksessa nimien julkaiseminen on nykyään harvinaista. Kertojien nimitietojen poistaminen tutkimuksesta oli minulle itsestään selvää, sillä niiden paljastaminen ei tuo lisäarvoa tutkimukselle.

haastattelun sijaan. Tällä korostin, tosin etukäteen tiedostamatta, tilanteen yhteistä tekijyyttä ja pyrin heikentämään omaa valta-asemaani haastattelijana asettamalla keskustelijat tasa-arvoiseen asemaan.

Sisäjäsenyys ei kaikissa tapauksissa edistä hedelmällisen haastattelutilanteen syntymistä. Niina Naarmisen kokemusten mukaan haastattelijan sisäjäsenyydestä voi myös olla haittaa haastattelutilanteessa, jossa tuttuus luo illuusion kevyestä juttelusta.[34] Haastattelijan sisäpiiriläisyys saattaa vaikuttaa kertojien avoimuuteen myös negatiivisella tavalla ja johtaa haastateltavat itsesensuuriin.

Keruun perusteella suosituimpia yksittäisiä firabelitöitä olivat savustuslaatikot, kiukaat ja pontikkapannut.[35] Kuusankoskelaisten mainitsemat firabelit poikkeavat neljässä kategoriassa huomattavasti muilta paikkakunnilta kerätystä aineistosta. Poikkeamat ovat keittiötarvikkeissa ja saunankiukaissa sekä pontikka- ja kalastusvälineissä.

> No näähän oli tyypillisii siihe aikaa just sodan jälkee, niin tälläi kotitaloustarvikkeet, kauhat, veihtet. Kaikenlaista mitä kotona tarvittii ja metallista pystyttii tekemään. Näähä perunanuijia ja sit tosiaan puuseppäpuolel tehtii sitte kaikenlaisii, etupäässä näitä joulunaikaan, niin kaikenlaisii joululahjoja teki sitte nää puusepät kotiisa.[36]

Keittiövälineiden mainitseminen esimerkkinä firabelitöistä saattaa johtua tutusta haastattelijasta. Martikainen on tehnyt kaksi kolmasosaa kuusankoskelaisten haastatteluista, ja kuusaalaisena hänellä oli läheisempi suhde haastateltaviin kuin minulla ulkopuolisena. Tutulle haastattelijalle on saattanut olla luontevampaa kehystää firabelien tekeminen sosiaalisesti hyväksyttävämmällä tavalla niukkuudesta johtuvana tarpeena keittiötarvikkeiden tekoon. Toisaalta, vaikka Martikainen edusti paikkakunnan sisäpii-

34 Heimo 2010, 85; Naarminen 2018, 141–143.

35 Pesonen 2017, 37.

36 TMT: 12611, TA.

riä, hän poikkesi työntekijöitä edustavista haastateltavista sukupuoleltaan sekä koulutus- ja ammattitaustaltaan. Tämäkin saattoi vaikuttaa siihen, että samalla paikkakunnalla asuvalle naispuoliselle haastattelijalle on kerrottu ennemmin firabelina tehdystä muusinuijasta kuin pontikkapannusta.

Merkille pantavaa on, että pontikkapannuja ei mainittu kertakaan Martikaisen tekemissä kuusankoskelaisten haastatteluissa, vaikka ne olivat koko keruuaineiston perusteella kolmanneksi mainituin firabelien aihe.[37] Kuusankoskelaisten haastateltavien vaikeneminen pontikkavälineistä paikalliselle haastattelijalle ei voi johtua siitä, ettei niitä olisi tehty Kuusankoskella, sillä Työnumero sataviisi -näyttelyssä pontikkapannut olivat yhtä laajasti edustettuina kuin savustuslaatikot ja grillit. Näyttelyn esineet vaikuttivat väistämättä kuusankoskelaisten kertojien muistelmiin. Vaikka Martikaisen haastattelemat kuusankoskelaiset vaikenivat pontikkavälineiden tekemisestä, haastattelemani kuusankoskelainen otti pontikkavälineiden teon esiin haastattelussa. Haastateltava näytti minulle kesken haastattelun nuoruuden valokuvaa itsestään pontikkapannujen kanssa. Oral history -haastatteluiden yhtenä erityispiirteenä onkin niiden muuntuvuus. Jokainen haastattelu on uniikki, haastattelijan ja haastateltavan ainutlaatuinen kohtaaminen, jota ei voi toistaa samanlaisena.[38]

Ryhmäkeskustelu käännekohtana

Kuusankoskella järjestettyihin kahteen ryhmäkeskusteluun[39] osallistui yhteensä lähes 50 ihmistä. Ryhmäkeskustelut järjestet-

37 Pesonen 2017, 37.

38 Abrams 2016, 24.

39 Ryhmäkeskusteluihin viitataan useilla eri nimityksillä kuten focus group, group interview, group discussion. Anu Valtonen, Ryhmäkeskustelut. Millainen metodi? Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) *Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus*. Vastapaino 2005, 223. Ryhmähaastatteluilla on pitkä perinne työväen historian ja perinteen tutkimuksessa Jorma Kalelan Paperiliiton historiahankkeesta lähtien (Kalela

tiin näyttelytilassa, jossa oli samaan aikaan esillä firabelitöiden näyttely. Suurin osa keskusteluihin osallistuneista oli paikallisia paperitehtaan entisiä työntekijöitä ja heidän perheenjäseniään, jotka olivat myös lainanneet firabelejaan näyttelyyn. Keskustelussa osallistujat kertoivat firabeleihin liittyviä muistojaan, jotka käsittelivät suurimmalta osalta eri esineiden tekemistä sekä niihin liittyviä anekdootteja. Ryhmäkeskustelu käsitteenä kuvaa hyvin Kuusankoskella järjestämiäni tilaisuuksia, sillä ne eivät edenneet ryhmähaastattelusta tutun kysymys-vastaus-rakenteen mukaan, vaan enemmänkin vapaana keskusteluna. Tilaisuus alkoi näyttelyn järjestäjän Vesa Parvisen ja allekirjoittaneen alustuksilla. Alustuksissa määriteltiin ja taustoitettiin tilaisuuden tarkoitus. Kerroin pro gradu -työni johtopäätöksistä, joiden mukaan rajanveto luontaisetujen, firabelitöiden ja varastamisen välillä saattaa olla hankalaa. Täsmensin kuitenkin, että tutkimukseni tarkoituksena ”ei ole missään nimessä tehdä minkäänlaisia moraalisia tuomioita firabelitöiden tekemisen tai tekijöiden suhteen” ja kerroin tutkivani työväen historiaa ja perinnettä, joihin firabelityöt kuuluvat. Alustukseni jälkeen Parvinen referoi alustustani ”-- Eli tässä just mitä Pesosen Pete muisteli, niin kautta linjan tämä on niinkun varastamisen leima ja tehnyt siitä erilaisen ymmärtämisen kohteen”.[40] Huomionarvoista on, että Parvinen kehystää puheeni muisteluksi ja sillä tavalla samaistaa minut muihin keskustelutilaisuuden osallistujiin. Alustusten jälkeen Parvinen aloitti keskustelun kertomalla omakohtaisen muistonsa firabeleista. Parvisen muistelman jälkeen osallistujat pääsivät ääneen. Ryhmäkeskusteluille tyypilliseen tapaan osallistujat kertoivat ja

1986; Kalela 2006, 68–82) ja viimeisimpänä Mikko Ahon väitöstutkimus. Mikko Aho, *”Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siittä voi olla kaikki ylpeitä”. Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 2019. http://hdl.handle.net/10138/307779.

40 TMT: 12657, TA.

kuuntelivat toistensa kertomuksia, jolloin uusi keskustelija usein jatkoi siitä mihin edellinen kertoja jäi.[41]

Pyrin moderaattorin asemassa ruokkimaan osallistujien välistä vuorovaikutusta, ja luomaan keskustelulle avoimen tilan. Esitin pääasiassa vain tapahtumia ja muistoja ajoittavia kysymyksiä. Tilaisuudella oli voimakkaan yhteisöllinen luonne, sillä enemmistö osallistujista oli paikallisia, ”kuusaalaisia”, ja entisiä paperitehtaan työntekijöitä. Tämä, osallistujien jakama identiteetti, helpotti keskusteluun osallistumista ja saattoi osaltaan rohkaista omien kokemusten jakamiseen. Tilaisuutta kuvaa hyvin kulttuuritalouden professori Anu Valtosen ryhmäkeskustelumetodiin liittämä käsite *valtaistamisen* potentiaali, jonka mukaan keskustelu vahvistaa osallistujien yhteisöllisyyttä mahdollistamalla kokemusten jakamisen vertaisryhmän kesken ja omien kokemusten peilaamisen laajempaan kulttuuriseen kenttään.[42]

Ryhmäkeskusteluiden ja -haastatteluiden negatiivisena piirteenä pidetään keskustelun homogeenisuutta. Keskustelijat pitäytyvät helposti vain yhteisön yleisesti sallimissa aiheissa, eikä kollektiivista muistia kiistävien tai kyseenalaistavien muistojen tai näkökulmien esittäminen ole sen vuoksi helppoa. Keskustelijoiden erilaiset taustat vaikuttavat myös keskustelun ilmapiiriin.[43] Erilaisten taustojen vaikutus keskustelujen kulkuun kävi ilmi ensimmäisen ryhmäkeskustelun puheenvuorossa, jossa poikkeuksellisesti kyseenalaistettiin tilaisuuden ja siellä käydyn keskustelun luonne.[44]

> Ryhmäkeskustelija (RK) 1: Eli minusta tuntuu, että tää juttu menee nyt aika paljon [siihen,] kuinka varastetaan tavaraa, kuinka kuljetetaan. Mutta kannattaa puhuta myöskin, kuinka tää kulttuurisesti oli. Esimerkiksi työnjohtajan edustaja ja työntekijä, on jaettu kaksipuoli. Osa hyväksyy, osa ei. Sama juttu ylhäältä

41 Maria Vanha-Similä, *Yhtiöön, yhtiöön! Lapsiperheiden arki Forssan tehdasyhteisössä 1950–1970-luvuilla*. Suomen muinaismuistoyhdistys 2017, 50.

42 Valtonen 2005, 227.

43 Vanha-Similä 2017, 50–51.

44 Hankkeen kyseenalaistaminen oli ainutlaatuista. TMT: 12611–12693, TA.

alhaalta. Tässä kannattaa lähtee keskustelemaan, kun sinä puhut sun väitöskirja tommonen varastaminen ja kriminaali, mikä stigma voi jää työntekijälle. Jatkuvasti. Et sellainen asia tai esine mä vein kotiin, kun lapset kysyny minua, onko varma [että] sulla on lupa, oletko varastanut tämmönen tavara tai ei. Tämmönen asia lähetään terapoituu ja puhutaan ylös, ei kuinka vain varastetaan ja kuinka kuljetetaan.[45]

Puheenvuoroa edeltänyt keskustelu oli keskittynyt erilaisiin firabeleihin, niiden tekotapoihin ja siihen, miten ne saatiin kuljetettua ulos tehtaalta. Paperitehtaalla sähköasentajana vuosina 1974–2004 työskennellyt keskustelija kyseenalaisti avoimesti aikaisemman keskustelun kehyksen. Hän koki keskustelun näkökulman korostavan liikaa firabelitöiden luvattomuutta sekä yhtäläisyyksiä työpaikalta varastamisen kanssa ja sivuuttavan työpaikan sisäisen kulttuurin, joka saattoi silti olla firabelit salliva. Puheenvuorossaan hän korosti ilmiön kulttuurisidonnaisuutta niin työnjohdon kuin työntekijöiden puolelta. Puheenvuoroa seurasi toisen keskustelijan lyhyt sarkastinen toteamus:

RK2: Pitää muistaa, että hyvä omatunto on seuraus huonosta muistista.[46]

Huumorikerronta on aina suunnattu paikalla olevalle yleisölle, ja huumorin käytön motiivit voivat olla hyvin erilaiset. Edellisen kommentin, jolla toinen keskustelija yritti kuljettaa keskustelua eteenpäin vaikeasta aiheesta, voi tulkita ainakin kahdella eri tapaa. Ensinnäkin kommentin voi tulkita edellisen keskustelijan muistikuvien kyseenalaistamisena. Ryhmäkeskustelujen organisointiin ja ryhmädynamiikkaan perehtyneen Ilkka Pietilän mukaan huumoria käytetään myös erimielisyyden epäsuoraan esittämiseen. Huumorilla helpotetaan keskustelutilanteeseen liittyviä paineita ja suojaudutaan syytöksiltä. Solidaarisuuden ja yhteisöllisyyden lisäksi huumori toimii vallankäytön välineenä, jolla voidaan

45 TMT: 12657, TA.

46 TMT: 12657, TA.

vähätellä muita keskustelijoita ja esittää heidät naurettavina.[47] Tehtaalaisten huumorikerrontaa väitöskirjassaan tutkinut Niina Naarminen yhdistää huumorin tehtaalaisten identiteettiin ja selviytymismuodoksi, jota korostetaan ylpeydenaiheena kerronnassa. Yhteisön vaaliman ja jakaman huumorimentaliteetin omaksuminen yhdistää tehtaalaisia, ja yhteisön vanhemmat jäsenet testailivat huumorintajua tulokastapojen hengessä.[48] Toisaalta tulkitsen kommentin itseironiaksi ja osaksi suomalaista kiistämisen kulttuuria. Italialaisen folkloristin Luigi Lombardi-Satrianin luomalla *kiistämisen kulttuuri* -käsitteellä kuvataan rahvaan moninaista tapaa ilmaista vastarintaista suhtautumista vallanpitäjiin ja heidän ajatteluunsa. Kiistämisen kulttuurilla on vahva side karnevalistiseen perinteeseen, jossa itseironia, ylpeys ja nöyryys sekoittuvat vuoropuhelussa. Niina Naarmisen mukaan suomalaisessa ”vastakulttuurissa ääneen päässyt ei voi edelleenkään joutua syytetyksi pilkasta, kun asettaa itsensä yhtä naurunalaiseksi kuin kaikki muutkin”.[49]

Moderaattorina tulkitsin ryhmäkeskustelutilanteen kärjistyneeksi, ja puutuin keskusteluun vastaamalla ensiksi mainitulle keskustelijalle (RK1):

PP: Otit hyvän näkökulman. Ja siis ei oo tarkotus mitenkään-[50]

Pyrin tasoittamaan ristiriitaa ja perustelemaan omaa näkemystäni, kun alkuperäinen keskustelija keskeytti vastaukseni jatkamalla:

47 Ilkka Pietilä, Ryhmäkeskustelu. Teoksessa Matti Hyvärinen et al. *Tutkimushaastattelun käsikirja*. Vastapaino 2017, 115. Ks. myös Heimo 2010, 85–87, 163–166; Naarminen 2018.

48 Naarminen 2018, 242 ja 357.

49 Raimo Parikka, ”Varo veli, topora yksin matkustaa”. Rasvas, politiikka, vastarinta. Teoksessa Raimo Parikka (toim.) *Työväestö ja kansakunta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 1997, 118–119; Sami Suodenjoki, *Kuriton suutari ja kiistämisen rajat. Työväenliikkeen läpimurto hämäläisessä maalaisyhteisössä 1899–1909*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2010, 35-37; Naarminen 2018, 170–171.

50 TMT: 12657, TA.

RK1: Kuinka vain otti kottikärryyn tommonen (...) se tuntu hyvin epäasiallinen. Tästä tuntuu, että oli kulttuuri ihan ylhäältä johtokuntaan ja työntekijän välillä, tää oli ihan tapa.

RK 1: Vaikka stigmataan, leimataan työntekijää varastaminen ja kriminaalit ja rikon kaikki säännöt, ja joku kirjoittaa lehdissä työnantaja tai edustaja, sano että on kielletty. Minä haluan tietää, kuka sen on kieltänyt? Varmaan sinulla on joku mökillä savustuspönttö tai grilli. Ei kuka kieltää. Sori! Saa tehä, mutta salaa. Ei saa palaa.[51]

Kyseinen kertoja toi keskusteluun uusia näkökulmia ottaessaan huomioon firabelitöiden sosiaalisen perustan osana tehdaskulttuuria. Hän koki keskustelun työntekijöitä leimaavaksi. Keskustelutilanteessa en ymmärtänyt hänen voimakasta reaktiotaan, johon jälkikäteen tulkitsen vaikuttaneen näyttelyn synnyttämän julkisen keskustelun mediassa. Keskustelun ohjaaminen uuteen näkökulmaan, jota en ollut keskustelun haastattelijana tuonut esille, on hyvä esimerkki muistitiedon muodostumisesta molempien osapuolten välisenä yhteistyönä ja erityisesti kiistämisen ja konfliktien herättämien uusien näkökulmien avulla. Ensireaktioni tilanteen kärjistymiseen oli säikähtäminen ja puolustautuminen, sillä koin, etten ollut osannut kontekstoida[52] aihetta kertojille riittävän hyvin. Keskustelussa tapahtui selvä käänne homogeenisesta ja ”hymistelevästä” kerronnasta haastavampaan keskusteluun. Tämä käänne muodostui myös herätykseksi tutkijuudelleni.

Puheenvuoron yllätyksellisyys näkyi myös muiden keskustelijoiden reagoinnissa siihen. Edellä kuvatun huumoriin kääntyn kommentin jälkeen kolmas keskustelija jatkoi keskustelua kertomalla työnjohtajan puusepällä teettämistä kynttilänjaloista. Tul-

51 TMT: 12657, TA.

52 Kontekstualisoinnilla tarkoitan tässä yhteydessä ja artikkelissa haastattelutilannetta edeltävää johdattelua tutkimusaiheeseen. Tämän artikkelin fokus on tutkimusaineiston muodostumisessa, kun muissa artikkeleissani kontekstualisoin firabelit osaksi työväen historiaa. Pesonen 2017; Pesonen 2018; Pesonen 2020.

kitsen sen pyrkimyksenä palauttaa keskustelu takaisin sovinnollisempaan suuntaan, mutta keskustelun vetäjän asemassa koin välttämättömäksi vastata minulle kohdistettuun puheenvuoroon. Tilanteen kärjistyminen näkyi näkökulmaani ja tutkimusmotiivejani puolustustavassa reaktiossa edelliseen kommenttiin:

> PP: Täs on, siis se, olet aivan oikeassa, uskon siihen ja siis ihan itse koen tämän asian. Se on työsäännöissä mahdollisesti kielletty, mutta sit se yleinen tapa, tehdastapa, tehdaskulttuuri on sallinut sen, mut se, että säännöt sanoo, se on ristiriitainen. Ja siis siitä mä haluun juuri myös avaa sitä ristiriitaa et se tulee julkiseks, enkä aio todellakaan sitten syyllistää ihmisiä, jotka on tehny sitä, niinkun kaikki muutkin on tehny.
>
> RK1: Mä referoin vain sun kertomuksia alusta alkaen, tommonen kaikki työntekijät sanotaan varastaminen. Ja moraali. Ja se kriminaali, tämmönen stigma. Jos leimataan tämmönen työntekijä, se on aika hyvin ikävä. Tarvi otta asia kulttuurillisesti, kuinka se on kokonaisuus, ei vain työntekijältä tai johtajalta.[53]

Kertojien haastaminen tai heidän kertomustensa kriittinen käsittely koetaan ongelmallisena oral history -tutkijoiden piirissä. Yhtäältä tutkijat usein kokevat, että heidän velvollisuutensa yhteiskuntaa ja historiaa kohtaan on haastaa historialliset myytit. Toisaalta taas myyttien haastaminen voi johtaa kertojien luottamuksen rikkomiseen. Tämän tutkimuseettisen dilemman ratkaisuksi Michael Frisch on esittänyt yhteistä tekijyyttä, sillä ottaessaan ihmiset mukaan tutkimaan, mitä muistaminen tarkoittaa ja mitä tehdä muistoille, tutkija osallistaa kertojat uudella tapaa aktiivisiksi ja toimijoiksi perinteisen ”keruun” kohteeksi objektoinnin sijaan.[54]

53 TMT: 12657, TA.

54 Frisch 1990, 187–190; Alistair Thomson, Michael Frisch & Paula Hamilton, The Memory and History Debates. Some International Perspectives. *Oral History* 22:2 (1994), 34–35.

Yhteisen tekijyyden hahmottuminen

Keruuprojektin alkaessa en ollut tutustunut muistitiedon yhteistä tekijyyttä käsittelevään tutkimukseen. Vaikka yhteinen tekijyys ei ollut tietoinen lähtökohta haastatteluille, pyrin silti intuitiivisesti antamaan mahdollisimman paljon tilaa haastateltaville ja heidän esille nostamilleen näkökulmille. Tämä näyttäytyi erityisesti pyrkimyksenä kehystää ilmiö mahdollisimman neutraalisti niin, että kertojien olisi mahdollisimman helppoa ja luontevaa kertoa omia kokemuksiaan, vaikka ne poikkeaisivat esittämästäni kehyksestä. Muistitietotutkimukseen erikoistuneen historiantutkija Valerie Yowin mukaan muistitietohaastattelun intersubjektiivisuus tuleekin ottaa huomioon jo haastatteluja suunniteltaessa. Haastattelun tavoitteena on saada haastateltava kertomaan mahdollisimman avoimesti omia kokemuksiaan ja tulkintojaan menneistä tapahtumista sekä kuvaamaan niiden merkityksiä itselleen.[55] Joissain tapauksissa tutkimusaiheen liiallinen avaaminen haastateltavalle ennen haastattelua luo kertojalle valmiin kehyksen aiheesta, mikä puolestaan saattaa ohjata hänen kerrontaansa.[56] Toisaalta tutkimusetiikan näkökulmasta tutkimusaiheen täsmällinen kontekstualisointi ja tutkijan näkökulman läpinäkyvyys on toivottavaa jo osallistujien oikeusturvankin kannalta.

Ryhmäkeskustelua analysoidessa on syytä huomioida, että keskustelu oli keruun ensimmäinen, ja siitä saamani kokemus ohjasi minut tutkijana itsereflektioon aiheen sensitiivisyydestä. Keskustelun jälkeen tekemissäni haastatteluissa, oli kyseessä sitten yksilöhaastattelu tai ryhmä, välttelin firabelitöiden ja varastamisen samaistamista. Ryhmäkeskustelu vaikutti minuun niin voimakkaasti, että kun keruu oli ollut käynnissä jo viisi kuukautta, täydensin kysymysrunkoa kysymyksellä siitä, ”minkä eron te teette firabelitöiden ja sitten suoranaisen varastamisen välillä.” Kysymyksen tavoitteena oli rohkaista haastateltavia kertomaan

55 Valerie Raleigh Yow, *Recording Oral History. A Guide for the Humanities and Social Sciences*. 3. painos. Rowman & Littlefield 2015, 80–83; Teräs & Koivunen 2017, 202–203.

56 Ks. Naarminen 2018, 97.

firabelitöiden ja varastamisen välisestä suhteesta omin sanoin. Tässä vaiheessa olin jo aiempien haastatteluiden ja niihin liittyneiden keskusteluiden perusteella vakuuttunut varastamisen ja firabelitöiden välisen suhteen olevan olennainen osa käsiteltävää ilmiötä.

Tutkimuskysymysten täydentäminen tutkijan syvennettyä muihin aineistoihin ja jo tehtyihin aastatteluihin on Hannah Yokenin ja Heidi Kurvisen mukaan muistitietohistorialle tyypillistä.[57] Vielä olennaisempaa on, että tutkija voi täydentää haastattelukysymyksiä haastatteluista saamansa tiedon pohjalta, sillä muistitietohistorian periaatteiden toteutuminen edellyttää kertojakeskeistä haastattelumetodia, jossa haastatteluteemojen tulee liittyä ensisijaisesti kertojien elämänpiiriin ja vasta toissijaisesti tutkijoiden ongelmanasetteluihin, kuten folkloristi Taina Ukkonen toteaa väitöskirjassaan.[58] Sen lisäksi, että molemmat osapuolet osallistuvat tiedon tuottamiseen, voi aineiston analysoinnin tulkita alkavan yhteisesti jo haastattelutilanteessa. Toisaalta useiden samaa teemaa käsittelevien haastatteluiden tekeminen lisää tutkijan tietoja ja asiantuntijuutta haastatteluteemaan liittyen. Näin tutkijalla on myös mahdollisuus testata näkökulmiaan ja tulkintojaan kertojilla sekä haastaa haastateltavien kertomukset ja neuvotella niiden kanssa. Loppujen lopuksi haastateltavat itse valitsevat, mistä asioista kertovat ja mistä vaikenevat sekä, ennen kaikkea, millä tavalla.[59] Toisin sanoen yhteinen tekijyys haastattelutiedon luomisprosessissa vaikutti tutkimuskysymysten uudelleen muotoiluun, joka puolestaan vaikutti haastattelukysymysten täydentämiseen.

Kysymysrungon käyttäminen haastatteluissa oli kuitenkin vain suuntaa antavaa, sillä useimmiten haastattelutilanteeseen vaikuttavat kysymysrunkoa enemmän kertojien erilaiset asenteet ja motivaatiot haastatteluun.[60] Kärjistetysti tulkiten osa kertojista

57 Kurvinen & Yoken 2022, 54.

58 Ukkonen 2000, 47–48.

59 Teräs & Koivunen 2017, 199–200.

60 Teräs ja Koivunen 2017, 202.

pitäytyi voimakkaasti haastateltavan roolissa, jolloin haastattelija johti haastattelua kysymyksillä ja haastattelu eteni haastattelurungon mukaisesti. Eräät kertojista puolestaan ottivat tilanteen haltuun haastattelun alusta lähtien, jolloin haastattelija saattoi keskittyä aktiiviseen kuunteluun sekä täsmentävien ja ajoittavien kysymysten esittämiseen. Yleensä haastateltavan roolit vaihtelivat aktiivisesta passiiviseen ja toisinpäin haastattelun aikana.[61]

Haastattelijan ja haastateltavan välisessä kohtaamisessa tutkija väistämättä joutuu Naarmisen tapaan pohtimaan, kertooko haastateltava haastattelussa sovitusta aiheesta sitä, minkä kokee itselleen tärkeäksi vai ohjaako hänen kerrontaansa tutkijan mahdollinen toive, joka saattaa olla kirjallisesti annettu tai ääneen lausuttu neuvo[62] tai haastateltavan tarve miellyttää haastattelijaa. Toisaalta induktiivinen tutkimusote vaikuttaa haastatteluihin valmistautumiseen ja muistitietohistorian tutkimukselliseen määritelmään, kuten oral historyn uranuurtaja Alessandro Portelli on muistuttanut. Kenttätyöhön, kuten tutkimukseen ylipäätänsä, ryhdyttäessä tutkijalla on aina käsitteellinen viitekehys tutkimusaiheestaan, jonkinlainen näkemys siitä, mitä hän etsii ja odottaa löytävänsä. Siitä huolimatta tutkimus harvoin etenee ennakkooletusten mukaisesti, sillä lähestulkoon aina tutkija kohtaa jotain odottamatonta ja tutkimuksen suuntaa muuttavaa.

Muistitietohistorian ollessa kyseessä, on Portellin mukaan syytä ”muistaa, että kenttätilanne on dialogi, jossa puhumme ihmisten kanssa, emme tutki ’lähteitä’; ja että se on suurelta osin oppimistilanne, jossa kertojalla on tietoa, jota meiltä puuttuu”[63]. Perinteisestä historiantutkimuksesta poiketen muistitietohistoriassa lähteiden kanssa käytävää kuvitteellista dialogia edeltää haastattelijan ja haastateltavan autenttinen dialogi, haastattelu, jossa haastattelija ja haastateltava yhdessä luovat lähteen.[64]

61 Haastattelutilanteen rooleista: Ruusuvuori & Tiittula 2005, 32—41; Teräs & Koivunen 2017, 200–201.

62 Naarminen 2018, 97.

63 Portelli 1991, cccxxvi–cccxxvii. (Lainauksen käännös kirjoittajan.)

64 Historiantutkijan eri dialogeista ks. Kalela 2000, 217–239.

Haastattelin edellä lainaamaani kriittistä keskustelijaa myös henkilökohtaisesti. Haastattelun lopussa palasin vielä hänen tutkimustani epäilevään asenteeseensa.

> PP: Jos vielä tähän loppuun siitä, kun tässä ollaan keskusteltu useampaan otteeseen puhelimessa ennen kuin otettiin tämä haastattelu, ja siitä et miten teillä on tietynlainen näkökulma, tai jos voitte kertoa, että minkä takia suhtauduitte epäluuloisesti tähän koko haastatteluprojektiin ja tähän mun väitöskirjatutkimukseen?

Haastateltava (RK1) vastasi pelästyneensä, että työntekijät henkilöinä tai ryhmänä leimataan väärintekijöinä ja lainrikkojina. Hän vetosi omaan taustaansa ja kokemukseensa vapaaehtoisena mielenterveystyön tekijänä, joiden pohjalta hän koki keskustelun sellaisena, josta jollekin saattaa jäädä paha mieli, kun:

> he ovat uhranneet heidän elämän, koko elämä on menny tehtaalla työntekijänä, työntekoon. -- mutta itse tehtaalla oli heille, on hyvin tärkeä, ei oo pelkkä työpaikka, se on myöskin ollut A ja O heidän elämässä. Ja tulee tämmönen maku, että ovat rikkoneet, koska mä olin kuullu silloin kun oli eräs tapaaminen siellä tehtaalla, että jotkut tämmönen palkkaneuvottelu joutu taivuttaan tai luottamusmiehet joutu hyväksyyn mitä työnantaja tarjoo. Jossakin, että pieni tämmönen joku korruptio oli aiheuttanu tää puhdetöitä tai, että silloin tämmönen jää mieleen vähän paha maku, että ei voi olla, että tämmösii saa olla.[65]

Haastateltava koki, että työ tehtaalla oli monelle työntekijälle merkityksellisempää kuin ”pelkkä työpaikka.” Siksi työntekijöiden tehdaskulttuuriin kuuluneen olennaisen tavan esittäminen sääntöjen rikkomisena olisi saattanut loukata vanhoja työntekijöitä. Haastateltava näki myös mahdollisena, että työnantajan edustajille saattaisi jäädä aiheesta ”paha maku”, joka saattaisi vaikuttaa työntekijöille negatiivisena lähtökohtana palkkaneuvotteluihin. Hänen mukaansa ilmiön tutkiminen oli suotavaa,

65 TMT: 12697, TA.

sillä kaikki olivat tehneet firabeleja ja työnantajat olivat sallineet niiden tekemisen, ”mutta ei saa korostaa liikaa.” Hän kertoi suostuneensa haastatteluun, koska halusi vahvistaa firabeleiden olleen tehdasympäristössä tapa, joka ei vahingoittanut ketään. Hänen motiivinaan oli halu ”suojella muita”.[66]

> PP: Joo, kyllä mä ymmärrän. Ei ole mitenkään tarkoituksena ja totta kai mä mietin sen tutkimuksen eettisesti ja ettei, se on todella monitahoinen.
>
> (RK1): On mielenkiintoinen tämmönen väitöskirja, se on tosi hyvä. --
>
> (K)oko ajan tämmönen kaksi eri tason ihmistä, työntekijät ja työnantajat tai johtajat. Mutta en tiedä koko ajan, jos se sulautuu, se pehmentää se. Mutta jotkut ryhmät yrittää vielä vetää jokainen oma väki erikseen toista, erillinen. Sen takia SAK tai demari yrittää vielä puhaltaa henki uudelleen oma työväen puolella. Ja se on, tää on maailman politiikkaa ja maailman jatkuva. Se on aika arka alue, se on kenttä, ei sanota vaarallinen kenttä, mut se on mielenkiintoinen kenttä missä sinä astut nyt. Kuinka sinä pärjäät?[67]

Haastateltava reflektoi tutkimukseni kenttää, siihen liittyviä toimijoita ja niiden motiiveja. Reflektoimalla tutkimuksen alaa hän ikään kuin asemoi itseään tutkijaksi rinnalleni ja huomioi kanssani tutkimuksen mahdollisia karikoita tai ainakin osoittaa näkevänsä, minkälaisella kentällä kuljen.[68] Lisäksi hän kääntää tilanteen perinteisen vastuuaseman osoittamalla huolensa minun pärjäämisestäni. Esimerkki kuvastaa muistitiedon poikkeuksellisuutta verrattuna asiakirjalähteisiin, sillä Portellin mukaan haastattelijan ja haastateltavan roolit lähenevät toisiaan haastattelutilanteessa: ”Kertojasta tulee historiantutkija hänen käydessään

66 TMT: 12697, TA.

67 TMT: 12697, TA.

68 Kiitos tästä huomiosta ja artikkelini toimittamisesta Tiina Männistö-Funkille.

läpi kertomustaan, ja tutkija osaltaan vaikuttaa kertomuksen saamaan muotoon."[69]

Edellä kuvaamani haastattelu ja sitä edeltänyt ryhmäkeskustelu vaikuttivat minuun voimakkaasti ja koen niiden olleen käännekohta kasvussani tutkijaksi. Niiden ansiosta kiinnitin enemmän huomiota tutkimusaiheen kontekstualisointiin ja siihen, miten tutkimusaiheen alustaminen vaikuttaa myös haastattelun dialogiin. Sitä kautta ne vaikuttivat myös kirjoittamaani keruun esittelyrunkoon ja kysymyspohjaan. Keruuta esitellessäni korostin, että tutkimukseni tarkoituksena on välttää minkäänlaisen negatiivisen vaikutuksen tuottamista työntekijöille, entisille tai nykyisille. Perusteellisemmalla kontektualisoinnilla ja oman asemani avaamisella tein näkyväksi kunnioitukseni haastateltavia kohtaan sekä tutkimukseni tavoitteen tehdä työntekijöiden omavaltaisena pidetty käyttäytyminen ymmärrettäväksi ja purkaa siihen liittyviä leimoja. Portelli korostaa haastattelijan valtaa dialogin muodostamisessa haastattelutilanteessa, sillä siinä syntyvä muistelupuhe muodostuu haastateltavan ja haastattelijan vuorovaikutuksesta haastattelijan esittämien kysymysten pohjalta.[70]

Ensimmäinen ryhmäkeskustelu osoittautui tutkimuseettiseksi heräämiseksi, joka sai alkunsa keskustelijan aloitteesta. Mielestäni tätä voi pitää erinomaisena esimerkkinä muistitiedon muodostumisesta yhteisen tekijyyden avulla. Jälkikäteen tarkasteltuna voi todeta tutkimukseni keskeisimpien teemojen, työntekijöiden ja työnjohdon välisen yhteistyön sekä firabelitöihin liittyvän tehdaskulttuurin ja moraalikoodin, nousseen esille jo ensimmäisessä ryhmäkeskustelussa.

69 Alessandro Portelli, Mikä tekee muistitietotutkimuksesta erityisen? Teoksessa Outi Fingerroos et al. (toim.) *Muistitietotutkimus. Metodologisia kysymyksiä.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2006, 63.

70 Portelli 2002, 67–70; Fingerroos 2010, 71.

Muistitietohistoriaa firabelitöistä

Firabelitöitä käsittelevän muistitietokeruun järjestäminen ja haastatteluiden tekeminen ovat olennainen osa väitöstutkimustani. Keruuprosessi itsessään opetti muistitietotutkimuksen käytäntöjä ja auttoi hahmottamaan teollisuuden ja ammattiyhdistysliikkeen kentän nykytilaa ja menneisyyttä. Keruun aikana oivalsin haastatteluiden merkityksen kokonaisvaltaisuuden tutkimukselleni.

Tutkimusprosessi osoitti minulle kertojien vaikutuksen tutkimuksen syntyyn, vaikka tutkijana määrittelen tutkimukseni näkökulmat ja valinnat. Kertojien vaikutus näkyi yhteisenä tekijyytenä haastatteluissa. Yhteinen tekijyys vaikutti muistitietoaineiston muodostumisen lisäksi myös tutkijaminääni ja sen myötä tutkimukseeni kokonaisuudessaan.

Haastattelijan ja haastateltavan välistä vuorovaikutusta haastattelussa on kuvattu intersubjektiivisuutena, jossa molemmat osapuolet vaikuttavat haastattelun lopputulokseen. Pinnallisesti tulkittuna muistitietoaineistot muodostuvat haastattelijan ja haastateltavien yhteistyön tuloksena, mutta haastattelutilanteen avaaminen syventää käsitystä aineiston muodostumisesta. Vaikka haastattelutilanne on kahden ihmisen välinen kohtaaminen, jossa he muodostavat yhteisen tulkinnan, syvemmällä tasolla haastateltavan, kuten haastattelijankin, käsityksiin ja puheeseen vaikuttavat myös kulttuurit, ryhmät, yhteisöt ja paikat.

Haastatteluiden määrän kasvaessa haastattelijan ymmärrys haastateltavien tutkimusaihetta käsittelevästä emic-tiedosta kasaantuu. Tämä saattaa johtaa tutkimuskysymysten ja -teorian uudelleen muotoutumiseen. Yhteisellä tekijyydellä korostetaan muistitiedon moniäänisyyttä. Firabelitöitä käsittelevän muistitiedon moniäänisyys ja yhteinen tekijyys tulivat ilmi varsinkin ensimmäisessä ryhmäkeskustelussa ja aineiston arkaluontoisuuden määrittelyssä. Muistitiedolle on ominaista, että haastatteluprosessi on ainutlaatuinen tapahtuma, joka ei ole samanlaisena toistettavissa. Haastattelija vaikuttaa haastatteluun omalla per-

soonallaan, ja haastattelijan kuuluminen haastateltavien lähipiiriin vaikuttaa haastattelun kulkuun.

Keruun ensimmäinen ryhmäkeskustelu oli tutkimukseni käännekohta, joka vaikutti kasvuuni tutkijana ja siihen, miten käsittelin aihetta keruun esittelyissä ja haastatteluissa. Olennaista on, että tutkimuksellinen herääminen sai alkunsa haastateltavan aloitteellisuudesta, joka ohjasi minua itsereflektioon tutkimusaiheen sensitiivisyydestä. Keskustelutilanteen kärjistyminen ja haastattelijan haastaminen osoittivat, miten muistitietohistorian tutkimusaihe muotoutuu yhteisesti, varsinkin kiistämisten ja konfliktien kautta. Juuri siksi on tärkeää, että tutkija ei pyri miellyttämään haastateltavia (yli)samaistumalla heihin. Vaikeiden aiheiden ja ristiriitojen välttäminen johtaa tutkijan vatsastapuhumisen ansaan; tutkimuksen ”laimentamiseen” kertojien puolustuspuheeksi ja objektiivisuuden, historiantutkimuksen vaaliman, ikuisesti saavuttamattoman tavoitteen hylkäämiseen.

Ryhmäkeskustelu osoitti, että työläisidentiteetti rakennetaan mieluummin positiivisen kuvan – tehdasperinteen ja työkulttuurin – varaan ja vahvasti negatiivinen käsite, varastaminen, tuomitaan ehdottomasti. Eronteko mahdollistaa aiheen avoimen käsittelyn. Haastattelut osoittavat, että työntekijöiden piirissä firabeleja ei pidetä arkaluontoisena ilmiönä. Haastateltavat kokivat firabelityöt työpaikan arkeen kuuluvana osana, eikä niistä puhumista koettu häpeälliseksi tai peiteltäväksi. Ilmiön tulkitseminen arkaluontoiseksi juontuu osaltaan sen kontekstualisoinnista ja siitä, että tehdasyhteisön ulkopuolella sitä ei tunneta tarpeeksi hyvin.

Ryhmätilaisuudet ja varsinkin yksilöhaastattelut syvensivät ymmärrystäni tehdastyöstä ja siihen liittyvästä kulttuurista. Keskustelut haastateltavien kanssa lisäsivät tietämystäni firabeleista ilmiönä, ja saamani palautteen perusteella haastateltavat pitivät mieluisana päästä keskustelemaan työuristaan, yhteisöllisyydestä ja firabeleista. Tämä tietojen kasaantuminen on tärkeä osa tutkimusprosessia, joka jatkui kerätyn aineiston analyysilla haastatteluiden teon ja niiden litteroinnin jälkeen.

Laajemmasta näkökulmasta tarkasteltuna tutkimusprosessini kuvastaa muistitietohistorian alkuperäistä tavoitetta demokratisoida historian tutkimusprosessia ja tuottamista ylipäätään.[71] Muistitietohistoriassa ei ole olennaista pelkästään se, kenen kertomus kerrotaan, vaan kuka toimii kertojana ja kenen ehdoilla kerrotaan.

Vaikka keräsin aineiston omaa tutkimustani varten, oli hankkeen alusta lähtien selvää, että aineisto tallennetaan myös muiden tutkijoiden käyttöön. Keruuaineiston arkistoiminen mahdollistaa sen käytön muissa tutkimuksissa, jolloin tutkijat esittävät aineistolle uudenlaisia kysymyksiä ja aineistosta saattaa löytyä uusia, vielä avaamattomia tutkimusaiheita.

Kiitän Suomen kulttuurirahastoa ja sen Kymenlaakson rahastoa, joiden myöntämien apurahojen tuella tämä artikkeli on kirjoitettu.

71 Abrams 2016, 153–174.

Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran verkkokirjat 2010–2024

54. Hannele Koivisto, Joukkosielu vai individualisti? Vasemmistoälymystön identiteettiprosessit Suomessa 1930-luvun alusta 1950-luvun loppuun. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2024. 695 s.

53. Anna Warsell, Sisällissodan arvet maalaispitäjässä. Ruovesi 1918-1930. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2024. 452 s.

52. Pentti Raittila, Vasemman laidan toisinajattelijat. Taisto Harra ja Mauri Sirnö kommunistisina journalisteina ja poliitikkoina Tampereella 1960–1980-luvuilla. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2024. 557 s.

51. Juuso Järvenpää, Kansan henkinen kehitys. Jaakko Jalmari Jalo-Kiven eletty kansalaisuus 1900-luvun alussa. Papers on Labour History XVI. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2024. 408 s.

50. Jukka Rantala, Vainon jäljet. Kaarlo Isomäen elämä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Papers on Labour History XV. Helsinki 2024. 345 s.

49. Ville Okkonen & Tiina Lintunen, *Valpon valvomat. Eduskuntaryhmä kuutosten tapaus*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Papers on Labour History XIV. Helsinki 2023. 303 s.

48. Piia Vuorinen, *Valtiolle vaaralliset naiset. Valtiollinen poliisi, valvonnan arki ja sukupuoli Suomessa 1919–1944*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Papers on Labour History XIII. 456 s.

47. Maija Saraste, *Alfred ja Anna Sarlin. Maalaispappilasta maailmaa muuttamaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2023. 456 s.

46. Johan Ehrstedt, Matias Kaihovirta, Emil Kaukonen & Mats Wickström (toim.), *Luokkataistelua ruotsiksi. Identiteetti ja ideologia 1900-luvun suomenruotsalaisessa työväenliikkeessä.* Papers on Labour History XII, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2023, 320 s.

45. Anna Bondestam, *Sanomalehti 1910-luvun Turussa ja ihmiset sen ympärillä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2022, 350 s.

44. Maria Lähteenmäki (toim.), Jukka Partanen, Matti Lackman & Juhani Meriläinen, *August Wesley – Maanpakolaisen elämä*. Papers on Labour History XI, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. xHelsinki 2022, 231 s.

43. Redaktörer Matias Kaihovirta & Christoffer Holm, *Klasskamp på svenska. Aktörer, idéer och erfarenheter i 1900- taletsfinlandssvenska arbetarrörelse*. Papers on Labour History X, Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2022, 286 s.

42. Risto Turunen, *Shades of Red. Evolution of the Political Language of Finnish Socialism from the 19th Century until the Civil War of 1918.* Papers on Labour History IX, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 523 p.

41. Anne Heimo, Tuula Juvonen ja Heidi Kurvinen, *Opas muistitietohaastattelun tekemiseen*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 63 s.

40. Aleksi Huhta, T*oward a Red Melting Pot. The Racial Thinking of Finnish-American Radicals, 1900–1938*. Papers on Labour History VIII, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 451 s.

39. Mikko Pollari, *Ajattelu- ja puhetavat aatehistoriallisina käsitteinä. Työmiehen Illanvieton ja Amerikan Suomalaisen Työmiehen linjakeskustelut 1900-luvun alussa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2021, 378 s.

38. Saijaleena Rantanen, Susanna Välimäki, Sini Mononen (toim.), *Työväen taide ja kulttuuri muutosvoimana. Kirjoituksia työväen musiikista, kirjallisuudesta, teatterista ja muusta kulttuuritoiminnasta,* Tutkimusyhdistys Suoni & Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 543 s.

37. Mikko Kemppainen, *Sosialismin, uskonnon ja sukupuolen dynamiikkaa. 1900-luvun alun työväenliikkeen naiskirjailijat aatteen määrittelijöinä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Helsinki 2020, 407 s.

36. Ulla-Maija Peltonen, *Barbaria ja unohdus. Historian kipujälkiä.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2020, 259 s.

35. Mikko Aho, *"Kun meiltä laiva lähtee ulos, ni siittä voi olla kaikki ylpeitä". Raumalaisten laivanrakentajien ammatillinen omakuva teollisena kulttuuriperintönä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 430 s.

34. Markku Liljeström, *Metallin mies. Valdemar Liljeströmin elämä 1902–1960*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 500 s.

33. Maarit Leskelä-Kärki, Marika Ahonen, Niko Heikkilä (toim.), *Toivon ja raivon vuosi 1968*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2019, 280 s.

32. Holger Weiss, *För kampen internationellt! Transportarbetarnas globala kampinternational och dess verksamhet i Nordeuropa under 1930-talet.* Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2019, 637 s.

31. Pauli Kettunen, *Työväenkysymyksestä henkilöstöpolitiikkaan. Liiketoiminnan sosiaalinen ulottuvuus – tapaus Partek*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2018, 197 s.

30. Niina Naarminen, *Naurun voima. Muistitietotutkimus huumorin merkityksistä Tikkakosken tehtaan paikallisyhteisössä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2018, 427 s.

29. Jarmo Peltola & Erkki Vasara (toim.), *Tehtävänä työväentutkimus, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura 30 vuotta*. Työväen historian ja perinteentutkimuksen seura, Helsinki 2018, 300 s.

28. Yrjö Varpio, *Suvun musta lammas. Herman Hesekiel Holmströmin elämä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 175 s.

27. Oona Ilmolahti ja Sinikka Selin (toim.), *Rohkea kynä. Syntymäpäiväkirja Maria Lähteenmäelle 9.6.2017.* Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 237 s.

26. Oona Ilmolahti, *Eheys ja ennakkoluulo. Työväenyhteisön ja kansakouluopettajiston jännitteinen suhde Helsingissä sisällissodasta 1930-luvulle*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 525 s.

25. Anna Rajavuori, *Esityksen politiikka. Sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 341 s.

24. Andreas McKeough, *Kirjoittaen kerrottu sota. Tutkimus vuoden 1918 sodan kerronnallisesta käsittelystä omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2017, 345 s.

23. Antti Kujala, *Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty. Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 257 s.

22. Hanne Koivisto, Kimi Kärki ja Maarit Leskelä-Kärki (toim.), *ILMESTYSKIRJA Vietnamin sodan kulttuurihistoriaa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 599 s.

21. Niko Kannisto, *Vaaleanpunainen tasavalta – SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 693 s.

20. Pertti Nurminen, *Aatteesta ammatiksi – Puoluetyötä ja punapääomaa. Julius Nurmisen ja Anna Haverisen (ent. Nurminen) elämä ja toiminta työväenliikkeen järjestöaktiiveina 1900-luvun alkukymmeninä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2016, 462 s.

19. Matias Kaihovirta, *Oroliga inför framtiden. En studie av folkligt politiskt agerande bland bruksarbetarna i Billnäs ca 1900–1920*. Sällskapet för forskning för arbetarhistoria och arbetartradition, Helsinki 2015, 452 s.

18. Hanne Koivisto & Raimo Parikka (toim.), *¡NO PASARÁN! Espanjan sisällissodan kulttuurihistoriaa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 464 s.

17. Tauno Saarela, *Finnish communism visited*. Papers on Labour History VII, The Finnish Society for Labour History. Helsinki 2015, 236 p.

16. Petri Jussila, *Tilastomies torpparien asialla. Edvard Gyllingin maatalouspoliittinen ajattelu ja toiminta suurlakon ja sisällissodan välillä*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 286 s.

15. Pauli Kettunen, *Historia petollisena liittolaisena – Näkökulmia työväen, työelämän ja hyvinvointivaltion historiaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 248 s.

14. Tapio Bergholm, *Kaksoissidoksen synty. Suomen työmarkkinasuhteiden muotoutuminen 1944–1969*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2015, 270 s.

13. Juuso Marttila, *Työ teollistumisen ja arjen rajapintana Strömforsin ja Ramnäsin rautaruukkiyhteisöt 1880–1950*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 283 s.

12. Seppo Hentilä, *Bewegung, Kultur und Alltag im Arbeitersport – Liike, kulttuuri ja arki työläisurheilussa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 288 s.

11. Kimmo Rentola & Tauno Saarela (toim.), *Kulkijapoika on nähnyt sen – Kirjoituksia nykyhistoriasta*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 256 s.

10. Leena Enbom, *Työväentalolle vai seurahuoneelle? – Työväen vapaaajantoiminta, politiikka ja vastarinta 1920- ja 1930-lukujen tehdasyhdyskunnassa*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 262 s.

9. Taina Uusitalo: *Elämä työläisnaisten hyväksi. Fiina Pietikäisen yhteiskunnallinen toimijuus 1900–1930. Tutkimus työväenliikkeen su-*

kupuolisidonnaisista käytännöistä. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2014, 435 s.

8. Marjaliisa Hentilä: *Sovittelija – Matti Paasivuori 1866–1937*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 446 s.

7. Elina Katainen: *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus – Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 474 s.

6. Kai Hirvasnoro: *Päätalon matkassa – Johdatusta Iijoki-sarjaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2013, 337 s.

5. Jukka Tainio: *Tienhaarasta vasempaan – Siperiaan kauppa-asiamieheksi ja Neuvosto-Karjalaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2012, 196 s.

4. Mikko Majander & Kimmo Rentola (toim.): *Ei ihan teorian mukaan – Kollegakirja Tauno Saarelalle 28.2.2012*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2012, 289 s.

3. Hanne Koivisto: *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua – Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymystöstä 1930-luvulta*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011, 340 s.

2. Sakari Selin: *Kun valtiopetos oli isänmaallinen teko – Nuoret sodassa Hitleriä vastaan*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011, 357 s.

1. Jukka Rantala: *Suomalaisen opettajan poliittinen orientaatio*, Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2010, 195 s.

Tiedot kirjojen saatavuudesta löytyvät Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seuran www-sivuilta: http://www.thpts.fi/julkaisut/muut-julkaisut/.